GRADOVRH
časopis za književno-jezična, društvena i prirodoznanstvena pitanja

GRADOVRH

Časopis Matice hrvatske
Utemeljen 2004.
Godište IX, br. 9, studeni 2012.

Naklada
Matice hrvatske – Tuzla

Za nakladnika
Marica Petrović

Glavna urednica
Marica Petrović

Uredništvo
Petar Matanović, Alen Matošević, Biljana Stahov,
Marijana Nikolić, Ivo Pranjković, Amela Šehović

Redakcija
Marinko Mrkonjić, Petar Matanović, Srdjan Vukadinović,
Marica Petrović, Alen Matošević, Biljana Stahov

Lektura
Biljana Stahov i *Alen Matošević*

Likovna oprema
Marina Trogrlić

Adresa uredništva i administracije:
Tuzla, Kazan mahala 2/II; tel/fax: +035 277 161, e-mail: matica.hr@bih.net.ba
Uplate na žiro-račun kod UniCredit banke 3383002200429402

Redakcija ovoga broja zaključena je u listopadu 2012.

Grafičko oblikovanje
Branko R. Ilić

Tisak
Printcom, Tuzla

GRADOVRH

časopis za književno-jezična, društvena i prirodoznanstvena pitanja

MATICA HRVATSKA – TUZLA

studeni 2012.

Sadržaj

Marica Petrović: *Uz Gradovrh 9* 9

Ivan Nujić: *Fra Juraj Dragišić, europski humanist iz Bosne* 11

FILOZOFIJA

Romeo Knežević: *Potraga za neposrednošću i egzistencijalna patnja* 17

Marina Pađan-Barišić: *Ljubav-ključ za vrata samosvijesti* 31

KNJIŽEVNO-JEZIČNE TEME

Selma Veseljević-Jerković: *Tko ovo čita? Identitet čitatelja i chick-lit* 43

Demir Alihodžić: *Depictions of Africa and Africans in Audrey Thomas's Fiction* 59

Nadira Puškar-Mustafić: *Umjetnost i bolest u romanu "Dr. Faustus" Thomasa Mann* 79

Mirela Tosunbegović: *Halil Bajgorić, epski pjesnik iz Stoca* 93

Amela Šehović: *Skraćivanje riječi u kratkim tekstualnim porukama (SMS-ovima) na bosanskom jeziku* 103

Edina Spahić: *Đavo/vrag u b/h/s i španskim frazelogizmima. Kulturološko kontrastivna analiza* 115

Edina Spahić: *Prevođenje nacionalno markiranih frazeologizama (tauromahija u španskoj frazeologiji)* 121

Azra Bešić, Maida Mujčić, Ivica Tokić: *Metapher und Metonymie* 133
Aldina Šerifović: *Der Instrumental des Mittels und der Art und Weise und seine Übersetzungsäquivalente im Deutschen* 153
Aldina Šerifović: *Der Lokativ des Ortes und seine Entsprechungen im Deutschen* 163
Alma Jukan: *Upotreba antonima u romanu "Derviš i smrt" Meše Selimovića* 175
Jasmina Stuhli: *On Understanding and Processing Idiomatic Expressions: Some Epistemological Hypotheses and Theories* 183
Almir Mustafić: *Prevedenice u bosanskohercegovačkoj štampi* 191
Sanja Tunjić: *Präpositionalphrasen als Ergänzungen* 213

PEDAGOGIJA

Adnan Tufekčić: *Sredstva narodne pedagogije kao elementi nematerijalnog kulturnog naslijeđa* 231

PSIHOLOGIJA

Elvis Vardo: *Opravdanost korištenja stastike u društvenim naukama* 251

SOCIOLOGIJA

Srdjan Vukadinović: *Intelektualna (ne)moć u preobražajima društvene strukture* 261
Manda Habul: *Common European Identity as the Basis for Establishment of Civic Nationl Identity in BiH* 269

Julijana Kovačević-Kotorić: *Zaštita ljudskih prava: Pravna regulativa u oblasti jezika u Brčko Distriktu BiH* 295

TEHNOLOGIJA

Bojan Crnogaća: *CAD/CAM u proizvodnji pločastog nameštaja* 309

TEOLOGIJA

Željko Kaluđerović, Orhan Jašić: *Poimanje smrti među studentskom populacijom Univerziteta u Tuzli* 329

PRIKAZI

Marijana Nikolić: *Na putu k strukturama jezika Radovana Šoljića* 339

Orhan Jašić: *Značaj morala u vremenu medija* 345

Uz *Gradovrh* 9

Ipak je sretna, stoga je Bosnom Srebrenom zvana
Bezbrojnim dobrima čak priroda obasu nju

Blaž Josić, Elegije, 547-548

Gradovrh, i pored svih kriza, i materijalnih i duhovnih, traje već devet godina. A trajanje je jedan od znakova vrijednosti. Kada Ogranak Matice hrvatske u Tuzli govori o svome kontinuitetu i svome radu na promicanju književnih, jezičnih, društvenih i prirodoznanstvenih pitanja, onda, kao najvrjedniji plod toga rada, navodi baš *Gradovrh*.

Od osmoga broja do danas urađen je veliki posao i nisu slučajno baš ovi Josićevi stihovi u podnaslovu Uvodnika za deveti broj *Gradovrha.*

U rujnu je održan VI. Međunarodni Festival ogranaka Matice hrvatske. Kako je Tuzla bila domaćinom, jedan od sadržaja bio je i okrugli stol pod nazivom *Franjevci u našim kulturama.* Stol je održan u Srebrenici, a uvodničar je bio fra Ivan Nujić. Govorio je o fra Jurju Dragišiću, renesansnom franjevcu, rodom iz Srebrenice. U ovome broju *Gradovrh* donosi to fra Ivanovo izlaganje.

Inače, Festival je ove godine potcrtao značenje i ulogu, ne samo franjevaca u Bosni i Hercegovini, nego na poseban način, mjesto Srebrenice u našoj hrvatskoj povijesti. *Srebrenica je naše prezime,* poznati je slogan fra Petra Anđelovića i dio sadržaja ovogodišnjih susreta bio je na tom fonu. Prof. Adib Đozić s Tuzlanskoga sveučilišta (sudionik Okrugloga stola!), predložio je da se održi jedan simpozij posvećen fra Juraju Dragišiću, a s Festivala je prema općinskoj vlasti Srebrenice upućen prijedlog da se jedna ulica u tom našem zlosretnom, dragom gradu nazove fra Jurjevim imenom.

Ovaj broj *Gradovrha* ima, pored brojnih priloga iz jezika i književnosti, i priloge na filozofske, pedagoške, psihološke, sociološke i teološke teme.

Tu su i dva prikaza. Jedan od njih, iako prikazuje sadržaj iz sedamdesetih godina, vrlo je aktualan. To je prilog M. Nikolić *Na putu k strukturama jezika,* Radovana Šoljića.

Autor je drugoga prikaza, Orhan Jašić i koautor (s Željkom Kaluđerovićem, profesorom s Novosadskoga univerziteta) jednoga zanimljivog priloga pod nazivom *Poimanje smrti među studentskom populacijom Univerziteta u Tuzli.* Rad je bioetički, mogao bi biti i filozofski ili religiološki, ali smo ga mi prokrustovski nategnuli u teološki tekst. Jer on to, u neku ruku i jest.

Među radovima iz jezikoslovlja ima priloga na engleskom i njemačkom jeziku, a ono što je novina su dva rada s područja španjolskoga jezika.

Rad pod naslovom *Halil Bajgorić, epski pjesnik iz Stoca,* uvršten je zato što pripada jednoj grupi sadržaja koji su se pojavili u novije vrijeme kao interes na Katedri za narodnu književnost Univerziteta u Tuzli. Profesor Mirsad Kunić, za svoga studijskog boravka na Harvardu, otkrio je niz pjevača i tekstova s naših područja čija su djela pohranjena u toj prestižnoj američkoj knjižnici. Ne ulazeći u procjenu umjetničke vrijednosti ovih uradaka čini se važnim zabilježiti da je ovaj tip usmenoga, narodnog stvaralaštva zanimljiv i pohranjen na Harvardu!

U ovome vremenu kada se jezik u Bosni Hercegovini nizgled nikoga ne tiče, u *Gradovrhu* objavljujemo rad koji govori baš o pokušaju artikulacije jednoga problema koji nije mali, a rješava se nestručno i nespretno, daleko od očiju struke. Prilog ima naslov *Zaštita ljudskih prava; Pravna regulativa u oblasti jezika u Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine.* U cijeloj zemlji ili nema jezične politike ili je loša, a Brčko Distrikt je posebno loš uzor. Međunarodna zajednica (ma što to značilo!) koja je sudionica spomenute *pravne regulative*, zadovoljna je aktualnim stanjem, ali sa stajališta jezikoslovne struke, problem je riješen rogobatno i bez konzultacije sa stručnjacima. Političari su arbitrirali i u ovoj oblasti kao što su uredili i sve oblasti u složenim bosanskohercegovačkim (a osobito bosanskim!) životnim uvjetima.

Pored novih imena (Edina Spahić, Mirela Tosunbegović, Aldina Šerifović, Alma Jukan, Sanja Tunjić, Elvis Vardo, Manda Habul i Želko Kaluđerović) u devetom broju *Gradovrha* ima i priloga uglednih suradnika koji prate časopis iz broja u broj i svojim sudjelovanjem (p)održavaju razinu koju *Gradovrh* želi zadržati (Srđan Vukadinović, Amela Šehović, Marijana Nikolić, Adnan Tufekčić, Romeo Knežević). Jedan je broj suradnika počeo u Gradovrhu objavljivati kao mladi magistri znanosti, a u međuvremenu su doktorirali ili su na putu da taj proces privedu kraju (Selma Veseljević-Jerković, Demir Alihodžić, Nadira Puškar-Mustafić, Almir Mustafić, Orhan Jašić, Azra Bešić, Maida Mujčić, Ivica Tokić i Julijana Kovačević). Neki od njih su na doktorskim studijima u inozemstvu (Austrija, Švicarska, Hrvatska), a većina je na bosanskohercegovačkim sveučilištima.

Na poseban način ističemo prilog Bojana Crnogaće iz područja tehnologije. U ovome broju to je jedini rad iz prirodoznanstvenih oblasti. Teško nalazimo suradnike za te oblasti pa uredništvo *Gradovrha* ozbiljno razmišlja da se časopis profilira u potpunosti za književno-jezična i društvena pitanja.

Kao i u ranijim brojevima, poštovali smo pravo na vlastiti izbor pa priloge pisane na različitim pravopisima hrvatskoga jezika nismo pravopisno ujednačavali.

Tekstove pisane na bosanskome, srpskom i crnogorskome jeziku nismo kroatizirali, a prilozi na engleskome i njemačkom jeziku objavljeni su u originalu.

Uredništvo zahvaljuje suradnicima, dobročiniteljima i svima onima koji nas podržavaju na razne načine.

Urednica

U rujnu je održan VI. Međunarodni Festival ogranaka Matice hrvatske. Tuzla je bila domaćin Festivala, a jedan od sadržaja bio je i okrugli stol pod nazivom ***Franjevci u našim kulturama****. Stol je održan u Srebrenici, a uvodničar je bio fra Ivan Nujić.Govorio je o fra Jurju Dragišiću, renesansnom franjevcu, rodom iz Srebrenice****. Gradovrh*** *donosi (skraćeno!) to fra Ivanovo izlaganje.*

Ivan Nujić

Fra Juraj Dragišić, europski humanist iz Bosne

Fra Juraj Dragišić, franjevac rodom iz Srebrenice, pred osmanskom je najezdom napustio svoj zavičaj te dospio u Italiju. Ondje je stekao visoko obrazovanje i istakao se kao ugledan filozof, pedagog, govornik, političar i crkveni dostojanstvenik. U ovom prikazu sažet ću neke crte iz njegove biografije, već poznate u literaturi,* te dati kratak prikaz njegovih djela.

1. Dragišićev životni put

Srebrenica se može pouzdano smatrati Dragišićevim mjestom rođenja. Na to on upućuje kad u svome djelu *De natura angelica* (O naravi anđela) izričito spominje Srebrenicu kao svoj zavičaj, odnosno mjesto koje je tako prozvano zbog velikog obilja srebra, tvrdeći da potječe *de burgo Argentina, in provincia Bosnae, quem Turci occupant*, tj. "iz grada Srebrenice, u provinciji Bosni, koji drže Turci". Unatoč tome, neki ga pogrešno smatraju Jajčaninom, a to navodno porijeklo dovodi se u vezu s njegovim odlaskom u izbjeglištvo nakon pada Srebrenice pod Turke, kada je našao utočište u Jajcu.

---

* Stjepan Zimmermann: *JurajDragišić... kao filozof humanizma.* Rad JAZU, knj. 227, Zagreb, 1923, str 59-79; Bazilije Pandžić: *Život i djela Jurja Dragišića,u:* Dobri pastir, sv. XXVI, Sarajevo, 1976, str. 3-27; Ljerka Schiffler-Premec, *Dragišić, Juraj*, u: *Hrvatski biografski leksikon, sv. 3,* LZ Miroslav Krleža, Zagreb, 1993, str. 556-558; **Ignacije Gavran:** *Putovi i putokazi III,* Svjetlo riječi, **Sarajevo, 1998 , str. 9-14. Iako ga se s pravom ubraja među bosanske franjevce, zanimljivo je da nije spomenut u: Anto Slavko Kovačić,** *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebrene: prilog povijesti hrvatske književnosti i kulture***, Svjetlost, Sarajevo, 1991.**

Kao i mnogi drugi humanisti, i Dragišić je imao više imena i prezimena: *Georgius Benignus de Salviatis*, zatim *de Bosnia, Macedo, de Feliciis, Dobretić* i *Dobrotić.* Da se prezivao *Dragišić*, vidi se iz afere oko relikvija lijeve ruke sv. Ivana Krstitelja, u kojoj je sudjelovao, odnosno iz prepiske koja se s tim u vezi vodila između pape Inocenta VIII, Dubrovačke Republike i Republike Firenze. Papa ga u svojim dopisima redovito naziva *Dragišić*, doduše s različitim grafijama.

Temeljno je obrazovanje Dragišić stekao vjerojatno već u Srebrenici ili kojem drugom samostanu Usorske kustodije, kojoj je srebrenički samostan tada pripadao. Kad je istočna Bosna 1463. potpala pod Osmanlije, preko Jajca je došao u Zadar, a odatle ubrzo otišao za Italiju, tako da već sljedeće godine stanuje u samostanu u Ferrari, u Bolonjskoj vikariji. U Bolonji je 18. ožujka 1469. zaređen za svećenika, a kako da je prema tadašnjim propisima ređenik morao imati navršene 24 godine, zaključujemo da nije rođen poslije 1445.

Za njegov intelektualni razvoj važna je tadašnja podjela Franjevačkoga reda na dvije struje: misionarski i propovjednički usmjerene opservante (opslužitelje) i znanstveno orijentirane konventualce (samostance). Namjeravajući se posvetiti znanosti više nego misionarskome radu, Dragišić je vrlo rano, već 1469, iz opservantske struje prešao u konventualsku. Iste je godine radi studija otišao u Rim, gdje se ubrzo susreo s kardinalom J. B. Bessarionom (1395-1472), inače grčkim izbjeglicom pred Turcima.

Za Dragišićev intelektualni profil važni su susreti s nekoliko velikih ljudi, a kardinal Bessarion je prvi među njima. Kao mlad filozof Dragišić je na sebe privukao pozornost javnosti nakon što je napisao jedan tekst braneći kardinala od optužbi za navodno heretične stavove.

Nakon dvije-tri godine provedene u Rimu, 1472. prelazi u Urbino, neovisno vojvodstvo, nedaleko od Pesara, i to upravo u vrijeme dok je Urbinom vladao njegov najslavniji vladar vojvoda Federico III. iz obitelji Montefeltro. Njemu je Dragišić posvetio jedno svoje djelo, a bio je privatni učitelj njegovu sinu Guidobaldu te stekao plemstvo obitelji de Feliciis. Imajući sigurnu ekonomsku bazu, Dragišić je tih godina vjerojatno boravio u Parizu i Oxfordu, odakle se 1482. vratio u Firenzu, ali ne u Urbino, jer je upravo te godine njegov zaštitnik vojvoda Federico umro.

Iz Firenze je ubrzo uspio otići u Svetu Zemlju. Noseći relikvije sv. Ivana Krstitelja, u povratku je svratio u Dubrovnik, a kad je pošao dalje, relikvije su morale ostati u Dubrovniku pa otuda afera između Dubrovnika i Firence.

Od 1885. Dragišić predaje na teologiju na franjevačkom učilištu u Firenzi, od 1488. je ravnatelj tog učilišta, a u širem kulturnom kruga smatraju ga najučenijom osobom svoga doba. U Firenzi ga je posvojila plemićka obitelj Salviati, pa se otada služi i njihovim prezimenom *de Salviatis*. Nadalje, stekao je i naklonost toskanskoga vojvode i velikog mecene Lorenza de Medicija, koji ga je nastojao promovirati prvo kao provincijala toskanske franjevačke provincije, a zatim kao generala cijeloga franjevačkog reda, što bi mu konačno bila odskočna daska za stjecanje kardinalske časti.

Godine 1490. Dragišić je zaista postao provincijal, ali nikada nije postao general. U tome ga je spriječio jedan drugi karijerist: tadašnji general reda Francesco Nanni, koji je tu službu obnašao u nevjerojatnih 5 mandata. Kako je vojvoda Lorenzo već 1492. umro, situacija se za Dragišića jako pogoršala. General Nanni jako se ljutio što je Dragišić često posjećivao Rim, pa i samu papinsku palaču, tako da je učinio sve da Dragišić ne bude ponovno izabran za provincijala, a nakon jedne rasprave vođene u Firenzi privremeno ga je ekskomunicirao, a 1494. zabranjen mu je pristup matičnom samostanu u Firenzi, pa se sklonio u Pisu. Nažalost, ondje je uskoro izbila pobuna protiv obitelji Medici, tako da je i Dragišić nekoliko dana proveo u tamnici. Odlučio je otići iz Vojvodstva, a utočište je našao u Dubrovniku sve do 1500, kada je umro general Nanni.

Ondje predaje filozofiju i obnaša službu generalnog vikara Dubrovačke biskupije. U Dubrovniku piše i svoju obranu Girolama Savonarole, koji je ipak spaljen u Firenzi 1497, te svoje glavno djelo *O naravi nebeskih duhova koje zovemo anđelima*. Zbog teške političke situacije u dubrovačkom zaleđu i dalje u unutrašnjosti, malo je vjerojatno da je Dragišić iz Dubovnika išao posjetiti Bosnu i svoj srebrenički zavičaj. Kad govori da se susreo *s rođacima* i da je bio *među svojima*, vjerojatno misli na Dubrovčane odnosno na rodbinu koja je, kao i on, bila u izbjeglištvu.

Nakon sudjelovanja na općem kapitulu 1500. godine u Rimu, Dragišić je ondje i ostao radeći kao predsjednik povjerenstva za izradu novih konstitucija za konventualce. Nakon četiri godine nalazimo ga ponovno u Firenzi, odakle je nekoć grubo izbačen. Godine 1507. papa Julije II. imenuje ga biskupom u gradu Cagli, blizu Pesara, u kneževini Urbino, a 1512. promaknut je naslovnoga biskupa Nazareta s sjedištem u Barletti, blizu Barija. Ipak, najveći je dio vremena provodio u Rimu sudjelujući u radu V. lateranskoga sabora (1512-1517).

Sljedeći važan iskorak u njegovu životu bilo je zauzimanje za Johannesa Reuchlina (1455-1522), koji se u sporu protiv antisemitski nastrojenih kölnskih dominikanaca borio za dostojanstvo hebrejskoga jezika i čuvanje hebrejskih svetih spisa, a njihovo spaljivanje.

Kad je nakon smrti Julija II. (1513) na papinsku stolicu kao Leon X. zasjeo Dragišićev bivši učenik Giovanni Medici, Dragišić se uzalud ponadao da će napokon postati kardinalom. Umro je u Barletti vjerojatno 1520.

2. Dragišićev opus

Kao izrazito humanistički orijentiran mislilac, Dragišić je pokazivao veliko zanimanje na najrazličitija znanstvena područja – od teologije i filozofije do prava i astronomije. Budući da je u drugoj polovici 15. i početkom 16. st. tiskanje knjiga još uvijek skupo, veći dio Dragišićevih djela ostao je u rukopisu. Neka su od njih zacijelo izgubljena, npr. *Bessarionova obrana*, *Uvod u logiku* i dr., a sačuvana su sljedeća:

1. *De libertate et immutabilitate Dei* (O Božjoj slobodi i nepromjenjivosti), 1471.
2. *De animae regni principe* (O principu vladanja duše), 1475.
3. *De communicatione divinae naturae* (O priopćavanju božanske naravi), 1475.
4. *De natura angelica* (O anđeoskoj naravi), 1492.
5. *De gratia* (O milosti), 1492.
6. *Vexillum Christianae Victoriae* (Stijeg kršćanske pobjede) i *De assumptione B. M. Virginis* (O uznesenju B. M. Djevice), 1507-1512.
7. *De excellentiis et dignitatibus B. M. Virginis theoremata* (Razmatranja o izvrsnim svojstvima i dostojanstvima B. M. Djevice), nakon 1507.
8. *Apologeticon Francisci Mariae de Ruvere Urbini ducis adgressionis in Papiensem cardinalem* (Spis u obranu Francesca M. della Ruvere od napada na papinskoga kardinala), prije 1511.
9. *Correctio erroris qui ex aequinoctio vernali in Kalendario procedere solet* (Ispravak pogreške koja obično nastaje u kalendaru nakon proljetne ravnodnevnice), prije 1514.
10. *Contemplationes de Beata Virgine Maria* (Razmatranja o Blaženoj Djevici Mariji).
11. *Epistulae nonnullae* (Neka pisma).

Mnogo veći značaj postigla su njegova tiskana djela:

1. *Dialectica nova* (Nova dijalektika), Firenca, 1488.
2. *Mirabilia LXXVII, Florentiae* (Teološke rasprave s Nicolom de Mirabilia), Firenza, 1489.
3. *Propheticae solutiones* (Proročanska rješenja; obrana G. Savonarole), Firenza 1497.
4. *De natura coelestium spirituum quos angelos vocamus* (O naravi nebeskih bića koje zovemo anđelima), Firenza 1499.
5. *Oratio funebris pro Junio Georgio habita* (Posmrtno slovo na ukopu Đuna Đorđića u crkvi sv. Franje u Dubrovniku), Firenza, 1499.
6. *Defensio praestantissimi viri Ioannis Reuchlin* (Obrana izvrsnoga gospodina Johannesa Reuchlina), Köln, 1517.
7. *Artis dialecticae praecepta vetera et nova* (Novi i stari temelji govorničkog umijeća), Rim, 1520.

Iako je za života bio vrlo uvažavan i cijenjen zbog svojih znanja i umijeća, Dragišić je u bosanskohercegovačkoj i hrvatskoj kulturnoj sredini gotovo posve nepoznat. Za nekoliko godina navršit će se ravno pet stoljeća od njegove smrti pa bi svakako bilo vrlo časno kad mu bi se neka kulturna ili znanstvena ustanova do tada odužila prevođenjem i objavljivanjem njegovih djela, a svakako je zaslužio da ga i njegova rodna Srebrenica počasti barem jednim spomenikom, ulicom ili trgom.

GRADOVRH

FILOZOFIJA

Romeo Knežević

Potraga za neposrednošću i egzistencijalna patnja

Fosil ženke gmizavca star 120 miliona godina

PEKING – U Kini je pronađen fosil ženke gmizavca od prije 120 miliona godina sa petnaestak embriona u utrobi, prenosi BBC. Fosil koji je pronađen na teritoriji Kine dug je 30 centimetara, potpuno je očuvan i pripada jabeinosaurusima iz perioda ranog kretaceousa, jednoj vrsti sitnih i relativno primitivnih gmizavaca.

(...) AGENCIJE – 23.07. 20211., 13:49

UVOD

Nikada nitko do danas nije mogao izračunati veličinu svijeta niti ga razumjeti u potpunosti, a znanstveno i filozofski, religijski i u umjetnosti, najvjerojatnije je, nikada to nitko neće moći učiniti ni u budućnosti. Ta činjenica već sama po sebi može izazvati kratkotrajan izljev intenzivnoga i kratkog užasa u našim sivim ćelijama[1], jer se odmah pitamo silno zaprepašteni i u ogromnom čudu, zatečeni – zaista, pa u kakvom mi to svijetu zapravo živimo?!?

No i usprkos takvom s vremena na vrijeme našem očitom stanju *ontološke nesigurnosti*, izgleda to vrlo malo utječe i na naše ponašanje.

Protivno tome naša je samouvjerenost nerazmjerno velika, pa se svejednako ponašamo i dalje kao da baš uvijek sve znamo – sve odgovore, na sva pitanja...

[1] kada bimo se šalili rekli bismo ‘poput moždanog udara’

Svijet bi prema ovom očiglednom i nedvojbenom opažanju prema tome bio očita zagonetka. *Neizračunljiva* ili riječju koja je u upotrebi mnogo frekventnija, *beskrajna* samo kada bismo toj riječi mogli dati i nesumnjivo značenje.

Jer nešto što je *beskrajno* teško možemo i uopće zamisliti a kamoli pojmiti. Jer mi zapravo slutimo samo nešto takvo kao što je beskraj, ali i ništa više od toga. - A zašto?

Zato jer baš sve što zaista (s)poznajemo, znano nam je, da ima svoj *kraj (i - početak)* ali za ono što se 'zaista čini' da nema kraj (odnosno – početak) mi niti razumijemo niti možemo znati, da li jest – tako, ili - nije. *Kraj* dakle bilo čega nemamo nikakvih teškoća zamisliti - ništa lakše; ali, da zamislimo 'beskraj', ne postoji način, nikako nije moguće.

U svakodnevnom mišljenju često smo skloni pojam **'**beskraja' shvaćati kao suprotan pojmu *kraja***.** To je pogrešno jer pojam beskraja zbog svoje "veličine" nije usporediv s mnogim pojmovima, pa tako ni s *krajem*. Međutim, ono što je zaista suprotno tom pojmu, to je *početak*!

Umiranje je također jedan *kraj*.

Tamna najava akorda umiranja

Analogno shvaćanju prostora, iz naivno shvaćenog pojma *prošlosti* kao dimenziji pravocrtno shvaćenog vremena nam dolaze i takvi neuhvatljivi, neodređeni pojmovi o *beskraju* u vremenu kao "vječnosti", kao pojmu, *bez-početka-i-kraja.* Takva proširena shvaćanja često nehotice pojačavaju našu čežnju spram produžavanja življenja, do ludosti[2] dok, svejednako nam se približava - usprkos svim našim očajnim ali i smiješnim i nemoćnim naporima savlađivanja granice umiranja, - upravo ta zadnja stranica ili *zadnja korica* naših života, postajući apsolutno neprozirna. A, šta nam preostaje onda kad damo umiranju ono što mu nemilosrdno pripada bez dotjerivanja?

Vrlo malo. Ili, ništa. Ostaje nam da biološki funkcioniramo - (ako smo imali sreće, pa nismo bolesni; ili imali nesreću, pa izgubili nogu; ako nismo (još) stari; ako imamo dovoljno kruha, bar svaki dan!...), - da se življavamo, luftamo, da trčimo, skačemo; da se sve nešto kao ugodno istežemo (kao majmuni, bože mi oprosti), u smislu, ...kao 'što je nama dobro'; ili, kao, da se 'divimo' sami sebi svaki dan, svaki sat, svakog trenutka: svojoj snazi, ljepoti, izdržljivosti, imovini, naklonosti, talentima, haljinama, nečijoj koži... Čemu sve ne; kao da se u tom divljenju krije sav smisao, kao, jedna i jedina velika Istina svijeta, pa i umiranja, kao manje važnog pitanja, vjerojatno!

[2] To je glavni motiv romana "Slika Doriana Graya" **Oskara Wildea**.

I tako smo mi vraški neumjereno sentimentalni prema svojoj *osobi-u-svijetu*, iako ne bismo to sebi nikada priznali; samoljubivi smo i prepuni svojih briga i potreba, prepunjeni smo sobom do vrha i, dakako takvi, razumljivo, sebi neupitno, jedini i najvažniji na svijetu, te tako, takvi, baš kao da svakog trena sami sebi mrmljamo, govorimo, zdušno u svoju cijenjenu bradu, kako nam baš "puca prsluk" za sav ostali svijet.

Odgovor na stvarnost svijeta *treba li* ovakav biti?

Nekoliko opisa izvanjskog doživljavanja umiranja

Složićemo se da izvanjski umiranje često i ne izgleda samo takvo, strahotno ozbiljno; niti uzvišeno; ni nedodirljivo, pa kao što znamo tako i reagiramo na njeg upravo suprotno, recimo suviše *banalno otužno* ili i suviše *korektno pristojno*. - 'Ah, opet, jedna smrt još jedan čovjek mrtav' samo što ne govorimo i mrmljamo za sebe same u bradu sa zamorom i dosadom, promatrajući, po zidovima nizove svakodnevno lijepljenih novih osmrtnica [3].

Umiranje je prema tome izvanjski za živuće često i u doživljaju ne samo tragična nego i tragikomična predstava zbog preobilja svega i svačega što se s njim u vezi može naći; - obilja sujete, čak i u ovakvim trenucima kada nas sam događaj potresa u temeljima; - ili nemara, kada nemirno svejednako zvirlimo, dosađujući se, gledajući preko ljudi ili kroz ljude, ne cijeneći očito baš ništa... itd.

Zabezekne nas opet umiranje i kao 'ljuti' poput kakvog nepristojnog 'neprirodnog' događaja, što nas ne propušta 'svako malo' zaskočiti i podsjetiti bez krzmanja NA SE i stvarnost u kakvoj smo preko glave. Zamrzava nam osmijeh bez pardona, kida i mrsi konce životnih planova ako nas je samo *slučajno (*ili ?*) sudbonosno* zateklo negdje opuštene i slabe na nekoj zabavi.

Sigurno smo se i sami već nagledali oči u oči mrtvih, po putevima i poljima u bar jednom na svojoj koži do-pre-življenom ratu, a ako možda baš vi poštovani čitatelju kakvim slučajem još i niste, ne brinite se, već hoćete[4]; ili, ako ne ubrzo na taj način, onda svakako u obliku prignječenih i osakaćenih tjelesa u saobraćajnim udesima, najčešće vikendima.

Osim toga tu su pri ruci nam uz ovu temu, uvijek, ako smo više zainteresirani i pomalo morbidni, virtualnoelektroničke hiperaktivne slike krcate najčudnovatijih umiranja, od žrtava cunamija, samoubojica javno raznijetih do antiautokratskih ratova... itd... – slike, što nam stižu svakodnevno i s najudaljenijih dijelova planeta.

---

[3] Kao da niste pravo ni umrli ako to niste oglasili, ili, kao da ste tek onda konačno mrtvi ako su vašu smrt razglasili.

[4] Oni koji već jesu, razumjet će moju samouvjerenost i složiti se sa mnom, oni koji još nisu, neće.

Tu su najposlije i umiranja naših najbližih, nama najbliža, što odlaze uvijek rano ma kako i kada stvarno odlazili. Ipak, čak ni to nama najdragocjenije i nama najbliže, da tako kažem, *naše* biće - zbog kojeg u trenucima njegove smrti naša patnja u paroksizmu kulminira – baš ni to, čak ni to ne može i neće, izmijeniti tu strahotnu strahovitost svijeta, i premoćnu moć "bešćutnosti" umiranja i niti će se, obrnuto - naša jedinstvena plemenita ljudskost, naša ljudska moć ili hrabrost, pred smrću, bar kroz veličinu našeg bola, uzaludno se nadamo, imalo uvećati.

I. NUŽNOST UMIRANJA

Strah od umiranja je neusporedivo veći od svega što ima neku veličinu, kolosalnu moć, na ovom svijetu kakvog ga poznajemo (ma šta pod njim svatko od nas mislio!), a koji snažno izbija u svakom čovjeku i, skoro uvijek posredno, a samo rijetko, izravno.

Za sve druge izvan njih - samo ne za one koji umiru - to je umiranje, banalno, obično, često vrlo slično umiranju kakve životinje (...posebno u ratovima, za prirodnih kataklizmi, velikih epidemija...) toliko banalno, da ga i djeca već odlično opisuju, recimo davljenje na vješalima, kada prstima pokazuju omču oko vrata, a onda krkljaju... Mislim,... sve to šta se događa s našim organizmom ružno, bolno, i to,... kako se ono mijenja, grči, gubi boju, dok umiremo, itd., nama je sasvim dobro poznat proces, zapravo, skoro dosadan, izvanjski, ako ćemo pravo reći. Ovi fiziološki opisi su banalni ali, za znanosti o našem truplu i što se s njime događa poslije, sva područja (ne samo biologija i medicina) su živo i trajno zainteresirana, čitave se biblioteke knjiga ispisuju o njemu. No, na to jedva da i treba podsjećati, da ni te istančane i visoko vrijedne, znanstvene, filozofske, religijske, umjetničke istine, ništa nam ne mogu pomoći u ovoj "stvari" koju, kako li već sve je ne, različito ne nazivamo, kroz stoljeća i tisućljeća: *smrt* (hrv.), ili *death* (eng.), ili *Tod* (njem.), ili *la mort* (fra.), ili *morte* (tal.), ili *इनपुट पाठ यहाँ* (hindu; fonetski, *mauta*), ili *死* (japanski; fonetski, *shi*), *смърт* (bugarski; fonetski, *smurt) , θάνατος* (grčki; fonetski, *thanatos*)[5], itd.

Umiranje je isto, apsolutno isto, bez obzira na to kako ga mi izgovarali ili pisali. Ili mislili o njemu.

Apsolutno treba biti jasno - onako kao što je apsolutno jasno da ćemo i mi svi danas živući jednom umrijeti i to *uvijek pojedinačno* (nema kolektivnog umiranja, svatko umire sam za sebe (!); samo iz izvanjskog kuta pričinja se da "stvar" može biti i kolektivna) - da su moja pitanja o umiranju jasno upućena živima i imaju smisla jedino i samo u odnosu na žive: na *već rođene-i-još-neumrle*, a nikako ne na *još- nerođene- ili- na- već- umrle.*

[5] Izvor: google jezični alati: http://www.google.ba/language_tools?hl=hr

I to onima koji će doći bilo kada u budućnosti, za sto ili tisuću godina; kao i umrlima bilo kada u prošlosti, unatrag sto ili tisuću godina, u višemilenijskoj prošlosti ljudske vrste kao i takozvanog živog svijeta, uopće[6].

Jedno je i jedino međutim apsolutno sigurno, kako se ono kaže, "kao smrt" (sigurno): - Mi ne moramo živjeti nego **trebamo**, a ono što zaista i na jedini pravi i jedinstveni način **moramo**, to – jest, ono na što upućuje u prvom dijelu ove upravne rečenice prethodna metafora apsolutne sigurnosti, pod navodnicima, jest – ***umrijeti***, samo bez navodnika sada, kao svršeni glagol, neopozivo, konačno i nepovratno.

Strahotnu očitost prethodne tvrdnje ni najmanje ne može umanjiti to što kao ljudska Vrsta oduvijek, dobrohotno preporučujemo i jasno umno sugeriramo držanje po pravilima življenja, a ne umiranja, po pravilima koja su već s rođenjem našim u nama i dana.

Postojao li je u prošlosti (ili postojati li će u budućnosti?) itko, kao i bilo tko danas na ovoj planeti, tko će tvrditi drugačije i neće se složiti s ovom *najnetransparentnijom,* a ujedno i na neki, zdravorazumski, animalnočulan način, suprotno, *najočitijom* istinom o umiranju! Jasno je da ne postoji.

Nužnost rađanja*?*

Ali moramo li se isto tako rađati kad već tako apsolutno nužno moramo umirati, je li nužnost rađanja iste vrste? Odgovor je negativan - nije. Faktično, onda kada smo se već jednom rodili, odnos rađanja i umiranja dobiva obilježje nužne mentalne *uzročno-posljedične* veze, čija je je nužnost razumska *manja* ili *slabija* nužnost**,** od nužnosti umiranja. Za znanstvenu javnost je ovaj pojam nužne, uzročno-posljedične veze takozvanih objektivnih istina opće mjesto znanstvene teorije i prakse. Ponajviše zato što čak ni te uzročno posljedične veze o kojima izlažemo nisu *apsolutne,* nego odavno *relativne istine*, i vrijede samo u određenom sistemu [7].

Drugim riječima**,** i, ako već ima rađanja - (neću reći: *prije*, jer to, od većine prihvaćeno shvaćanje vremena, *prije, sada* i *poslije* je već dugo problematično) onda slijedi apsolutna *nužnost umiranja*. Ali, obrnuto, ne vrijedi: ako *faktično (i nužno) ima* umiranja, onda nema nužnosti rađanja[8]. – Ili, bar mi, to jest, akademska zajednica prije svih još uvijek nije uvidjela tu i takvu vezu.

---

[6] Pročitaj još jednom motto ovog eseja!

[7] Einstein nas je o tome definitivno poučio svojom *Općom teorijom relativnosti*, 1916.

[8] Ako isključimo neka istočnjačka vjerovanja o ponovnom rađanju kao preporađanju ili reinkarnaciji

Nužnost volje *i umiranja?*

Umiranje je nužnije od svega *pa ne ovisi ni o našoj volji* , iako umiranje od gladi kao samoubojstvo izgladnjivanjem (ili skok s nebodera, davljenje omčom oko vrata, pucanj u sljepoočnicu), može izgledati ovisno o našoj volji. Mi možemo umrijeti na taj način, doista, ali time baš ništa ne dokazujemo, naime, mi time samo *pokazujemo* (ali nikako *ne dokazujemo*) da imamo (možda snažnu?!) volju - volju za umiranje, baš kao i volju za bilo šta drugo, te konvencionalno *znanje* o umiranju, ako ne jedemo što je sasvim banalna, svakodnevna istina, poput znanja o radnom vremenu neke trgovine, ili zašto Uskrs pada ove godine u tu nedjelju, itd.

Umiranje ne ovisi o našoj volji jer stvarnost svijeta je nešto više *od uvjeta života našeg organizma*.

Nužnost prošlosti*?*

Vremenska kategorija *prošlost* također u sebi sadrži za življenje važan oblik nužnosti, iako ni ona nije tako nužna kao umiranje. Važan je problem ovdje za nas što nikako ne možemo uhvatiti onaj sadašnji trenutak "račvanja, razlikovanja" u kojem se jasno razabire *prošlost* od *sadašnje činjeničnosti*, pošto ga uvijek zamućuje naše slobodno voljno odlučivanje, zbog kojeg se najčešće premišljamo, kada smo dokoni, kako je eto naš život mogao poteći i drugim putem, da smo bili pametniji, itd; - da smo nešto rekli na neki taktičniji način, možda bi bilo bolje; ili, šta bi se desilo da nismo nekoga upoznali, ili da se nismo rodili baš tu, nego tamo; ili, da nismo postupili tako kako jesmo nego, onako kako je htio naš otac, ili profesor, itd...

Da li je ili nije naše življenje moglo poteći drugim putem, to ostaje nejasno i dalje, ali, odatle razumljivo jasno proizlazi manja nužnost prošlosti, od samog egzistencijalnoga toka življenja (od rođenja) ka umiranju.

Apsolutno obvezujući moral iznad je umiranja

Znanstvene istine uz stalno rađanje novih, zastarijevaju, filozofski, svijet se na originalan novi način ponovno (samo) tumači, a nijedna pojedinačna premda višemilenijski trajajuća religija, ne uspijeva zahvatiti cijelo čovječanstvo.

U svjetlu umiranja i za nas uvijek konačnih mjerljivih stvari, življenje nas je samo i to onakvo kakvo nam se svakome od nas nadaje, (ob)vezalo prema sebi iznad svega, našim osobnim, uvijek, ograničenim (ne)moralnim akcijama.

Općeniti primjeri bi **moralno istaknutog ponašanja** bili: nastojanja oko mira ili obrnuto rata; trud oko rada ili obrnuto krađe; ili, briga o svemu takozvanom

živom i neživom svijetu ili obrnuto, nemar, zagađenje takvog živog i neživog svijeta, itd.

Ili nas je pak življenje (ob)vezalo *našim odgovorima* na 'akcije vlastitog' svijeta prema nama: to je na primjer vrijeme ekonomske konjunkture ili, vrijeme mira među državama ili, vrijeme optimalnih klimatskih uvjeta, itd... Što očekivano izaziva naše zadovoljstvo i mir u takvim takozvanim sretnim periodima življenja; ili, obrnuto, to su vremena recesije, rata, epidemija, poplava, itd... Što razumljivo stvara očajanje u nama, nemir, patnju tih godina, itd.

II. TEŽNJA ZA IZRAVNOŠĆU

U cjelokupnoj povijesti međuljudski odnosi i odnosi s okruženjem su po svom najvišem, najbitnijem, najopćenitijem određenju, ništa drugo, do ***posredovanje, neizravnost, indirektna povezanost*;** ili u kontrapunktu, obrnuto kazano, nije moguće – ili ne postoji, ili nema izravnog stapanja, (po)vezivanja, ničega s ni čim! To je naglašeno posebno u *odnosima u radu* koji izražavaju u dugom vremenu nastalu vrlo zamršenu strukturu tih odnosa i daju im svoj važan pečat.

Obilježeni *posredničkim odnosom* sa svijetom, mi usprkos tome u čitavom svom življenju, (is)trajno ali na žalost uzaludno, od toga upravo obrnuto radimo, zapravo **sanjamo:** o *izravnom* stapanju ***S Izvanrednim Nečim;*** ili, ako nije moguće s nečim izvanrednim, onda ***S Bilo Čim*** (u najpozitivnijem smislu onog kolokvijalnog izraza - 'daj šta daš'); odnosno, bez posredovanja bilo koga ili čega ("Trećeg"; a, koje bi na degradirajući način, mislimo mi, povezivalo *Nas* i to *Nešto* s čime se želimo stopiti) - smatrajući upravo to, *neposrednost, cjelovitost, potpunost, stapanje*, najvrednijim mjerilom našeg jedinstvenog i jednokratnog životnog ispunjenja.

Na primjer: težimo stapanju s **Drugim** čovjekom, ženom/muškarcem, s **Djelom,** svojim ili tuđim, s **Vjerom** u beskrajnog i vječnog Boga, svog, pravog, s **Nacijom,** svojom, s **Državom,** kao lojalan građanin, s **Ljudskim vrijednostima,** kao Čovjek**,** s **Javnim mišljenjem** kao kolektivno, javno biće, s **Automobilom,** kao pasionirani ljubitelj automobila**,** s **Događajem** važnim nekim (jednim ili više) iz vlastitog iskustva, kao laik ili psiholog/psihijatar profesionalac, ili, naprosto kao sujevjeran čovjek, s **Avanturama** osobnim u posvećenosti ličnoj geografiji, događajima i ljudima, s **Rutinom svakodnevnog življenja,** bez mnogo iznenađenja, amplituda u raspoloženjima ili buke u komunikaciji, i tako dalje. - Sa čime sve ne, na sličan način se ne nastojimo stopiti, bez posredovanja ič(ij)eg, poistovjetiti se!!!

Posrednički odnos prema svemu oko sebe a prije svega prema samima sebi, koji, iako je koristan nastojimo izbjeći ili, prevladati ili, savladati ili, prekinuti, najbolje se pokazuje u načinu kako osiguravamo upravo elementarne uvjete

opstajanja. Tako smo u dolaženju do hrane, snažno i skoro jedino upućeni na vlastiti razum i raznolika *oruđa* - (to nešto, gore naglašeno apostrofirano "Treće") - za razliku od nižih životinja od nas, koje se oruđima ne služe, nego su s njima prirodno stopljena (to jest s oštrim zubima, brzim nogama, jakim otrovima, itd.).

Upravo obrnuto od naših najiskrenijih, najsnažnijih i najdubljih nastojanja koja inače svaki čovjek na Planeti na svoj način dijeli, bilo današnji, prošli ili budući, za neposrednošću, cjelovitošću, jedinstvenošću, stapanjem - naš je odnos *u najvažnijem aspektu, radu*, dakle prema svijetu uvijek posredan, indirektan, drugostepen, nikad izravan. A ako je prema tome stanje stvari takvo, *u radu*, onda je s nama najvjerojatnije tako i u svima drugim, manje važnim, uvjetima našeg potvrđivanja i izražavanja, bivanja.

Do neposrednosti, paradoksalnom težnjom(!?)

Premda sve činimo, da to posredujuće "Treće" uprostimo, pojednostavimo, kao tehničko usavršenje sredstava/oruđa – i, iako se radi o idealističnom i očajničkom ali uzaludnom nastojanju**,** na dohvatanju krajnjeg Cilja posredno preko oruđa, tehnike - (da se *prvo* (ja) *i drugo* (ljubljeni predmet) stope u *Jedno***,** a istisne *treće* kao oruđe samo do cilja) – ovo plemenito nastojanje pri tom ništa ne gubi od svoje visoke moralne vrijednosti po sebi.

To nezaobilazno, univerzalno posredujeće "Treće" preko kojeg se ostvarujemo, kao takvo, igra samostalnu ulogu u našim sveukupnim *odnošenjima* kao neka naša "Druga priroda" u nazaustavljivom bivanju, živovanju (životarenju; u napasti sam kazati!), postajanju: ulogu, na našu žalost, koja utječe i mijenja krajnji rezultat, naš *lični jedinstveni cilj* više nego što bismo mi možda željeli ; drugim riječima, udaljuje nas od njeg.

U to nešto posredujuće, u to "Treće" - (u to *treće* po vrijednosnom hijerarhijskom mjestu, a *drugo* po ulozi i mjestu u tom tročlanom odnosu: "*ja* – sredstvo – *žuđeni cilj"*) - uvijek je svatko od nas ponaosob već negdje i nekad kroz vrijeme individualno na svoj način i u svoj *vlastiti sadržaj*, ponešto svog od sebe unosio i tako doprinosio, kako živoj dinamici, tako i raznovrsnosti razvoja ukupnih ljudskih odnosa i čovječanstva uopće.

Ali oruđa, kao na primjer, kompjuter, kosilica, klavir, kašika, koliba,... itd., preko kojih se ostvarujemo, potvrđujemo i izražavamo mogu biti i "ozbiljnija" po značaju, osim navedenih: npr., sredstvo može biti i *drugi čovjek* (kreativno ljudski se potvrđujemo, ili pomažemo, ili iskorištavamo drugog čovjeka); a na koncu i sama *priroda* preko koje se potvrđujemo kao takva (recimo u slučaju pjesnika koji se prirodom nadahnjuje).

Kao mnogo prozaičnije sredstvo postepeno se tako razvio i novac, kao vrsta općenito vrijednog, zamjenskoga sredstva, koje na specifičan ljudski apstraktan,

simboličan, a danas i neobično sofisticiran i precizan način, pouzdano i ekvivalentno mjeri vrijednost svakoga našeg proizvedenog dobra, kao posljedice svakog rada **'**u znoju lica svog', te ujedno povezuje bilione i trilione, kvadrilione naših, razdrobljenih i raznorodnih "tričavih", takozvanih malih potreba, milijarda ljudi na planeti.

Čitavom ovom zamršenom i stanovitom otuđujućem razvoju čovječanstva kroz upotrebu oruđa kao nečega posredujućeg "Trećeg" između nas i velikoga *nekog našeg ličnog Cilja*, treba dodati i snažan utjecaj (ne)/moralne slobode i odgovornosti čovjeka na taj razvoj, čije je međusobno odnošenje po hijerarhijskoj, profesionalnoj, staleškoj, srodstvenoj ili kakvoj drugoj osnovi, također obilježeno i lijenošću, nedisciplinom, prevrtljivošću, sumnjičavošću[9], itd.. Naši odnosi nisu idealni, naprotiv 'slabi' smo na mnogo načina, pa se tako može desiti da neki "mogu" i bez znoja doći do materijalnih dobara.

Ali u psihološke argumente i razne (ne)moralne aspekte ponašanja recimo kradljivaca i njihove produkte ovdje neće biti ni vrijedno niti potrebno ulaziti, jer upravo oni koje bi to trebalo najviše zanimati, sigurno neće za njih pokazati nikakav interes - pa čemu se onda truditi?! Zato ćemo takve osobe u mislima naprosto prepustiti njihovim preslavljenim užicima, šepurenju po vilama,... itd.; ili naprotiv, patnjama po skučenim zatvorima ili domovima za maloljetne prijestupnike; njihovim savjestima, svećenicima, pedagozima; na koncu, njihovim bližnjima koji ih ako itko, onda oni, posljednji trebaju zaboraviti.

Kroz stoljeća i tisućljeća su tako posredno pridodavane uz pomoć oruđa i ljudskog razuma, i uz prethodno spomenute moralne slabosti neke nove vrijednosti, nekog novoga rada, biliona pojedinaca na istom predmetu (bilo razvijanjem novih ili usavršavanjem starih proizvoda, bilo trgujući ili kakvom drugom potrebnom i korisnom ekonomskom aktivnošću), i odveli naše *posredne* odnose upravo tamo gdje su sada i gdje su izgleda uvijek i bili (samo u manje zaoštrenom obliku) do: velike tehnološke razvijenosti i ujedno velike otuđenosti: do interneta, kao i dva svjetska rata za leđima čovječanstva.

Usprkos ili baš zbog svega izloženoga, sav taj naš razvoj opterećen i obilježen tonovima, *isuviše* ljudskih sposobnosti i samo ljudskih *karakternih osobina*, ne može ozbiljno ni ugroziti ni umanjiti, osnovnu vrijednost *rada*.

Vrijednost rada

Pitamo se, kako netko **može** (i *treba li* uopće: mislim - ne treba!) misliti o beskraju svijeta (kao s početka ovog eseja), ako zna da je vrijeme sjetve na njivi, kada

[9] Odatle lažovi, proždrljivci, pohotljivci, kradljivci, ubojice, zločinci, itd; toga su naročito bili svjesni stari Grci, pa su poput sebe, opisivali i vlastite bogove sa sličnim osobinama.

treba orati njivu, i da, ako to ne uradi u najstvarnijoj je opasnosti da, de facto, sigurno *umre* od gladi već na jesen, što je ravno samoubojstvu iz **lijenosti.** Baš kao što je jednako tako netko u opasnosti, dok se nadvija neoprezno, nad provalijom ili, preko ograde balkona nebodera, da smrtno nastrada od pada s visine, zbog nepažnje.

Rad predstavlja u biti naglašeno **aktivne** moralne akcije čovjeka koje ga određuju prema svijetu, ako hoće i želi i nadalje o(p)stajati među živućim bićima (pa i kao ljudska Vrsta kroz stoljeća, milenija) i to sve dok ga kao pojedinca, starost ili bolest ili nasilnost ne obori ili neki takozvani nesretni slučaj, odnosno prirodna kataklizma, za slučaj čovječanstva.

Naravno riječ je o kroz rad (pre)oblikovanoj materiji u najraznovrsnije 'proizvode-predmete-robe'**,** npr. o odjeći i obući, hrani, sjekiri ili krovu nad glavom, snažnim strojevima u industriji, svemirskom brodu, itd.; ali i o ovima sasvim suprotnim destruktivnim proizvodima... bombama, diktatorskim režimima, ozonskim rupama, genetski modificiranoj hrani, pošasti plastičnih vrećica, itd.

Misli se prema tome i na konstruktivne i destruktivne posljedice rada kojima se neprekidno kroz minula stoljeća ustrajno potvrđujemo i negiramo, okružujemo, ushićujemo i zakriljujemo toliko, da ne primjećujemo zbog toga više čak ni nebo (koje svakako nije naš plod!) iznad svojih glava, gubeći se u samozaboravu **grane:** *prirode – svijeta – boga – čuda* - (!) na kojoj sjedimo i koju svejednako svi dijelimo na svim prostorima i u svim vremena.

Egzistencijalno mi ne moramo jesti, nego *trebamo***,** da bismo o(p)stajali među živućima. Ali kako bismo i jeli ne smije(mo) se zaboravljati da trebamo **raditi** i tako proizvesti hranu ili je trebamo sakupiti - ako je, netko, naklonjen asocijacijama na ranu prošlost Vrste. Radeći, na taj način, ulažemo napor na savlađivanju određenih prepreka koje se, kao takve kao prepreke, uvijek opiru našim naporima. Savlađivanje prepreka je, prema tome, redovito naporno i mučno, izaziva nezadovoljstvo i umor; dolazak do hrane u stopu prate u ovom nezaobilaznom lancu, nelagodnost i tegobe .

Upravo zato ne može biti niti jednog jedinog, proizvedenog predmeta, robe jezikom ekonomije kazano, dakle, ljudskom tegobnom aktivnošću, radom – *proizvedene* 'vrijednosti' - u ovakvom, čovjekoliko sve više, proizvodima stalno uobličujućem, svijetu - a da iza nje(g) ne stoji uvijek već netko s *imenom i prezimenom*, Netko - to znači njegov stvaralac (subjekt, fizički ili pravni, individua ili grupa - što je, generički svejedno, pošto 'rad' podrazumijeva, udruživanje) – netko, tko je uložio trud, strpljivost, razmišljanje, prolio znoj, utrošio emocije u proizvod...itd. A ako pridodamo svemu ovome sada i da je nezaobilazan u ov(akv)om svijetu upravo ovakav svakodnevan rad za o(p)stajanje i to do pozne dobi, onda će nam sva tegobnost našega položaja biti očigledna.

Iz prethodnog - egzistencijalno, nužno slijede bar dvije konkluzije: *prva*, da je svaki rad, a posebice stvaralački, najvažniji uzrok i proizvoditelj svih *ljudskih*

dobara ili/i vrijednosti u ovom inače, našem, po svemu ograničenom življenju; i, *druga,* da je rad u osnovi neugodan iako ponekad zna biti i izrazito ugodan (osobito kreativan rad). Upravo stoga i jedino zbog toga, ljudskog **truda i napora** – rada, svi *proizvedeni predmeti* imaju naročitu, jednostavnu i jedinstvenu vrijednost u čini se sve humaniziranijoj prirodi, kao ništa drugo ni blizu poznato ili tome slično zemaljsko i kosmičko.

Najviše samo zbog toga je upravo svaka krađa, prisvajanje tuđega rada, truda i muke, intelektualna, moralna, materijalna i svaka druga, dalekosežna i skandalozna izdaja generički iskonskog i najljudskijeg u čovjeku.

EGZISTENCIJALNA PATNJA

Zatvaranje te prošle knjige življenja, zadnje korice knjige je vjerojatno najbolniji najočajniji najteži trenutak u svačijem životu, vjerojatno, nebrojeno puta teži i bolniji od trpljenja ne znam kako teških fizičkih bolova; premda lako možemo zamisliti pojedinca koji od teških fizičkih bolova priželjkuje "lijepu" smrt i vjerojatno bi zbog njih posegnuo i za autanazijom odnosno samoubojstvom, to nikako ne osporava pređašnju tvrdnju, jer ne zaboravimo: pojedinac koji pati od teških bolova, gubi i jasnu svijest o vlastitoj prošlosti o kojoj je ovdje najvažnija riječ; a bol *od vlastite prošlosti koja se potpuno zatvara* može se razumjeti samo ako smo *pri punoj svijesti*, pa u tom smislu je ona i univerzalni kriterij svačijega življenja, prema tome, logično dosljedno mora biti i kriterij, kako kažu, neizdrživoga fizičkog bola.

U ljudskom smislu riječi, prema tome, *umiranje* znači uvijek i zaista i do kraja samo *življenje preminuća* kao definitivno konačne *potpune prošlosti* s definitivno izgubljenim ili zaglavljenim ključem te prošlosti – tek toliko da naš očaj bude potpun i nepodnošljiv - jer ono što nama *naočigled* preostaje nakon što je *prošlost* pobijedila, prevladala, zavladala, jest samo *fizičko* truplo iz kojeg je, isisan ključ življenja za kojim smo, avaj, do tada svo vrijeme tragali.

Taj osjećaj *vječnosti* (bez-kraja u vremenu) nastao iz doživljaja prošlosti nam ujedno stvara i povećava i taj osjećaj očaja, muklog tihog krika koji se ne da izraziti i koji se ne može ni kriknuti. Zbog toga bi bilo bolje da tog "osjećaja" vječnosti i nema (ali to je nešto kao uzaludna dječija želja!), ili bar, da ga naše pamćenje ne stvara i ne gaji tako usrdno u nama; bilo bi nam vjerojatno je, lakše, odnosno, kada bismo imali bolji, primjereniji, istinitiji pristup vlastitoj prošlosti... Tada bismo, moguće je više znali i o umiranju a manje bismo zbog toga i patili.

Ono što izaziva najveći užas od činjenice umiranja jest pogled unatrag, u prošlost, u povijest, naime da će se ona, kada se desi, i za nas osobno definitivno, konačno zatvoriti, preklopiti, poklopiti, poput zadnje stranice knjige. Upravo će prošlost pobijediti i samo prošlost, i zapravo će prošlost značiti apsolutnu osobnu

smrt, svaka vlas će nam se pretvoriti u prošlost i svaka živa stanica, svakoga od nas, i otići poput miliona miliona drugih osobnih života, koji su već živjeli nekada prije nas, a onda umrli i sada su, kako tko već, različito dugo - pokojni, netko samo nekoliko tjedana (kao Mersad Berber, na primjer), ili 20-ak godina (moj brat M.), 50-ak godina (Ivo Andrić), ili 100-ak (Nietzsche), 500-ak (Galilej), 1.500-ak (Augustin), 2.500-ak (Herodot) 10.000-ak (crtač u spilji Cro-magnon), 2.000.000-ak godina (prapredak iz Afrike) itd.

Pomalo morbidno: o umiranju umirućega iznutra

Upravo iznutra je sve ono što je zanimljivo u umiranju, i to dok se ono događa u nama samima. Ali pošto ne možemo prenijeti nikome poruku o tome, što nam se događa dok nam se ono događa, - to jest umiranje, osim nama samima (a svi naši strahovi i sva naša nesigurnost imaju temelj u tom iskonskom strahu od umiranja) – sigurna je jedino pretpostavka da bar minimalno u tim trenucima možemo biti samosvjesni tog "procesa" i ništa više, dok je u istom trenutku to naše znanje o umiranju, jer upravo umiremo, za nas neupotrebljivo, beskorisno (ili možda nije!?), iako, možda objektivno vrijedno. Jasno nam je zbog čega: jer ostaje u nama zatvoreno, neprobojno, poput sarkofaga egipatskih faraona, zatvoreno iznutra, (a izvana nema više ni vrata ni ključa kojim bi se ta Istina otključala; pogotovu nedostižna s unutrašnje strane pokojnika).

Mi smo ono što smo bili, i još više ono što će(mo) *tek postat* **"***bilost"* nakon što preminemo, jer samo gotov rezultat govori potpuno o nama, a stvar je gotova potpuno, tek kada je "stvar" postala potpuna, potpuna prošlost, ili kad ste završili sto, kao stolar, ili kad ste napisali knjigu[10], kao pisac, ili kada je prošla druga tehnološka revolucija, kao jedna od revolucija čovječanstva, itd.

Vrijednost naših djela, ili našeg življenja *kao djela*, dok je vezana još za našu sadašnjost, nije potpuno ili sasvim, apsolutno očita i jasna, pa ju je nemoguće procijeniti, jer smo pristrasni, jer smo zainteresirani, jer smo tako i toliko mnogo (po)vezani za sadašnjost, da ne možemo biti objektivni...itd.

A kada nas više ne bude, koliko će nam vrijediti nečija objektivnost o nama!?

O prošlosti

Bez *prošlosti* ne bismo uopće uopće mogli imati značenje sadašnjosti, životnost sadašnjosti, bez voluminoznosti koja dolazi od nje, vrijednosti i značenja koju unosi u našu sadašnjost.

[10] **Ivo Andrić** je negdje napisao kako se napisanoj knjizi više ne vraća i prepušta je čitatelju.

Dovoljno je se sjetiti ponašanja i značenja *prošlosti* kod bolesnika od Alzheimerove bolesti: sadašnjost bez prošlosti bi bila besmisleno nizanje stvari, nepovezano, događaja, ljudi, svih čulnih senzacija, pa i našeg razumijevanja vlastitoga kretanja s mjesta na mjesto, kada se jednostavno pretvaramo u praznu kreaturu, ljušturu, potpuno ispražnjenu, a drže nas još samo mehaničke i druge - od nas potpuno nesvjesne, funkcije našeg organizma; "živi" poput stroja, na koji je eto netko odnekud nekad jednom nešto "nakalamio" ali se ne sjećamo ni toga i ne znamo više ništa o tome, nešto što se još samo tako zove život, ali uistinu nije i ne zna se što je.

Prema tome, ono što je mnogo teže za podnijeti, to nije to što nećemo *još* živjeti *koju godinu* više ili *desetak godina* ili *neodređeno duže* - što je mislim više način na koji volimo sebi "tepati", svom osobnom trajanju, nego što se zaista brinemo – nego, definitivno zatvaranje tog našega života godinama akumuliranog u našoj prošlosti u našem pamćenju, u jednom pobliže neodređenom, potpuno neuhvatljivom i nepoznatom trenutku preminuća.

A budućnost?

A budućnosti - nasuprot prošlosti koja, za razliku od nje kroz čitav život stalno jača i uvećava se, od rođenja - nema, ali o njoj sanjamo, nju očekujemo, planiramo, priželjkujemo, njoj smo okrenuti, spram nje smo napeti, spram tog budućeg trenutka, itd, ali nje, zapravo kao budućnosti, budućnosti kao budućnosti, u ovom trenutku, nema; jer nje ima upravo uvijek i samo uvijek u odnosu na sadašnji trenutak, a to znači da je stvarno nikada nema, nema, jer nema je kao činjenice! – U iskustvu kao što psihološki *ponekad* ili *mnogo puta* ili *veoma često*, ne znamo, nismo sigurni točno, šta zaista živimo: budućnost koju sanjamo, prošlost koja još živo djeluje u nama ili sadašnjost u kojoj rasijano pušimo već trideseti treću cigaretu nekog dana.

Zato što budućnost nikada nije činjenica - (jer kad postane činjenica onda je sadašnjost, a nije budućnost i tako stalno) - rijetko pomišljamo o velikim vremenskim odsječcima u njoj - (za razliku od prošlosti kojom se rado bavimo, a povjesničari posebno): o 10, 300, 500 ili tisuću godina ili više u budućnosti, valjda zato jer nam je ona *kao-nikad-sadašnjost* potpuno nezanimljiva. Trebalo bi umjesto toga korektno imati u vidu i prošlost i budućnost, i tako primjerenije uklapati u njih svoj životni vijek. Na taj način ne bismo toliko prenaglašavali vlastito vrijeme, veličali vlastitu prošlost ili živjeli u njoj, a potpuno zanemarivali razmišljanja o budućnosti, sve umornije i sve umornije i nejasnije, pomišljajući na nju.

Tako, ta slavna, sjajna budućnost, zapravo izgleda nije ni tako slavna ni sjajna, pošto već od sredine tridesetih počinjete lagano osjećati fizičko stagniranje i kada stvari koje su nam *nove* sve manje ima ili ih više uopće nema. Znamo i pouzdano slutimo, stvari će se nastavljati samo na taj način i postajati sve predvidljivije,

mijenjati se samo u kvantitetu; zatim starenje i opadanje različitih sposobnosti postaje sve veće, sve konačno do samih posljednjih trenutaka umiranja[11]. Na planu osobnog osjećajnog života po prilici je vrlo slično, isto, možda i teže: razne redovne nevolje, sa djecom, ili s osamljenošću ako smo sami, umor, problemi na poslu i sa novcem, sukobi s drugim ljudima, neprijateljstva, uvrede, blamaže, skandali, s jedinom perspektivom, da će se takvi odnosi nastaviti, a mi se nepovratno povući u osamu, ispunjeni gorčinom i nepovjerenjem, itd.

*
* *

Osim filozofije, religije i umjetnosti otkad postoje također nastoje, na svoj način, ako ne otkriti, onda bar odškrinuti vrata s *tajne* koja vodi u pravcu umiranja; ali TAJNA umiranja-i-življenja, ostaje skrivena za sve ljude, "velike" i "male", bogate i siromašne, djecu i odrasle, muškarce i žene, profesore i liječnike, Hrvate i Srbe, kršćane i budiste, za životinje i biljke, kao i za metale i kamen, za sva vremena i sve prostore, na Zemlji i izvan Zemlje, "događanje" je uvijek jednako isto i dalje, oduvijek, za SVE.

[11] Stijena o koju se konačno razbijamo, parafraza, **A. Schopenhauer**.

Marina Pađan-Barišić

Ljubav- ključ za vrata samosvijesti

1. UVOD - ROUSSEAUOVO POIMANJE BRAKA I PORODICE

Već je plemeniti divljak trebao ženku, kazao je Jean Jacques Rousseau i izrekao važnu misao da "je porodica najstariji oblik društva"[1], tj. porodica je društvo u malome. (Tu koncepciju Rousseau želi primijeniti na političko društvo.) Slično tome sv. Augustin tvrdi da "politička zajednica proizlazi iz prirodne povezanosti muža i žene".[2]

Čemu brak?

"Čovjek mora ustanoviti instituciju, tj. pravila po kojima će živjeti, da bi uveo red među ljude i da bi izliječio društvo od poroka."[3] Ako konkubinat proglasimo porokom, tada je lijek protiv njega upravo institucija braka.

Rousseau pokazuje da su brak i porodica neovisni jedno o drugome. Porodica je nešto što postoji još u prirodnom stanju, a brak je konvencija koja nastaje u civilnom stanju. Brak je slobodan izbor, tj. stvar volje žene i muškarca. Tako porodica "ljudsko udruženje koje služi porodu, tj. produljenju vrste"[4] - može trajati i nakon izvršenog cilja ukoliko bračni drugovi tako odluče. Doktor za moral - Rousseau - propisao je svijetu adekvatan lijek: erotiv nemorala. Taj lijek bi bio, kao što smo već vidjeli, brak (nasuprot konkubinata.) Šteta što se ispostavilo da taj lijek nije pomogao i samom *doktoru*.

Čini se da se Hegel naslanja mišlju na ove Rousseauove i Augustinove postavke. Porodice, prema Hegelu, svojim povezivanjem i proširivanjem tvore narod / naciju.

---

[1] J. J. Rousseau: "Rasprava o podrijetlu i osnovama nejednakosti medu ljudima".

[2] Sv. Augustin: "O državi božjoj".

[3] J. J. Rousseau: vidi l.

[4] J. J. Rousseau: vidi l.

"Porodica se razdvaja na prirodan način, a uglavnom principom ličnosti, u mnoštvo porodica, koje se međusobno odnose kao samostalne konkretne osobe i stoga izvanjske:

Porodica se proširuje tako što prelazi u drugi princip - u narod, naciju."[5]

2. PORODICA

2.1. Ljubav kao najčudovišnija proturječnost

"Porodica ima, kao neposredni supstancijalitet duha svoje jedinstvo, koje sebe osjeća, ljubav, kao svoje određenje, tako da postoji uvjerenje da se ima samosvijest svog individualiteta u tom jedinstvu kao u bitnosti koja po sebi i za sebe bitkuje da bi se u njemu bilo ne kao osoba za sebe, nego kao član."[6] Što Hegel točno pod time podrazumijeva objašnjava se u sljedećem pasusu: "Ljubav znači uopće svijest moga jedinstva s nekim drugim tako da nisam izoliran za sebe nego svoju samosvijest dobivam samo kao ukidanje moga bitka za sebe i kroz Meneznanje kao jedinstvo mene s drugim i drugog sa mnom. Ali ljubav je osjećanje, to znači običajnost u formi onog prirodnog. Prvi moment u ljubavi je da ja neću da budem samostalna osoba za mene i da, kad bih to bio, osjećao bih sebe manjkavim i nepotpunim. Drugi moment je da ja sebe dobivam u drugoj osobi, da u njoj važim, što ona opet postiže u meni. Ljubav je stoga najčudovišnija proturječnost koju razum ne može riješiti jer ne postoji ništa tvrđe od ovog punktualiteta samosvijesti koji biva negiran, a kojeg ja ipak trebam imati kao afirmativnog. Ljubav je ujedno i stvaranje i rastvaranje proturječnosti: kao razrješenje ona je običajno jedinstvo."[7] Dakle, ljubav ima važnu funkciju; ona je ključ za vrata samosvijesti. Ona potiče ljude na osnivanje porodice i na taj način stvara od njih cjelovite osobe - ličnosti. Otvara se pitanje - što je sa samcima? Zar samci ne mogu biti ličnosti? Jesu li ljudi takvi slabići da sami po sebi nisu dovoljni, pa ako ne uspiju osnovati porodicu tad trpe tu uvredu da nisu ličnosti, da su hegelijanski mišljenonespretni. Ova Hegelova misao podsjeća na Aristofanovo objašnjenje spolnog nagona (u Platonovom *Simpoziju*). Aristofan govori da su u početku muškarci i žene bili jedno te su u svojoj oholosti htjeli svrgnuti bogove s prijestolja. Zato su ih bogovi kaznili i umanjili njihovu moć razdvojivši ih. Otada muškarci vječito tragaju za ženama i one za njima te žude tome da se stope u jedno (u spolnome odnosu). Kad se dakle muškarci i žene stope u jedno, oni su moćni i savršeni te znaju sebe u cijelosti i postali su ličnosti. Kroz knjigu se proteže Hegelova misao da čovjek nužno treba drugo ljudsko biće kako bi zadovoljio svoje potrebe

[5] G. W. Hegel: "Osnovne crte filozofije r-IIQ.", str. 317.

[6] Hegel: vidi 5, str. 287.

[7] Hegel: vidi 5, str. 288.

(sistem potreba). Čovjek je biće u odnosu i sebe vidi kao posebnost tek u odnosu s drugim. Običajnost uspostavlja jedinstvo među ljudima. Ljubav vrši u ljudima preobrazbu. Gubitkom sebe jednoga (vjerojatno nesavršenoga) čovjek se preobražava u nešto drugo (savršenije, budući da posve savršen ne može biti).

To sliči onoj Fichteovoj shemi o "ja" i "ne-ja": JA + ne-JA > novo JA

Ako znamo da je dijalektika sredstvo pomoću kojeg jedno prelazi u drugo, onda je ljubav naziv za tu dijalektiku.

2.2. Brak

"Brak je neposredan pojam porodice. Brak je bitno običajni odnos."[8] U drugoj svojoj knjizi Hegel definira brak slično: "Brak je ćudoredni odnos. Supstancijalna usrdnost čini brak nepodijeljenom vezom osoba- monogamskim brakom. Tjelesno je sjedinjenje posljedica ćudoredno skopčane veze."[9] Da bi bračna veza zadobila karakter običajnosti, nužno je da njenom zaključivanju prethodi odgovarajuće priznanje i potvrda po porodici i zajednici. Nadalje Hegel govori što brak nije.

"Brak nije puki odnos spolova. Brak nije niti samo ljubav jer ljubav, koja je osjećanje, dopušta slučajnost, oblik koji ono običajno ne smije imati. Brak se stoga treba blaže odrediti tako da je on pravna običajna ljubav, čime iz njega iščezava ono prolazno, ćudljivo i puko subjektivno."[10] Slično o braku misli i Fromm:

"Voljeti nekoga ne znači samo nešto snažno osjećati - hoće se tu i odluke i prosudbe, a ljubav je i obećanje. Kad bi ljubav bila samo osjećaj, obećanje se na vječnu ljubav ne bi imalo na što osloniti. Osjećaj dođe, pa može i proći."[11] Hegel kritizira Kantovo viđenje braka te kaže:

"Sirovo je brak poimati kao puki građanski ugovor."[12] Naime, poimanje braka kao ugovora kosi se s Hegelovom tezom o supstancijalnom karakteru braka. Predmet ugovaranja je identična volja osobe. Bračni odnosi su običajnosni, a ne slobodnovoljni. Supružnici ne pretvaraju jedno drugo u vlasništvo. U braku, kao društvenoj instituciji, ne radi se o prometu stvarima, pa prema tome ne može biti riječi o ugovoru. Hegel je protiv strasti. "Strastvena ljubav i brak su nešto dvojako."[13] U Hegelovo vrijeme bilo je uobičajeno da se ljubav među supružnicima rađa tek u braku. On smatra da žena voli muža jer će je on učiniti ženom i

---

[8] Hegel: vidi 5, str. 289.

[9] Hegel: "Enciklopedija filozofijskih znanosti", str. 427.

[10] Hegel: vidi 5, str. 290-291.

[11] Erich Fromm: "Umijeće ljubavi", str. 58.

[12] Hegel: vidi 5, str. 290.

[13] Hegel: vidi 5, str. 293.

pružit će joj dostojanstvo, vrijednost i sreću. Međutim, Hegel ne misli (ili bar ne spominje) da će muž dobiti to isto od svoje žene. U daljnjem tekstu Hegel govori o razlikama između žena i muškaraca : "U čulnom predavanju djevojka gubi svoju čast, a muškarac ne jer on ima još drugo područje svoje običajnosne djelotvornosti, u državi. Djevojčina običajnost egzistira bitno u bračnom odnosu."[14] U opisima ženske i muške prirode Hegel gotovo da anticipira Freuda. " Žena - dječja priroda - pojavljuje se kao nekonsekventna - raspolužuje, slučajnost - ali kod muškarca načela, snaga, diferentnost u sebi, svojeglavost."[15] Za žensku prirodu i *ženski zakon* Hegel nalazi primjer u Sofoklovoj tragediji *Antigoni.* Taj ženski zakon, koji referira na osjećajni, subjektivni supstancijalitet, suprotstavljen je državnom zakonu. Iz te suprotstavljenosti proizlazi tragedija. Žalosno je Hegelovo viđenje razlike u sposobnostima žena i muškaraca. "Žene svakako mogu biti obrazovane, ali za više znanosti, filozofiju i izvjesne produkcije umjetnosti, koje iziskuju nešto opće, one nisu stvorene. Žene mogu biti dosjetljive, imati ukus i ljupkost, ali nemaju ideale. Razlika između muškarca i žene je razlika između životinje i biljke: životinja više odgovara karakteru muškarca, biljka više karakteru žene jer je ona više mimo razvijanje koje održava neodređenije jedinstvo osjećanja prema svom principu. Ako žene stoje na vrhu vlasti, onda je država u opasnosti jer one ne djeluju prema zahtjevima općenitosti nego prema slučajnim sklonostima i mnijenju. Obrazovanje žena se dešava više kroz život nego stjecanjem znanja, dok muškarac svoj položaj postiže samo tekovinom misli i mnogim tehničkim nastojanjima."[16]

2.3. Rastava braka

Hegel je u principu protiv rastave, no dopušta je u opravdavajućim okolnostima. "Ali zato na brak po sebi treba paziti kao na neraskidiv; jer svrha braka je običajna i on stoji tako visoko da se sve drugo prema njoj pojavljuje nenasilno i njoj podčinjeno. Brak ne treba biti ometan strašću jer mu je ona podređena. Ali on je neraskidiv samo po sebi, jer kako kaže Krist: samo radi tvrdoće vašeg srca razvod je dopušten (Mt 19,8; Mk 10,5). Pošto brak sadrži moment osjećanja, on nije apsolutno nego kolebljiv i u sebi ima mogućnost razvrgavanja. Ali zakonodavstva moraju onu mogućnost otežati u najvećoj mjeri i podržati pravo običajnosti protiv proizvoljnosti."[17] Dalje u tekstu Hegel pronalazi jedno moguće opravdanje razvoda. "Ako se dogodilo totalno otuđenje, kao npr. brakolomstvom, onda i religijski autoritet mora dopustiti razvod braka."[18] Također je moguće opravdanje i to ako je muž rasipnik. Slično o rastavi misli i Erich Fromm:

---

[14] Hegel: vidi 5, str. 297.

[15] Hegel: vidi 5, str. 299.

[16] Hegel: vidi 5, str. 299-300.

[17] Hegel: vidi 5, str. 294-295.

[18] Hegel: vidi 5, str. 309.

"Ljubav bi u biti trebala biti čin volje, odluke da svoj život potpuno vežemo uz život druge osobe. To je, doista, razmišljanje koje i stoji iza ideje o nerazrješivosti braka, baš kao i iza mnogih oblika tradicionalnoga braka u kojem dva partnera nikad ne biraju jedno drugoga, već ih za njih netko bira - a od njih se ipak očekuje da se vole. Jednako su pogrešna oba shvaćanja - da je erotska ljubav posve individualna privlačnost, jedinstvena za dvije specifične osobe, kao i shvaćanje da je erotska ljubav tek puki čin volje. Stoga je jednako pogrešna i predodžba o ljubavnoj vezi koja se može lako razriješiti ako čovjek njome nije zadovoljan kao i predodžba da se odnos ne smije raskinuti ni pod koju cijenu."[19]

2.4. Djeca

"U djeci postaje jedinstvo braka koje je kao supstancijalno samo prisnost i nastrojenost, a kao egzistentno u oba subjekta razdvojeno - kao samo jedinstvo jedna za sebe bitkujuća egzistencija i predmet, što ga oni ljube kao svoju ljubav, kao svoj supstancijalni opstanak. Između muškarca i žene odnos ljubavi još nije objektivan jer ako je osjećanje također supstancijalno jedinstvo, onda ono još nema nikakvu predmetnost. Nešto takvo roditelji postižu tek u svojoj djeci u kojoj pred sobom imaju cjelinu sjedinjenja. U njemu oboje imaju svoju ljubav. Dok je imovina jedinstvo samo u nekoj vanjskoj stvari, ono je u djeci u nečemu duhovnome u kojem su roditelji voljeni i oni koji vole."[20] Evo što Hegel kaže o odgoju djece: "Ono što čovjek treba da bude to on nema iz instinkta nego to tek mora steći. Na tome se zasniva pravo djeteta da bude odgajano. Glavni moment odgoja je stega koja ima smisao slamanja samovolje djeteta da bi se time iskorijenilo ono puko čulno i prirodno. Ako se djeci predoče razlozi, onda se djeci prepušta da li će dopustiti da oni važe i zato se sve stavlja u njihovu proizvoljnost. Na to da roditelji sačinjavaju ono opće i bitno priključuje se potreba poslušnosti djece. Ako nije zadovoljen osjećaj podređenosti, koji kod djece proizvodi čežnju da odrastu, onda nastaje brzopletost i naduvenost. Svrha kazne nije pravednost kao takva , nego je subjektivne, moralne prirode, zastrašivanje slobode, koja je još obuzeta u prirodi te uzdizanje onog općeg u njihov svijest i njihovu volju."[21] Ponovno moram povući paralelu između Hegela i Freuda. Kad Hegel govori o slamanju djetetove volje kako bi se iskorijenilo ono puko čulno i prirodno tad to sliči priči o Edipovu kompleksu, onome dijelu kad se dječak boji da će ga otac kastrirati jer je neposlušan i vrzmaju mu se kojekakve seksualne želje po glavi. Hegel poput Rousseaua smatra da lošim roditeljima treba oduzeti djecu kako bi se bolje odgojila (slučaj Rousseaua i njegove žene Terese - neuke pralje).

[19] Fromm: vidi ll, str. 58-59.

[20] Hegel: vidi 5, str. 305-306.

[21] Hegel: vidi 5, str. 306-307.

"Kao dijete čovjek mora biti okružen ljubavlju i povjerenjem roditelja, a ono umno mora se u njemu pojaviti kao njegov najvlastitiji subjektivitet. U prvo vrijeme je važan pretežno majčin odgoj, jer običajnost mora u dijete biti usađena kao osjećanje. Potrebno je primijetiti da u cjelini djeca manje vole roditelje nego roditelji djecu jer djeca idu ususret samostalnosti i jačaju, imaju dakle roditelje iza sebe, dok roditelji u djeci posjeduju objektivnu predmetnost njihove veze."[22] Poznato je već da je majkama uglavnom urođen majčinski instinkt i one vole svoju djecu bezuvjetno, nagonski. Nije poznat očinski instinkt. Očevi zavole djecu ako su dobra i ako ispunjavaju njihova očekivanja (tako nekako misli E. Fromm). Djeca, pak, uče ljubav i vole po zasluzi. Tek zrele osobe mogu zavoljeti nekoga bez obzira na to dobivaju li ljubav zauzvrat. Djeca vole tek ako dobivaju ljubav, zaštitu i zadovoljenje drugih potreba (pogotovo onih materijalne naravi.) Tako se može dogoditi da djeca zavole dadilju koja ih čuva preko dana dok su roditelji na poslu i koja im kupuje igračke (naravno za novac njihovih roditelja), no djeca ne shvaćaju tu posredničku ulogu dadilje već vole onoga od koga imaju neposredne koristi (ljubav, pažnja ...).

3. O INCESTU

3.1. Hegelov stav prema incestu

"Brak mora biti zaključen ne unutar već prirodno- identičnog, poznatog i u svakoj pojedinačnosti prisnog kruga, u kojemu individue međusobno nemaju sebi samoj svojstvenu ličnost, nego su iz odijeljenih porodica i izvorno su različite ličnosti. Brak među krvnim rođacima stoga je suprotan pojmu po kojemu je brak običajnosni postupak slobode, a ne sveza neposredne prirodnosti i njihovih nagona, dakle suprotan je i istinskom prirodnom osjećaju. Braća i sestre - bespolni odnos. Ponajprije je brak između krvnih srodnika već suprotstavljen osjećaju stida. Ono što je već sjedinjeno ne može biti sjedinjeno tek kroz brak. Sa strane puko prirodnog odnosa je poznato da spolna općenja unutar jedne porodice životinja daju lošije plodove jer ono što se treba sjediniti mora biti nešto što je prethodno razdvojeno. Snaga rađanja duha je utoliko veća ukoliko su veće suprotnosti iz kojih se ona ponovno proizvodi."[23] Iz ovog je odlomka jasan Hegelov stav prema incestu. On niječe mogućnost incesta među braćom i sestrama, a o incestu između roditelja i djece, odnosno među rođacima, uopće ne govori.

3.2. Freudov stav prema incestu

O incestu mnogo govori poznati psihoanalitičar Sigmund Freud. U svojoj knjizi *Totem i tabu*, Freud gotovo da parafrazira Hegelove misli s početka gore navede-

[22] Freud: "Totem i tabu", str. 15.

[23] Freud: vidi 23, str. 17-25.

nog odlomka: "Gotovo posvuda gdje vlada totem postoji i zakon, da pripadnici istog toterna ne smiju stupati u međusobne spolne odnose, dakle, niti se jedni drugima ženiti."[24] Kazne za kršenje zakona egzogamije bile su različite, a u većini slučajeva smrt (Australija, Novi Južni Wales).

"Pravilo je da se totem uglavnom nasljeđuje po majci. Ako, na primjer, muškarac pripada klanu klokana i oženi se ženom pripadnicom toterna emua, sva djeca pripadaju totemu emu. Time se sinu iz ovog braka totemskim pravilom onemogućava incestuozni odnos s majkom i sestrama. Ono muškarcu onemogućava seksualno sjedinjenje i sa svim ženama iz njegova toterna. Međutim, on- koji pripada totemu klokana, ovom si zabranom dopušta incest s kćerima, koje pripadaju totemu emua. Kad bi se totem nasljeđivao po ocu, sva bi djeca pripadala totemu klokana, time bi ocu bio zabranjen incest s kćerima, ali ne i sinovima s majkom. Ovaj rezultat totemskih zabrana pokazuje da je nasljeđivanje po majci starije od nasljeđivanja po ocu jer ima razloga za pretpostavku kako su totemske zabrane prvenstveno usmjerene protiv incestuoznih želja sinova. Kako bi se ograničio ženidbeni odabir i seksualna sloboda, u plemenu se uvode fratrije (dvije). Dvanaest totemskih rodova raspoređeno je u četiri podklase i dvije klase. Svi odijeli su egzogamni."[25] Majka i sestre su morale izbjegavati komunikaciju sa sinovima, odnosno s ocem i braćom. Nisu se smjeli susresti, a u slučaju susreta morali su bježati jedan od drugih (Melanezija). Na Novom Mecklenburgu u ova su ograničenja uključeni i bratići i sestrične. Kazna za incest sa sestrom je smrt vješanjem. Postoje i zabrane komunikacije sa šurjacima i punicama. U svojoj knjizi *Uvod u psihoanalizu* Freud govori slično kao i Hegel prije njega, kakva je reakcija društva na spomen incesta - gnušanje i sablazan. Njegov je zaključak da: "psihoanalitička ispitivanja pokazuju da je incestuozni ljubavni izbor, štoviše, prvi i redovni, a da se tek kasnije prema njemu javlja otpor."[26] Kao mogući uzrok incesta među braćom i sestrama, Freud vidi obrambeni mehanizam supstitucije. "Dječak može, u zamjenu za nevjernu majku, uzeti sestru za ljubavni objekt; između više braće koja se takmiče oko jedne mlađe sestre nastaju već u dječjem dobu situacije neprijateljskog suparništva, značajne za kasniji život. Mala djevojčica nalazi u starijem bratu zamjenu za oca koji se više ne brine za nju onako nježno kao u prvim godinama ili joj je jedna mlađa sestra zamjena za dijete koje je uzalud željela dobiti od oca.

3.3. Frommova kritika Freudove teorije

Najvažnija Freudova teorija o incestu je ona o Edipovom kompleksu. Budući da je ta teorija općepoznata, pozabavit ću se Frommovom kritikom te teorije. "U 'Mitu o Edipu' Freud je ponašao potvrdu svoje konstrukcije o tragičnoj prirodi

[24] Freud: "Uvod u psihoanalizu", str. 312-313.

[25] Freud: vidi 25, str. 312-313.

[26] Fromm: "Veličina i granice Freudove misli", str. 37-39.

incestuoznih želja malog dječaka i o njegovu suparništvu s ocem. Ako pažljivije ispitamo mit, javljaju se, međutim, pitanja koja bacaju sumnju na ispravnost gledišta da su kod malog djeteta prisutni podsvjesni incestuozni nagoni, koji dovode do mržnje prema ocu-suparniku. Ako je Freudova interpretacija točna, očekivali bismo da je Edip sreo Jokastu, ne znajući da mu je ona majka i zaljubio se je u nju, i tada, opet ne znajući, ubio svog oca. Ali u mitu nema nikakvih indicija da se Edip zaljubio u Jokastu. Jedino obrazloženje ponuđeno u mitu zašto se Edip oženio Jokastom jest, da mu je ona pripala zajedno s tronom. Možemo li vjerovati da bi u mitu čija je središnja tema incestuozni odnos majke i sina, u potpunosti bila izostavljena privlačnost između njih?"[27] Fromm smatra da bi se taj mit prije mogao shvatiti "kao simbol sinovljeve pobune protiv očeva autoriteta u patrijahalnoj porodici, a brak Edipa i Jokaste je samo sekundarni element, samo jedan od simbola sinovljeve pobjede u času kad zauzima očevo mjesto sa svim njegovim privilegijama."[28] Za tu tezu Fromm nalazi uporište u preostala dva dijela trilogije gdje se prikazuje borba između patrijahalne i matrijahalne kulture.

Freud smatra da je incestuozna želja djeteta za majkom urođena. Fromm negira takvu Freudovu tezu jer smatra da je majka (u slučaju *malog Hansa*) zavodila dijete jer ga je vodila sa sobom u kupaonicu i krevet. Fromm pobija i drugu Freudovu tezu, da dječak želi očevu smrt jer mu je otac suparnik te ga još želi i kastrirati. Fromm smatra da to nije točno jer mali dječak u toj dobi niti ne zna što je smrt i sve se svodi na igru riječima. Frommov zaključak: "Čini se da je Freud pod utjecajem svojih predrasuda o roditeljskom autoritetu i muškoj nadmoći tumačio klinički materijal jednostrano i da nije uzeo u obzir niz podataka koji protuslove njegovom tumačenju. Majka nije jedini objekt seksualnog zanimanja za Hansa, nego i Mariedl, pa je pretpostavlja majci. Činjenica je, naime, da isključivo seksualni interes obično nije osnova stalne seksualne veze, pogotovo kod muškaraca. On lako mijenja objekte seksualnog interesa, a to vrijedi i za male dječake."[29] Fromm se suprotstavlja Freudovom gledištu *pregenitalne veze* majke i djeteta, prema kojoj su majčine dojke prvi erotski objekt jer služe za zadovoljavanje potrebe - gladi. Fromm naglašava osjećajnu povezanost djeteta s majkom; u toj vezi majka predstavlja izvor topline, pomoći i zaštite. Majčinska ljubav je neograničena. Majka daje život, no može ga i uništiti.

4. ZAKLJUČAK

Moja prvotna namjera bila je da pišem o Hegelovom poimanju incesta te da ga usporedim s Freudovom teorijom o Edipovom kompleksu. Ubrzo se pokazalo da

[27] Fromm: vidi 27, str. 39.

[28] Fromm: "Kriza psihoanalize" str. 157.

[29] Fromm: vidi 29, str. 152.

Hegel poprilično šuti o toj temi, odnosno da daje šture natuknice. Stoga sam ovaj rad odvela u drugome smjeru i pozabavila sam se kontekstom u kojem se (ne) događa incest - porodica. Pokazalo se da su Rousseau i Hegel bili u mnogome sličnog mišljenja. Rousseauovu koncepciju porodice kao najstarijeg oblika društva , odnosno političke zajednice, Hegel primjenjuje na građansko društvo. Pokazalo se i to da je ljubav, metaforički govoreći, ključ za vrata samosvijesti. Ponovno se pokazuje istinitom ona pjesma - izreka *Da nije ljubavi*. Čovjek, kao biće koje je neprestano u različitim vrstama odnosa s ljudima, i sebe samoga dobiva kroz jedan takav odnos - odnos braka i porodice. Hegel mi se čini konzervativnim jer se zalaže za poštivanje običaja i tradicije, prema kojima se čovjekov život neprestano odvija u okvirima birokracije: vjenčanje, odgoj djece, stroga podjela rada između žena i muškaraca (po njihovim sposobnostima koje su procijenjene upravo u skladu s vremenom u kojem je Hegel živio), eventualni razvod i podjela imovine. Eventualna naznaka liberalnog bio bi otpor koji pruža Kantovom shvaćanju braka kao građanskog ugovora.

Literatura

1. G. W. Friedrich Hegel: “Osnovne crte filozofije prava”, Sarajevo, 1989.
2. G. W. Friedrich Hegel: “Enciklopedija filozofijskih znanosti”, Sarajevo, 1987.
3. Sigmund Freud: “Uvod u psihoanalizu”, Beograd, 1984.
4. Sigmund Freud: “Totem i tabu”, Zagreb, 2000.
5. Erich Fromm: “Veličina i granica Freudove misli”, Zagreb, 1980.
6. Erich Fromm: “Kriza psihoanalize”, Zagreb, 1980.
7. Erich Fromm: “Umijeće ljubavi”, Zagreb, 2000.
8. Bilješke sa seminara Locke-Rousseau (1998/1999.)
9. Bilješke sa seminara Fichte-Hegel (2000/2001.)
10. Bilješke s predavanja iz etike (2000/2001.)

KNJIŽEVNO-JEZIČNE TEME

Selma Veseljević-Jerković

Tko ovo čita? Identitet čitatelja i chick-lit

Dwight Macdonald smatra da je "masovna kultura nastala kao, i na neki način još uvijek jeste, parazitska i kancerogena izraslina visoke kulture[1]" (1998: 23), ona nastaje u nadmetanju između ozbiljnih ideja i komercijalizirane formule (1998: 24). Ženska je književnost u prošlosti dobivala jednako poštovanje kao i masovna kultura, kao što Juliette Wells ističe postoji dugačka tradicija odbacivanja spisateljica i čitateljica (2006: 48). Većina takvih kritika pokušava opravdati vjerovanje da su romani koje su napisale žene primjetno manje vrijedni negoli oni čiji su autori muškarci (Showalter 2009: 63). Štoviše, žensko je pismo bilo isključivano iz književnog kanona, dok je povezivanje feminizma i popularne kulture uvijek bilo smatrano problematičnim (Shiach 1998: 333).

Veoma popularni roman spisateljice Helen Fielding *Dnevnik Bridget Jones* ustanovio je koncept chick-lita u javnosti, a pratio ga je velik broj romana sa sličnim temama i stilovima pripovijedanja. Nekoliko godina nakon objavljivanja *Dnevnika* žanr je bio dovoljno dobro uspostavljen, kada su ga kritičari medija i književnosti počeli ismijavati i predviđati njegovu smrt. Usporedo s razvojem samog žanra, umnožavale su se i debate i komentari o chick-litu. Na primjer, u članku objavljenom u dnevnim novinama *Independant* Scarlett Thomas za chick-lit napisala je da je loš i za čitatelje i za pisce koji su se izjednačili s fizičkim radnicima na pokretnoj traci, što dovodi do zasićenja tržišta na kojem vlada kapitalistički imperativ prihoda[2] (2002: 1). Također, veoma cijenjena spisateljica

[1] "Mass Culture began as, and to some extent still is, a parasitic, a cancerous growth on High Culture" (moj prijevod)

[2] Tekst dostupan na http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/features/the-great-chick-lit-conspiracy-638935.html, učitano 9. lipnja 2011.

Beryl Bainbridge chick-lit je nazvala trivijalnim u debati koja se vodila u programu BBC radija 4, a što su britanski mediji prihvatili[3] (u Ezard 2001: 7).

Juliette Wells primjećuje da su pitanja o tome što žene odabiru za čitanje, kao i što pišu bila središnje teme u debatama o književnosti kao i u samoj književnosti od nastanka engleskog romana (2006: 47). U svojem radu o prethodnicima chick-lita objavljenom u zborniku *Chick-Lit: The New Woman's Fiction* ona je usporedila chick-lit sa starijom ženskom književnosti, prije svega onom koja se smatra dijelom književnoga kanona. J. Wells primjećuje da se javna zabrinutost za lektiru žena javlja u isto vrijeme kao i napredak romana (2006: 47). Problem nastaje u tome što chick-lit predstavlja oživljavanje "middlebrowa", on utjelovljuje književnost za one koji bi trebali čitati nešto drugo. U devetnaestom je stoljeću negativan odnos prema romanima argumentiran uvjerenjem da oni ženama odvraćaju pozornost od odgajanje djece i kućanskih poslova, dok se chick-lit optužuje da je protufeministički. Zabrinutost za ulogu žene, njezine probleme i odabire neodvojivi je dio kritike chick-lita, kao i samih djela, pri čemu demonstrira složen odnos između chick-lita i njegovih kritičara, kao i čitatelja.

1. Status popularnog

Granica između "visoke" i "niske" kulture neprekidno postaje nepostojana i nije nikakvo čudo da chick-lit ima ponešto dvoznačan status u zapadnom kulturalnom diskursu. Za razliku od relativno anonimnih masovno produciranih knjiga s mekim koricama, koje se objavljuju u serijama i radi toga se smatraju "kategorijskim ljubavnim pričama", neki chick-lit romani osvojili su status *bestsellera*. Kako neki od njih sadrže elemente humora i ironije, često su predmet diskusije usporedo s kultnim produkcijama kao što su svjetski poznate američke televizijske serije *Seks i grad* i *Ally McBeal*, kanonski popularni tekstovi razdoblja čiji postmoderni prelomi i stalna igra s očekivanjima publike impliciraju sofisticiranija čitanja nego ona koja se povezuju s kategorijom ljubavnog romana (Di Mattia 2004: 17-32).

Unatoč tomu što je postojanje popularne kulture u industrijskim društvima bilo razlogom zabrinutosti teoretičara modernog vremena, njezina definicija, status i karakter njezinih označavajućih praksi ostaju višeznačni. Neki tijekovi u postmodernoj teoriji stavljaju naglasak na važnost popularne kulture za svakodnevna iskustva individua, međutim mišljenje da se na masovnu kulturu ne treba gledati samo kao na negativnu pojavu, bilo kao oruđe kapitalističke ideologije za održavanje političkog i društvenog *statusa quo*, ili kao odrednicu individualnog i kolektivnog identiteta, prevladava. Studije određenih aspekata popularnoga pozornost preusmjeravaju na složenost praksi popularne kulture i potiču na njihovu diskusiju.

[3] Tekst dostupan na http://www.guardian.co.uk/uk/2001/aug/24/books.generalfiction, učitano 9. lipnja 2011.

U knjizi *Postkultura* teoretičarka Jelena Đorđević za koncept popularnog tvrdi da ima dva značenja: negativno prema kojem je ono "ono što vole mnogi ljudi" i neutralno, gdje se termin koristi za nešto raširenо i općeprihvaćeno (2009: 247). Raymond Williams (1976: 199) tvrdi da je nakon promjene perspektive u devetnaestome stoljeću, popularno predstavljalo ono promatrano iz perspektive pučanstva radije nego onih koji se pokušavaju svidjeti puku ili vladati njima. No, ni prijašnje značenje nije izumrlo, što znači da popularnu kulturu i dalje nije definirao puk nego netko drugi. Najnovije značenje popularne kulture kao kulture koju stvara puk za sebe različito je od prethodnih, a najčešće se izjednačava s narodnom kulturom iz prošlosti.

Razvitak je ideje o popularnoj kulturi povezan sa tri pitanja koje se tiču i debate o masovnoj kulturi: tko određuje što je popularno, kakav je utjecaj industrijalizacije i komercijalizacije na popularnu kulturu i koja je njezina ideološka uloga. Sama činjenica da je kultura postala beskonačno umnoživa zbog razvoja tehnologija industrijske proizvodnje postavila je značajne probleme tradicionalnim idejama o ulozi kulture i umjetnosti u društvu. Upotreba tehnologije za masovnu proizvodnju kao i masovna potrošnja doveli su do mogućnosti da se umjetnička djela promatraju kao komercijalni proizvodi, što dovodi do nedostatka autentičnosti i izvornosti kulturalnih proizvoda. Također, oni nisu narodni jer ne dolaze od puka, niti ispunjavaju ili zadovoljavaju njihova iskustva i interese (Strinati 2004: 2-4).

Strinati smatra da je masovna kultura popularna kultura koja se proizvodi uz korištenje industrijske tehnologije i prodaje radi zarade na potrošačima. Ona je komercijalna kultura, čija je glavna odrednica profit koji dolazi od proizvodnje i reklamiranja na potencijalnom tržištu. Publika je masa pasivnih potrošača koji, podložni manipulaciji masovnih medija, dolaze pod utjecaj lažnih zadovoljstava masovne potrošnje i otvaraju se prema komercijalnoj eksploataciji koja motivira masovnu kulturu (Strinati 2004: 11). Masovna je kultura standardizirana, formalizirana i površna, a slavi trivijalna, sentimentalna, trenutačna i lažna zadovoljstva nauštrb ozbiljnih, intelektualnih autentičnih vrijednosti. Ona ima veliku ulogu u pogoršavanju umjesto u rješavanju moralne krize masovnog društva, te je jedan od glavnih izvora surogatne i neefektivne moralnosti. Jedna je od tvrdnji, kako masi nedostaje ukusa i kritičnosti, da je kultura trivijalizirana i bez uporišta. Ako se teži zadovoljenju interesa masa, sve treba smanjiti na najnižu zajedničku odrednicu [4]. Prema Macdonaldu, ta je odrednica trivijalna kultura kojoj nedostaje stvarnosti kao i jednostavnih spontanih zadovoljstava. Stvarnost je previše stvarna i zadovoljstva

[4] Ovdje je potrebno objasniti razliku između masovne kulture i narodne kulture. Narodna kultura označava kulturu "odozdo", ona je spontana, autohtoni izraz puka, koju on sam oblikuje, bez utjecaja visoke kulture, u svrhu zadovoljenja svojih potreba. Masovna je kultura nametnuta "odozgo", ona zavisi od novih tehnoloških izuma, novih medija i kulturnih industrija, a njezini su korisnici pasivni, a izbor im je ograničen na odluke o kupnji. Ona je instrument političke prevlasti, za razliku od narodne kulture koje predstavlja bijeg od "visoke" kulture (Macdonald 1998: 23).

su previše živahna da bi se uklapala u prihvaćanje masovne kulture i proizvoda koje prodaje kao zamjenu za nepredvidljivo zadovoljstvo, tragediju, duhovitost, promjenu, originalnost i ljepote stvarnog života. Posljedica toga je da mase, nakon što je više generacija bilo pod tim utjecajima, počinju potraživati trivijalne i ugodne kulturalne proizvode (Macdonald 1998: 34-35).

Popularna kultura nije homogena niti standardizirana, ali nudi raznovrsnost i različitost, posebice kada je reinterpretirana i reevaluirana izvan svojega originalnog konteksta. Prije svega, ona je raznovrsna zbog toga što je otvorena prema različitim uporabama i interpretacijama različitih grupa u društvu. Nadalje, popularna je kultura sama po sebi raznolika jer ima različite žanrove, tekstove i reprezentacije u širokom spektru medija. Dok masovna kultura iskorištava standardizirane forme, visoka kultura služi se formama popularne kulture.

Masovna kultura publiku smatra pasivnom, ranjivom, iskoristivom i sentimentalnom masom. Otporna je na intelektualne izazove i stimulaciju, ali je podložna konzumerizmu i marketingu. Nedostaje joj dobra ukusa, a vjerna je formulama masovne kulture. Potreba proizvođača da povećaju svoju publiku vrlo je specifična instanca kulturalne produkcije i potrošnje. Nadalje, mora se prihvatiti da je publika upućenija, aktivnija i više diskriminirajuća u svojoj konzumaciji popularne kulture nego što se smatralo, kao i da je njezin utjecaj na popularnu kulturu važniji od onog proizvođača (Strinati 2004: 45).

Problem je na koji se mora osvrnuti uloga publike u popularnoj kulturi. Modleski (1985: 3) ističe kako se masovna kultura "feminizira". Dobiva osobine koje se smatraju ženstvenim, kao što je potrošnja, pasivnost i emotivnost, a koje su nasuprot kvalitetama kao što su proizvodnja, aktivnost i inteligencija, koje se kulturalno izjednačavaju s umjetnošću ili visokom kulturom. Hijerarhijski su odnosi između masovne i visoke kulture ekvivalentni odnosima između muževnosti i ženstvenosti. Moć koju muškarac ima nasuprot ženi reflektira se u kulturalnoj premoći umjetnosti nad masovnom kulturom. U skladu s tim, jedan je od osnovnih razloga odbacivanja masovne kulture taj što ona navodno ima "ženstvene" osobine. Prema njezinim kritičarima, osnovna je prijetnja masovne kulture da će ona feminizirati svoju publiku.

Razlike između masovne kulture i visoke kulture nisu toliko izražene niti statične kako to pokušavaju tvrditi kritičari masovne kulture. Granice između popularne kulture i visoke umjetnosti, ili između masovne, visoke i narodne kulture, neprekidno se mijenjaju. One nisu bogomdane, niti su uvijek objektivne i povijesno neprekidne, ali su često nejasne i podložne promjeni kroz vrijeme. Svako bi analiziranje razlika između kulture trebalo uzeti u obzir povijesne promjene odnosa između uključenih grupa kao i kategorija sklonosti koje prave te razlike (Levine 1988: 241).

2. Naracija i identitet

Temeljno načelo Barthesa o "rođenju čitatelja" neizbježno koincidira sa "smrću autora". Figura autora, pojam koji se više shvaća kao diskurs nego osoba, odvojena je od središnje uloge davanja integriteta svojim tekstovima i dekonstruira se kao proizvod povijesti. Foucaultova analiza funkcije autora otkriva da ta kategorija prestaje imati značaja ako se u obzir uzme da su i autor i tekst efekti socijalnih djelovanja koja ih oblikuju. On tvrdi da je funkcija autora karakteristična za model postojanja, cirkulacije i funkcioniranja određenih diskursa unutar društva (Foucault 1989: 148). Prividno je jedinstvo koje autor treba dati svojem pisanju fikcionalno, dok se funkcija autora ne definira spontanim pripisivanjem diskursa svojem stvaratelju, već su u pitanju specifične i kompleksne operacije (Foucault 1989: 153). Čitatelj je taj koji ujedinjuje višeznačnost teksta. Ujedinjenost teksta, prema Barthesovu mišljenju, leži ne u njegovu porijeklu, već u cilju (1977: 148).

Uspon čitatelja predstavlja veliku promjenu u teoretskoj perspektivi. Među inicijatorima takve promjene u književnoj kritici bili su H.R. Jauss i Wolfgang Iser koji su svoje zanimanje usmjerili na dinamiku odnosa između teksta i čitatelja. Jauss postavlja teoriju estetskog iskustva koje aplicira na tekst i čitatelja. Usprkos tomu što tekst određuje svoj književni horizont, njegova konkretizacija javlja se onda kada se horizont stapa s povijesno i socijalno određenim čitateljima (Beker 1999: 90). Slično tomu, Iserov koncept implicitnog čitatelja pokušava poljuljati klasičnu polarizaciju teksta i čitatelja. Njegov implicitni čitatelj utjelovljuje interakciju teksta i čitatelja, čija se uloga definira kao tekstualna struktura i strukturiran čin (Iser 1980: 38).

Kako Jonathan Culler primjećuje, umnožavanje teorija koje su usmjerene na čitatelja ne predstavlja ništa više od pričanja "priča čitanja". Perspektiva je usmjerena na čitatelja zapletena u paradokse koji onemogućavaju iznalaženje pasivnog stajališta čitatelja. Culler zaključuje da čitati predstavlja igrati ulogu čitatelja, a da interpretacija stoji za iskustvo čitanja, pri čemu čitanje neizbježno uključuje pretpostavljanje određene pozicije čitanja jer čitanje operira s pretpostavljenim čitateljem i, primjereno tomu, uvijek postoji pukotina unutar čitanja (Culler 1982: 67).

Pitanje može li se interpretacija ograničiti dovelo je do analize načina na koje se omogućava da određena čitanja budu prihvaćena u posebnim okolnostima dok druga ne mogu. Točke gledišta kreću se od onih koje privilegiraju tekst kao izvor interpretativnih ograničenja, kao što to čini Umberto Eco, do onih koji podržavaju neograničeni pluralizam korištenja teksta. Richard Rorty odbija stajalište da je tekst izvor značenja, on tvrdi da interpretativna ograničenja sprovode određene interpretativne metode, procedure ili konvencije koje prevladavaju sviješću određenih čitatelja. Stajalište je Stanleya Fisha da unatoč tomu što uvijek postoje mehanizmi za izuzimanje čitanja, njihov izvor nije tekst već prepoznate strategije interpretacije za stvaranje teksta (1980: 347). Interpretativni je pluralizam

koji se često povezuje s poststrukturalističkim i dekonstrukcijskim pristupima ograničen kulturalnim kontekstom kao i samim tekstovima koji predstavljaju paradoksalne situacije u kojima dekonstrukcija operira. Obraćajući se značenju kao problemu čitanja, kao rezultat primjenjivanja kodova i konvencija, oslanjaju se na tekst kao izvor uvida (Fish 1980: 347).

Sukobljena i uzdrmana priroda odnosa između teksta i čitatelja usklađuje se pod utjecajem teoretske strategije koja tekst i njegova čitatelja vidi kao samointerpretirajuće znakove, granice između kojih je zamagljenje. Njihov je odnos, u Bakhtinovim terminima, imanentno dijalogičan, uključujući interakciju između riječi, teksta i konteksta. Čitatelj, koji se shvaća kao hipotetička kategorija, nije radikalno različit od teksta. Fish iz radikalnije perspektive promatra dualizam subjekta nasuprot objektu, dok je čitatelj nasuprot tekstu izbrisan. Osobnosti su konstruirane načinima razmišljanja koja pripadaju društvenim organizacijama, a te konstruirane osobnosti konstruiraju tekstove prema istim načelima, u skladu s tim ne postoje protivnički odnosi između teksta i osobnosti jer nisu obavezno povezani proizvodi istih kognitivnih mogućnosti (Fish 1980: 336).

Analiza je interpretativnog potencijala tekstova obavezno opterećena vrijednošću. U slučaju se književnosti (uključujući trivijalnu i masovnu književnost) koriste različite vrste kompetencije. Osim Fishove estetike i njegove kompetencije informiranog čitatelja, također dolazi i koncept književne kompetencije koju predlaže Culler. Ako se pretpostavlja da se interpretacija djela filtrira kroz prethodno znanje konvencija, književna kompetencija izranja kao vrsta svepostojeće pozadine nasuprot koje se ocjenjuje individualni tekst. Analiza interpretativnog potencijala chick-lita mora uključivati implicitno prepoznavanje Cullerove kategorije "idealnog čitatelja" jer usmjerava na pretpostavljeno poznavanje konvencija na koje se chick-lit oslanja, a koje se mogu potvrditi ili opovrgnuti u procesu čitanja. Premda ne uskraćuje čitatelju status "proizvođača značenja", Culler demonstrira da inovativne interpretacije određenog teksta mogu proizaći samo uz poštovanje prema prethodnom znanju pravila koja su vladala nad drugim tekstovima. Jedan je od razloga za interpretativnu višeznačnost chick-lita taj da se chick-lit može shvatiti kao hibridni žanr koji pretpostavlja čitateljevu svjesnost o različitim konvencijama koje su upisane u njemu.

Tekst i virtualni čitatelj povezani su jedan s drugim kao i s drugim tekstovima. Čitanje predstavlja usvajanje određene vrste uloge, uloge čitatelja teksta koji inicira djelovanje značenja radije nego da značenja artikulira samoinicijativno (Fish 1980: 336). Takvu ulogu ne nameće *intentio operis* teksta, već nastaje aktiviranjem kulturalne kompetencije čitatelja. Eco razlikuje empirijskog čitatelja (i njegovu individualiziranu, idiosinkretičnu interpretaciju teksta) i model čitatelja, koji stoji kao tekstualna strategija, kao i realizacija semantičkih kodova teksta. Prema Ecu, kako bi učinio tekst komunikativnijim, autor pretpostavlja da je zbir kodova na koje se on/ona oslanja isti kao onaj koji mogući čitatelj za kojeg se

pretpostavlja da se interpretativno odnosi prema kodovima na isti način kao i autor (1979: 7). Ecov je koncept modela čitatelja specifična unutartekstualna kategorija koju određuju specifične kontekstualne pretpostavke koje prethode i konstruiraju njihove identitete. Čitatelji čitaju konvencije i različite vrste kompetencije *u* tekstu, te istovremeno čitaju *iz* teksta, kako su djelomično oslobođeni od semiotičke strukture teksta, koja je sama u funkciji povijesno i kulturološki određenih okolnosti.

Interpretativni potencijal chick-lit romana pretpostavlja mogućnost identifikacije čitatelja s određenim fiktivnim diskursima u tekstu. Pozicije identiteta upisane u romanima može usvojiti njihov čitatelj koji projicira diskurs romana, a koji istovremeno oblikuje kulturalni kontekst u kojem se tekstovi javljaju kao i čitateljeva aktivacija kulturalne kompetencije. Interpretativna zajednica kojoj čitatelj pripada može biti podijeljena iznutra, u skladu s tim, identitet čitatelja i teksta višestruk je i podijeljen. Chick-lit je skup diskursa koji omogućuju širenje perspektive čitanja. Osim činjenice da čitanje može biti individualizirano ili određeno induvidualnom psihološkom konstrukcijom, ono također može uključivati naglašavanje ili prikrivanje višestrukih diskursa postmodernog identiteta, što može dovesti do različitih, ponekad suprotnih učinaka.

Kontekstualizirano čitanje chick-lita, analiza interpretativnog potencijala teksta unutar određenog konglomerata interpretativnih mogućnosti, pokušava upozoriti na različitost kulturnih i književnih diskursa koji čine taj suvremeni žanr. Ovisno o pretpostavkama, takvo čitanje nije obavezno homogenizirano i katkad može biti radikalno podijeljeno. Ne nudeći konkluzivne definicije niti stvarajući eidetične identitete, potraga za diskursima identiteta u chick-lit romanima demonstrira kulturalne težnje svojstvene postmodernoj kulturi, te upozorava na neophodnost čitanja sa svjesnošću o neizbježivim kontradikcijama.

2.1. "Glupi romani spisateljica[5]"

Iako se djela Jane Austen u današnje vrijeme smatraju kanonom, njih se još uvijek optužuje da su "ženstvena", odnosno da se zanimaju pitanjima "srca", umjesto da pripovijedaju o bitnim pitanjima koja nadilaze rodne podjele. Na taj se način omalovažavaju djela spisateljica. Slično djeluju i argumenti Beryl Bainbridge za

[5] a) "Silly Novels by Lady Novelists" (moj prijevod)
b) Negativne predodžbe o spisateljicama nisu utemeljene na rodnim razlikama. George Eliot 1856. godine objavila je svoj napad na druge spisateljice, naslovljen *Silly Novels by Lady Novelists*. Premda se slaže da je fikcija dio književnosti u kojem žene mogu biti ravnopravne s muškarcima, ona tvrdi da nedostatak pravila predstavlja razlog zbog kojeg nesposobne žene počinju pisati romane. Romani koje su napisale te nesposobne žene prepuni su gluposti, trivijalnosti, svakidašnjice, pobožnosti i pedantnosti. (Tekst dostupan na http://webscript.princeton.edu/~mnoble/eliot-texts/eliot-sillynovels.html, učitano 11. svibnja 2011.)

koju je chick-lit trivijalan, ona ga uspoređuje s "brzom hranom". Ideja romana koji je ujedno i zabavan, nešto je što kritičari smatraju negativnim, književnost ima jedino obrazovno-odgojnu funkciju. Za Baryl Bainbridge bitno je, da u vrijeme kada publika čita sve manje, to vrijeme utroše na nešto "vrijedno", pri čemu ona čitatelje smatra građanima književnog svijeta, a ne potrošačima književnih djela (u Smith 2008: 3).

Imelda Whelehan primjećuje se u drugoj polovini devedesetih godina osim termina "lad" javlja i "ladette" koji predstavlja mlade žene koje usvajaju tradicionalno maskulizirano ponašanje kao što su na primjer alkoholiziranje i "seks" za jednu noć koji su postali česti u popularnoj kulturi. Chick-lit se u samim početcima svoje popularnosti smatrao žanrom koji je pomaknut od prijašnjeg "ženskog pisma", dok je posljednje desetljeće obilježeno čitanjem chick-lita kao nositelja tradicije ženske književnosti. Protagonistica chick-lit romana, neopterećena društvenim ograničenjima monogamije i braka, slobodna uživati u odnosima s različitim muškarcima, predstavljala je novi korak u predstavljanju iskustava žena. Kako je rasla popularnost chick-lita koja se ogledala u većem broju objavljenih djela i njihovoj dostupnosti, tako se mijenjao i način na koji su se vrijednosti koje on predstavlja interpretirale. Za razliku od čitanja chick-lita kao žanra koji će pokvariti nevine umove mladih žena i umanjiti njihovu vrijednost, drugo je čitanje naglašavalo tradicionalne vrijednosti i stavove o životima žena. Predfeminističko usmjerenje na brak i djecu, umjesto na karijeru, kao i davanje prednosti monogamiji i manjem broju seksualnih partnera nasuprot seksualnoj slobodi ono je što karakterizira chick-lit. Postalo je očito da protagonistice chick-lit romana svoju pozornost usmjeravaju na jednog ili dva muškarca, te da su nazivi "solerka" i karijeristica pogrešni, "solerke" su najčešće u vezi s nekim muškarcem, dok su navodne karijeristice najčešće nezainteresirane za svoju karijeru i ne uvažavaju teško izvojevane pobjede prijašnjih generacija feministica u poslovnoj sferi.

Prvobitni strah od chick-lita koji opisivanjem "muških" zadovoljstava kvari čitateljice napuštanjem tradicionalno ženstvenih ideala monogamije i udovoljavanja muškarcima zamijenjen je strahom od prihvaćanja povratka u ženstvenost, brak i majčinstvo. Taj argument o emotivnoj prijemčivosti žena naglašava mogućnost odgovaranja žena od feminističkih uvjerenja uz pomoć chick-lita koji predstavlja želje žena za markiranom odjećom i partnerom uspješnijim od njih. Čitateljice su predstavljene kao pasivne potrošačice koje odabiru svoje lektire ne pristupaju kritički, nego su manipulirane koricama pastelnih boja.

Doris Lessing mišljenja je da bi za spisateljice bilo bolje da pišu o svojim životima kako ih uistinu vide, umjesto o bespomoćnim pijanim djevojkama, zabrinutim za svoju težinu (u Ezard 2001: 7). Ona smatra da su spisateljice neiskrene prema sebi, kao i podložne sadašnjim trendovima i stereotipima. S druge strane, chick-lit je optuživan i da je previše "realističan", odnosno da žene koje pišu autobiografska djela o kućanskim temama kao što su majčinstvo, problemi s partnerom i obitelj-

ske drame zaboravljaju ključnu zapovijed književnosti, a koja je izmišljanje (Gray 2007: 29). Chick-lit se nalazi na granici između mišljenja da nas "dobra" književnost podučava i popularne kulture koja "prodaje" stvaran život.

Kako Jean Redford tvrdi, za književnost se pretpostavlja da djeluje na ideologiju, stvarajući iz nje "znanje", dok popularna književnost samo umnožava i isporučuje samu ideologiju (1986: 2). U skladu s tim, chick-lit je predstavljen kao popularna književnost koja ponavlja, umjesto da preispituje dominantne ideološke diskurse[6]. Janice Radway smatra da problem s mišljenjem da ljubavni romani samo ovjekovječuju već postojeće ideologije leži u tome što takav koncept ideologije i dominacije samo isključuje mogućnost bilo kakve društvene promjene ili otpora (1984: 6). Iako J. Redford i J. Radway komentiraju popularnu književnost, njihovo je usmjerenje bilo na žensku književnost, prije svega na ljubavne romane. Njihovi komentari otkrivaju povijesne predrasude protiv popularne književnosti kao i ženskog pisma, a koje su u današnje vrijeme primjetne u kritikama chick-lita.

Ideali "dobrog pisanja" koje zastupaju između ostalih B. Bainbridge i D. Lessing oslanjaju se na tradicionalne književne vrijednosti kao i na eksperimentiranje s temama i formom, te udaljavanje od izjednačavanja pisca s njegovim/njezinim djelom. No, chick-lit bi se mogao objasniti onim što Alison M. Rice naziva "prevlašću "dobrog čitanja" nad "dobrim pisanjem"[7]" (2000: 139). Čitatelji su pozvani da se poistovjete s likovima i opisanim situacijama, oni romane vide kao refleksiju svojih života, iako to ne mora značiti da žive u istim gradovima i dijele društveni status. Životi čitatelja ogledaju se u načinima na koji se osobni i društveni problemi rješavaju, što može omogućiti čitateljima samospoznaju.

2.2. "Sram me je[8].": recepcija chick-lita

Chick-lit predstavlja iskustva žena, pri tome uključujući i bijeg od stvarnosti, a koji se tradicionalno povezuje s razlozima za čitanje ljubavnih romana (Radway 1984: 92). Suzanne Ferriss i Mallory Young smatraju da je taj žanr označen s jedne strane odbacivanjem zbog svoje trivijalnosti, a s druge čitateljima koji ga prihvaćaju jer smatraju da predstavlja stvarne živote suvremenih neudanih žena

[6] Laura Stempel Mumford objašnjava da prevladavajuća ideologija predstavlja blisko povezane ekonomske, društvene, političke, religijske, kulturalne i druge sustave i prakse koji definiraju, izražavaju i održavaju postojeće režime moći. Ona je obavezno konzervativna u načinu na koji se održava na poziciji moći, kao i u načinima na koje identificira i ovjekovječuje ograničeni odabir pravilnih odabira u političkim, ekonomskim, spolnim, obiteljskim i drugim sferama života (Mumford 1995: 10-11).

[7] "The Rise of 'Good Reading' over 'Good Writing'" (moj prijevod)

[8] "It's embarrassing." (moj prijevod)

(2006: 1-2). Čitateljice chick-lit romana uživaju u čitanju o likovima s kojima se mogu poistovjetiti, međutim Scarlett Thomas pruža perspektivu jedne čitateljice koja, prema njezinu mišljenju, predstavlja sve posramljene čitateljice romana tog žanra. Rosie, dvadesetsedmogodišnja recepcionarka, koja priznaje da čita mnogo chick-lit romana, baca knjige nakon čitanja. "Sram me je. Stid me je same sebe nakon što pročitam nešto takvo[9]." (u Thomas 2002: 1) Osjećaj srama za koji S. Thomas tvrdi da ga čitateljice dijele utemeljen je na raspravama o chick-litu u popularnim medijima, a dio je općeg zanimanja za analiziranje problematičnosti chick-lita.

U samom je početku chick-lit bio određen kroz protagonistice koje su opisivane kao mlade, neudane, bijele žene heteroseksualne orijentacije, a koje dolaze iz velikih gradova Velike Britanije ili Sjedinjenih Američkih Država. Veoma su se često u protagonisticama ogledale spisateljice kao i ciljana čitateljska skupina čime se omogućavalo neposredno povezivanje djela i čitateljica. Nadalje, chick-lit pokušava spojiti različite žanrove kako bi zadovoljio što više čitateljica, od književnosti devetnaestog stoljeća posuđuje usmjerenje na protagonisticu, dok se potrošačka kultura ogleda u knjigama za samopomoć na koje se oslanja kao i u dijalogu sa ženskim časopisima. Takav je odnos doveo do nevjerojatnog komercijalnog uspjeha, bio je to "komercijalni tsunami[10]" (Ferriss i Young 2006: 2). Kako bi postao još unosniji, chick-lit se je prilagodio većem demografskom području, protagonistice su podžanrova chick-lita žene različite starosti, rase i nacionalnosti.

Jennifer Weiner, autorica chick-lit romana *Dobar u krevetu* (2003) i *Baš kao ona* (2005), tvrdi da je autentičnost ono što je nedostajalo u ženskoj književnosti u prošlosti. Ona primjećuje da su romani o "seksu" i kupnji bili čitani, ali da nisu mogli ponuditi poistovjećivanje s glavnim likovima (u Ferriss i Young 2006: 4). Laura Zigman smatra da se potreba za poistovjećivanjem javlja krajem 1990-ih godina kada su spisateljice i čitateljice pokušavale pisati i čitati tekstove koji potvrđuju iskustva većine žena (2000: 20).

"U svojem urbanom neudanom, postfeminističkom raspoloženju i slomljena srca, osjećala sam da se dosta toga dešava ženama o čemu nitko ne priča... Imale smo dosta sloboda i izbora, ali postojala je i cijena. Ljudi su usamljeni...Ali kad uzmete ove knjige i krenete, u redu, nisam luda, nisam jedina gubitnica na svijetu koja je usamljena.[11]" (Weinberg 2003: 46)

---

[9] "It's embarrassing. You just feel ashamed of yourself after you've read something like that." (moj prijevod)

[10] "commercial tsunami" (moj prijevod)

[11] "In my heartbroken, urban, single, postfeminist mood I felt like there was a lot going on with women that no one was really talking about... We had a lot of freedom and a lot of choices, but there was a price. People were lonely... But you would pick up these books and go, Okay, I am not mad, I am not the only loser in the world who feels lonely." (moj prijevod)

Biografije spisateljica na poleđinama romana otkrivaju sličnosti između likova, čitateljica i spisateljica, a koje pokazuju da su pripovijesti neposredno povezane s iskustvima spisateljica. Na primjer, Emily Giffin autorica romana *Bez djece, molim* (2009) i *Nešto plavo* (2009) naglašava da živi sa suprugom i troje djece, a majčinstvo predstavlja okosnicu njezinih romana. Nicola Kraus i Emma McLaughlin prije no što su napisale *Dnevnike jedne dadilje* (2002) zajedno su provele osam godina radeći kao dadilje kod najbogatijih njujorških obitelji.

Sarah Bernard primjećuje da su izdavači reagirali na tu potrebu čitateljica i počeli objavljivati romane u kojima se iskustva protagonistica ugledaju na ona stvarnih osoba. Ne samo da su protagonistice slične čitateljicama nego su i mnoge od urednica i agentica koje pronalaze nove autorice žene u tridesetim i četrdesetim godinama (Bernard 1999: 34). Alyson Ward primjećuje specifičnost chick-lita kada komentira da je pisan za mlade žene i o mladim ženama (2003: D5). Ti komentari naglašavaju sličnosti koje postoje između protagonistica, čitateljica i spisateljica.

U knjizi *Seks i slobodna devojka*, kao i u *Cosmopolitanu* čija je bila urednica, Helen Gurley Brown nudila je mladim, neudanim ženama savjete za uspješan život: od toga što odjenuti na posao do uputa kako imati vezu s oženjenim muškarcem. Kao i ženski časopisi, chick-lit romani sadrže obrazovno-odgojnu sastavnicu, a koja se ogleda u načinu na koji se čitateljicama pomaže donijeti odluke vezane za potrošnju. Oni nude savjete o tome kako unaprijediti seksualni život kao i što obavezno kupiti. No, chick-lit su romani, kao i ženski časopisi, i sami proizvod čiji opstanak ovisi o visini naklade i potražnje. Dok se ženski časopisi pokušavaju održati na tržištu na taj način što stalno iznova potiču žene da unaprijede svoj život, nudeći različite savjete u svakom novom broju, chick-lit postiže čitanost uvođenjem novih podžanrova kao i poticanjem čitateljica da promijene svoje ponašanje.

Književna kritičarka Lisa Zunshine u knjizi *Why We Read Fiction* objašnjava da čitateljima fikcija pruža zadovoljstvo jer daje mogućnost da čitaju misli, odnosno da objašnjavaju ponašanje drugih ljudi kada su u pitanju njihove misli, osjećanja, uvjerenja i želje. Pripovijesti omogućuju proživljavanje različitih mentalnih stanja (Zunshine 2006: 5). Tania Modleski u studiji ljubavnih romana *Loving with a Vengeance* oslanja se na feminističku psihoanalitičku teoriju kako bi objasnila koje vrste zadovoljstava čitanje tog žanra pruža ženama. Ljubavni romani nisu samo fantazije koje pomažu ženama pobjeći od stvarnosti već djela koja se na kompleksne i kontradiktorne načine odnose prema stvarnim problemima (Modleski 1985: 5).

Premda se chick-lit često zaokupljuje pronalaženjem odgovarajućeg partnera za protagonisticu, velika se pozornost usmjerava na to da ne postoji savršeni muškarac[12]. Modleski u predgovoru drugog izdanja *Loving with a Vengeance*

[12] Roman je spisateljice Jane Green naslovljen *Gospodin Možda*. Taj naslov naglašava potrebu za prihvaćanjem nesavršenstva zbog straha od samoće.

objavljenog 2008. godine uspoređuje chick-lit i ljubavne romane. Ona tvrdi da, ako se ljubavni romani mogu smatrati romanima iluzije jer podržavaju vjerovanje u savršena muškarca, savršen "seks" i kraj iz bajke, chick-lit romani predstavljaju romane razočaranja (Modleski 2008: xxiv). Argumentira to otrežnjavajućim mračnim elementima koji su u pozadini veselog jednostavnog tona, a koji su povezani s razvrgnućem romantičnih težnji i protagonističinih ideala (Modleski 2008: xxv).

Simone de Beauvoir prva je feministica koja je ponudila utemeljenu kritiku mode i ženstvenosti, uvažavajući pri tome simbiotičku povezanost žena i njihovih javnih nastupa (1982: knjiga druga, peti dio, peto poglavlje). Čitateljice uživaju u chick-lit romanima, pamte svake cipele, haljinu i torbu i kopiraju modne stilove[13]. Spisateljice se oslanjaju na ono što je moderno (odjeću, kreatore, pića i mjesta za izlazak) kako bi svoje pripovijedanje učinile detaljnijim. Suvremeno je društvo opsjednuto materijalizmom i slavnim osobama, što se u chick-litu primjećuje u opisima likova koji posjeduju predmete koje si mogu priuštiti samo elitne društvene skupine. Činjenica da protagonistice uživaju u markiranoj odjeći čija cijena višestruko prelazi njihove prihode za neke čitatelje predstavlja "kamen spoticanja", dok većini pomodarki pruža priliku da uživaju u lijepom, iako znaju da si nikada neće moći nešto takvo priuštiti.

Književni kritičari često kritiziraju chick-lit zbog brojnih referencija na visoku modu i raskošne predmete koji su jako privlačni mladim ženama, odnosno zbog predstavljanja degradirajuće i opsesivne potrošačke kulture u veoma pozitivnom svjetlu (Ferriss i Young 2006: 11). U kapitalističkom se društvu vrijednost individue određuje potrošnjom, odnosno brojem markiranih predmeta koje ona posjeduje i/ili konzumira. Kreatori se spominju u romanima ne samo kako bi fetišizirali predmete nego i kako bi se potvrdila važnost posjedovanja za formiranje identiteta. Modni trendovi služe kao kulturalni markeri koji označuju ideologiju individue, grupe ili nacije u cjelini (Davis 1992: 59). Fizički izgled, prije svega odjeća, služi prenošenju identiteta osobe[14]. Autorice chick-lit romana pretpostavljaju da su njihove čitateljice, poput protagonistica, modno obrazovane, te da koriste modu i potrošnju kao odrednice vlastita identiteta.

---

[13] Serija *Seks i grad* predstavlja ne samo utjelovljenje modnih maštarija nego i eksplicitno prikazivanje zavodljivog života na malim ekranima. Osim opčinjavajućih skupocjenih odjevnih predmeta, publika može uživati u prikazivanju cjelokupnoga životnog stila koji uključuje nedjeljne ručkove, skupocjene koktele i sveprisutni žuti taksi. Skupocjena je odjeća predstavljena kao neodvojivi dio cjelokupnoga njujorškog životnog stila.

[14] Chick-lit romani koriste kupnju kao ključni element u protagonističinoj potrazi za identitetom. Na primjer, u *Tajnim snovima jedne šopingholičarke* protagonistica treba prepoznatljive robne marke visoke mode kako bi održavala svoju predodžbu raskoši i statusa, te stvorila osjećaj unutarnjeg zadovoljstva i vrijednosti.

3. Postmoderna kultura i identitet čitatelja

Suvremena kultura prepoznaje koncept identiteta u velikom broju tekstova. Pojam identiteta prati paradoks jednog od "najrasprostranjenijih, ali i najmanje istraženih očitosti i u svakodnevnom i u učenom svijetu" (Kaufmann 2006: 7). Identitet funkcionira kao sveprisutni entitet koji je u suživotu s mentalnim i fizičkim bićem. Njegova je prisutnost očita i gotovo opipljiva, međutim njegovi su mehanizmi djelovanja slabo istraženi. Francuski sociolog Jean-Claude Kaufmann za identitet smatra da "je pripovijest o sebi koju svatko priča sebi samom" (2006: 109). Proturječnost između narativne i eksperimentalne subjektivnosti dolazi do izražaja u "upripovjeđivanju" stvarnosti, koje predstavlja uspostavu dinamičkog predočavanja događaja koje ih čini čitljivim i pruža smisao (2006: 109). Jens Brockmeier i Donal Carbaugh, štoviše, tvrde da jedna tako kompleksna struktura kao što je identitet može postojati samo kao narativna konstrukcija (2001: 75). Također, John Paul Eakin smatra da su identitet i priča usko povezani, svaki od njih neprestano gravitira u konceptualno polje drugoga zbog čega priča više nije literarna forma već način fenomenološkoga i kognitivnog samoiskustva (1999: 100). Sebstvo i priča komplementarni su, međusobno konstituirajući aspekti jednog procesa oblikovanja identiteta (Eakin 1992: 198). U skladu s tim, priča nije samo prikladan oblik izražavanja identiteta već je i njegov sadržaj (Eakin 1999: 100), odnosno priče su o vlastitom identitetu (re)interpretacije iskustva, niz procedura za "oblikovanje života[15]" (Bruner 2004: 692).

Charles Taylor smatra da ljudi "mogu definirati svoj identitet jedino na pozadini stvari koje su važne", što podrazumijeva sve ono što se ne nalazi u sebi (2009: 46). Identitet koji nije trivijalan on definira kao postojanje u svijetu u kojem ključnu važnost imaju povijest, zahtjevi prirode, potrebe bližnjih ljudi, građanske dužnosti, Božji poziv i slične stvari koje transcendiraju sebstvo (Taylor 2009: 46). Taylora se smatra teorijskim protagonistom komunitarizma ili komunitarističkim kritičarom liberalizma zbog zagovaranja teze da je politika identiteta propraćena relacijskom i interakcijskom politikom priznanja. On tvrdi da se individua definira u dijalogu i opreci s drugima koji s nama tvore zajednički svijet. Identitetska sebstva imaju društvene izvore i njihova autentičnost dolazi do izražaja samo ako je relacijski i interakcijski priznata, a ne samo nominalno i normativistički konstatirana (Taylor 2008).

Postmoderni je identitet fragmentaran i fluidan (Brooks 1997: 189), pluralitet je identiteta u suvremenim zapadnim društvima posljedica religijskih, rasnih, rodnih i drugih kulturalnih čimbenika. Potencijal je za identificiranje koji nose likovi chick-lita veoma kontekstualiziran, a oslanja se na koncept identiteta koji je povezan s određenim kulturalnim uvjetima koji imaju utjecaj na sve pripadnike neke kulture. Postomoderni identitet, u Giddensovim terminima, shvaća se kao

[15] "life making" (moj prijevod)

"refleksivni projekt sebstva[16]" (1991: 5), koji određuju kompleksne promjene globalne prirode. Te promjene uključuju procese velike reorganizacije vremena i prostora, sveprisutnost sumnje u svakodnevnu životu i u filozofskoj, kritičkoj i znanstvenoj misli, nesigurnost i potreba da se donesu odluke, rizik koji nosi mogućnost globalnih ekonomskih ili ekoloških katastrofa i terorizma kao i medijatizacija kulture (Giddens 1991: 1-9). Refleksno se sebstvo konstruira kroz stalne izbore kojima posreduju apstraktni sustavi i mora se oslanjati na održavanje koherentne, stalno verificirane, biografske naracije. Drugim riječima, identitet se može opisati kao percepcija individue o samome sebi, koja se mijenja i razvija kroz vrijeme ali koju se smatra koherentnom. Među brojnim aspektima identiteta u vremenu postmoderne, oni koji su povezani sa značenjem životnoga stila, shvaćanjem svojeg tijela kao projekta kao i transformacijama karaktera intimnih veza naglašeni su u Giddensovoj analizi.

*
* *

Jedna je od odrednica postmoderne stvarnosti koja ima snažan utjecaj na chicklit konzumerizam, koji je neraskidivo povezan s diskursima intimnosti i tijela. Identitet potrošača presječen je diskursima tijela uključujući konzumiranje hrane, odjeće, dodataka i usluga, koji tijelu daju njegov značaj. Potrošačka kultura također utječe na diskurse intimnosti koji su transformirani tako da se odabir partnera, koji više ne određuju klasa i drugi vanjski čimbenici, često uspoređuje s odabirom robe. Mnogi teoretičari smatraju da je identitet potrošača u razdoblju postmoderne pod vlašću određenih specifičnih procesa koji utemeljuju identitet. Oni uključuju sveprisutnost simulacije karakteristične za Baudrillarda, postmoderno posjedovanje predodžbi praćeno isticanjem tradicionalnih razlika (na primjer, razlika između visoke i niske kulture) i važnost koja se daje poznavanju društvene i socijalne vrijednosti dobara.

Iz perspektive teoretičara postmodernizma, suvremeni identitet izranja kao fragmentaran i *višeličan*, ograničen određenim povijesnim i kulturalnim uvjetima koji omogućuju njegovo postojanje. Smatra se da je postmodernizam omogućio promjene unutar većine sfera ljudske aktivnosti koje su imale utjecaj na kulturalne prakse i njihove čimbenike. Postmodernizam uključuje promjene u svakodnevnom životu i iskustvima različitih grupa koje koriste režime zadovoljstva na različite načine i razvijaju nove načine orijentacije i strukture identiteta. Drugim riječima, identitet se više ne percipira kao oblik neposrednog djelovanja, već kao funkcija određenih diskurzivnih praksi.

Analiza identiteta mora uključivati njegovu rekonceptualizaciju. Iako koncept označava stabilnost pozicije, identitet neizbježno karakterizira njegova ograni-

[16] "reflexive project of the self" (moj prijevod)

čenost vremenom, uvjetna konstrukcija koju određuju razlike, a ne sličnosti. Identiteti se formiraju u reprezentaciji, oni se moraju shvatiti unutar perspektive povijesnog diskursa. Oni oživljavaju unutar diskursa, kao posljedica toga mogu se vidjeti kao proizvodi specifičnih povijesnih i institucionalnih pozicija unutar određenih diskurzivnih formacija i praksi pomoću određenih strategija.

Popularni diskursi tvore teren u kojem postmoderna kultura pruža potencijal za umnožavanje identiteta. Kako popularna kultura prerađuje brige i probleme suvremenoga doba na primamljive načine, na taj način aktivni sudionik u stvaranju i promjeni tijela suvremenih kulturalnih praksi postaje mjesto formiranja i evolucije identiteta. Na taj se način chick-lit može promatrati ne samo kao oblik trivijalne zabave, naprotiv, on postaje moćan način diseminacije diskursa modernoga identiteta. Sukobljeni karakter takvih diskursa stvara mogućnost različitih aktualizacija od strane čitatelja i transformira prevladavajuće reprezentativne sustave.

Literatura

1. Barthes, Roland. "The Death of the Author". U *Image, Music, Text*. Ur. Stephen Heath. Glasgow, 1977. Preveo Stephen Heath.
2. Beauvoir, Simone de. *Drugi pol*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1982. Prevela Zorica Milosavljević.
3. Beker, Miroslav. *Suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1999
4. Bernard, Sarah. "Success and the Single Girl". *New York* 26. travnja 1999., 32-37
5. Brockmeier, Jens; Carbaugh, Donal. *Narrative and Identity: Studies in Autobiography, Self and Culture*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2001
6. Bruner, Jerome. "Life as a Narrative". *Social Research* 71.3 (2004), 691-710
7. Culler, Jonathan. "Stories of Reading". U *On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism*. New York: Cornell University Press, 1982, 64-83
8. Davis, Fred. *Fashion, Culture and Identity*. Chicago: University of Chicago Press, 1992
9. Đorđević, Jelena. *Postkultura*. Beograd: Clio, 2009
10. Eakin, Paul John. Touching the World: Reference in Autobiography. Princeton: Princeton University Press, 1992
11. Eakin, Paul John. *How Our Lives Become Stories: Making Selves*. Ithaca: Cornell University Press, 1999
12. Eco, Umberto. *The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts*. Bloomington i Indiana: University of Indiana Press, 1979
13. Ezard, John. "Bainbridge tilts at 'chick lit' cult". *The Guardian*, 24. kolovoza 2001., http://www.guardian.co.uk/uk/2001/aug/24/books.generalfiction, učitano 8. srpnja 2011.
14. Ferriss, Suzanne; Mallory, Young. "Introduction". U *Chick-Lit: The New Woman's Fiction*. Ur. Suzanne Ferriss i Mallory Young. New York i London: Routledge, 2006, 1-13
15. Fish, Stanley. *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretative Communities*. Cambridge: Harvard University Press, 1980
16. Foucault, Michel. "What is an Author?". U *Textual Strategies: Perspectives in Post-Structural Criticism*. Ur. Joshué V. Harari. Ithaca i New York: Cornell University Press, 1989, 141-158

17. Giddens, Anthony. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press, 1991
18. Gray, Muriel. "Women Authors Must Drop Domestic Themes". *The Guardian*, 21. ožujka 2007., 29
19. Iser, Wolfgang. *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*. Baltimore i London: John Hopkins University Press, 1980
20. Kaufmann, Jean-Claude. *Iznalaženje sebe*. Zagreb: Antibarbarus, 2006. Preveo Marko Gregorić.
21. Levine, Lawrence. *Highbrow/Lowbrow: The Emergence of Cultural Hierarchy in America*. Cambridge: Harvard University Press, 1988
22. Macdonald, Dwight. "A theory of mass culture". U *Cultural Theory and Popular Culture*. Ur. John Storey. Pearson: Prentice Hall, 1998, 22-36
23. Mattia, Joanna di. ""What's the harm in believing?": Mr Big, Mr Perfect, and the romantic quest for Sex and the City's Mr Right". In *Reading Sex and the City*. Ur. Kim Akass i Janet McJabe. London: I.B. Tauris, 2004, 17-32
24. Modleski, Tania. *Loving with a Vengeance: Mass-Produced Fantasies for Women*. London: Routledge, 1985
25. Modleski, Tania. *Loving with a Vengeance: Mass-Produced Fantasies for Women*. New York i Oxon: Routledge, 2008. Drugo izdanje
26. Mumford, Laura Stempel. *Love and Ideology in the Afternoon: Soap Opera, Women and Television Genre*. Bloomington: Indiana University Press, 1995
27. Radway, Janice. *Reading the Romance: Women, Patriarchy and Popular Literature*. Chapel Hill i London: University of North Carolina Press, 1984
28. Redford, Jean. "Introduction". U *The Progress of Romance: The Politics of Popular Fiction*. Ur. Jean Radford. New York: Routledge i Kegan Paul, 1986, 1-20
29. Rice, Alison M. "The Rise of "Good Reading" over "Good Writing": How and Why Women's Magazine Fiction Changed". *Media Hist* 6.2 (2000), 139-150
30. Shiach, Morag. "Feminism and Popular Culture". U *Cultural Theory and Popular Culture: A Reader*. Ur. John Storey. London: Prentice Hall, 1998, 333-341
31. Showalter, Elaine. *A Literature of Their Own*. London: Virago Press, 2009
32. Smith, Caroline J. *Cosmopolitan Culture and Consumerism in Chick Lit*. New York i London: Routledge, 2008
33. Strinati, Dominic. *An introduction to theories of popular culture*. London i New York: Routledge, 2004.
34. Taylor, Charles. *Izvori sopstva: stvaranje modernog identiteta*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2008. Prevela Sofija Mojsić.
35. Taylor, Charles. *Etika autentičnosti*. Split: Verbum, 2009. Prevela Dafne Vidanec.
36. Thomas, Scarlett. "The great chick lit conspiracy." *Independent*, 4. kolovoza 2002, http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/features/the-great-chick-lit-conspiracy-638935.html, učitano 18. svibnja 2011.
37. Ward, Alyson. "Chick lit: Is the Honeymoon Over?" *Washington Post* 14. rujna 2003., D5
38. Weinberg, Anna. "She's Come Undone: Chick lit was supposed to be bright light of postfeminist writing. What happened?" *Book*, srpanj - kolovoz 2003, 46
39. Wells, Juliette. "Mothers of Chick Lit? Women Writers, Readers and the Literary History". U *Chick-Lit: The New Woman's Fiction*. Ur. Suzanne Ferriss i Mallory Young. New York i London: Routledge, 2006, 47-70
40. Williams, Raymond. *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. London: Fontana, 1976
41. Zunshine, Lisa. *Why We Read Fiction: Theory of Mind and the Novel*. Columbus: Ohio State University Press, 2006

Demir Alihodžić

Depictions of Africa and Africans in Audrey Thomas's Fiction

Abstract: This paper examines depictions of Africa and Africans in Audrey Thomas's fiction. Her Africa is a landscape peopled with "primitive savage" Africans, as perceived by anxious white female expatriates, and fraught with dangers as evidenced time and again in her writing. Audrey Thomas employs traditional images and narrative conventions to describe Africa and Africans, conventions of the sort disparaged by critics such as Dorothy Hammond, Alta Jablow, China Achebe, Christopher L. Miller, Edward Said and others. I shall take to task several critical reviews of Thomas's work that either gloss over or entirely neglect to address the issue of what constitutes Thomas's Africa. The Africa, specifically the Ghana, of Thomas's stories is the setting for psychological investigation, a place where people and events are stripped raw, where madness is not only given free rein but exacerbated. But this Africa is a symbolic place, not a real one.

Key words: Audrey Thomas, Africa, Africans, the Other, race, neo-colonialism.

1. Introduction

It is said that only "mad dogs and Englishmen go out in the midday sun," when the heat is strong enough to scramble the levellest of heads. "Out in the Midday Sun," an ironically titled short story by Audrey Thomas, traces Frank's wife's fear of living in Africa: "Her fear had nothing to do with Africa…Africa, like a dream, had simply provided the symbols. She had refused to recognize the reality behind them" (*Real Mothers*, 95). Like so many of Thomas's female protagonists, Frank's wife confounds the challenges of living in Africa with her personal mental distress. There are gaps between the befuddled character's cognition of

symbol and reality, between African reality perceived as menacing or favourable. Throughout her African fiction, Thomas's characters appear unable to negotiate their way through hallucination and reality in African settings. While Thomas herself is aware of this struggle, she appears to find security in archaic Victorian depictions of Africa. The more one reads Thomas's Africa, the more one realizes it is a troubling mixture of dream and reality. The inability of Frank's wife to recognize the reality behind frightening symbols of Africa is, I posit, indicative of Thomas's own conscious tendency to distort images of Africa and Africans.

Of her entire literary output, Audrey Thomas's fiction set in Africa is substantial. She has drawn on experiences from when she lived in Ghana between 1964 and 1966, accompanying her husband Ian who taught at the University of Science and Technology in Kumasi. Her novels *Mrs. Blood* (1970) (*MB*), *Blown Figures* (1974) (*BF*) and *Coming Down From Wa* (1995) (*CDFW*) are all set in West Africa, as are her short stories "Xanadu," "Omo," and "One is One and All Alone" in *Ten Green Bottles* (1967) (*TGB*), "Joseph and His Brother," "Two in the Bush," and "Rapunzel" in *Ladies and Escorts* (1977) (*LE*), "Out in the Midday Sun" and "Timbuktu" in *Real Mothers* (1981) (*RM*), and "The Slow of Despond" in *The Wild Blue Yonder* (1990) (*WBY*). While often unspecified as to location, all of Thomas's African stories are set in Ghana, with the exception of "Two in the Bush," set in the Ivory Coast, and "Timbuktu," set in Mali. Throughout this fiction, Thomas displays the ambivalent desire to approach the African Other countered by the loathing of the African Other of which Christopher Miller speaks (see Miller, 14). Thomas returned to West Africa alone for three months' research in Mali, Senegal and Ghana in 1971, and again in 1991. The act of returning on two occasions to Africa demonstrates her continued desire to know the African Other better, but what is continuously witnessed in her writing is her inability to overcome fears which cause her to recoil from the African Other. As a result, she continues to represent Africa as the mythic Dark Continent.

2. The Dark Continent: Depictions of Africa in Audrey Thomas's Fiction

States Isobel, the heroine of several of Thomas's African novels and short stories, "I didn't dream - why should I? Africa was a dream" (*LE*, 60). Isobel's words are absolutely correct taken as an impression of Thomas's depictions of Africa and Africans. However, Thomas's literary visions of Africa are not innocuous dreams but damning nightmares. Her Africa is a landscape peopled with "primitive savage" Africans, as perceived by anxious white female expatriates, and fraught with dangers as evidenced time and again in her writing. Audrey Thomas employs traditional images and narrative conventions to describe Africa and Africans, conventions of the sort disparaged by critics such as Dorothy Hammond,

Alta Jablow, China Achebe, Christopher L. Miller, Edward Said and others. I shall take to task several critical reviews of Thomas's work that either gloss over or entirely neglect to address the issue of what constitutes Thomas's Africa.

An effective strategy to employ while reading Thomas's African texts is Barbara Godard's suggestion of author/reader complicity. Godard, in her reading of *Blown Figures*, notes "a form of collusion sustained between author and reader... which cues us into the fact that we are participating together in a fabrication, in an illusion" (245). As co-creators of illusion, Thomas and her reader construct a place and its inhabitants out of the textual materials provided by the author. Just what those chosen materials are demands examination. I would add that this collusion in fabrication is insidiously and continuously carried out as we read Thomas's other African work, though it is less detectable when reading her short stories than when reading *Blown Figures*. In the process, Thomas provokes her readers to respond in racist ways, allowing loathing to triumph over desire in approaching the African Other. The result of such collusion is a distorted image of Africa which differs little, if at all, from defamatory descriptions of the sort described by Hammond and Jablow's *The Africa That Never Was*.

The question, then, of what comprises the real Africa in Thomas's stories becomes moot. Thomas quite clearly has abandoned any attempt to capture a factual or veritable Africa in favour of her predilection to figure the continent and its constituent parts as specific, limited images iterated time and again. This must be a deliberate strategy on Thomas's part as she does it regularly in published texts over nearly thirty years. Thomas must be aware that she is reinforcing archaic notions of Africa.

A new consideration arises: the Africa Thomas presents is, indeed, a fabulation, as are the all too credible and invariable myths of Africa advanced by hundreds of years of European novelists, travelwriters, and explorers. What fabulations does she emphasize, and for what ends? I concede critic Patricia Monk's distinction that "Africa as it exists physically in space and time is the concern of geographers and historians; Africa as it exists in the minds of humankind is the concern of poets and novelists" (3), yet I feel it is important to examine the images of Africa Thomas presents to her readers to see how these images augment conventional Victorian yet offensive African representations.

Using Jung's archetypes, Monk examines Thomas's image of Africa mirroring the "Shadow" of Canadian identity. In her intriguing article entitled "Shadow Continent: The Image of Africa in Three Canadian Writers," Monk advances the thesis that Africa mirrors the Shadow element of psychic reality,

> that part of us we [being ail individuals undergoing Ego formation, in Jungian terms] put behind us as we grow from infancy to maturity...made up of the personality elements (such as curiousity, aggression, and laziness) which are rejected in the formation of the Ego. (6)

In addition, Mannoni writes in *Prospero and Caliban* that the savage is used in such literature as an image of these instincts (19). While not wholly objectionable in and of themselves, these traits are only considered to be of benefit to the maturing Ego depending on how the Ego incorporates, modifies or discards them (Monk, 6).

Looking at the African work of Canadians David Godfrey, Margaret Laurence and Audrey Thomas, Monk finds evidence of Africa functioning as the mirror in which is shown the Shadow of the evolving Canadian identity. This suggests Africa is a place for psychic maturation for Canadians, a continent where inner quests can be undertaken. Africa serves as the most fitting backdrop for the play of Shadow traits. The Africa, specifically the Ghana, of Thomas's stories is the setting for psychological investigation, a place where people and events are stripped raw, where madness is not only given free rein but exacerbated. But this Africa is a symbolic place, not a real one. To assert that Africa and Africans are mere mirrors in which Canadian travellers see themselves situates Africa and Africans only in subjective relation to these Western travellers. To grant Monk her point, we must accept Africa and Africans only as representative of Shadow elements in the integration of a Canadian identity, and thereby direct our reading of Thomas's texts: readers must necessarily forgo any search for a "real" Africa and force Africa and Africans to serve only as functionaries in Ego integration.

While much psychological development of the Canadian identity may be explained using Monk's framework of the Shadow archetype, I find this reading neglects to provide a fair representation of Africa. I believe we need to see what images of Africa linger in the mind of Thomas's reader and how they speak of this varied continent and people. Monk purports, "Specific elements of the Shadow which appear in the image of Africa are the elements of heat, fertility, sexuality, violence, unreason, and death" and that "in the image of Africa that [Thomas] manifests, the same elements are, more wisely, recognized and accepted" (10). We ought to question why these particular elements are "more wisely recognized and accepted" than alternative elements. Why should these traits continue to be metonymous with Africa? Are we not alarmed that Western readers may accept these descriptions as fitting summations of Africa and Africans? Should we not be concerned that "what we see of Africa," imagined as the Shadow of Isobel's Canadian identity, in Thomas's *Mrs. Blood* and *Blown Figures*, "is no more than what [Isobel] makes of it" (Monk, 13)?

I fear that Isobel's personal response to her isolated individual experiences reduces Ghana in a way that obscures a proper appreciation of the country. Thomas's Ghana, the stage on which psychic disintegration occurs, is no more than a location for this woman's descent into irrationality. In states of delirium, Isobel makes proclamations such as, "This land is treacherous" (*MB*, 206); [to herself] "Oh, Isobel, it is too late. The witches have already eaten up your *kra* [soul]"

(*BF*, 281); and "She cooked the faeces of her sister's child and set it before her husband" (*BF*, 541): these perceptions are taken as valid readings of Ghana and Ghanaian practice. Isobel's ever more troubling fall down the rabbit hole of madness is comparable to that of Conrad's Marlow. Isobel's journey rewrites Marlow's voyage into an African heart of darkness, the same "Africa [which] is the location of [Kurtz's] hell on earth" (Brantlinger, 193). Similarly, both the B'hai woman in "Timbuktu" and Frank's wife in "Out in the Midday Sun" spirally descend in mad delirium after they collide with Shadow Africans in the form of grasping lepers. The sick mental impulses of these women are displaced onto African Others.

Africa thus is seen as the fitting playing field of insane Westerners. Foreigners who dare traverse African soil do so at the risk of psychic disintegration; the myth of the Dark Continent evokes a fear of moral and social reflux, a regression which jettisons civilized European standards. To travel or live in Africa implies that sooner or later confrontation with the archetypal Shadow cannot be avoided. This image suggests travel in Africa is inherently dangerous for Westerners because it necessarily entails mental disintegration.

In her writing, Audrey Thomas struggles to order existence and determine meaning in her life. Without chaos, however, there is no need to create order; is chaos perhaps purposely created by Thomas for there to be a constant need for such ordering? If this is so, Thomas's construction of a disordered Africa provides endless grist for her ordering mill. *Mrs. Blood* and *Blown Figures*, read individually or as the final two volumes in the triptych beginning with *Songs My Mother Taught Me*, aim to make sense of the physical and psychological turmoil Thomas endured as a result of a six-month bleeding pregnancy and ultimate miscarriage in Kumasi, Ghana. In both novels, Isobel (who refers to herself alternatively as Mrs. Blood and Mrs. Thing in *Mrs. Blood*) finds herself akin to Alice who has tumbled down into a mad world in *Alice's Adventures in Wonderland* – a recurrent association made by Thomas in her African work. A fragmented and isolated woman tossed by feelings of guilt, Isobel descends into schizophrenic dementia in an African landscape of fear. Kumasi becomes "Coomassie the City of Death" (*Blown Figures*, 280), and, in a larger sense, Africa is rendered a metaphor of the unconscious wherein dream (or, in this case, nightmare) and reality (in this case, the tragedy of the miscarriage) are mixed. The journey back to and within Africa involves a detrimental psychic metamorphosis; Isobel, like Conrad's Kurtz, is ultimately consumed by the inescapable dark forces with which Africa is associated.

What Thomas begins in *Mrs. Blood* she extends in *Blown Figures*, and a heightened sense of Isobel's schizophrenia is emphatically presented in Thomas's collage narrative. Africa is presented as a shocking place and a terrifying environment. These impressions resonate with the torturous emotional and

physical ordeal of the miscarriage; the African landscape is covered in layers of Isobel's disordered psyche. The myth of the Dark Continent prevails: "Even at its most positive, the romance genre renders the hero's quest as a journey to an underworld, a harrowing of hell; the myth of the Dark Continent fits this pattern perfectly" (Brantlinger, 193).

Isobel's responses to Ghana are fraught with tension. She is unable to realize her initial desires to perceive the Ghanaian reality surrounding her. Consequently, *Mrs. Blood*, *Blown Figures* and other stories reiterate stereotypical images of Africa as a frightening and incomprehensible continent. Africa is repetitively described as "female, open and deadly" (*MB*, 107), likened to a Venus flytrap plant which entices insects to its warm devouring lips. Here is an ironic twist on pregnancy: Africa is inviting yet deadly, female but destructive, not procreative.

Another dominant image of Africa in Thomas's work is that of a sexually charged landscape where "women fall open in your hand, like ripe fruit" (*CDFW*, 41). Relates the narrator in "Out in the Midday Sun,"

> the heat of the African sun burned with a fierceness that made her feel as if the whole world were suddenly going to burst into flame. Any minute now, she would look down and find the hem of her dress on fire - or her shoes, or even her hair. And, at that instant, when she could almost see the landscape begin to flicker and burn, the heavy rains began.
>
> "It's almost sexual," Frank said - and it was. (*RM*, 91)

Similarly, in "One is One and All Alone," the narrator describes her Ghanaian home as "the strange female world into which she had been plunged" (*TGB*, 109).

Sensuous yet sinister, this African "landscape drips with poison" (*MB*, 149). Disease abounds, dogs may be rabid, vultures circle the skies, snakes lie in trees, mosquitoes carry malaria and dengue: "This land is treacherous" (*MB*, 206), Mrs. Blood quavers. The French-Canadian priest forebodingly warns Delilah and Isobel in *Blown Figures*. "We eat in Africa or Africa eats you" (184), advice which is echoed by a man in "Joseph and His Brother" who warns the newly arriving narrator and her husband: "Africa can eat you" (*LE*, 20). Depicted as a rapacious devourer, the land breathes the "sweet diseased breath of Africa" (*RM*, 120).

Africa appears frightening on a social level, as well. In *Coming Down From Wa*, West Africa is maligned by various Western characters, riddled, as they see it, with political trouble, AIDS, poverty, disease and unemployment (45, 47). Adds Johnny, white Canadian Overseas Worker and William's mentor in Ghana, regarding the AIDS epidemic in West Africa, "the 'white man's grave' is everybody's grave these days" (*CDFW*, 221). William, in reflection, determines "he'd had enough of Africa, he shouldn't have come. Beware, beware the Bight of Benin. It was all too excessive, too confusing" (*CDFW*, 223). William's search

to determine what befell his parents while they were in Africa results in his realization that living in Ghana demands great sacrifice and endurance on the part of foreigners. A frank recognition of what it means for anyone to live in Africa calls for maturity on the part of the perceiving character, a maturity lacking in many of Thomas's characters. In "Omo," Walter Jordan imagines that his Peace Corps housemate, E.K. Jonsson, views Africa as a "picturesque ruin," "not a living entity, [but] something which you 'do' and then write up for the folks back home" (*TGB*, 56), an ironic statement, considering how Thomas herself writes up her African experiences in fiction for Western consumption. Walter soon realizes Africa is much more demanding a place than this.

Similar refusals to acknowledge African reality can be seen on the parts of various female protagonists in Thomas's stories. Sarah in "The Slow of Despond," Caroline in "Rapunzel," Isobel in *Mrs. Blood* and *Blown Figures*. Frank's wife in "Out in the Midday Sun," and the expatriate wives who narrate "One is One and All Alone," "Joseph and His Brother," and "Xanadu" all find themselves confused and alienated after their "encounter[s] with the emotional crucible which is Africa" (Godard, 249). Fears of what may happen to oneself or to one's children firmly establish Africa as a formidable antagonist in the minds and narratives of these women; Africa is portrayed as an overriding menace.

Thomas's self-absorbed Western heroines are overwhelmed by their African experiences in a place where Acts of God are discerned as "the Axe of God" (*WBY*, 28). These women arrive in Africa anticipating what they romantically think Africa promises, but reality and imaginings are quickly confused and Africa slips into a Wonderland of madness and illusion. In "The Slow of Despond," another ironically titled story, Sarah Macleod finds the heat, the reptiles, the constant ceremonial drumming, even the games of the African schoolgirls upsetting. After losing her first two babies in Ghana, and subsequently her faith, Sarah sees words on pages such as "knife," "fear," and "blood" "swarm together like a ball of soldier ants and begin to hum" (*WBY*, 28). We learn that Sarah, after successfully giving birth to a son in Scotland, is so frightened at the prospect of taking the child to Africa that she drowns him by throwing him off the quay the day she and her husband are due to sail back to West Africa. Says Sarah to her baby boy, "Look at you - pale and freckled - out there you'd last about five minutes" (*WBY*, 30). The mothers in "Xanadu" and "One is One and All Alone" fear their children will break legs, incur snakebites, get malaria, let alone encounter the other "dangers which lay in wait" for them (*TGB*, 100).

Eleanor Wachtel picks up this theme of incessant fear in her examination of Thomas's African fiction. Wachtel views Thomas's Africa as a "symbol of the dark forces, the unconscious, [that which is] earthy, blood-based - the locus of the primeval and fundamental in everyone" (23). Africa is a confusing, contradictory, mysterious place where intrigued expatriates become lost and

bewildered in their search for "the unconscious, unknown and unknowable; hence, the thing most worth knowing," (25). In the short story, "Two in the Bush," Isobel proclaims, "I wanted to find Africa. Was this it? Was this the real Africa?" (*LE*, 49). These questions arise again when she hears some distant drumming: "Someone had been born, or had died. Something was being celebrated, or mourned. Was that Africa?" (*LE*, 60).

Wachtel detects Thomas attempting to capture a real though alarming Africa through the use of natural symbols: the ubiquitous hibiscus of blood, the vulture of death, the ants of destruction are ail "reliable metaphors," states Wachtel because "[u]nlike the social and cultural, Nature is clear. The parallelism between concrete reality and psychic reality is perfect" (24). This parallelism operates as a perfect match to describe Isobel's mental state perhaps, but does it result in a fair depiction of Africa?

The idea of "reliable metaphors" is an intriguing one: Western tourists are agents of semiotics who deem certain metaphors reliable when recognized as signs of culture of the sort Jonathan Culler in "The Semiotics of Tourism" claims lend authenticity to travellers' experiences (161). Sights need to be marked in order to be notable. "The authentic is not something unmarked or undifferentiated; authenticity is a sign relation" (161), is Culler's argument. Thus, recognizable and recognized signs render a sight authentic; those signs circulated and accepted as correct markers, then, bear currency and are thought to be reliable. The dilemma of authenticity is that something must be marked before it is believed to be authentic, but in order to be marked it must first be mediated (164). The way to appreciate Otherness, then, is to mark and reduce it and thereby deem it authentic. When metaphors are taken to be "reliable" and read as authenticity indicators, we should be suspicious that they, too, stem from preconcieved, previously accepted notions. Despite Wachtel's reasoning that Nature provides reliable metaphors unladen with cultural prejudice, the examples she gives of Thomas's natural African metaphors are all resoundingly negative and frightening tropes which continue to play on Western fears of African dangers.

When such parallelism is overdrawn, the Africa portrayed is uni-dimensional, characterized as a horrifying landscape. Too often, the African setting of Thomas's stories, to borrow the words of W.H. New, (who was at the time criticizing Ralph Allen's *Ask the Name of the Lion*), "serves merely as a topical scenario, bruiting a lot of conventional images" ("Africanadiana," 33). "Is this the real Africa?" is a question, rightly pointed out by Wachtel, riddled with doubt. She writes, "Whenever the question is posed, the tacit answer is no" (26). I suggest that not only is the answer "no" but that the question is never of primary concern to Thomas's characters. Nor is it of primary concern to Thomas who reaches for "reliable" metaphors and old stereotypes. Isobel, in *Blown Figures*, absolves herself of the responsibility to report Africa as it truly is when to her confidante

she sighs, "Ah Miss Miller, how can I tell? I am not of that country and was never there to see" (*BF*, 322). In asking the question, "Is this the real Africa?" Isobel, it seems to me, is merely paying lip service to what every expatriate periodically wonders. The expatriate generally asks this question to determine whether or not (s)he is experiencing "the real thing," an Africa based on Western preconceptions gleaned from earlier writings or sources of information, and checks her signs against those understood to be of the "real" Africa. Isobel is not, on the whole, anxious to apprehend a real Africa; she is too self-concerned in "Two in the Bush" and too mentally ill in *Mrs. Blood* and *Blown Figures* to worry about misrepresenting Ghana or Ghanaians.

Ironically, what Thomas's work offers is a recapitulation of tired and inaccurate Victorian depictions long mistaken for the real Africa. Isobel, in both *Mrs. Blood* and in "Two in the Bush," admits she knows nothing of Africa despite being surrounded by it. Yet Wachtel feels Thomas has successfully illustrated an Africa both "physically and psychically authentic" (26) in her description of the exorcistic ritual that Isobel undergoes at the end of *Blown Figures*. If this is so, then even in the midst of derangement, authenticity is supposedly struck. How are readers, who lack firsthand experience of Ghana, Ghanaians and their culture, meant to discriminate between fable and fact? To be able to discern myth from fact, the reader must be able to recognize when racist responses are being evoked by a writer's representations. Not all readers are aware of the need for such recognition, which thus leaves them vulnerable to the provocation of racist sentiments and the acceptance of recapitulated myths.

I feel Wachtel is overly gracious and far too forgiving when she writes, "Audrey Thomas's literary exploration, unlike so many previous explorations of Africa [in Canadian letters prior to 1967], is benign. It pays homage to the image of Africa she has found from her expatriate advantage" (26-7). "Benign," meaning either compassionate or harmless, is the least appropriate adjective to describe Thomas's images of Africa and Africans; there is much evidence to indicate Thomas's depictions are injurious. Mindful of the objections against derogatory texts raised by Achebe, Hammond and Jablow, Miller, Said and others, we can see to what extent Thomas's discourse bears what Foucault originally described as the power to persuade. Further, I find Wachtel's view that expatriate writings on Africa are somehow a gift to the African host in that they offer a "distorted and partial but revealing reflection of the host" (27) offensive in its patronizing and arrogant suggestion that the outsider has more to teach her/his African hosts about themselves than about her/his own self. What kind of gift is this if it presents distortion, as do Thomas's stories? While Wachtel claims that "It is in this context that the Canadian images of Africa are exciting and revealing for both," (27), I am concerned that these images misguide Thomas's readers in their attempts to comprehend, in the sense of both to understand and embrace, Africa and Africans.

3. Experiencing "Real" Africa: White Characters' Perceptions of Africa and Africans in Audrey Thomas's Fiction

Like many of her readers, Thomas's characters indicate a willingness to know Africa and her inhabitants. Time and again these characters express a romantic and naive desire to connect with the presumably primitive and "real" Africans of their imaginations. Writes Godard, "The blood which flows in Thomas's African writing...evokes the 'real' African primal cultural roots, or origins, of humanity which so many of her characters seek," (247-8); further, "it is nonetheless the fascination with the latent savagery of the primitive life which affects us as readers" (248). Thomas draws upon the appeal of the "romantic worship of primitive strength and energy in African culture," writes Godard (248). In doing so, Africans and Africa are associated with unleashed emotional intensity which, supposedly, only primitive communities exhibit. Back to Monk's idea: the Shadow draws on the myth of Africa as a liberating and primal space where boundaries between decorum and natural instinct as well as between sanity and insanity are blurred.

Just as *Blown Figures* thematically demonstrates a collapse of communication between narrator and reader as to what Ghana is all about, it also exhibits the ambivalence Bhabha detects in Said's theory of the practice of Orientalism. Within foreign and African women, there is an ambivalent pull to both embrace and reject the African female Other. Again, Thomas's wavering attitude is shown by the chasm between anticipated illusion and African reality. Neither Thomas nor her characters are able to avoid disillusionment. This failure occurs when idealized and romantic expectations of what primal Africa offers are unrealized. Characters, prior to arrival, enthuse about going to "l'Afrique...such a magical word," as Chantal coos to William (*CDFW*, 23). Isobel's anticipation of arriving in Freetown, Sierra Leone in *Mrs. Blood* reflects similar feelings: "I felt as though I were a diver about to begin a slow descent in search of treasure. I took deep breaths and was impatient to submerge...I wanted to walk in the crowd and feel the pressure of living Africa" (155). Africa lures the Canadian in an anticipated exotic way: "The heat of an equatorial zone must have a powerful attraction for writers in a country where winter is a major enemy," argues Monk (7). Africa draws and excites Thomas's characters even before they first set foot on the continent, but no sooner do they disembark than anxieties overwhelm them.

As W.H. New points out in "Africanadiana: the African Setting in Canadian Literature," Thomas's stories "are among her most ironic and penetrating studies of disillusionment...of Westerners seeking paradisiacal solutions in the New Africa they go out to meet. What they find always upsets them further" (37). The inability to fulfill desire and realize expectations is a constant theme in Thomas's stories. What is anticipated in Africa and what is encountered turn out to be disparate things. Characters, such as William in *Coming Down From Wa*, are disappointed when their "romantic visions are offended" (102). Hearing that

three artisans have actually left their village and travelled to Austria by plane to attend a craft fair affronts William's sensibility: "He had been seeing these men as primitives, never leaving their village except to go to another village" (102). Africa does not turn out to be what he imagined it would "really" be like. In a similar vein, both E.K. and Walter in the story "Omo" desire to "meet the real Africa" and "gather and immortalize local colour" in their photographs and letters home (*TGB*, 53). In no time at all, their African experiences, particularly with the provocative albino, Omo, lead to Walter's disappearance, E.K.'s distressed confusion and Omo's death.

Disillusionment also befalls both the B'hai missionary woman in "Timbuktu" and Frank's spouse in "Out in the Midday Sun" who come completely undone by their run-ins with clutching beggars. Sarah in "The Slow of Despond" is shattered by her loss of two infants in Ghana, yet after more than twenty-five years she is still magnetically pulled annually to Edinburgh's Royal Botanic Gardens to breathe African smells. Thomas's attitude is one of dismay here: Africa is a disappointing, disillusioning but compelling experience.

In addition to a desire to experience the "real" Africa, the enticement of African adventure initiates the quest of certain characters, such as Isobel and Millie in "Two in the Bush," E.K. and Walter in "Omo," and Caroline in "Rapunzel." Writes Brantlinger, "The great explorers' writings are nonfictional quest romances in which the hero-authors struggle through enchanted or bedeviled lands toward a goal....But that goal also turns out to include sheer survival and the return home, to the regions of light" (176). Likewise, William tries to ascertain what befell his parents in Africa, and Isobel undertakes a psychic search for her miscarried baby in *Blown Figures*.

Adventure is also sought as Rona travels to Timbuktu, that place so "curiously erotic and beckoning" (*RM*, 102). The appeal of going to live in Africa, used by Rona's husband Philip as bait, is what he believes won her love. Now Rona yearns for her own African journey, one which "smack[s] of Lawrence of Arabia" (*RM*, 117). African travel tantalizes her with the opportunity to experience freedom. Africa is a place where one may legitimately lose oneself, be irresponsible and let the psyche run free. This freedom assumes an abandonment of responsibility; the character feels released from accountability and sanctioned to "go native." It is an expatriate freedom, this privilege to "go native," a choice closed to local African inhabitants. Stephen Slemon cites Jamaican writer John Hearne's protest that Caribbean people and the Caribbean have been viewed likewise, as "creatures of books and inventions fashioned by others who used us as...figments of their imagination; and who regarded the territory as ground over which the inadmissible or forgotten forces of the psyche could run free for a while before being written off or suppressed" (Slemon, 10). Rona seizes this chance to "feel real" (*RM*, 111) once more: "She saw herself in her small cabin,

waking up to the sounds of the river....She had not yet seen an African river, but she imagined it broad and muddy and full of crocodiles. Too much Humphrey Bogart. She smiled at her romanticism" (*RM*, 112). She anticipates the riverboat trip up the Niger to Timbuktu to be one of adventure and self-discovery. When she encounters the B'hai missionary wife who had just been accosted and traumatised by a swarm of lepers, Rona sees how her own need to escape into Africa contrasts sharply with this woman's desperation to flee it. After only four days, Africa, to the B'hai woman, has become a place of fear and loathing. Her ensuing mad utterance, "I want to go home, I want to go home," is the antithesis of Rona's reverie to disappear up the Niger and lose herself in Timbuktu.

Ironically, in order for Rona to "feel real" she must lose herself and experience unreality. Thomas highlights Rona's naïve romanticism; she implies that Rona knows little of the horrors of Africa as descried by the B'hai woman, further implying that Rona's blithe state will soon be reduced by the knowledge of how harsh and frightening Africa is.

While the romantic notions of some characters are dashed when such confrontations with the African Other occur, other characters desire to know more about the Africans they encounter. Repeatedly, Thomas's characters, much like scientists scrutinizing a creature behind bars, contemplate what the African Other experiences. Africans present tantalizing prospects for exploration: how similar are "they" to "us" civilized expatriates? How different and "primitive" are "they" really? In simply asking this sort of question, foreigners must confess a prejudiced and racist disposition. Is such a prejudice inherent and unavoidable? Thomas's female characters, predisposed to racism, are curious but mistrustful speculators. Their speculations depict Africans teetering on the edge of civility, ever ready to plunge into primitive, savage behaviour. States Isobel in "Two in the Bush," "Perhaps I would end up a headless corpse in the lagoon. That such things didn't happen was nonsense. The veneer of civilization is never more than a few inches thick" (*LE*, 65). Further evidence of the tug-of-war between curiosity to know the Other and the urge to withdraw out of fear of contact, is shown in Mrs. Thing's statement:

> I would like to really know [the African nurses in the clinic], but I sense that they are only as verbose as they are because I am a stranger....So I must arrange the snippets of information I gather on a thread of the purest conjecture. (*MB*, 84)

Mrs. Thing draws conclusions based on scant observations and arranges these snippets in order to arrive at what she accepts as an understanding of the reality of these African women. Hers is not exhaustive or committed research.

In keeping with the style of the romance quest found in works by Livingstone, Stanley and others, Thomas's stories usually portray Africans as "amusing or dan-

gerous obstacles or as objects of curiosity" (Brantlinger, 176). Mrs. Thing wonders about African women's experiences of suffering, menstruation, contraception and childbirth: "I would like very much to be objective and anthropological toward them," she declares (*MB*, 83). But this desire to appreciate the Other as detached observer is unsuccessful. These characters' good intentions only point to the ultimate failure of their actions. Thomas's characters are greatly intrigued by the sexual practices of Africans: "Do [the clinic nurses] have intercourse at all and with whom and in what position?" (*MB*, 84). William ponders the practice of clitoridectomy; he also wonders if Africans "did it from behind" (*CDFW*, 128). Mrs. Thing, equating "African" with "primitive," surmises that the primitive woman only lies down in death, that sex, excretion, and childbirth are all undergone on her feet. Thomas reinforces shameful archaic thinking and perpetuates disgusting, bestial images by likening Africans to animals in these ways.

For these reasons I take exception to New's assessment in "Equatorial Zones and Polar Opposities" that Thomas avoids the trap of literary cliché by constructing a "West Africa observed with a passionate intelligence and with more sense of artistry than [previous Canadian] fiction" (109). New adds that Africa figures merely as "an equatorial opposite to [Mrs. Blood/Mrs. Thing]'s northern life" (110) and that the novel's primary function is to provide a "vicarious sense of private suffering and mental *dishabille*" (110). Mrs. Blood's "real" Africa is comprised of her private sensations of the smells of certain hospital chemicals, polishes and drying blood. Only a miscarrying individual would describe the "real" Africa in these terms. While this may be deemed sufficient excuse for the lack of a more rounded construction of Ghana, Thomas's repeated use of outmoded images and literary conventions to describe the horrifying strangeness of Africa in her fiction does nothing to reformulate old fables. What is begun in *Mrs. Blood*, the establishment of a sinister African landscape, is exaggerated further in *Blown Figures*. Thomas's pastiche of odd news stories gathered from the local *Daily News* of Ghana combined with columns of bizarre sexual questions posed to advice columnist Dear Dolly, horoscopes, and advertisements for medicinal cures, continually confounds ideas of a mythic and obverse Africa, adding to the already plentiful number of imbalanced misreadings of this locale.

4. "Primitive Savages": Depictions of Africans in Audrey Thomas's Fiction

If Thomas, as Godard credits her, demonstrates "technical innovation" in other literary aspects of her writing (200), she does not exhibit this adroitness when it comes to her depictions of Africans. Surprisingly, Thomas avows in an interview featured in *The Capilano Review* in 1975 that she finds Africa a less threatening environment than Canada which she declares her Heart of Darkness (88). The

sentiment of these words conflicts with the overwhelming testament of her work: Thomas's largely autobiographical work attests that Africa is in fact a site of terror for her as much as for her characters. Thomas's Africa is inhabited by peripheral, alien and disturbing Africans. Furthermore, in the same interview, with unabashed narrowness, Thomas declares, "Africans do fit in with the archetypes, so you know you have something to lean on when something overwhelming happens to you" (90). In story after story, Africans serve as archetypal props, which suggests Thomas is incapable of appreciating or depicting Africans as wholly human. In counterpoint, only once does Thomas describe a white woman as the archetypal "European bitch" in "Xanadu" (*TGB*, 33). Thomas allows herself to be swept along by a tide of racism and irresponsibly represents Africa and Africans using old debasing paradigms, thereby demonstrating a willingness to accept former notions of Africa as a place inhabited by barbaric savages where madness reigns.

Even more astounding is Thomas's statement, "No, I'm never afraid in Africa. I was never afraid until I got sick" (*Capilano Review*, 90). Yet story after story is riddled with anxious white women living in Africa in fear of rape, snakebite, disease, miscarriage, and insanity. Africa is where dreams are reality, where, Thomas says, "there [is] a sense of the other, the dark side of ourselves, the nightmare side...you are in a whole other world...that's why in all my African books there are allusions to *Alice's Adventures in Wonderland*" (*Capilano Review*, 91). When asked to elaborate, Thomas adds that her 1971 travels in Africa were undergone alone, just as Alice went down the rabbit hole alone; there she experiences what Bill Schermbrucker calls her "two private Africas: the fearsome one and the child's world of discovery and surprise" (*Capilano Review*, 92).

In trying to account for the inconsistency here, it is helpful to remember two statements made by Thomas. She confesses to being a subjective writer: "I can only write about myself in the end" (*Capilano Review*, 101), and emphatically ends the interview, "We should be writing for ourselves" (*Capilano Review*, 109). These indicate how very autobiographical Thomas's writing is, that as soon as she fell ill, "the dark side of [herself]" and her fears overwhelmed her. The writing which follows is coloured by fear in which Thomas reverts to outmoded portrayals of Africa and Africans.

"The white man is ashamed to be afraid of Africa," states the narrator in "Joseph and His Brother," "and yet the shame does not completely obliterate the fear" (*LE*, 20). This fear is shameful; however, the shame of it is not enough to remove it, hinting that, at some level, this fear is warranted on account of what are perceived as Africa's frightening prospects. Yet Thomas never openly owns her fear nor acknowledges how damning it is. The vision riddled by a "forgivable" mistrust of Africans offered in the many African stories fails to advance alternative representations which would rewrite opprobrious misapprehensions of Africa and Africans.

If Thomas's West Africa serves as a metaphor for emotional alienation and as a backdrop for the exploration of one's hidden Shadowed psyche with all its snares and threats, then Thomas's West Africans merely function as either accomplices in spiriting the protagonist to her destruction, or as incomprehensible practitioners of strange rituals, freakish beggars or alien others. Her characters never do manage to get to "know" the African Other. Godard contends Thomas's readers and narrators "become cocreators of meaning" (227), but what meaning of Africa is derived? If, like Alice's Wonderland which unfolds fantasy after fantasy, Thomas's fictional West Africa is taken as really West African, then its madhatter characters are perceived as real West Africans. Many of Thomas's stories focus on upsetting encounters with West African lepers, beggars, ghosts, rapists or thieves. The local cook-stewards, Samuel in "One is One and All Alone" and Joseph in *Mrs. Blood*, "Joseph and His Brother," and "Xanadu," despite being earlier described by Thomas's characters as model, considerate househelp, are repeatedly mistrusted and viewed as savage brutes waiting for their chance to attack their white employers. Once described as "my beloved Joseph" in *Mrs. Blood*, a "paragon," "something of a miracle," "a genie" in "Xanadu," and "everything that Tom and Sheila had assured us he would be" in "Joseph and His Brother," Joseph is suspected by Mrs. Blood and these narrators of harbouring evil intentions. In her delirium, Mrs. Blood narrates, "The air is heavy with hate, and downstairs Joseph sharpens my bread knife on the stoop and if I tiptoe down he will still know I am coming and slit my throat neatly and without much effort" (*MB*, 206). Why must it be Joseph, who has proven his loyalty in the past, Mrs. Blood fears? Why are not Jason, her husband, or Richard, her past lover, ever deliriously imagined lying in wait to slit her throat?

Mrs. Blood's delirious perceptions are powerfully convincing and they call up racist responses in readers which may confirm long-held suspicions of Africans as savages. Bhabha attests that such

> stereotypical signification is curiously mixed and split...an articulation of multiple belief. The black is both savage (cannibal) and yet the most obedient and dignified of servants (the bearer of food); he is the embodiment of rampant sexuality and yet innocent as a child; he is mystical, primitive, simple-minded and yet the most worldly and accomplished liar, and manipulator of social forces. (82)

The once benevolent image of Joseph dissolves as this old and terrifying stereotype merges with that of the image of the similarly terrorizing African landscape. In "Joseph and His Brother," the narrator fears Joseph could poison her family's food (*LE*, 20); in "Xanadu," Joseph is such an excellent cook-steward and protector of the family from poisonous snakes that the narrator feels beholden to him. She now belongs to him instead of the other way around and feels Joseph has usurped her rightful position as cook and mother; therefore, he must be made to look like a dishonourable thief.

Another tendency of Thomas's is to exploit certain African beliefs. Ghosts figure in "Joseph and His Brother" as well as in *Blown Figures*: the tenet that one can go mad and eventually die from having sexual intercourse with a ghost is iterated in both texts. Demons or *obayifo* threaten previously solid Western-held notions: "Out here you start to believe in things like curses," says William (*CDFW*, 241). Phantasms suddenly become all too believable and prejudice about superstitious Africans is given further credence. Perhaps it is obvious in Thomas's novels *Mrs. Blood* and *Blown Figures* that reality is distorted by the illusory world of the ever-deepening madness of Isobel, but Thomas does not clearly establish all of her African short stories as forthright Alice-like chaotic descents into the subconscious. Read in isolation, stories such as "Rapunzel," "Timbuktu," "Joseph and His Brother," "Omo," "Two in the Bush," and "Out in the Midday Sun" are misleading, startling in their unabashed reiteration of colonial master/slave relationships and misrepresentation of Africans as bestial others.

Thomas provokes racist responses in her audience by setting up situations that incite reader prejudice. Provocation of this kind is offensive and insensitive, particularly if the reader is African. In "One is One and All Alone," Samuel is the narrator's househelp, and, like Joseph, shows great affection for the narrator's children. Nevertheless, he is perceived as a threat to the narrator's power and role as mother and wife. Given the least suspicion, these narrators entertain unfounded misgivings about these now sinister Africans. During the electrical storm, "Samuel appeared with a lighted candle, his hand and face grotesque, distorted in the flickering light. He looked horrible, savage....She was afraid of him" (*TGB*, 106). In a comparable scene in *Mrs. Blood*, the narrator's faith in Joseph is completely undermined by a surmised wickedness in his smile when he jokes that the family's missing cat has been killed and eaten for "chop." Confesses Mrs. Thing,

> Occasionally one senses behind the mission school Joseph another Joseph who is much less altruistic and more "primitive," if one can use that word objectively....I think he knows what the dark side of life is all about, and violence appeals to him....And if he had the chance I suspect he would join the militia here just to carry a gun. All this I only suspect, of course. To me he is always polite and deferential and concerned. (*MB*, 175)

By demonizing even the most honourable and loyal houseservants, Thomas creates characters who reinforce unsubstantiated notions that Africans are none other than the bestial primitives readers have so often taken them for.

Thomas notably maintains colonial power relations of masters over servants which flex the old strong arm of imperial control. Mrs. Thing speculates further that she and her husband Jason fail to live up to Joseph's expectations of them as masters when she states, "I think he would be happier if we beat him" (*MB*, 188). In an attempt to fit her role as colonial house madame, Mrs. Thing wonders what

treatment Joseph desires from her and her husband. Would beating him please him? Again, this evidences that oscillation between desire for and repulsion by the Other. Recurrent depictions such as these exemplify how Thomas's characters recoil whenever they attempt to approach and comprehend the Africans they meet. These impressions do nothing to shift old paradigms used to understand the African Other.

African characters represented as innocent of evil intent are a small minority in Thomas's stories. Comfort/Esther in "The Slow of Despond," the clinic nurses who attend Mrs. Blood, Samuel and Joseph for limited spells, as well as the young children on the beach whom William befriends in *Coming Down From Wa* are the few kind West Africans in all of Thomas's African work who appear free of malice. These local characters represent the very hope sought by disillusioned Westerners confronting fears and hallucinations in West Africa.

Nevertheless, the desire for community with the African Other is never more than briefly acted upon. Thomas's female characters, for the most part, traverse African soil having as little interaction with Africans as manageable. Genuine communion, even between African and expatriate women, seems a lost cause. Differences between "us" and "them" seem too vast to be overcome even partially; a resolution of these women's fleeting desire for communion is never satisfactorily reached. Incomprehensible and odd, Africans (as they are represented by the bizarre news stories, advice column letters, and anthropology text tracts in *Blown Figures*), true to these women's misgivings, are perceived as oversexed, superstitious practictioners of strange ritual beliefs. Curiously, Thomas's male expatriate characters fare better: Frank in "Out in the Midday Sun," and Isobel's husband Jason adjust to Africa with apparent ease. Typically, their successful method of assimilation (something which expatriate women seem incapable of) involves overcoming fear of the African Other and clinically objectifying Africans as subjects of anthropological study.

Another dominant fear expressed by several of Thomas's characters is that of being secretly mocked and abused in the baffling languages of the African Other. Thomas's *bronies* or whites are consistently kept at the edge of understanding, derided as ignorant children looking on at local rituals. In their defense, these Western characters then either regard their African counterparts with suspicion or read them as uncivilized hostile savages only too willing to take up guns and knives (*Mrs. Blood*) or to demonstrate rash behaviour in the form of rape, ritualistic frenzy, begging, or running mad (*Mrs. Blood*, *Blown Figures*, "Rapunzel," "Timbuktu," "Joseph and His Brother," "Omo," "Two in the Bush," and "Out in the Midday Sun").

As many Victorian writers did, Thomas "paints [the African landscape] again and again with the same tarbrush image of pandemonium" (Brantlinger, 196). As a place of confusion, insanity and persuasive illogic, Thomas's Ghana is construed as the seat of bizarre customs and magical beliefs. Africa, also a sexual

landscape, becomes the stage for strange birth, for thwarted procreation and for the ultimate exorcistic ritual. The stories in *Ten Green Bottles* focus on several white characters' deranged or altered consciousness, argues Godard. Isobel desires expiation for her guilt in aborting Richard's child and miscarrying Jason's. Isobel searches for and appropriates Ghanaian rituals unavailable in her Western culture for their therapeutic power to put to rest the demons of her psychological turmoil. Thomas confuses Ghanaian ritual with death, and *juju/black* magic with psychological therapy. Isobel, like Alice, presents herself as a curious stranger to the even more curiously depicted Africans she encounters: "*Basa Basa* (crazy)," they taunt her, yet she only becomes one with these Ghanaian Africans when she assumes the identity of a witch. Like Kurtz who "went native," Isobel, too, is *tropenkollered* and succumbs to the Dark Continent's pull to regress and abandon the norms of European civilization.

5. Conclusion

Writes Barbara Godard, "[Thomas] has used writing to bring order to her varied existence" (199), but I question to what extent Thomas continuously disorders Africa in the minds of her readers in the process. Thomas's major themes, according to Godard, are "madness, death, and art...rephrase[d] as a preoccupation with nonsense, absence, and making sense" (219). Using Africa as a means of ordering one's Western experiences has been done before. While the development of Western characters may take precedence over setting in Thomas's writing, a specific Africa and its indigenous characters are nonetheless depicted. What Thomas repeatedly emphasizes are negative, bleak or threatening aspects of an inhospitable continent and alien race. Psychological delirium supplants the physical or cultural realism of Ghana and Ghanaians; consequently, hallucinations take the place of clear-sightedness, and anecdotes of strange occurrences take the place of objective reporting. Just as characters such as E.K. Jonsson in "Omo" and Isobel in "Two in the Bush" leave unanswerable the question, "Is this the real Africa?" (*TGB*, 52), readers, too, are left to question every representation given in Thomas's work which is co-created and mistakenly read as the "real" West Africa.

Disturbing as it is to admit, Thomas's body of African fiction is largely neocolonial in its perpetuation of outdated, unfounded, depictions of Africa and Africans. It would appear Thomas has relinquished the responsibility to deliver balanced, fair representations of the African subjects of these stories, despite feeling ashamed of this neglect. Her texts accompany those by Europe's great male explorers of Africa, Baker, Burton, Speke, Thomson, Livingstone and Stanley. These accounts, writes Brantlinger, "exerted an incalculable influence on British culture and the course of modern history. It would be difficult to find a clearer

example of the Foucauldian concept of discourse as power or as 'a violence that we do to things'" (176). Thomas's West African stories powerfully and violently abet distortions of Africa and Africans.

Works Cited

1. Bhaba, Homi K. "The Other Question - The Stereotype and Colonial Discourse." *The Location of Culture*. London: Routledge, 1994. 66-84.
2. Brantlinger, Patrick. "Victorians and Africans: The Genealogy of the Myth of the Dark Continent." *Critical Inquiry* 12 (1985): 166-203.
3. Culler, Jonathan. "The Semiotics of Travel." *Framing the Sign: Criticisms and Its Institutions*. Norman: University of Oklahoma Press, 1988. 153-167.
4. Godard, Barbara. *Audrey Thomas and Her Works*. Toronto: ECW Press, 1989.
5. Mannoni, Dominique Octave. *Prospero and Caliban: The Study of the Psychology of Colonization*. Trans. Pamela Powesland. London: Methuen, 1956.
6. Miller, Christopher L. *Blank Darkness: Africanist Discourse in French*. Chicago: University of Chicago Press, 1985.
7. Monk, Patricia. "Shadow Continent: The Image of Africa in Three Canadian Writers." ARIEL 8.4 (1977): 3-25.
8. New, W.H. "Africanadiana: The African Setting in Canadian Literature." *Journal of Canadian Studies* 6.1 (1971): 33-38.
9. New, W.H. "Equatorial Zones and Polar Opposites." *Journal of Commonwealth Literature* 7.1 (1972): 109-113.
10. Slemon, Stephen. "Monuments of Empire: Allegory/Counter-Discourse/Post-Colonial Writing." *Kunapipi* 9.3 (1987): 1-16.
11. Thomas, Audrey. "African Journal Entries." *The Capilano Review* 7 (1975): 56-62.
12. Thomas, Audrey. *Blown Figures*. Vancouver: Talonbooks, 1974.
13. Thomas, Audrey. *Coming Down From Wa*. Toronto: Viking, 1995.
14. Thomas, Audrey. *Ladies and Escorts*. Ottawa: Oberon Press, 1977.
15. Thomas, Audrey. *Mrs. Blood*. Vancouver: Talonbooks, 1970.
16. Thomas, Audrey. *Real Mothers*. Vancouver: Talonbooks, 1981.
17. Thomas, Audrey. *Ten Green Bottles*. Ottawa: Oberon Press, 1967.
18. Thomas, Audrey. *The Wild Blue Yonder*. Toronto: Penguin, 1990.
19. Wachtel, Eleanor. "The Image of Africa in the Fiction of Audrey Thomas." *Room of One's Own* 2.4 (1977): 21-28.

Nadira Puškar-Mustafić

Umjetnost i bolest u romanu "Dr.Faustus" Thomasa Manna

UVOD

Da u bolesti naprotiv i takoreći pod njenom zaštitom, djeluju elementi zdravlja i da se elementi bolesti prenose u zdravlje rađajući genija? […]: genij je oblik životne snage duboko prokušan u bolesti, iz koje crpi snagu i pomoću koje postaje produktivan.[1]

Život umjetnika je pod stalnim povećalom javnosti. Razlog tome je što se, u svijetu koji se dijeli na *obične* i *posebne*, talentirani umjetnici izdvajaju svojom nadprosječnošću. To ih obavija velom nedodirljivosti, a u *običnima* budi radoznalost i želju da dokuče tajnu njihovog uspjeha. Proučavanje neke ličnosti, njenih psihičkih i fizičkih karakteristika od rođenja do smrti, prilično je monoton i zamoran posao ako se radi o *običnom smrtniku*. S druge strane, ako je umjetnik u pitanju, sve se mijenja. Ipak, ni svi umjetnici nemaju živote koji čine interesantna biografska štiva. Čitatelje jedva da zanimaju datum i mjesto rođenja nekog pisca. Oni u biografijama umjetnika ne traže puke statističke informacije nego emociju koja će srušiti nevidljivi zid između umjetnika i njih. Za većinu običnih ljudi umjetnici su mitska, božanski nadarena bića i stoga oni u životima umjetnika traže ranjivost i patnju kao dokaze da su i umjetnici samo ljudi od *krvi i mesa*.

Iako povezanost između izrazite umjetničke nadarenosti i nekoga fizičkog nedostatka ili bolesti nije imperativ, nerijetko nailazimo na slučajeve priznatih umjetnika koji su se osim sa pritiskom slave morali nositi i sa mračnijom stranom svoga privatnog života. Tako je, naprimjer, Munch, jedan od najznačajnijih norveških ekspresionističkih slikara bolovao od endogene psihoze i manije proganjanja, a to se odrazilo i na njegove slike koje karakteriziraju

[1] Mann, Thomas. Doktor Faustus. Trans. Milivoj Mazulić. Zagreb: Naprijed, 1967; str. 388.

depresivno-morbidni motivi. Književnik Strindberg, paranoidni ženomrzac, patio je od shizofrenije. Picassovo fraktalno slikarstvo posljedica je specifičnih migrena zbog kojih je doživljavao svijet kao isfragmentirani odraz u razlomljenom zrcalu. Postoji još nekoliko primjera koji ilustriraju potencijalnu paralelu između umjetničke nadarenosti i nekoga psihičkog ili fizičkog poremećaja. Zauvijek poznati ostat će bizarni slučajevi slavnog kompoziotora Bethovena koji je izgubio sluh, ili slikara Van Gogha koji je u napadu ludila odrezao vlastito uho. Ponekad ovi biografski detalji stavljaju umjetnost u drugi plan jer plijene pozornost čitatelja, ali i otvaraju interesantnu diskusiju o tome jesu li umjetnici prisljeni plaćati danak za svoj dar kroz neki vid patnje.[2]

1. Tematika umjetnosti i bolesti u djelima Thomasa Manna

Thomas Mann (1875-1955), književnik koji je stvarao na prijelazu dva stoljeća, u svom se opusu često koristio motivima koji podupiru tezu da između umjetničke nadarenosti i bolesti postoje određene poveznice. Kao izrazito precizan analitičar društva, Mann je uvijek nastojao zadržati pripovjedačku distancu u odnosu prema svojim likovima. Njegov prikaz društva najčešće je opći i apstraktan i temelji se na suprotstavljanju različitih društvenih slojeva, a najviše su ga zanimali obični građanski svijet i svijet umjetnika, te načini na koji se oni međusobno prepliću i sukobljavaju.

Mannov umjetnik najčešće je društveni izopćenik i neshvaćen čovjek, te je zbog toga prisiljen živjeti u svom svijetu. Umjetnost je za njega istovremeno dar i prokletstvo. Umjetnik može podariti društvu ljepotu kroz glazbu ili riječ, ali s druge strane, to isto društvo ga izolira jer se sa svojim razmišljanjima i pogledima na život ne može uklopiti u prosječne građanske okvire.

Mannova pripovijest *Bajazzo* govori o senzibilnom i umjetnički nadarenom mladiću koji je svjestan svoga *umjetničkoga hendikepa*. On itekako uočava marginalnost pozicije umjetnosti u društvu. Prema sudu većine društva umjetnost nije korisna jer ne može promijeniti svijet, a umjetnici su ionako osobenjaci koji odudaraju od svega prihvatljivog i normalnog. Usprkos tome, mladić ipak svim svojim bićem čezne da ga društvo prihvati i prizna.

Sličnu sudbinu ima i lik mladića iz Mannove pripovjetke *Tonio Kröger (1903).* Riječ je o mladom književniku koji u pisanju vidi lijek za svoje životne promašaje i razočaranja.

U djelu za koje je 1929. godine dobio Nobelovu nagradu, romanu *Buddenbrookovi (1901),* Mann se najopsežnije bavio temom opstanka umjetnika u ma-

---

[2] Pandža, Gordan. 13 Decembar 2005. Vjesnik.hr. 4 December 2010 <http://www. vjesnik. hr/ html/2005/12/13/Clanak. asp'rkul&c=3>.
—. Stvaralački rascjep genija. Zagreb: http://www.vjesnik.hr/html/2005/12/13/Clanak. asp?r=kul&c=3, 13 December 2005.

lograđanskoj sredini. Mjesto događanja ovoga romana je po svemu tipičan grad Lübeck. Tu se cijene tradicionalne vrijednosti, a posebice gospodarski uspjesi i produženje vrste budućeg poduzetničkoga naraštaja. Roman nosi podnaslov koji nagovještava tijek i razvoj radnje: *Propadanje jedne obitelji*. Međutim, propadanje nije samo sudbina obitelji Buddenbrook. Društvo se mijenja. Opadaju tradicionalne vrijednosti i slabi poslovna sposobnost uopće. Kao opreka tome javlja se dotada neviđena umjetnička nadarenost kao nagovještaj prokletstva i propasti. Roman završava smrću malog Hanna Buddenbrooka, potencijalnog umjetnika. On je nesposoban za život kakvim su ga osmislile i skrojile prethodne generacije njegove obitelji. Fasciniran glazbom Wagnera, koja je kod Manna simbol bolećivosti i klonuća, Hanno ne može opstati u svijetu koji podcjenjuje umjetnost i kojemu je jedina vrijednost novac.

Smrt u Veneciji (1912) također je priča o životu umjetnika. Aschenbach je priznati umjetnik, ugledan član građanskog društva i zaštitnik dječaka iz poljske obitelji čijom je ljepotom opčinjen. Ovi njegovi osjećaji prema dječaku kose se sa načelima tradicionalnoga građanskog morala, jer njegovo divljenje dječakovoj ljepoti prerasta u erotski doživljaj. Stoga je smrt na koju je osuđen i koja ga zatiče u gradu koji je okružen zaraznom bolešću za njega izbavljenje od suočavanja sa poniženjem u društvu.[3]

2. Najpoznatije obrade legende o Faustu

Mannov posljednji veliki roman *Doktor Faustus (1947)* moderna je obrada priče o Faustu. Prvi tiskani izvor ove legende potječe iz 1587. i naslovljen je *Historia von D. Iohan Fausten*.[4] Budući da je priča o znanstveniku koji prodaje dušu vragu u zamjenu za ostvarenje vlastitih ambicija bila predmet interesiranja različitih pisaca, zanimljivo je primijetiti da se koncepcija lika doktora Fausta nije bitno mijenjala. U verziji engleskoga pisca Christophera Marlowa *The tragical history of Doctor Faustus (c.1604)* najveći Faustov grijeh je odbacivanje utemeljenih i tradicionalnih društvenih vrijednosti, a Faustov pakt sa vragom i time njegovo otpadništvo od Boga završavaju vječnim prokletstvom njegove duše i odlaskom u pakao. Engleski književni kroničar Pat Rogers Marloweljevog Fausta karakterizira kao čovjeka koji je zaista *moderan [...], nestrpljiv po pitanju tradicionalnih vrijednosti*, a njegove ambicije su *čudna mješavina intelektualnih aspiracija i osobne pohlepe*.[5]

---

[3] Žmegač, Viktor. "Putovi romana." Sekulić, Ljerka, Zdenko Škreb i Viktor Žmegač. Povijest njemačke književnosti. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2003.; str. 261-266.

[4] Ashliman Ashliman, D. L. "Faust Legends." 1999-2005. The Mystica. 4 December 2010 <http://www.pitt.edu/~dash/faust.html#1587>.

[5] Rogers, Pat. "Shakespeare and Elizabethan theatre." The Oxford illustrated history of english literature. Oxford: Oxford University Press, 2001. 117-118.

Vjerojatno najpoznatiju obradu legende o Faustu napisao je njemački pisac Johan Wolfgang von Goethe. Njegov se Faust sastoji iz dva dijela, a za razliku od Marloweljevog Fausta, Goetheov Faust prolazi kroz epifaniju pokajanja, te ga nebeski oprost na kraju spašava od vječne vatre.

Drama Slobodana Šnajdera naslovljena *Hrvatski Faust* premijerno je izvedena 31. ožujka 1941. u Državnom kazalištu (HNK).[6] Tekst ima dosta neobičnosti. Isprepliću se teatar i povijesna stvarnost, sudaraju se poetike dobra i zla na pozornici i u stvarnom životu. Glavni likovi drame su glumci. Afrić, koji tumači ulogu Fausta, nalazi se pred životnom dilemom. Iako u duši patriota, on je prije svega humanista koji se nikako nije spreman prikloniti tadašnjoj ustaškoj ideologiji jer to za njega predstavlja doslovnu prodaju duše vragu. Nakon prve premijere Goetehovog *Fausta* sa ustaškom i nacističkom publikom u prvom redu, Afrić se odlučuje za bijeg u partizane. On će preživjeti nacističku opsadu Zagreba, ali glumci koji tumače Mefista (Rakuša) i Margaretu (Nevenka) biti će brutalno ubijeni na drugoj izvedbi Fausta pred očima publike. Već u tijeku predstave izmučene i isprebijane glumce, zamjenit će intendant Žanko i ustaška djevojka koji će tumačiti U-Fausta i U- Margaretu. Hrvatski književni krtičar Josip Horvat zaključuje da se lik Fausta pretočio u pojam *faustizam*, a hrvatskog Fausta krakterizira kao *[...] gotovo krepan(u) a tako umn(u) i osjetljiv(u) zvijer (koja se) ne želi više razlikovati od svog satanskog advokata; a pogotovo ne od svoje nagonske osnove (Margarete) koju se ovdje misli dublje od spolnih razlika.*[7]

3. Doktor Faustus Thomasa Manna

Thomas Mann je legendu o Faustu stavio u kontekst prve polovice 20. stoljeća. U to vrijeme u Njemačkoj nacionalsocijalizam doseže svoj vrhunac, a kao posljedica toga Njemačka i Europa prolaze kroz tešku duhovnu i moralnu krizu. Glavni lik Mannovog romana *Doktor Faustus* je kompozitor Adrian Leverkühn o čijoj sudbini pripovijeda Serenus Zeitblom, Adrianov prijatelj iz djetinjstva. Već od rane mladosti Adrian pokazuje sklonost ka muzici, a njegova brilijantnost u ovom polju razvija se u uspješnu muzičku karijeru. Mladi kompozitor, međutim, paralelno sa uspjehom proživljava i osobnu životnu dramu u kojoj ga neprestano muče misli o Sudnjem Danu i stanju vlastite duše. Fikcionalni pripovjedač, Zeitblom, osim o Adrianovom životu piše i o životu u tadašnjoj Njemačkoj (1943-1946) i užasnoj sudbini svoje zemlje. Leverkühn, rođen 1885., iza sebe ostavlja zapise koji dokazuju da je stupio u kontakt sa Mefistom kojemu je u zamjenu za vrhunsku karijeru kompozitora prodao dušu:

---

[6] Šnajder, Slobodan. Hrvatski Faust. Zagreb: Biblioteka Prolog, 1988.; str. 127.

[7] Ibid [6]; str. 126.

– Ko mi govori ti ?- upitam razdražen. – Ja – reče on.- Ja, ako dopuštaš. Ah, ti misliš zato što nikome ne govoriš ti, ni svojem humoristi, džentilimenu, jedino svom drugu iz djetinjstva, vjernom pratiocu, koji te zove tvojim imenom, ali ti njega ne? Ostavi to. Među nama je već takav odnos koji dopušta da jedan drugome govori ti. Šta čekaš? Ideš li da potražiš nešto toplo?[...] Sjedio sam još nekoliko sekundi, ne skidajući oči s njega. A ledena hladnoća koja iz njega izbija prožima me britko, tako da se osjećam nag i bez zaštite u svojim lakim haljinama.[8]

Ovaj susret na neki je način posljedica epizode u kojoj se Adrian kao mladić zarazio venerićnom bolešću nakon posjete jednom bordelu. Adrianova kompozitorska karijera se razvija sve do 1930. kada on odluči predstaviti svoje posljednje remek djelo grupi prijatelja. Riječ je o kantati naslovljenoj "Naricaljka doktora Faustusa". No, umjesto da odsvira kompoziciju, on počinje pripovijedati o svom paktu sa vragom. Zgranuti, svi okupljeni prijatelji osim Serenusa Zeitbloma odlaze. Adrian ponovo zapada u duhovnu i tjelesnu krizu, njegova bolest sve više uzima maha, a sve njegove intelektualne sposobnosti potpuno nestaju. Kompozitor umire deset godina kasnije. Ovaj period Adrianovog totalnog mentalnog pada poklapa se sa povijesnim periodom rasta nacizma u Njemačkoj i Europi. Roman završava molitvom Adrianovog prijatelja Zeitbloma:

Osamljen čovjek sklapa svoje ruke i govori : bog neka je milostiv vašoj grešnoj duši, moj prijatelju, moja otadžbino.[9]

Mogu povući paralele između Leverkühnove muzike i Njemačke: Leverkühn je zapravo utjelovljenje njemačke duše, jer Zeitblom podjednako voli i svoju domovinu i svog prijatelja Adriana.

4. Sudbina kompozitora genija – utjecaj bolesti ili demonskoga na život mladog kompozitora

Kao obrada mita o Faustu roman se bavi temama kao što su ponos, iskušenje, cijena slave, gubitak humanosti i dr. Jedna od glavnih tema je intelektualni slom Njemačke koji je na kraju doveo do 2. svjetskog rata. Leverkühnovo raspoloženje i ideologija simboliziraju promjene u Njemačkoj, ili točnije, promjene od humanizma ka iracionalnom nihilizmu prisutnom u njemačkim intelektualnim krugovima tridesetih godina. Leverkühn naglo propada, intelektualno i psihički, uništavaju ga sifilis i ludilo. Dvije tematske poveznice u romanu - Leverkühnov duhovni pad i bolest direktno korespondiraju sa propašću fašističke Njemačke.

Tema koja se posebno izdvaja u romanu *Doktor Faustus* pokazuje poveznice između umjetnosti i bolesti. Adrianov umjetnički talent jeste *dar Božiji*, ali nema

[8] Mann, Thomas. Doktor Faustus. Trans. Milivoj Mazulić. Zagreb: Naprijed, 1967; str. 250.

[9] Ibid [8]; str.550.

nikakve veze sa slavom i uspjehom koje će Adrian postići zahvaljujući paktu sa Mefistom. Adrian nije društveno izoliran. On je na određeni način i reprezentant društva[10], te je, iako ćudljive prirode, uvijek rado viđen i prihvaćen u različitim društvenim krugovima. Izolacija i bolest u Adrianovom slučaju javljaju se kao posljedice stanja njegove napaćene duše. Mladi kompozitor živi sa strašnim osjećajem krivnje, a bolest prihvata kao nešto sasvim prirodno, jer u toj bolesti vidi vrstu pokore.

Bolest je u Adrianovom životu prisutna od rane mladosti i dok je mladi kompozitor na području muzike sve uspješniji, istovremeno i njegov um i tijelo tonu u sve veći bezdan. Životna priča mladoga kompozitora možda i ne bi bila toliko neobična, da se u nju nisu uplele demonske sile. On je jednostavno prisiljen birati između kratkotrajne slave i vječnosti, a budući da se nije bio spreman zadovoljiti svakodnevnim i običnim, Adrian je odlučio prodati svoju dušu vragu. Ta zamisao mu se, naravno, ne javlja sama od sebe, jer je Adrian od djetinjstva sklon pobožnosti i teologiji. Iskušenja koja će ga odvući sa pravog puta utjelovljena su u osobama sa kojima Adrian dolazi u kontakt, a koje sve u sebi imaju nešto demonsko: radikalizam, ružnoću, prezir prema tradicionalnom itd.

Adrian Leverkühn porijeklom je iz malog grada Kaisersascherna. Povijesno razdoblje u kojem živi je post-srednjovjekovna Njemačka. Po svom luteranskom porijeklu i teološkim uvjerenjima likovi romana su nasljednici njemačke renesanse u koji spadaju Kant, Bach i dr. Prvi ozbiljniji Adrianov i Serenusov susret sa muzikom zbiva se na jednom od predavanja Wendella Kretzschmara, njemačko-američkoga predavača i muzikologa koji dolazi u posjetu Kaisersaschernu:

Taj čovjek neugledne spolašnjosti, onako zdepast,oble lubanje, potkresanih brčića i smeđih očiju koje su se lako smješile, sa čas živahnim čas zamišljenim pogledom, mogao je biti prava dobit za kajzersašernski duhovni i kulturni život da je takav život uopšte postojao. Njegovo sviranje na orguljama bilo je učeno i divno, ali su se u opštini mogli na prste da izbroje oni koji su to znali cijeniti. Ipak su besplatni popodnevni koncerti u crkvi, na kojima je izvodio muziku za orgulje od Mihaela Pretoriusa, Frobergera, Bukstehudea i, prirodno, Sebastiana Baha...[11]

Adrian i Serenus nakon zajedničkoga osnovnog i srednjeg obrazovanja odlaze u Halle studirati teologiju, ali Adrianovo interesovanje razvija se u drugom smjeru i on odlazi u Leipzig kako bi studirao muziku i kako bi bio bliže Kretzschmaru.

Što se tiče Adrijana, koji je bio proglašen nesposobnim na neodređeno vrijeme, bilo zbog njegove mršavosti ili zbog habituelne glavobolje, namjeravao je da nekoliko nedjelja provede na imanju Bühel i da svojim roditeljima, kako je

[10] Žmegač, Viktor. "Putovi romana." Sekulić, Ljerka, Zdenko Škreb i Viktor Žmegač. Povijest njemačke književnosti. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2003.; str. 72.

[11] Mann, Thomas. Doktor Faustus. Trans. Milivoj Mazulić. Zagreb: Naprijed, 1967;

rekao, riješi pitanje u promjeni svojeg zanimanja. Pritom je dozvolio da se nazire da im to namjerava prikazati kao da se radi samo o promjeni univerziteta-u neku ruku tako je on to i sebi samom predstavljao. On želi da postigne, tako će im reći, da bavljenje muzikom, "jače istakne na prvo mjesto", i zato će potražiti grad u kojem djeluje muzički mentor iz njegovog đačkog doba. Ali da se odriče teologije, to nije došlo do izražaja. Zaista je namjeravao da se ponovo upiše na univerzitet i da sluša filozofska predavanja kako bi položio doktorat iz ove struke. Leverkün je otišao u Lajpzig početkom zimskog semestra 1905."[12]

Zeitblom daljnja zbivanja u životu svog prijatelja Adriana opisuje sa zebnjom u srcu, jer predosjeća da će mu se dogoditi nešto loše. Nažalost, njegove strepnje će se obistiniti.

Adrian odlazi u neki bordel gdje opći sa jednom od prostitutki zbog čega će se kasnije, prilikom njihovoga drugog susreta, zaraziti sifilisom. On se zaljubljuje u tu nepoznatu ženu i kako joj ne zna ime, naziva je Esmeralda. Njeno će se ime naći u obliku notnih šifiri u Adrianovim kompozicijama:

Prirode kao što je Adrijanova ne posjeduju mnoge "duše". Činjenica je, o kojoj me je poučilo duboko prijateljsko posmatranje, da najgordija duhovna čistoća stoji potpuno bespomoćna pred životinjskim, pred golim nagonom, da je na najbjedniji način prepuštena njegovoj milosti; a to je dovoljan razlog za zabrinuti strah koji ljudi mojeg kova osjećaju zbog prirode kao što je bila Adrijanova-to je, ujedno, i razlog zašto me je prokleta avantura o kojoj me je obavjestio kosnula kao nešto tako strahovito simbolično. Vidio sam ga kako stoji na pragu salona javne kuće i kako shvaćajući sve to tek postepeno gleda na kćeri pustinje koje su čekale.Vidio sam gdje slijepo korača kroz salon kao kroz strani svijet Miceove sobe za goste u Halleu-ovu sam sliku vidio tako jasno pred sobom-prema klaviru i kako udara akorde o kojima je trebalo tek naknadno da položi sebi račun. Vidio sam ga kako kraj njega stoji ona sa tupavim nosom-Hataera esmeralda-s napudranim polukulglama, u španjolskom mideru-vidio sam kako golim mišicama miluje njegov obraz. O da sam se mogao naći tamo onog časa svladavši udaljenost prostora i vrativši vrijeme natrag! Bio bih volio da vještiču odgurnem od njega, kao što je on odgurnuo klupu da se uhvati puta za slobodu. Po čitave dane osjećao sam dodir njenog mesa na vlastitom obrazu, i pored toga sam znao, s odvratnošću i strahom, da odsada gori i na njegovom.[13]

Adrian se nakon ovog pokušava liječiti, ali bezuspješno. Liječnici (dr.Erasmi i dr. Cimbalist) koji pokušavaju liječiti mladog kompozitora umiru pod neobjašnjivim okolnostima. Zeitblom u ovome počinje primjećivati demonsko prisustvo u životu svoga prijatelja. Adrian sklapa i druga prijateljstva, prvo sa prevodiocem Rudigerom Schildknappom, a zatim, nakon preseljenja u München, sa zgodnim

[12] Ibid [11]; str. 155.

[13] Mann, Thomas. Doktor Faustus. Trans. Milivoj Mazulić. Zagreb: Naprijed, 1967; str. 167-168.

mladim violinistom Rudijem Schwerdtfegerom. Polako se uklapa i u krug jednog od poznatijih minhenskih salona koji okuplja gospođa Rodde sa svojim kćerima Klarissom i Ines:

Ovaj salon- snadbjeven s opšivenim naslonjačima, svjećnjacima od tuča, pozlaćenim reštkastim stolčićima, s jednim stolom s brokatnim pokrivačem i s jednom već dosta potamnjelom uljenom slikom u vrlo raskošnom okviru iz godine 1850. koja je predstavljala Zlatni Rog s pogledom na Galatu, ukratko, s predmetima po kojima se vidjelo da su to ostaci nekad veoma imućnog građanskog domaćinstva-bio je uveče pozornica malog društvenog kruga [...] U početku on se protivio, a onda se na to navikao, pa je najzad, sticajem prilika, u neku ruku igrao u njemu ulogu sina porodice. Bio je to svijet umjetnika ili diletanata koji se ovdje okupljao, svijet jedne takoreći pristojne boemštine, uglađene, a usto dovoljno slobodne, raskalašene, zabavne, da bi mogla da ostvari očekivanja koja su nagnala gospođu senator Rode da svoj stan premjesti iz Bremena u glavni grad južne Njemačke.[14]

Adrian također upoznaje obitelj Schweigestill iz Pfeifferinga, sela sat vremena udaljenom od Münchena. On na kratko vrijeme sa Schildknappom odlazi u Palestrinu u Italiji. Zeitblom ga i tamo posjećuje. U Italiji počinje raditi na muzici za Shakespeareovu komediju *Uzaludni ljubavni trud* i upravo tamo vodi svoj sudbonosni dijalog sa Mefistofelisom koji mu se ili zaista ukazao ili je bio proizvod njegove napaćene duše.

Nakon boravka u Italiji Adrian odlazi u Pfeiffering gdje se trajno nastanjuje. U njegovom životu pojavljuju se još neke demonske figure poput doktora Chaima Breisachera, nevjerovatno ružnog rasiste koji svoja uvjerenje radikalno suprostavlja tradiciji: *[...] u salonu gospođe Šlaginhaufen, kojeg je častohljeplje udesilo po mogućnosti što šarenije: pružila se naime prilika u osobi privatnoga naučenjaka dr. Hajma Brajzahera, izvanredno rasnog i duhovno naprednog, čak ludo smionog tipa, koji je fascinirao svojom rugobom i tu igrao, očevidno s izvjesnim zlobnim zadovoljstvom, ulogu stranog tijela koje prouzrokuje vrenje. [...] Bio je polistor, koji je umio da govori o svemu i svačemu, filozof kulture, ali je njegovo uvjerenje bilo upereno protiv kulture ukoliko je tvrdio da u cjelokupnoj istoriji ne vidi ništa drugo do proces raspadanja.[...] Način na koji se rugao napretku slikarstva od primitivnog ocrtavanja u plohama do perspektivnog prikazivanja bijaše duhovit, ali ne baš simpatičan.[...] Bijaše jasno i očito da se rugao ekselenciji i čitavom društvu dok je istovremeno nudio svoje prijateljstvo.*[15]

Ines Rodde udaje se 1915., ali istovremeno vrši preljub sa Rudijem Schwerdtfegerom. Adrijan sve intenzivnije počinje patiti od teških migrena, ali stvara sve bolju i bolju muziku, te priprema svoje novo veliko djelo *Apocalypsis cum figures*:

---

[14] Mann, Thomas. Doktor Faustus. Trans. Milivoj Mazulić. Zagreb: Naprijed, 1967; str. 219.

[15] Ibid [14]; str. 308, 309.

Leverkin, kojeg sam obavjestio o tim utiscima, bio je tad neobično bolestan-bolestan na način pomalo sličan mučenju koje ponižava, onako kao kad te štipaju i muče užarenim kliještima, bolestan bez neposredne opasnosti za njegov život, ali je, kako se činilo, pao tako nisko da je tek životario vukući se iz dana u dan. Obuzimala ga je "muka" u stomaku, koja se nije mogla smiriti ni najstrožijom dijetom, a potrajala bi nekoliko dana s najžešćim glavoboljama, ponavljajući se za kratko vrijeme ponovo s povraćanjem i pored praznog želuca, kroz čitave sate, čak dane, prava bjeda, nedostojna, zlobna i sramotna, koja se, kada bi napadaj prestao, završila kao duboka iscrpljenost pored neprekidne velike osjetljivosti prema svijetlu. Razumije se da se ova bolest nije mogla svesti na psihičke uzroke, na mučenička iskustva vremena, na poraz zemlje i mutne prilike koje su ga pratile. Ti događaji jedva da su ga doticali u njegovoj manstirsko-seoskoj osamljenosti daleko od grada, iako je o njima stalno bio obavještavan, istina, ne putem novina koje nije čitao, već preko njegove jednako saosjećajne kao i spokojne njegovateljice gospođe Elze Švajgeštil. Događaji koji na upućenog čovjeka nisu djelovali poput naglog šoka nego kao ostvarenje nečeg što je već davno očekivao, kod njega su jedva izazvali slijeganje ramenima, i na moje pokušaje da iz nevolje izvučem neko dobro što ga je možda krila u sebi nije odgovarao drukčije no što je odgovorio na slične ekspektoracije u kojima sam uživao početkom rata- mislim pritom na njegove hladne podozrive riječi"Blagoslovio bog vaše studije!" kojima mi je ipak onda odgovorio.[16]

Schwerdtfeger sve više čezne za Adrianovim društvom, privlači ga njegova samoća, te moli Adriana da mu napiše solistički koncert za violinu. Do kolovoza 1919. Adrian završava skicu *Apokalipse*. To djelo izvedeno je 1926. u Frankfurtu. Zeitblom ga opisuje kao čežnju bez nade, vražiji smijeh osjetan čak i u umirujućim tonovima anđela: *Pišem to kao potresnu dramu- a obuzima me i drugo uzbuđenje: sjećanje na pandemonij smjeha, na pakleni smijeh, kratak ali užasan, koji završava prvi dio "Apocalipsisa". Mrzim ga, volim ga i bojim ga se; jer- nek mi se oprosti odveć lično "Jer"!- oduvijek sam se bojao Adrijanove sklonosti smijehu[...]*

Jer, pakleni smijeh na kraju prvog dijela ima svoj pandan u onom tako izvanrednom dječijem horu, koji, praćen jednim dijelom orkestra, odmah otvara drugi dio-u komadu kosmičke muzike sfera, ledenom, bistrom, stakleno-prozirnom, istina oporo-disonantnom, ali punom, rekao bih: nepristupačno-natprirodnog i stranog milja zvuka koje ispunjava srce beznadnom čežnjom. I taj komad, koji je čak i protivnike osvojio, ganuo, očarao, po svojoj muzičkoj supstanci za onoga ko ima uši da čuje i oči da vidi po drugi put ponovljeni đavolski smijeh.[...] Grozota, koju je čovjek prije toga čuo, prenesena je doduše u neopisivom dječijem horu u potpuno drugi položaj, potpuno je doduše

[16] Mann, Thomas. Doktor Faustus. Trans. Milivoj Mazulić. Zagreb: Naprijed, 1967; str. 374-375.

preinstrumentirana i preritmizirana; ali u sfernom i anđeoskom pjevu što zuji i čezne nema ni jedne note koja se ne bi, odogovarajući joj tačno, nalazila i u onom paklenom smijehu."[17]

Adrian se još jednom zaljubljuje i to u mladu Švicarku Mari Gordo i prosi njenu ruku posredstvom Rudija Schwerdtfegera, ali njoj se svidi Rudi, a ne Adrian. Rudi objavljuje zaruke sa njom, ali idila dvoje mladih ljubavnika se prekida kada Rudija nakon njegovog solo koncerta u tramvaju ustrijeli ljubomorna Ines Rodde:

U kolima se začula pucnjava, svijetle, oštre, treštave detonacije, jedna za drugom, tri, četiri, pet, u neobuzdanoj, neshvatljivoj blizini, i Švertfeger je preko, držeći među rukama svoju violinsku kutiju, pao na rame a onda u krilo dami koja je sjedjela pored njega na desnoj strani i koja se kao i ona sljeva prestravljeno odmakla od njega, dok je kola ispunjavao opšti metež, više bježanje i panični krikovi no prisebno poduzimanje mjera, a vozač je sprijeda, bog zna zašto, neprestano zvonio kao mahnit-možda da bi dozvao nekog stražara. Dakako da nijedan nije bio na dometu. U zaustavljenim kolima stvorila se gotovo opasna gužva pošto su mnogi putnici htjeli da izađu, a drugi se gurali unutra, s platformi, radoznali ili borbeni. Oba gospodina što su stajala na hodniku bacili su se na Ines zajedno samnom- dakako prekasno. Nismo trebali da joj izbijemo revolver iz ruku; pustila ga je da padne, ili bolje rečeno, bacila ga je od sebe i to u pravcu žrtve. Lice joj je bilo bijelo kao arak papira s oštro zaokruženim i jako crvenim pjegama na njegovim kostima. Oči je zatvorila i smješkala se suludo zašiljenih usta.[18]

Adrian se nakon Rudijevih zaruka povlači u samoću, te zapada u sve veću duhovnu i tjelesnu krizu. To se može naslutiti iz pisma koje upućuje Serenusu Zeitblomu:

U psimima koje mi je slao u Frajnzig nazivao je svoje raspoloženje "tupim, gotovo glupim", pasjom egzistencijom", životom biljke u nepodnošljivoj idilici, bez uspomena", i da jedino tako može kukavno da sačuva obraz da ga okleveće, a taj bi ga život mogao dovesti do toga da se zaželi novog rata, revolucije ili slične spoljašnje buke, samo da bi se otrgao od ove tuposti. O komponiranju nema doslovno više ni pojma, ne sjeća se nikako kako se to radi i pouzdano vjeruje da neće više nikad napisati ni jedne note. "Nek mi se pakao smiluje", "Moli se za moju dušu!"-ovakve riječi ponavljale su se u tim dokumentima koji su me, koliko god me žalostili, ipak i uzdizali, jer sam govorio sebi da ipak ovakva priznanja mogu da čujem samo ja, dakle drug iz djetinjstva, i niko više na svijetu.[19]

---

[17] Mann, Thomas. Doktor Faustus. Trans. Milivoj Mazulić. Zagreb: Naprijed, 1967; str. 412.

[18] Ibid [17]; str. 486-487.

[19] Mann, Thomas. Doktor Faustus. Trans. Milivoj Mazulić. Zagreb: Naprijed, 1967; str. 492.

U vrijeme kada Adrian počinje pisati novi oratorij naslovljen "Naricaljka doktora Faustusa", njegova sestra šalje mu nećaka Nepomuka da neko vrijeme živi sa njim. Prelijepi dječak koji sebe zove Ehom odmah osvaja simpatije svih ukućana. Međutim, iznenada se u radost koju je dječak donio svima, pa i bolesnom Adrianu, upliću mračne sile. Dječakova dotada bezazlena bolest pretvara se u monstruma smrti. Kako Adrianovo novo djelo sve više napreduje, mali dječak sve više zapada u tešku bolest i umire u mukama. Adrian je očajan jer je uvjeren da je dječaka ubila njegova ljubav, te je dobro po njemu ono čega ne smije biti: *-Pronašao sam-rekao je-ne smije ga biti.-Čega Adrijane, ne smije biti?- Dobrog i plemenitog-odgovorio mi je- onog što se zove ljudsko, iako je dobro i plemenito. Ono za što su se ljudi borili, za što su jurišali na zamkove i što su oni koji su to postigli kličući nagovještavali, toga ne smije biti. Ovo će se oduzeti. Ja ću to oduzeti. "-Ne razumijem te, dragi, sasvim. Šta hoćeš da oduzmeš?"*

"-Devetu simfoniju.-odvratio je. I na to, ma koliko da sam čekao, nije više ništa rekao."[20]

"Naricanje doktora Faustusa" je kompozicija koju Adrian završava 1930., ali umjesto da odsvira kompoziciju publici, on im počinje pripovijedati o svom paktu sa vragom.

"-Znajte dakle-" rekao je onaj za stolom- vi dobri i pobožni koji sa svojim osrednjim grijehom počivate u božijoj milosti i blagosti-jer sam to tako dugo krio u sebi, ali vam ovo duže više neću tajiti, da sam već od svoje dvadeset i prve godine vjenčan sa đavolom i da sam, znajući za opasnost iz promišljene odvažnosti, ponosa i drskosti, zato što sam na ovom svijetu htio da steknem slavu, uglavio s njim obećanje i savez, tako da je sve ono što sam u roku od dvadeset i četiri godine sam stvorio i što su ljudi s pravom promatrali s nepovjerenjem, postigao jedino njegovom pomoću, i da je to đavolsko djelo koje je ulio anđeo otrova. Jer sam u sebi mislio: ko želi da se kugla mora namjestiti kugle, i danas neko mora da se klanja đavolu, jer se za veliki pothvat i djelo ne možeš koristiti nekim drugim i nikoga ne možeš imati do njega.[21]

Nakon neke vrste žičanog sloma Adrian zapada u stanje teške mentalne otupljenosti koji traje punih deset godina, sve do njegove smrti. Zeitblom o posljednjim godinama Adrianovog života piše:

Pijetet mi zabranjuje da opišem stanje u kojem se probudio tad Adrijan iz nesvjesti koja je trajala 12 sati, a koju ga je za klavirom bacio paralitični šok. Nije došao sebi, nego se ponovo našao kao neko strano ja, koje je bilo još samo mrtvi omot njegove ličnosti i koje u suštini nije imalo veze s onim koji se zvao Adrijan Leverkin. Ova riječ"dementia" prvobitno ne znači drugo do

[20] Ibid [19]; str. 517.

[21] Mann, Thomas. Doktor Faustus. Trans. Milivoj Mazulić. Zagreb: Naprijed, 1967; str. 537.

odstupanje od vlastitog ja, otuđivanje od samog sebe.[...] Ovdje u Frajzingu zatekla me 25 augusta 1940 vijest da su se ugasili ostaci njegovog života, koji je mojem vlastitom životu i ljubavi, napetosti, strahu i ponosu dao njegov bitan sadržaj.[22]

5. Predlošci za lik legendarnog kompozitora

Jedan od očiglednih predložaka za Leverkühnov oratorij na temu Apokalipse je Franz Schmidt i njegova kompozicija *Das Buch mit sieben Siegeln*. Schmidt je komponiranje ovoga djela završio u periodu između 1936.-37., a izveli su ga članovi "Bečkog simfonijskog orkestra" pod dirigentskom palicom Oswalda Kabaste 1938. godine. Mannov opis evanđeliste koji hladno i proricateljski pripovijeda o Sudnjem Danu i propasti svijeta na isti je način opisan i u Schmidtovom djelu. Osim toga, Schmidt je brutalno iskorišten u političke svrhe, a njegova obitelj (žena mu je ubijena u ludnici u programu eutanazije, a kći mu je umrla) propada, što ilustrira neke podudarnosti sa životom fikcionalnog kompozitora Leverkühna.

Za predložak projiciranog Leverkühnovoga djela "Naricaljka doktora Faustusa" Mann je odabrao Ernsta Kreneka i njegov oratorij "Lamentatio Jeremiae prophetae". Leverkühn kao i Krenek koristi Schönbergovu dvanaest-tonsku tehniku sa modalnim kontrapunktom.

Mann je i sam radio kao glazbeni kritičar, te je između ostaloga veoma cijenio Karla Erba i izvedbu njegove *Pasije svetog Mateja*. Leverkühnova posjeta Palestrini aludira na Erbovo ime jer je Palestrina njegovo rodno mjesto, ali i na operu *Palestrina* koju je napisao Hans Pfitzner i koja je premijerno izvedena u Münchenu 1917. Ta opera stavlja polifonijsku muziku u direktnu vezu sa političkim okruženjem i opisuje Palestrinine pokušaje da održi zajedništvo razilazećih stavova u epohi reformacije. Opera *Palestrina* također tematizira izolaciju kreativnoga pojedinca.

Svakako je važno napomenuti da su Mannove pripreme za pisanje *Doktora Faustusa* uključivale detaljno proučavanje muzikologije i biografija velikih kompozitora poput Mozarta, Beethovena, Berlioza, Berga i drugih. Razgovarao je i sa tada aktuelnim kompozitorima: Stravinskim, Schönbergom i Eislerom. Također je detaljno proučavao život njemačkog filozofa Fridricha Nietzschea koji je navodno bolovao od sifilisa, te je 1889. godine na vrhuncu svoje karijere doživio potpuni mentalni slom prorekavši dolazak Antikrista. Nietzscheova bolest i tragičan kraj sigurno su poslužili Mannu da skroji i sudbinu fikcionalnog pripovjedača Adriana Leverkühna. U priči o bolesnom kompozitoru također nalazimo i rezonancu bolesti Delijusa i Wolfa.

---

[22] Mann, Thomas. Doktor Faustus. Trans. Milivoj Mazulić. Zagreb: Naprijed, 1967; str. 545, 549.

Motiv smrti djeteta (Adrianovog nećaka Nepomuka) vjerojatno je preuzet iz teške epizode Mahlerovog života u kojoj mu je umrla kćerka. Nakon njezine smrti, Mahler je napisao kompoziciju *Kindertotenlieder*.[23]

6. Zaključak

Roman Thomasa Manna *Doktor Faustus* podržava tezu da između umjetnosti i bolesti postoje uske poveznice. Umjetnik i glavni lik romana kompozitor Adrian Leverkühn predstavlja sintezu različitih životnih sudbina, ali i sudbinu velikih umjetnika uopće. On je plod Mannovog dugotrajnoga proučavanja biografija različitih umjetnika (osobito kompozitora) koji su i sami patili od neke bolesti ili od teškog udarca sudbine.

U svijetu *Doktora Faustusa* umjetnik ne čeka Posljednji Sud. On sam sebi postaje sudac, sam sebe izopćuje, a breme bolesti ne preuzima kao teret, već kao lijek za napaćenu dušu.

Literatura

Ashliman, D. L. "Faust Legends." 1999-2005. *The Mystica.* 4 December 2010 <http://www.pitt.edu/~dash/faust.html#1587>.

Floros, Constantin. *Gustav Mahler: The Shymphonies*. Ed. Reihard G. Pauly. Trans. Wicker Jutta and Vernon. Portland, Oregon: Amadeus Press, 1993.

Mann, Thomas. *Doktor Faustus.* Trans. Milivoj Mazulić. Zagreb: Naprijed, 1967.

Pandža, Gordan. "Stvaralački rascjep genija." 13 Decembar 2005. *Vjesnik.hr.* 4 December 2010 <http://www. vjesnik. hr/html/2005/12/13/Clanak. asp'rkul&c=3>.

Rogers, Pat. "Shakespeare and Elizabethan theatre." *The Oxford illustrated history of english literature.* Oxford: Oxford University Press, 2001. 117-118.

Šnajder, Slobodan. *Hrvatski Faust.* Zagreb: Biblioteka Prolog, 1988.

Žmegač, Viktor. "Putovi romana." Sekulić, Ljerka, Zdenko škreb i Viktor Žmegač. *Povijest njemačke književnosti.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2003. 261-266.

[23] Floros, Constantin. Gustav Mahler: The Shymphonies. Ed. Reihard G. Pauly. Trans. Wicker Jutta and Vernon. Portland, Oregon: Amadeus Press, 1993.; str. 243.

Mirela Tosunbegović

Halil Bajgorić, epski pjesnik iz Stoca

Sažetak

Halil Bajgorić rođen je u zabačenom selu Dabrica kod Stoca. Selo je bilo toliko zabačeno da su Parry, Lord i Vujnović, kada su ga posjetili, morali putovati i po nekoliko kilometara pješice da bi stigli do pjevača. Prema vlastitom kazivanju, u periodu kada ga je dvojac sa Harvarda posjetio, Bajgorić je imao 37 godina. Iza sebe je već u tim godinama imao jako širok dijapazon odguslanih i otpjevanih pjesama, što je bilo vrlo neobično, s obzirom na to da da su guslari bili uglavnom stariji ljudi. Ovaj bi stolački zemljoradnik vjerojatno ostao nepoznat do kraja svog života, da se za njegov rad, te za radove nekolicine guslara sa stolačkog kraja, nije zainteresirao sam Milman Parry, koji je sa Albertom Lordom putovao stolačkim krajem, te različitim zabačenim područjima širom bivše Jugoslavije, zapisujući i snimajući pjesme različitih guslara. Bajgorić je bio jedan od njih, a po osobnom kazivanju, iza sebe je imao 36 otpjevanih i odguslanih pjesama.

O porodičnoj historiji nije mnogo govorio, ali jest napomenuo kako je svojevremeno neki beg na prevaru uzeo zemlju od njegovog oca, te je sa dječijim oduševljenjem govorio o davnim vremenima, vremenima u kojima su postojali pravi heroji i ratnici. Iz razgovora s njim, može se zaključiti da je Bajgorić na neki način pokušao i sam biti dio događaja o kojima je pjevao. Milman je zapisao 11, a Lord 3 Bajgorećeve pjesme, od kojih je jedna dostupna samo na Harvardu. Tu je i Pričanje, odnosno, razgovor sa samim guslarem. Pjesme koje je Lord zapisao su sljedeće: *Aliaga Stočević i Crni Arapin, Marko Kraljević i Mina od Koštuna,* te pjesma *Boj na Osiku.*

Ključne riječi

Halil Bajgorić, gusle, epski pjesnik, Harvard, Stolac

1.

Krenuvši sa proučavanjem života i rada Halila Bajgorića, iznenadila me je činjenica da je ovaj jednostavni čovjek i guslar dobio svoje mjesto na Harvardskom univerzitetu, dok u našoj usmenoj tradiciji nije ni jednom jedinom rječju spomenut. Bajgorić je živio u zabačenom selu Dabrica blizu Stoca, te je, prema vlastitoj tvrdnji, imao na svom repertoaru 36 epskih pjesama, koje su zajedno sa audio-zapisom i hipertekstom objavljene na internetu kao besplatno elektronsko izdanje. U svojim razgovorima sa Vujnovićem, Parryjevim i Lordovim kolegom, Milošem Velimirovićem, koji je vodio razgovor, guslar Bajgorić govori o tome kako se i zašto zainteresirao da nauči svirati gusle I o izvorima svojih pjesama. Bajgorić je, kao i narodne pjesme koje je pjevao, svakako bio sklon pretjerivanju i uveličavanju, kako svojih pjesama tako i sebe samog, što se posebno vidi iz razgovora koje su Parry i Lord vodili s njim u različitim vremenskim periodima, te vlastitog utjecaja na svoju okolinu. Međutim, to ne umanjuje važnost njegovog performansa, kao ni činjenicu da je jedan potpuno nepismeni zemljoradnik, čovjek koji je u poznijim godinama naučio čitati, ali ne i pisati, bio u stanju zapamtiti i izvesti nevjerojatan broj pjesama. Kao i kod svakog drugog prenositelja usmene narodne baštine, tako ni kod Bajgorića ne postoji dosljednost u pjevanju stihova, odnosno, stihovi nisu isti pri svakoj izvedbi, nego ih guslar prema vlastitom osjećaju mijenja, u zavisnosti od prigode a i od raspoloženja. To ne mijenja fabulu pjesme, te svakako ne umanjuje Bajgorićev doprinos usmenoj narodnoj književnosti. Bajgorić se služi narodnim jezikom, jezikom razumljivim svojoj publici – širokim narodnim masama, a taj jezik koristi i u komunikaciji sa profesorima sa Harvarda. Zahvaljujući prevodiocima Nikoli Vujnoviću i Milošu Velimiroviću, ovaj je razgovor prenesen upravo na tom narodnom jeziku, sa puno gramatičkih grešaka, ali je prenesen vjerodostojno. Iz razgovora obavljenih s pjevačem možemo vidjeti da se Bajgorić ponosi svojim guslarskim umijećem, a može se osjetiti njegova želja da i sam bude dio herojskih događaja o kojima pjeva.

2. Gusle kao dio usmene književne baštine

Usmena narodna književnost je najstariji vid književnosti stvaranja, nastao u drevnim vremenima, u predhistorijskom dobu. Nastala je iz potrebe čovjeka da svoja osjećanja pretoči u nešto više, a s obzirom na to da je nastajala u periodu kada pismo nije bilo poznato, njena se manifestacija ogledala u usmenom perfomansu. Iako nije bilo pisane riječi, ova se književna oblast širila brzinom svjetlosti kroz mobe, sijela, prela-prenošena je s koljena na koljeno, a svaki put kada se to dešavalo, pjevač ili pripovjedač je dodavao nešto svoje, tako da danas, kada je sve to preneseno na papir, kada su napisane brojne knjige o usmenom narodnom izražaju, možemo naći iste pjesme ili priče, sa istom tematikom, izvedene različito, u zavisnosti od izvođača. Među različitim oblicima ovakve vrste književnog

izražaja, posebno mjesto zauzimaju instrumenti koji su ih pratili i uz koje su ove narodne umotvorine izvođene. Tako, kao što se saz odomaćio uz sevdalinku, uz epsku narodnu pjesmu su se vezale gusle. Ovaj instrument, odvajkada svojatan od različitih strana, nepravedno *prislanjan* najviše za Crnogorce i Srbijance, još uvijek nema pravi identitet. Naime, porijeklo gusala još nije pouzdano utvrđeno. Dvije teorije posebno se nameću: slavenska i ilirska. Slavenska teorija polazi od toga da su Južni Slaveni tokom seobe naroda donijeli gusle sa sobom na Balkan. Takvo vjerovanje se vidi u nekim umjetničkim djelima, na primjer, kod Celestina Medovića na njegovom *Dolasku Hrvata na Jadran*. Po ilirskoj teoriji gusle su ilirski instrument koji Južni Slaveni primaju od Ilira. Zvuk se dobija povlačenjem gudala preko nategnutih struna. Izrađuju se od javorovog, orahovog ili jasenovog drva i to iz cjepanice od jedne četvrtine stabla, koja se izdubi, tako da su gusle zapravo izrađene iz samo jednog komada drveta. Iako porijeklo gusala nije jasno, popularnost ovog instrumenta u narodnoj umjetnosti se širi na sve prostore bivše Jugoslavije, pa tako i u BiH. Tokom 20. vijeka je neminovno, usljed općeg procesa modernizacije, došlo i do promjena u guslarskoj tradiciji. Ona nije preživjela u svim svojim oblicima.

Dinarska geografska zona, sa najsnažnijom epskom aktivnošću (područja Crne Gore i Hercegovine) zadržala je najduže ovaj kulturni element. Istovremeno, u drugim područjima, kao što su Vojvodina i Srbija, dolazi skoro do izumiranja ove epske tradicije.

3.Biografija Halila Bajgorića

Jedan od manje poznatih guslara u Bosni i Hercegovini jest i Halil Bajgorić.

Ovaj samouki, nepismeni čovjek možda ne bi ni ostavio traga za sobom, da se za njegov usmeni izraz i talent nije zainteresirao Milman Parry, profesor na Harvardu, čovjek koji je zajedno sa svojim asistentom, Albertom Lordom, pomno proučavao usmenu tradiciju. Peri je snimio 11 Bajgorićevih pjesama, a Lord tri pjesme i *Pričanje*, odnosno, razgovor sa guslarom. Ovaj dvojac je proveo neko vrijeme u stolačkom kraju, prikupljajući usmenu epiku ovog kraja.

Na Harvardskom univerzitetu danas postoji impozantna zbirka svjetske usmene epike (Milman Parry Collection), u kojoj značajan dio materijala pripada upravo južnoslavenskoj narodnoj epici. Među ondje sačuvanim blagom narodne epike nalazi se i nekoliko stotina pjesama zabilježenih na širem području Stoca. Naprosto je nevjerovatna činjenica da pjesme iz Parryjeve zbirke, koja predstavlja najveću kolekciju naše narodne epike uopće, do danas nisu kod nas objavljene.

Bajgorić je, prema vlastitom kazivanju, imao je na repertoaru 36 epskih pjesama. Bajgorić, drugi guslar kojeg su Parry i Lord posjetili prilikom posjete Jugoslaviji, prema vlastitom kazivanju, imao je oko 37 godina.

O porodičnoj historiji nije mnogo pričao, ali je napomenuo kako je guslanje od ranog djetinjstva naučio od svog oca, s kojim je povremeno nastupao na svadbama i po kafanama. Bajgorić dodaje kako je svojevremeno neki beg na prevaru uzeo njegovom djedu velike zemljišne posjede u Crnoj Gori, pa je tako ovaj Bajgorićev predak bio prisiljen da se preseli u Dabricu. Ova njegova priča, naravno, ne mora da ima ikakve veze sa istinom, ali svakako pokazuje pjevačevu sklonost ka identificiranju sebe i vlastite porodice sa likovima iz svojih pjesama.

U svom razgovoru s Parryjem, Halil Bajgorić neke lokalne toponime veže za čuvene epske junake (tako brdo Markovac u Dabrici veže za Marka Kraljevića), te s velikim ushićenjem pripovijeda o davnom vremenu, kada su živjeli Alijaga Stočević, Mustajbeg Lički i ostali junaci pjesama koje pjeva.

Bajgorić se prvenstveno bavio stočarstvom i zemljoradničkim poslovima, a posebno uzgojem i prodajom konja, ovaca, volova i koza, mada se u startu izjašnjava kao aktivni guslar, pjevač pripovijesti, što potvrđuje i širok repertoar njegovih pjesama. Ima ih čak 30 na svom repertoaru (36, prema njegovom kazivanju) koje su Parry i Lord zabilježili, što tonski, što pisanom rječju. Iako se guslari pokazuju i dokazuju tek u nekim poznijim godinama, to sa Bajgorićem nije slučaj.

On sa 37 godina (opet prema vlastitom kazivanju) ima dosta iskustva iza sebe. Možda tome doprinosi i činjenica da se Bajgorić počeo zanimati za gusle veoma mlad, kao dijete, kada je pratio oca po sijelima, te mu znao krišom uzimati gusle i svirati.

U naučno-istraživačkom radu Parryja i Lorda dolazi i do nekih nepravilnosti, vjerojatno usljed lošeg prijevoda teksta. Ispravnost samog teksta nemoguće je provjeriti, s obzirom na to da je cijela zbirka napisana na temelju diktata, te da ne postoji validan i razumljiv zapis. Prepjevi Nikole Vujnovića specifični su i po nepravilnoj gramatici, međutim, ne zna se je li u pitanju Bajgorićev originalan govor ili te gramatičke greške dolaze od Vujnovića. Pored Vujnovića, u svojstvu prevodioca Bajgorićevih pjesama, pojavljuje se i Miloš Velimirović. Velimirović je bio američki muzikolog, porijeklom iz Srbije. Od 1950. do 1951. godine, Velimirović radi sa harvardskim univerzitetskim profesorom, Albertom Lordom, pomažući mu da prikupi usmene narodne pjesme od pjevača iz bivše Jugoslavije. Ovo putovanje bilo je nastavak rada koje je Parry započeo od 1933. do 1935. godine, a kojem je Lord asistirao. Materijal koji je Lord prikupio na ovom putovanju objavljen je 1960. godine u Lordovoj knjizi *Pjevači priča (Singers of Tales)*. Velimirović je dosta pomogao Lordu oko prikupljana usmene narodne tradicije na području bivše Jugoslavije, tako da se njegovo ime spominje u *Pričanju* koje je Lord obavio s Bajgorićem.

4. Razgovor s Bajgorićem

Kao što je već spomenuto, Lord je obavio razgovor sa Bajgorićem, a taj se razgovor nalazi u dijelu Velimirovićevih zabilješki, jednostavno nazvanih Pričanje. Uz Pričanje, Lord i Velimirović su zabilježili još tri pjesme koje je Bajgorić otpjevao: *Aliaga Stočević i Crni Arapin, Bitka na Osiku* te pjesmu čiji zapis se ne može naći na oficijelnoj stranici Milman Parry Collection: *Marko Kraljević i Nina od Koštuna,* barem ne u verziji Alberta Lorda. Kao što se može primijetiti i iz Parryjeve i iz Lordove zbirke, Bajgorić se ponosi svojim stolačkim krajem, a junaci o kojima pjeva većim dijelom potječu baš sa hercegovačkog krša. Iz Pričanja možemo primijetiti da je Bajgorić, kao i narodne pjesme koje je pjevao, svakako bio sklon pretjerivanju i uveličavanju, kako vlastitih pjesama tako i sebe samog, te vlastitog utjecaja na svoju okolinu. Međutim, to ne umanjuje važnost njegovog performansa, kao ni činjenicu da je jedan potpuno nepismeni zemljoradnik, čovjek koji je u poznijim godinama naučio da čita, ali ne i da piše, bio u stanju da zapamti i izvede nevjerojatan broj pjesama. Njegovo se pretjerivanje u broju zapamćenih pjesama, kao i u zainteresiranosti okoline za njih, može objasniti poistovjećivanjem pjevača sa junacima pjesama koje je opjevao. Iako su neke njegove rečenice nedovršene i teško razumljive, a govor pučki, narodni, Bajgorićev je opus pjesama savršeno jasan i razumljiv slušaocu, odnosno čitaocu. Bajgorić pokazuje posebno poštovanje prema pismenom svijetu i vjeruje da je sve ono što je zapisano apsolutna istina.

To se vidi u njegovom objašnjenju zašto je verzija pjesme *Marko Kraljević i Nina od Koštuna* Ilije Bradurića, bolja od verzije njegovog oca, u prvoj posjeti Parryja i Lorda:

PRIČANJE

Nikola Vujnović: A đe si čuo onu pjesmu koju sam ja jučer pisao od tebe?
Halil Bajgorić: To sam čuo od moga oca.
N. V.: Od tvoga oca?
H. B.: Jest, od moga oca, ne, ne, od Ilije Bradurića. Ilija Bradurić Bijenja.
N. V.: A je li je otac pjevo?
H. B.: Jes i on, ali je u njega drugčija bila. U njega je bila kraća.
N. V.: Pa dobro, kako si ti onda mogo, recimo, kad je otac bijo živ i pjevo vazda?
H. B.: E, ja sam vidijo da je u njega sigurnija i skladnija.
N. V.: U Ilije?
H. B.: Jeste, jerbo je on čojek bijo pismen pa vadi iz pjesmarice.
N. V.: A iz pjesmarice on vadijo?
H. B.: Ja, pa vidim da je sigurnija i bolja.
N. V.: A đe si ti slušo njega?
H. B.: Skladnija pjesma, ljevša, ljevša se, ljevša se slaže.

N. V.: Oklen je ljepša i skladnija?

H. B.: Tako. Sad stari ljudi njesu znali pobrojit onije nekakvije gradova, jerbo to su oni ispuštali iz mozga, a oni koji svati iz pjesmarice, on tačno meni kaže.

Vujnović postavlja neka neprijatna pitanja, a sve u cilju upoznavanja sa specifičnostima dinamike guslarevog metoda, kao u slučaju kada ispituje Bajgorića o razlikama između njegove verzije *Kraljevića Marka i Nine od Koštuna* i verzije iz pjesmarice, za koju guslar tvrdi da predstavlja njegov pravi izvor.

5. Pjesme

Što se tiče samog izbora pjesama koje pjevač pjeva, primjećujemo kako se koristi neuobičajenim naslovima, odnosno u naslovu opisuje ključni događaj u pjesmi: *Sestra izbavila Bajagić Aliju iz ropstva u Karlovu; Hrnjičić Omer izbavlja oca iz Lengera,* što se svodi na jedno te isto kada je u pitanju epski registar koji se koristi u guslanju.

Ovo se može vidjeti u skoro svim Bajgorićevim pjesmama. Pjevač unosi sebe, način na koji on doživljava ono što pjeva, a ne koristi konvencionalne, već određene nazive. Primjera je zaista mnogo. Navodimo samo neke:

1. *Mustajbeg u sužanjstvu u Izmiru te ga izbavi Mujin Halil*
2. *Arnaut Osman ide u Kotare sa četom*
3. *Velagić Selim uhodijo Janok, te onda snišo sestru Arnaut age Ibre, te izbavili je Ibro i Halil*
4. *Od Hrvata Luka izbavlja konja Omera Blaževića, iz Kosijereva*
5. *Baturić ban otima curu sina Mustajbegova, te je Alija Đerzelez obranijo*
6. *Bojičić Alija u sužanjstvu, te ga Mujin Halil izbavijo*
7. *Sedam braće Hrnjičića u sužanjstvu u Janoku te i Mujo izbavijo*
8. *Dizdar Osmanaga ukri konja Mujina te ga preda u Kotare*
9. *Janković Stojan udari topuzom po grobu Đerzelez Alije, te ga za to pogubi Hrnjica Mujo*
10. *Sestra izbavila Bajagić Aliju iz ropstva u Karlovu*
11. *Grga Antunić udara Raduč*
12. *Vrcić Ibrahim oteo banovu Anu od Janoka bana*
13. *Smiljanić Ilija odvodi sestru Hrnjičinu*

Ovo su samo neki od naslova iz bogatog repertoara Halila Bajgorića, koje je prikupio Milman Parry, zajedno sa Albertom Lordom, i to mnogo prije nego što će Lord ponovo posjetiti Stolac i ovog guslara. Kao što se iz pjesama može vi-

djeti, Bajgorić na sebi svojstven način, na jeziku koji on razumije, pjeva o događajima iz prošlosti, o vremenima koja su prošla a kojima se dječak u njemu divi. Sa istim onim žarom sa kojim je slušao očevo guslanje kao desetogodišnjak, Bajgorić sada prepjeva iste te pjesme, dodajući svakoj nešto svoje, dodajući svakoj lični pečat. Iako nepismen, pjevač osjeća ono što pjeva, kroz guslanje se vraća u ta ista vremena, možda zamišljajući sebe samog u ulozi junaka, heroja-odmetnika, želeći se na moment poistovjetiti sa junacima o kojima sa takvom strašću gudi i pjeva. Iako je njegov izraz gramatički neispravan za sve one koji se bave jezikom, Bajgorićev je rad bio sasvim dovoljno interesantan dvojici istraživača sa Harvarda-toliko interesantan da se u Milman Parryjevoj zbirci na Harvardu nalazi cijeli dosad poznat Bajgorićev rad. Naime, ova dvojica, po mnogima najuglednijih istraživača usmene epike, uvrstili su upravo Bajgorića u svoje radove i istraživanje. Koristeći se audio snimkama i pisanim tekstom, dvojac je prvi put posjetio Stolac 1933. i 1935. godine, da bi 50. godina prošlog stoljeća, sam Lord ponovo posjetio ovaj grad u Hercegovini i Bajgorića, te napravio ponovo neke zapise o ovom pjevaču. Lord nije zabilježio tako mnogo pjesama koliko je to napravio sa Parryjem prvi put-ovaj put je obradio dvije pjesme koje se javljaju i u Parryjevom istraživanju, samo sa malo modificiranim naslovima, što je vjerojatno ili greška prevodioca ili modifikacija pri performansu samog izvođača. To su pjesme *Aliaga Stočević i Crni Arapin*, te *Boj na Osiku*. Postoji još jedna pjesma koju je Lord snimio, pjesma *Marko Kraljević i Nina od Koštuna,* a koja u Lordovom prenošenju nije dostupna nigdje, osim u harvardskim dokumentima. Dok čitamo Bajgorićeve izvedbe iz prve posjete, te ih usporedimo sa onim kada ga je Lord posjetio sam, primijetit ćemo neke modifikacije, ne samo u naslovu, nego i u samim pjesmama.

To, međutim, nije čudno, s obzirom na to da se ovdje radi o usmenoj narodnoj epici, a poznata nam je činjenica da se ista prenosila s koljena na koljeno-samim tim, modifikacije su morale postojati, jer sve do ovih posjeta, Bajgorić nije imao pisani zapis svojih pjesama, pa nije mogao ni održati konstantu što se teksta tiče.

U toj činjenici i leži čar usmene epike. Svaki je pjevač dodavao dio sebe u pjesme koje je pjevao, dodavao je neki novi moment, svoje viđenje i doživljaj onoga o čemu je pjevao. Bajgorić svakako nije izuzetak kod dodavanja teksta u pjesmu koju je pjevao, pa odatle vjerovjatno dolazi i do različitosti teksta pjesama i naslova. Tako se u Parrijevoj varijanti pojavljuje Alijaga Stočević i Crni Arapin, dok je u Lordovoj verziji izbačen glas j, pa imamo pjesmu Aliaga Stočević i Crni Arapin. Isto tako je *Boj na Osjeku* u Lordovoj verziji *Boj na Osiku*. Postoji, dakle, razlika u samom guslarevom performansu. Bajgorićev se usmeni izraz ne razlikuje previše od ostalih izraza epike. On se odlikuje konstantnim ponavljanjem i naglašavanjem epiteta kod junaka, te omalovažavanjem i crnjenjem svega onoga što predstavlja njegovu suprotnost. Pjevač ne žuri da nas dovede do konačnog ishoda pjesme. Naprotiv, zadržavanjem na detaljima kao da pokušava da uvjeri slušaoca, odnosno čitaoca u istinitost događaja, a pri tome nudi niz

detalja u samom pjevanju. Naravno, epski junak nastupa sam - dodvoravanje stolačkih aga Arapinu, odnosno izdaja, samo je još jedan od ponavljajućih momenata u epskoj pjesmi.

Aliaga Stočević, glavni junak pjesme, iako teško bolestan, brani od zulumćara ne samo svoju sestru, nego i cijeli ženski rod. On to čini sam, bez ičije pomoći, i, mada je Arapin okružen što slugama, što domaćim izdajnicima, glavni junak uspijeva pobijediti nametnika, pa tek onda umire u miru. Epska pjesma, dakle, predstavlja ratnički poklič u borbi protiv nasilja, neljudskosti, protiv ropstva. U svakoj epskoj pjesmi protkan je poziv na borbu, na rat, a sve zarad boljeg života, radi bolje budućnosti. Guslarev je junak skoro besmrtan - ili kao u slučaju ove pjesme, teško bolestan, ali ipak spreman da obrani svoju, čast svoje sestre, pa i čast svog naroda, a tek onda dramatično umire, nakon uspješno obavljenog zadatka.

"A zavika Stočević Alija
Čekaj malo crni Arapine
Đe si došo Stocu kamenome
A da ljubiš cure neljubljene
A da piješ vino i rakiju
A da jedeš mlade pečenice
Čekaj đido, da nam danas platiš
Da te pitam čije jašeš cure bedevije
Jesu li ti duge uzengije…"

Kao što je spomenuto, Lord je zabilježio i *pjesmu Marko Kraljević i Nina od Koštuna*, međutim, ta se snimka nalazi na harvardskom univerzitetu i nije dostupna javnosti. Oko naziva ove pjesme postoji mnogo nesuglasica. U izvedbama drugih pjevača, ona se zove *Marko Kraljević i Mina od Koštuna* ili *Mina od Kostura*, dok je u Bajgorićevoj izvedbi poznata kao *Nina od Koštuna*. Zabilježena je dvaput, jednom prilikom Parryjevog dolaska u Stolac (i dostupna je), a drugi put prilikom Lordove posjete, i u toj je verziji dostupna samo na Harvardu. Pored ove, Lord bilježi i pjesmu *Boj na Osiku* (Milman Parry je u prvoj posjeti zabilježio kao *Boj na Osjeku*). Ova je pjesma još jedna od mnogih Bajgorićevih pjesama sa ratnom tematikom. I ovdje se može osjetiti isti ratnički, pobunjenički povik samog pjevača, kao i u mnogim drugim epskim pjesmama. Bajgorić po stilu ne odstupa od ostalih epskih pjesama; on jasno pravi distinkciju između dobrog i zlog, između rodoljuba i izdajnika, između prijatelja i neprijatelja.

Njegovi su junaci uvijek pobjednici, ma kako tešku bitku vodili i ma koliko neprijatelja ih okruživalo. Guslarev je zadatak da pjesmu prenese što originalnije, da u nju utka cijelu jednu priču, te da je kao takvu prenese slušaocu. Bez obzira na to o kojoj se pjesmi radi, i kakva je historijska pozadina, odnosno istina o cijelom događaju, guslar postavlja stvari onakve kakvim bi se trebale predstaviti. To znači da u epskoj pjesmi dobro uvijek pobjeđuje zlo, a samim tim se gubi veza

sa realnošću i sa stvarnim događajima. Upravo iz ovog razloga su mnogi svjetski i domaći stručnjaci proučavali epsku pjesmu, mada nikad nisu bili sigurni je li to kazivanje istina ili predstavlja samo želju pjevača da događaj predstavi onako kako on misli da se je trebao dogoditi.

Bilo kako bilo, guslarska tradicija naših krajeva, te njen utjecaj na usmenu narodnu epiku uopće, neprikosnovena je, te je prava šteta što se još ranije nije čulo za ime Halila Bajgorića, kao i mnogih drugih guslara, čiji je rad nepravedno zapostavljen i zanemaren u zemlji u kojoj su živjeli, a smatrani su fenomenom od strane svjetskih stručnjaka.

Summary

Halil Bajgorić was born at isolated village Dabrica near Stolac. Village was so remote that Parry, Lord and Vujnovic had to walk several miles to visit this singer. According to Halil, at the period when duo from Harvard visited him,he had 37 years old. By that time,Bajgoric has a numerous songs behind .That is really unusual, because fiddle players usually starting with performance when they are older. This peasant from Stolac would probably remain unknown that Milman Parry, himself, together with Albert Lord, didn't find his work very interesting. Parry and Lord were traveled all over former Yugoslavia, research oral epic tradition at this area. According to Bajgoric, he had 36 songs played at that time. He didn't want to talk about his family history, but he did mention how is some lord fraud his father and took the land from him. He also spoke about old times with some childish enthusiasm, about times when were heroes and real warriors really existed. Bajgoric at his own way trying to be a part of the events that he was singing about. Milman recorded 11 songs by Bajgoric and Lord 3 of them and conversation with fiddler. One of these songs that Lord recorded is available today only at Harvard University

Literatura

1. Bošković-Stulli, Maja: *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb 1977.
2. *Bošnjačka književnost u književnoj kritici – usmena književnost*, knjiga II
3. Foley, John Miles. 1990. Traditional Oral Epic: The Odyssey, Beowulf, and the Serbo-Croatian Return Song. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. Rpt. 1993
4. Lord, Albert B. 1960/2000. The Singer of Tales. 2nd ed. with intro. by Stephen A. Mitchell and Gregory Nagy. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000.
5. Parry, Milman. 1933-35. "Ćor Huso." In The Making of Homeric Verse: The Collected Papers of Milman Parry. Oxford: Clarendon Press, 1971. Pp. 437:64
6. 2004. Ed. and trans., The Wedding of Mustajbey's Son Bećirbey as Performed by Halil Bajgorić. Folklore Fellows Communications, 283. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

   http://oraltradition.org/zbm.

   www.oraltradition.org

   www.enargeo.org/cave/texts

   www.journal.oraltradition.org

Amela ŠEHOVIĆ

Skraćivanje riječi u kratkim tekstualnim porukama (SMS-ovima) na bosanskom jeziku

Još uvijek je dostupno malo informacija o načinu na koji su različiti jezici primijenili skraćenice. (Crystal 2006: 263)

1. Uvod

Nove tehnologije nužno donose nove načine komunikacije, ali se oni još uvijek nedovoljno istražuju imajući u vidu njihovu važnost za savremenog čovjeka. Pionirska istraživanja u oblasti jezika interneta započeo je David Crystal (2001, 2006), jedan od najznačajnijih lingvista današnjice, koji samo usputno spominje SMS-poruke i njihova jezička svojstva (2006: 1, 259, 262–264), budući da one, strogo uzevši, i ne spadaju u ovu oblast, a u zapadnoeuropskim društvima zauzimaju mnogo manji komunikacijski prostor nego što je to slučaj u zemljama bivše Jugoslavije[1]. Dakle, kako je komunikacija putem mobilnih telefona[2] u Bosni i Hercegovini još uvijek dominantna, a čini se da će tako ostati i u bližoj budućnosti, korpus je isključivo prikupljan iz SMS-poruka. Razlog tome je i činjenica da se skraćenice i kratice mnogo češće pojavljuju u SMS-porukama nego u bilo

[1] Žic-Fuchs i Tuđman-Vuković (2008: 111) navode podatak prema kojem građani/ke Hrvatske u prosjeku pošalju 70 poruka mjesečno za razliku od (zapadno)europskog prosjeka, koji iznosi 25 poruka. Navedene autorice takav brojčani odnos objašnjavaju znatno manjom zastupljenošću interneta u Hrvatskoj u poređenju sa (zapadno)europskim zemljama, zbog čega se komunikacija češće odvija mobilnim telefonima. Iako ne postoje tačni podaci za Bosnu i Hercegovinu, sigurno je da bi oni bili slični s obzirom na socio-ekonomsku situaciju koja više nalikuje hrvatskoj nego zapadnoeuropskoj.

[2] *Mobitel* je rezultat kontrakcije sintagme *mobilni telefon*.

kojem obliku komunikacije putem interneta, čemu vjerojatno doprinose tehničke i druge karakteristike aparata putem kojih se komunikacija odvija. Informatori/ke za anketu odabrani/e su iz redova studentske populacije, otvorenije za bilo kakve jezičke promjene i inovacije, pa tako i na planu skraćivanja riječi, o čemu se govori u nastavku rada.

2. Skraćena riječ, skraćenica i kratica. Razlozi njihove upotrebe u SMS-porukama

Skraćene riječi, skraćenice i kratice u mnogim radovima se tretiraju kao sinonimi, što rezultira time da se među njima ne pravi terminološka razlika. S druge strane, u nekim radovima isključivo se upotrebljava bilo termin *skraćenica* bilo *kratica*[3], što podrazumijeva dvočlani a ne tročlani terminološki niz kao u prethodnom slučaju. Za razliku od takvih praksi, u ovom istraživanju svakom od navedenih termina pridaje se drugačije značenje. Naime, polazi se od stava da skraćivanje riječi, zavisno od načina na koji se provodi, rezultira skraćenom riječi, skraćenicom ili kraticom.

Skraćenim riječima u ovom radu smatraju se one riječi koje zadržavaju početni slog ili slogove, a odbacuju kraj riječi, dakle *apokope* (npr. *auto*), te one kod kojih se odbacuje početni slog ili slogovi, a zadržava krajnji, dakle *afereze* (npr. *bus*). Pored ovakvih školskih primjera, u skraćene riječi treba uvrstiti i one riječi koje odbacuju početni ili krajnji dio a potom dobijaju neki sufiks ili samo gramatički nastavak kao u primjeru *profa* (: profesor). Već i iz ovih primjera moguće je uočiti da "skraćena riječ ima svoju punu leksičku kvalitetu i u većini se slučajeva upotrebljava paralelno sa svojom izvornom riječi, premda ne uvijek u istome registru" (Muhvić-Dimanovski 2001: 200).

Od skraćenih riječi treba razlikovati *skraćenice*, koje nastaju na jedan od tri načina: uzorak početnih slova (npr., FF: Filozofski fakultet); slogovni uzorak (npr., ZABA: Zagrebačka banka) i miješani uzorak (npr.; FAMOS: Fabrika motora Sarajevo).

S druge strane, osnovna razlika između skraćenica i kratica u ovome radu svodi se na kriterij upotrebe u govoru – skraćenice se upotrebljavaju i u govoru

[3] Iako se termin *skraćenica* uobičajeno smatra karakterističnim za bosansku i srpsku normu a *kratica* za hrvatsku normu, nemali je broj odstupanja od takve prakse. Grebović (2003: 60) u bosansku normu uvodi razlikovanje skraćenica i kratica, slično praksi u *Hrvatskoj gramatici* (Barić – Lončarić i dr. 1995: 299), u kojoj se također pravi razlika između ovih termina. U *Gramatici hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta* čak se spominju samo složene skraćenice (poput HSLS, HDZ i sl.) (Silić – Pranjković 2005: 105), što opovrgava uobičajene stavove o teritorijalnoj rasprostranjenosti i raspodjeli termina *skraćenica* i *kratica*.

i u pisanju a kratice samo u pisanju[4]: *npr.*, *itd.*, *i sl.*, *i dr.*, što podrazumijeva da skraćenice čitamo kako su napisane a kratice "prevodimo", tj. čitamo punu riječ ili cjelokupnu skupinu riječi koje smo u pisanju zamijenili kraticom.

Nije potrebno naglašavati da se razlozi za upotrebu skraćenih riječi, skraćenica i kratica svode na princip jezičke ekonomije, koji je naročito važan u vrijeme ubrzanog načina života kakav vlada danas. No, pogrešno je misliti da su skraćenice[5] odlika savremenog jezika, nepoznata ranijim razdobljima, na šta opravdano ukazuje H. Muratagić-Tuna (2005: 318). Naime, one datiraju od starog vijeka, a dosta ih je i u staroslavenskim kanonskim spomenicima[6] te srednjovjekovnim rukopisima.

Upotreba skraćenih riječi, skraćenica i kratica u SMS-porukama na bosanskom jeziku uzrokovana je i drugim faktorima. Naime, pisanje dugih SMS-poruka otežano je veličinom zaslona mobilnih aparata a ponekad i nepraktičnom tipkovnicom, što su zasigurno razlozi koji mogu utjecati na težnju njihova pošiljatelja da željeni verbalni sadržaj iskaže koristeći minimalna jezička sredstva ali istovremeno poštujući kriterij razumljivosti poruke. S druge strane, preduge poruke nisu ni ekonomski isplative, budući da se prekoračenje dozvoljenih slovnih i brojčanih oznaka po jednoj poruci obračunava kao dodatna/e poruka/e, a nije potrebno napominjati kako takvi razlozi u današnje vrijeme nipošto nisu zanemarivi, te mogu značajno utjecati na povećanu upotrebu skraćenih riječi, skraćenica i kratica u SMS-porukama.

Uza sve to, skraćenice i kratice u ovim porukama često uopće ne pripadaju inventaru bosanskoga jezika budući da su neke od njih direktno preuzete iz engleskog kao najutjecajnijeg jezika današnjice. To dovoljno jasno upućuje na zaključak o trendu globalizacije na svim poljima, pa tako i na jezičnom.

3. Skraćene riječi

Većinu skraćenih riječi iz korpusa čine imenice i pridjevi, a među njima dominiraju skraćene riječi nastale apokopom i aferezom dok primjera za sinkope (skraćivanje izostavljanjem sredine riječi) nema:

- apokope: *auto*[7] (: automobil), *cipe* (: cipele), *info* (: informacija; informativni), *simpa* (: simpatičan);
- afereze: *bus* (: autobus), *net* (: internet), *šulja* (: košulja).

[4] Više o tome u Grebović 2003: 61.

[5] Kada se navode stavovi drugih autora/ica, u radu se dosljedno upotrebljava termin tih autora/ica.

[6] Up. spisak skraćenica u Nikolić 1997: 38–40.

[7] Ova je apokopa ušla u svakodnevnu jezičku upotrebu velike većine govornika bosanskog (hrvatskog, srpskog) jezika, što ne umanjuje validnost njena svrstavanja u ovu grupu.

Ovoj listi dodaju se i riječi koje odbacuju početni ili krajnji dio a potom dobijaju neki sufiks ili samo gramatički nastavak: *fak**s*** (: fakultet), *fot**ka*** (: fotografija), *profa* (: profesor)[8], *zur**ka*** (: frizura)[9].

Među navedenim primjerima posebnu pažnju privlači imenica *faks*, čije tvorbene aspekte neki autori dovode u vezu sa uzorima iz engleskog jezika (v. Bugarski 2006: 141).

4. Skraćenice

Brojne su skraćenice nastale po uzorku početnih slova, a među njima mnoge su preuzete iz stranog (engleskog) jezika: CD (Compact Disc), DVD (Digital Video Disc), LCD (Liquid-crystal Display). U korpusu su manje zastupljene skraćenice naziva na bosanskom jeziku, čemu je vjerojatni razlog činjenica da su informatori/ke za ovo istraživanje bili/e studenti/ce, koji/e čine populaciju prijemčiviju za preuzimanje skraćenih naziva na stranom jeziku.

Iako je normativno pravilo da se skraćenice stranih institucija, organizacija i sl. čitaju (i izgovaraju) prema pravilima bosanskog jezika, ono se počinje zanemarivati, te se čak i skraćenice odranije prihvaćene u izgovornoj formi prilagođenoj našem jeziku sada čitaju prema pravilima engleskog jezika. Takva je npr. skraćenica CIA (Central Intelligence Agency – Centralna obavještajna agencija), koja se danas vrlo često čita kao ‘si-aj-ej’, što je moguća posljedica i velikog broja forenzičkih serija, čija su najbrojnija publika upravo osobe do 40. godine života, inače podložnije prihvatanju novih tendencija. Iz toga se prije svega može izvući zaključak o velikom utjecaju popularne kulture na pravce razvoja savremenog jezika, ali takva praksa upućuje i na fenomen zanemarivanja maternjeg jezika, naročito u medijskom prostoru[10]. Ovakvih je primjera dosta, a jedan od najprisutnijih u posljednje vrijeme zasigurno je primjer skraćenice BBI (Bosnia Bank International), koju rijetki izgovaraju ‘be-be-i’, a većina ‘bi-bi-aj’. Gjuran-Coha i Bosnar-Valković navode i vrlo čest primjer skraćenice za posttraumatski stresni poremećaj (PTSP), prijevod engleskog naziva *posttraumatic stress disorder*, koji se vrlo često čita ‘pi-ti-es-pi’ umjesto ‘pe te es pe’ (2008: 7).

Mlađe generacije masovno usvajaju način izgovaranja ovih skraćenica iz jezika izvornika i, na taj način, kao generatori jezičkih promjena, omogućuju daljnje širenje ove pojave. Samim tim engleski jezik učvršćuje svoju poziciju dodatnog a ne

---

[8] Ove primjere ne treba poistovjećivati sa univerbima i svrstavati ih u istu kategoriju, kako to čini V. Muhvić-Dimanovski (2001: 196), budući da univerbi redovno nastaju od dvočlanih konstrukcija (više o tome u Šehović 2009: 153–161).

[9] U skladu s navedenim stavom, upitna je tvrdnja V. Muhvić-Dimanovski da je imenica *zurka* primjer kombinacije apokope i afereze (2001: 198).

[10] Mnoge televizijske kuće i radiostanice nemaju lektore/ice.

stranog jezika među mlađim (i sredovječnim) govornicima bosanskog jezika. Međutim, kako ovo ne bi zvučalo kao pesimističan pogled na sudbinu bosanskog ali i svih drugih jezika koji su pod snažnim utjecajem engleskog[11], treba istaći da smo svjedoci i narednog koraka – prijelaza od izgovora prema pravilima jezika izvornika (engleski jezik) ka izgovoru prema pravilima jezika primalaca (bosanski jezik). Uvjerljivu argumentaciju ovom zapažanju daje skraćenica DVD, ranije uglavnom izgovarana u skladu sa pravilima engleskog jezika ('di vi di'), a u posljednje vrijeme evidentno češće u skladu sa pravilima bosanskog jezika ('de ve de').

5. Kratice

U SMS-ovima primjetan je i veliki broj kratica, koje se, kako je već navedeno, izgovaraju kao pune riječi a ne onako kako su napisane, što je u ovom radu primijenjeno kao kriterij za njihovo razlikovanje od skraćenica. Među njima može se izvršiti podjela na dvije osnovne grupe:

a) kratice riječi iz standardnog bosanskog jezika
b) kratice direktno preuzete iz stranih jezika, mahom iz engleskog, a nešto manje iz njemačkog jezika.

5.1. Kratice riječi iz standardnog bosanskog jezika

U ovoj grupi kratica također se razlikuju dvije vrste:

a) uobičajene i općepoznate kratice nastale prema pravilima izloženim u postojećim pravopisima: *br.* (broj), *tel.* (telefon), *i sl.* (i slično)
b) kratice koje su nastale slobodnim skraćivanjem[12], ali u skladu s postojećom pravopisnom regulativom u ovoj oblasti: *čok.* (čokolada), *kr.* (kredit) i sl.
c) netipična formiranja kratica: *ljte* (ljubim te)

5.1.1. Uobičajene i općepoznate kratice

U njihovoj tvorbi slijede se sva poznata pravila skraćivanja:

a) uzimaju se početna slova do prvoga samoglasnika i pišu se s tačkom na kraju: *br.* (broj), *i dr.* (i drugo), *gl.* (glagol), *knj.* (knjiga), *mj.* (mjesto/umjesto), *i sl.* (i slično), *str.* (stranica), *šk.* (škola; školski);

[11] Engleski je jezik danas *lingua franca*.

[12] Pešikan – Jerković – Pižurica ovoj vrsti skraćivanja riječi suprotstavljaju programirano skraćivanje u okviru pojedinih djelatnosti ili službi ili za potrebe određenih izdanja (2006:156, t. 149, 1993:301, t. 229).

b) uzima se prvi slog i početni dio drugoga sloga (do samoglasnika) i piše se s tačkom na kraju: *fak.*[13] (fakultet), *god.* (godina), *min.* (minuta), *mob.* (mobilni), *muz.* (muzika), *prof.* (profesor), *tel.* (telefon), *ugl.* (uglavnom).

5.1.2. Kratice nastale slobodnim skraćivanjem

Kratice nastale na ovaj način skraćeno obilježavaju pojmove koji se obično pišu u svom punom obliku. No, kada se već skraćuju, primjenjuju se važeća pravopisna pravila:

a) uzima se prvo slovo riječi, a tačka se piše iza svake skraćene riječi: *kod m.* (kod mene), *kod t.* (kod tebe), *l. n.* (laku noć/lahku noć); rjeđe se skraćene riječi pišu velikim slovima: P. P. (puno pozdrava)
b) uzimaju se početna slova do prvoga samoglasnika i pišu se s tačkom na kraju: *kr.* (kredit)
c) uzima se prvi slog i početni dio drugoga sloga (do samoglasnika) i piše se s tačkom na kraju: *adr.* (adresa), *čok.* (čokolada), *dog.* (dogovoriti; rjeđe dogovor), *dop.* (dopisujem se), *fil.* (filozofirati), *gled.* (gledam), *glup.* (glupača), *inst.* (instalirati), *ljub.* (ljubim), *odg.* (odgovori[14]; rjeđe odgovor), *ozb.* (ozbiljno), *pet.* (petak), *pon.* (ponedjeljak), *por.* (poruka), *posl.* (poslati), *rođ.* (rođendan; rjeđe rođak), *sek.* (sekunda[15]), *sin.* (sinoć), *sit.* (situacija), *Skend.* (Skenderija), *srij.* (srijeda), *sub.* (subota), *tren.* (trening), *ut.* (utorak), *več.* (večeras), *zab.* (zaboravih)
d) uzima se prvi slog i početni dio drugoga sloga (do suglasnika iza samoglasnika u prvom slogu) i piše se s tačkom na kraju: *čet.* (četvrtak), *mis.* (mislim), *naz.* (nazvati), *ned.* (nedjelja), *sut.* (sutra)

5.1.3. Netipična formiranja kratica

Skraćivanje riječi vrši se na sljedeće načine:

a) uzmu se početna slova skupa riječi ali se tačka obavezna iza svake skraćene riječi ili nikako ne piše: *aBd* (ako Bog da) ili se ne stavlja iza svake

---

[13] Mnogo češće od ove skraćenice, koja je zabilježena samo jednom, pojavljuju se kolokvijalni oblici *faks* i *fax*.

[14] Žic-Fuchs i Tuđman-Vuković (2008: 117) utvrdile su povećanu upotrebu imperativa u SMS-porukama, u odnosu na hrvatski nacionalni korpus (dostupan na: www.hnk.ffzg.hr), što ove autorice objašnjavaju činjenicom da je jezik SMS-poruka veoma blizak prirodnim jezičkim dijalozima u svakodnevnom govoru, u kojima se ovaj glagolski način pojavljuje mnogo češće nego u pisanim tekstovima (Ibid., 120).

[15] U *Pravopisu bosanskog jezika* sekunda se obilježava malim početnim slovom, bez tačke na kraju – *s* (Halilović, 1999: 94, t. 378).

skraćene riječi, nego samo iza posljednje, zbog čega se kratica piše kao jedna riječ: *np.* (nema problema).
Po uzoru na prvi način nastale su kratice poput: *dBd* (da Bog da[16]), *omb*[17] (o, moj Bože!), *vt*/VT (volim te), *vtp*/VTP (volim te puno), u kojima je veličina slova proizvoljna i, samim tim, ne igra važnu ulogu.

b) uzme se početni slog ili slogovi do suglasnika a ne samoglasnika narednoga sloga; riječi tako nastale pišu se na dva načina:
   – s tačkom na kraju: *naj.* (najbolje), *sri.* (srijeda), *uto.* (utorak)
   – bez tačke na kraju: *jes*[18] (jeste). Ovdje se može uvrstiti i supstandardni oblik *poz* (pozdrav), vrlo rasprostranjen među studentskom populacijom, koji se ponekad realizira i u formi *pozz* ili *pozzz*. Navedeno dupliciranje ili tripliciranje finalnog suglasnika skraćene riječi može biti izraz tendencije ka ekspresivnom izražavanju ili ka jezičkoj igri, ali je u oba slučaja tipično za razgovorni jezik.

c) vrši se spajanje početnog slova jedne riječi (nije važno da li je ta riječ prva ili druga po redoslijedu navođenja) i punog oblika druge riječi (obično zamjenice[19]) a tako dobijena kratica piše se bez tačke na kraju: *ljte* (ljubim te), *nez* (ne znam). I ovdje se ponekad vrši dupliciranje krajnjeg suglasnika kratice: *nezz*.

d) Kratice nastale prema modelima iz engleskog jezika u SMS-porukama na bosanskom jeziku zauzimaju znatan prostor. Naime, u engleskom jeziku dosta su zastupljene kratice riječi svedenih na dva ili tri slova, npr.: *pls* (please), *thx* ili *tx* (thanks) (Crystal 2006: 90), tj. kratice u kojima su samoglasnici potpuno izostavljeni[20] iz njihova sastava. Taj se postupak zatim prenosi i na kratice riječi ili skupa riječi (prijedložno-padežnih izraza, uzrečica i sl.) iz standardnog bosanskog jezika: *Bgm*/*bgm* (Boga mi), *Bgt*/*bgt* (Boga ti), *dbl* (debil), *bzvz* (bezveze), *dns* (danas), *fkt* (fakat), *ktb*[21] (kod tebe), *nzm* (ne znam), *tbjrb* (tobe jarabi), čak uz povremeno izostavljanje

---

[16] U *Pravopisu bosanskog jezika* ovaj je oblik jednočlan, tj. piše se zajedno – *dabogda*, što se objašnjava njegovom priloškom prirodom (Halilović, 1999: 108, t. 444).

[17] Naveden je izvorni oblik kratice, preuzet iz prikupljene ankete, zbog čega je ostavljeno malo slovo *b*.

[18] Skraćeni je oblik prepoznatljiva riječ engleskog jezika (u formi *yes*), sa značenjem 'da', zbog čega ovu kraticu možemo smatrati rezultatom jezičke igre.

[19] Kada se u standardnom jeziku kratica tvori spajanjem početnog slova ili sloga neke riječi sa punim oblikom druge riječi, ta je druga riječ isključivo veznik (kao u *itd.*) ili prijedlog (*uz.*, u značenju 'u zamjeni' – primjer preuzet iz Badurina – Marković – Mićanović 2008: 180).

[20] Samoglasnici se očigledno smatraju manje važnim od suglasnika za prenošenje informacije.

[21] Suglasnici *d* i *t* su parnjaci po svojstvu zvučnosti – *d* je zvučni a *t* bezvučni član para, zbog čega u njihovom dodiru nužno dolazi do gubljenja suvišnoga suglasnika.

dijakritičkih znakova[22]: *vcr./vcrs.* (večeras). U našem korpusu još uvijek nisu zabilježene kratice skupa riječi dužine rečenice, što je u kolokvijalnom stilu engleskog jezika relativno zastupljeno (v. Crystal 2006: 90).

5.2. Kratice direktno preuzete iz stranih jezika

U savremenom bosanskom (hrvatskom, srpskom) jeziku relativno često vrši se i direktno preuzimanje kratica iz stranih jezika. Iako one i dalje isključivo pripadaju stranom jeziku iz kojeg su preuzete, ovo je vrlo rasprostranjena pojava, naročito među mlađom populacijom, koja je nosilac svih promjena, pa tako i jezičkih. T. Prćić (2006: 412) smatra da je u slučaju upotrebe stranih kratica u srpskom jeziku engleski, kao odomaćeni strani jezik, iznad srpskog jezika, koji je takvom praksom potisnut. Isti autor situacije poput ovih objašnjava stvaranjem novog sociolekta, svojstvenog "urbanim, koliko-toliko dvojezičnim, ljudima mlađe generacije... koji svoju jezičku i drugu kulturu stiču uglavnom putem popularnih medija" (Ibid., 413).

Ovih je primjera puno i u našem korpusu: *brb*[23] (be right back – 'brzo se vraćam')[24], *btw* (by the way – 'usput'), *fb* (facebook – fejsbuk), *gj* (good job –'dobro urađen posao'), *gg* (good game – 'želim ti dobru igru!'), *gl* (good luck – 'sretno!'), Happy *B-day* (Happy birthday – 'sretan rođendan!'), *hf* (have fun – 'dobro se zabavi!'), *lol* (laughing out loud; laugh out loudly; lot of laughs – 'veoma smiješno'); *mb* (mail back – 'odgovor, molim!'), *myb* (maybe – 'možda'), *np* (no problem – 'nije problem'), *ofc* (of course – 'naravno'), OMG/*omg* (Oh, my God/god – 'O, moj Bože!'), *pls*[25] (please – 'molim te'), *sry* (sorry – 'izvini, oprosti'), TC (take care – 'čuvaj se!'), *thx*/*thnx* (thanks – 'hvala'), *tyt* (take your time – 'uzmi vremena koliko ti treba').

Posebnu grupu među kraticama ovoga tipa čine one u kojima su kombinirana slova i brojevi: *g2g* (got to go – 'moram ići'), *2night* (tonight – 'večeras'),

---

[22] Ponekad je to uzrokovano tehničkim performansama samog mobilnog uređaja, na čijoj tipkovnici nema ovih slova, a ponekad nesigurnošću pošiljatelja poruke u svoje znanje upotrebe *č*, *ć*, *dž* i *đ*, zbog čega ih izbjegava u pisanju.

[23] U engleskom jeziku već se pojavljuju prvi rječnici kratica ove vrste (početna slova riječi, samo suglasnici itd.). Taj proces započeo je 2000. godine, a prikupili su ih Motorola, BT Cellnet (Genie)... (Crystal 2006: 263, fusnota 6).

[24] Primjer kraćenja sastavnih konstituenata rečenice i njihova svođenja na početno slovo riječi, što je tendencija koja još nije zaživjela u bosanskom (hrvatskom, srpskom) jeziku. No, ovakve primjere u engleskom jeziku D. Crystal smješta u kontekst neizbježnog skraćivanja dužine rečenice i izbjegavanja određenih tipova složenih rečeničnih struktura (npr. relativnih rečenica) (Crystal 2006: 264).

[25] U korpusu je zabilježen i primjer *plz*, kratica sačinjena od suglasnika koji se izgovaraju u riječi *please*.

gdje broj ima glasovnu vrijednost (2 = two)[26] i ponaša se poput sloga riječi (v. Crystal 2006: 90).

Također, ponekad se piše samo slovo čija glasovna vrijednost odgovara nekoj već postojećoj riječi engleskog jezika, npr. U = you.

6. Emotikoni kao vid jezičke ekonomije

Iako Crystal (2006: 42) navodi da je upotreba emotikona[27] jedno od distinktivnih obilježja jezika elektronskih poruka i internetskih ćaskanja, oni se u bosanskom jeziku vrlo učestalo pojavljuju i u SMS-porukama. Naime, kako zakoni jezičke (i svake druge) ekonomije nalažu što konciznije izražavanje, emotikonima se efektno i efikasno ilustrira vlastito raspoloženje, o kojem onda nisu potrebna nikakva dodatna objašnjenja. Također, njima se nerijetko ublažava ton napisane poruke, koja može biti ili nedovoljno ili pretjerano učtiva i time ugrožavati lice adresata. U tom slučaju, upotrebom emotikona postiže se željeni ton poruke, koji čak može odudarati od stvarnog referencijalnog značenja samih riječi ili rečenice/a[28], što podrazumijeva da slika, a ne riječi, rječito prenosi, odnosno "prepričava" emocije njihova adresanta. Upravo stoga upotrebu emotikona treba posmatrati i kao svojevrstan vid kreativnog izražavanja koje dopunjuje očito nedovoljno snažna i precizna verbalna sredstva.

7. Zaključak

Skraćivanje riječi u kratkim tekstualnim porukama na bosanskom jeziku vrši se ne samo po principima već opisanim u lingvističkoj literaturi nego i na dosad neuobičajene načine, a jedan od najeklatantnijih primjera jest skraćivanje riječi izostavljanjem vokala iz njena sastava. Naravno, riječ je o tvorbenom postupku koji se ne primjenjuje u standardnom jeziku.

Skraćivanjem riječi nastaju skraćene riječi, skraćenice i kratice, prvenstveno kao rezultat težnje za ekonomičnim jezičkim izražavanjem, što ne isključuje druge moguće razloge njihove upotrebe (npr. jezičku igru).

---

[26] Nešto je drugačija bila situacija u staroslavenskom jeziku, gdje je određeno slovo imalo pridruženu brojnu vrijednost, npr. ćiriličko *a* (ime slova азъ) imalo je brojnu vrijednost 1 itd., a na upotrebu slova u vrijednosti broja ukazivalo se titlom (Nikolić 1997: 29–30, 38).

[27] Tako se nazivaju u lingvističkoj literaturi koja se bavi ovom tematikom, dok se kolokvijalno upotrebljavaju dvije varijante – prema vrsti raspoloženja koje izriču – *smješko* i *tuško*.

[28] U tom je smislu veoma važno da li se emotikon upotrebljava iza riječi ili iza rečenice – zavisno od mjesta upotrebe on naglašava ili ublažava upravo tu riječ ili kompletan sadržaj rečenice.

Svakako, specifičnost kratkih tekstualnih poruka, kao i jezika interneta, jest upotreba emotikona, koji predstavljaju svojevrstan vid kreativnog izražavanja, čija je funkcija da dopune nedovoljno snažna i precizna jezička sredstva.

Skraćivanje riječi u kratkim tekstualnim porukama (SMS-ovima) na bosanskom jeziku

Sažetak

U radu se analizira skraćivanje riječi na korpusu kratkih tekstualnih poruka budući da se njima prenošene informacije, u skladu sa zahtjevima jezičke ekonomije, nastoje iskazati što sažetije. U ostvarenju tog cilja nesumnjivo značajnu ulogu ima skraćivanje riječi, čiji su rezultat skraćene riječi, skraćenice i kratice. No, ponekad skraćivanje riječi ima i sasvim drugi cilj – jezičku igru, što također ne treba zanemariti. Poseban vid kreativnog izražavanja u kratkim tekstualnim porukama predstavlja upotreba emotikona, tipičnih i za jezik interneta, kojima se dopunjuju nedovoljno snažna i precizna jezička sredstva.

Ključne riječi: skraćivanje riječi, kratke tekstualne poruke (SMS), skraćene riječi, skraćenice, kratice, bosanski jezik, jezik interneta

Wortabkürzungen in kurzen Textnachrichten (SMS) in der bosnischen Sprache

Zusammenfassung

In dieser Arbeit wird die Wortabkürzung auf dem Korpus von kurzen Textnachrichten analysiert, da die dadurch übertragenen Informationen im Sinne der Sprachökonomie so zusammengefasst wie möglich dargestellt werden. Zur Verwirklichung dieser Bestrebungen spielt die Wortabkürzung zweifelllos eine wesentliche Rolle und ihre Ergebnisse wären nun die abgekürzten Wörter, Abkürzungen und Kürzel. Die Wortabkürzung hat manchmal jedoch ein ganz anderes Ziel, nämlich das Wortspiel, das auch nicht zu vernachlässigen ist. Eine besondere Art der kreativen Äußerung in kurzen Textnachrichten stellt die Anwendung von Emoticons, typischen auch für die Internet-Sprache, dar, welche zur Ergänzung von ungenügend expressiven und präzisen Sprachmitteln dienen.

Schlagwörter: Wortabkürzungen, kurze Textnachrichten (SMS), abgekürzte Wörter, Abkürzungen, Kürzel, bosnische Sprache, Internet-Sprache

Literatura

Badurina, Lada, Nada Ivanetić, Boris Pritchard, Diana Stolac, ur. (1999), *Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb – Rijeka.

Badurina, Lada, Ivan Marković, Krešimir Mićanović (2008) *Hrvatski pravopis*, drugo izdanje, Matica hrvatska, Zagreb.

Barić, Eugenija, Lončarić Mijo et al. (1995) *Priručna hrvatska gramatika*.

Brborić, Branislav, Jovan Vuksanović, Radojko Gačević, prir. (2006), *Srpski jezik u normativnom ogledalu: 50 odluka Odbora za standardizaciju srpskog jezika*, Beogradska knjiga, Beograd.

Crystal, David (2006), *Language and the Internet*, second edition, Cambridge University Press, New York.

Gjuran-Coha, Anamarija, Brigita Bosnar-Valković (2008), "Uporaba kratica u jeziku medicinske struke", *Filologija*, god. 50, str. 1–12, Zagreb.

Grebović, Selma (2003), "Skraćenice u bosanskom jeziku", *Pismo*, I/1, str. 59–71, Bosansko filološko društvo, Sarajevo.

Halilović, Senahid (1999), *Pravopis bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.

Mihaljević, Milica (2003), *Kako se na hrvatskome kaže www: kroatistički pogled na svijet računala*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Muhvić-Dimanovski, Vesna (2001) "Apokopa i afereza u funkciji jezične ekonomije", *Suvremena lingvistika*, god. 51–52, str. 191–202, Zagreb.

Muratagić-Tuna, Hasnija (2005), *Bosanski, hrvatski, srpski aktuelni pravopisi (sličnosti i razlike)*, Bosansko filološko društvo, Sarajevo.

Nikolić, Svetozar (1997) *Staroslovenski jezik I: pravopis, glasovi, oblici*, IX izdanje, Trebnik, Beograd.

Pešikan, Mitar, Jovan Jerković, Mato Pižurica (1993) *Pravopis srpskoga jezika*, Matica srpska, Novi Sad.

Pešikan, Mitar, Jovan Jerković, Mato Pižurica (2006) *Pravopis srpskoga jezika*, peto izdanje, Matica srpska i Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Novi Sad – Beograd.

Prćić, Tvrtko (2006), "Srpski ili anglosrpski – pitanje je sad", u: Brborić, Branislav, Jovan Vuksanović, Radojko Gačević, prir., *Srpski jezik u normativnom ogledalu: 50 odluka Odbora za standardizaciju srpskog jezika*, 412–422.

Silić, Josip, Ivo Pranjković (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.

Tuđman-Vuković, Nina (1999) "Neke odlike jezika interneta – primjer elektroničke pošte", u: Badurina, Lada, Nada Ivanetić, Boris Pritchard, Diana Stolac, ur., *Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike*, str. 797–804, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb – Rijeka.

Žic-Fuchs, Milena, Nina Tuđman-Vuković (2008) "Communication technologies and their influence on language: Reshuffling tenses in Croatian SMS text messaging", *Jezikoslovlje*, god. 9, br. 1–2, str. 109–122, Zagreb.

Edina Spahić

Đavo/vrag u b/h/s i španskim frazelogizmima

Kulturološko kontrastivna analiza

Religije su oduvijek bile nepresušni izvor za nastajanje frazeoloških jedinica. U nekim jezicima kao što su germanski prisutan je velikih broj frazeologizama koji su svoju motivaciju našli u Bibliji. Religija je u španskom jeziku itekako poslužila kao plodno tlo za nastajanje mnogobrojnih frazelogozima (lokucija, izreka, poslovica), činjenica koja ni po čemu nije neobična znajući da se radi o jeziku čiji su narodi, posebno oni iz Južne Amerike, izrazito religiozni. Podstaknuta ovom činjenicom, María Ángeles Calero Fernández je istražila do koje mjere je religija prisutna u španskoj i katalnskoj frazeologiji i došla je do rezultata koji su i samu autoricu, koja je odrasla i obrazovana u katoličkoj tradiciji, prilično iznenadili:

> "cuando me adentré definitivamente en la selva de las locuciones, los refranes y las frases hechas, descubrí que no sólo mi suposición había sido certera, sino que desbordaba en mucho lo que yo jamás hubiera imaginado, no ya tanto en lo referente a la temática sobre la que versan, sino sobre todo por la ingente cantidad de ejemplos fraseológicos que conseguí reunir (alrededor de 1.200 locuciones y frases hechas en las dos lenguas que aquí analizo, sin necesidad de haber entrado a saco en el refranero)."[1] (Fernández Calero, 1998: 162)

U ovom radu imamo namjeru proučiti u kojoj mjeri je figura đavola motivirala nastajanje frazeologizama u b/h/s jeziku, a zatim uporediti španske frazelogizme

[1] "Kada sam se konačno otisnula u prašumu lokucija, poslovica i izreka, otkrila sam da moje sumnje ne samo da su bile tačne, nego da su uveliko prevazišle ono što sam mogla i da zamislim, ne toliko tematika koju tretiraju, nego prije svega zbog ogromnog broja frazeologizama koje sam uspjela da prikupim (otprilike 1200 lokucija i izreka u dva jezika koja ovdje analiziram, bez potrebe da uzimam primjere poslovica)." (prevod naš)

sa b/h/s frazeološkim jedinicama. Dakle, radi se o kontrastivnoj analizi između dva jezika i dvije kulture koje, osim što pripadaju evropskim/mediteranskim kulturama, nemaju nikavu sličnost.

U indoevropskim jezicima postoji veliki broj frazeologizama koji svoju motivaciju nalaze u sakralnim knjigama, prije svega u Bibliji. Radi se o slučajevima totalne ekvivalencije kao što možemo vidjeti u sljedećim primjerima iz španskog i b/h/s jezika: *Ojo por ojo y diente por diente – Oko za oko, zub za zub; Huir como el Diablo de la cruz – Bježati kao đavo od krsta/križa; El día del Juicio – Sudnji dan; Más viejo que Matusalén – Star kao Metuzalem.*

Valja napomenuti da je u b/h/s jeziku islam također poslužio kao motivacija za nastajanje frazema, dakle, govorimo o frazemima motiviranim kur'anskim kazivanjima i islamskoj predaji: *Smjeti staviti ruku na Kur'an*; *Boga se ne boji, ljudi se ne stidi; Bog dao, Bog uzeo; Na lijevu nogu ustati; Nije mu maslo za Ramazana; Slomiti šejtanu nogu*.

Interesantno je mišljenje J. Bastusa (1862) i Soler – Espiauba (1990) po kojem se prisustvo religije u španskom vokabularu objašnjava uticajem dugogodišnjeg suživota sa Arapima. Dugo prisustvo turskog carstva na našim prostorima zasigurno je ostavilo traga i u našim jezicima, ali ne možemo sa sigurnošću govoriti koliko tačno i u kojoj mjeri se to očituje u frazeologiji. Taj dio istraživanja ostavljamo slavistima i turkolozima.

Prisustvo religije u jeziku nije ništa neobično imajući u vidu da čovjek u strahu od smrti i od neobjašnjivog utočišite traži upravo u vjeri. U skladu s tim Calero Fernández tvrdi:

> "El campo semántico de la religión y la magia es tanto más amplio y más complejo cuanto más profundas y arraigadas son las convicciones que posee la comunidad religiosa"[2] (Fernández Calero, 1998:155)

Španija i Bosna i Hercegovina su specifične jer je u njima oduvijek postojao suživot različitih tradicija pri čemu su svaka na svoj način ostavljale traga u jezku i, kao što tvrdi Calero Fernández, prisustvo religije u frazeologiji tih jezika ne može se pripisati samo uticajima jednog naroda nego:

> "hay que hablar de una confluencia de intereses, gustos o preocupaciones entre estos tres pueblos: el cristiano peninsular, el musulmán y el judío" [3] (Fernández Calero, 1998:164)

---

[2] "s tim će semantičko polje religije i magije biti šire i kompleksnije što su vjerovanja i ubjeđenja dublje ukorijenjena u određenoj lingvističkoj zajednici." (prevod naš)

[3] "valja govoriti o podudaranju interesa, afiniteta, briga tri naroda: Kršćana, Muslimana i Jevreja." (prevod naš)

Neki lingvisti (Ariza, 1990; Vossler, 1959) smatraju da religija može uticati i na prirodu nekog lingvističkog sistema. Vossler kao primjer navodi upravo naš jezik govoreći kako se vjerski identitet reflektuje u fonetici nekog jezika: *Stefan /Stjepan*:

> "se pueden reconocer las diferentes confesiones religiosas a base de ciertas peculiaridades dialécticas"[4] (Ariza, 1990:67)

Prije nego što navedemo primjere frazeologizma motivirane figurom đavola važno je istaći koje su to fizičke i duhovne karakteristike koje ga definiraju . Đavo, kao protagonista frazeologizama u jezicima koji nas interesuju, nije predstavljen na način kako se pojavljuje u Bibliji, u figuri zmaja ili zmije. Najpopularniji oblik koji se zadržao do današnjih dana jest oblik koji je imalo starogrčko božanstvo Pan, dakle, radi se o nagoj figuri monstruma ili zvijeri sa špicastim ušima, rogovima i repom. I u španskom i u b/h/s đavo je sinonim za nered, lukavost, licemjerstvo, opasnost, smrt. Zbog svoje prirode đavola treba prezirati jer ne posjeduje nikakve vrijednosti i kvalitete. Đavola u oba jezika spominjemo kada sve krene naopačke: *K vragu! – Irse al Diablo*. On je zao i za osobu koja se s njim poredi kaže se da je *Đavo ušao u nekoga - Rvestirsele el Diablo*.

Iako se radi o dvije veoma različite kulture, figura đavola dosta često se pojavljuje u frazeologizmima koji imaju isto frazeološko značenje, ali broj frazema sa komponentom đavo/diablo u španskom i u b/h/s jeziku nije ni približno jednak, naime, u španskom je neuporedivo više frazeologizma u čijoj osnovi se nalazi metafora đavola. Ova činjenica nas upućuje na zaključak da je kod hispano govornika kršćanstvo jako prisutno u svakodnevnom životu, a to se svakako odrazilo u jeziku.

Španski frazeolozi su veoma intenzivno istraživali o tome koliko su religijski motivi prisutni u španskom jeziku, dok kod naših lingvista nismo pronašli radove na tu tematiku, primjerice jedan od rijetkih koji je o toj temi pisao, Ivo Pranjković u svom članku *Hrvatski jezik i biblijski stil* tvrdi da su:

> "općenito judeo-kršćanski tekstovi snažno obilježili ne samo leksik (i onaj slavenskoga podrijetla i onaj posuđeni, posebice onaj posuđeni iz klasičnih jezika) nego da su ostavili duboke tragove i na morfosintaktičkoj strukturi hrvatskoga jezika. Dosada smo nažalost takve, ne samo za hrvatsko jezikoslovlje nego i za cjelokupnu hrvatsku kulturu izvanredno zanimljive i važne pojavnosti oskudno opisali, dijelom svakako i zato što nam je (unutrašnja) povijest jezika još uvijek na niskim granama." (Pranjković, 2006:30)

U nastavku ćemo navesti frazeologizme iz španskog jezika koji u b/h/s jeziku imaju svoj frazeološki ekvivalent kako bismo vidjeli u koliko slučajeva se

[4] "moguće je prepoznati različite konfesije na osnovu dijalektalnih karakteristika" (prevod naš)

ove dvije kulture podudaraju kada je u pitanju percepcija tog nadnaravnog bića. Umjesto da napravimo listu frazeologizma na b/h/s jeziku i njhove ekvivalente na španskom jeziku odlučili smo se da ih svrstamo u nekoliko grupa tako da će svaka grupa imati jedan zajednički motiv karakterističan za figuru đavola. Izabrali smo samo one motive koji su prisutni u oba jezika jer smo željeli izbjeći slučajeve nulte ekvivalencije. Tamo gdje postoji potpuna frazeološka ekvivalencija označili smo skraćenicom (ET), a u slučajevima parcijalne ekvivalencije skraćenicom (EP). U svakoj tematskoj grupi postoji veliki broj frazeoloških sinonima i u ovisnosti o kontekstu u kojem se frazem nađe upotriijebit će se onaj koji najbolje funkcionira u datom kontekstu. Radi se o sljedećim grupama: antagonizam izmedju Boga i đavola; pakt izmedju đavola i čovjeka; destruktivnost; haos, zlo, bijes i odsustvo zdravog razuma, opasnost, lukavstvo i sposobnost,

Antagonizam izmedju Boga i đavola:

bježati kao đavo od križa	*huir como el diablo de la cruz(ET)*
bježati kao vrag od svete vodice	
	¡Cruz diablo!

Pakt izmedju čovjeka i đavola

prodati đavolu dušu	*vender el alma al diablo(ET)*
pobratiti se s vragom	
ručati/večerati s vragom	
predati se vragu	*tener pactos con el diablo(EP)*

Destruktivnost

otići k vragu /otići sve do đavola	*irse al diablo/demonio(ET)*
odnijeti (nešto) đavo	*llevarse (algo) el diablo(ET)*

Haos

stvoriti vraga	
đavo je u torbi	
	el diablo se está riendo
	armarse una de todos los diablos

Bijes i odsustvo zdravog razuma

đavo ušao u glavu	
đavo ušao u nekoga	*revestírsele el diablo(EP)*
uzeo vrag ušur	

ušao đavo pod kožu	*tener el diablo en el cuerpo(EP)* *ponerse como un demonio* *humor de mil diablos* *estar endiablado* *darse al diablo*

Opasnost

tražiti đavola	*tentar al diablo (EP)*
đavo umiješao svoje prste	
ne lezi vraže	
neki vrag se kuha	
tražiti vraga svijećom	
vrag ne spava	*el diablo no duerme y todo lo añasca*
vrag odnio šalu	
vući vraga za rep	
Tu je (u tome) je vrag/đavo	*ahí es el diablo(ET)* *guárdate del diablo* *hacerse más cruces que si llevara el diablo a la espalda*

Lukavstvo i sposobnost

biti pravi đavo	*ser el mismo demonio (ET)*
đavolji sin	*hijo del diablo (ET)*
đavo od čovjeka	
đavola bi na ledu potkovao	
iskočiti đavolu iz torbe	
znati đavola na selamet istjerati	
znati sto đavola	
znati gaje đavo spava	
	saber más que el diablo *saber un punto más que el diablo* *estudiar con el demonio* *halar con el diablo*

Kao posljednju skupinu navest ćemo primjere frazeologizma u kojima se susrećemo sa dijaboličnom slikom žene. Žena je u ovim frazemima simbol zla, lukavosti i grijeha, dakle, radi se o osobinama svojstvenim upravo đavolu. Obje kulture na isti način prikazuju ženu, i to je još jedan od slučajeva gdje se ove dvije, u biti veoma različite tradicije, podudaraju. U nastavku ćemo navesti frazeološke jedinice sa motivom đavo- žena u b/h/s i u španskom jeziku:

Žena je rodjena tri dana prije đavola
Sve je đavo mogao znati, ali nije mogao doznati šta jedna drugoj šapuću na ispraćaju
Žena je vragu s udice pobjegla
Što vrag ne može, tu mu žena pomogne
Gdje žena gospodari tu đavo služi

Al diablo y a la mujer nunca les falta que hacer
Lo que puede el diablo lo puede la mujer
Dos hijas y una madre, tres demonios para un padre
A la mujer el diablo le dio el saber
La mujer sabe un punto más que Satanás
Llorando engañó la mujer al diablo

Osnovni cilj ovog rada je bio ukazati na sličnosti koje imaju španska i bosanskohercegovačka kultura kada su u pitanju frazemi motivirani figurom đavola. Ta sličnost je evidentna, i bez sumnje mnogo govori o zajedničkim crtama dva mentaliteta, dvije kulture geografski veoma udaljene. Ne samo da možemo govoriti o slučajevima gdje se određeni koncepti podudaraju, nego čak i o slučajevima totalne ekvivalencije. Ipak, španske i b/h/s frazeme u čijoj osnovi je figura đavola, u nekim slučajevima, ističu određene atribute đavola koji se ne pojavljuju u oba jezika. Mi nismo željeli isticati takve atribute, nego ukazati na one koji su zajednički za obje kulture, i koji dokazuju da evropske/mediteranske kulture koriste veoma često iste motive kao podlogu za nastajanje frazeologizma.

Literatura

María Ángeles Calero "Dios y demonio en la fraseología española/catalana".

Fraseología y fraseografía del español actual, Vervuert, Iberoamericana (1998)

Laureano Núñez García "El diablo en fraseologismos italianos y españoles: acercamiento a un análisis cultural contrastivo". Madrid, Paremia 8, (1999)

Luque D. Aspectos universales y particulares del léxico de las lenguas del mundo, Granada, Método Ediciones, (2001).

Ivo Pranjković "Hrvatski jezik i biblijski stil" Raslojavanje jezika i književnosti Zbornik radova 34. zagrebačke slavističke škole. Zagreb, Filozofski fakultet Zagreb, (2006)

Rječnici

Matešić, J. Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika. Zagreb, Školska knjiga (1982)

Real Academia Española de la Lengua, Diccionario de la lengua española. Madrid, Espasa, (2001).

Seco, M., Andrés O., Ramos, G. Diccionario fraseológico documentado del español actual. Madrid, Aguilar, (2005).

Edina Spahić

Prevođenje nacionalno markiranih frazeologizama

(Tauromahija u španskoj frazeologiji)

El toreo es la riqueza poética y
vital mayor de España

FEDERICO GARCÍA LORCA

Sažetak: Pojam kulturema se sve učestalije upotrebljava u traduktologiji ali i u drugim disciplinama. Ovim radom smo željeli ukazati na prisustvo takvih jezičkih elemenata u frazeologizmima i na probleme koje te složene jezičke jedinice stvaraju u procesu prevođenja. Posebno smo se zadržali na prevodu španskih frazeologizama motivisanih tauromahijom kao tipičnom kulturnom tradicijom Španije. Neprevodivost ovih jezičkih jedinica na jezik metu (JM) i pronalaženje adekvatnog prevodilačkog rješenja osnovni je motiv za nastanak ovog rada.

Ključne riječi: nacionalni mentalitet, kulturema, tauromahija, frazeologizam, prevodjenje nacionalno markiranih frazeologizama

Odnos kultura – jezik

Putem jezika, kao kulturnog naslijeđa jednog naroda, odražavaju se i različite osobine onoga što se obično naziva *nacionalnim mentalitetom*.

Koncept nacionalnog mentaliteta je prilično kontroverzan i kroz historiju su ga izučavali mnogobrojni autori, a najveći doprinos dali su Amerikanci s početka prošlog vijeka, Franz Boas i Edward Sapir te njihove učenice Ruth Benedict

i Margaret Mead (najutjecajniji antropolozi svoga vremena). Ove dvije autorice prikupljale su podatke o imigrantima iz različitih država koji su imigrirali u Sjedinjene Države, s ciljem pripremanja kulturoloških studija koje su trebale poslužiti američkoj vojsci. Rad na tim studijama prerastao je u *Institute for International Studies* (1944). Ovaj Institut je kao glavni motiv imao istraživanje o različitim kulturama i narodima. Približavanje drugoj stranoj kulturi podrazumijevalo je, osim upoznavanja tradicije, običaja, ideologije, kontakt sa novim jezicima i jezičkim elementima koji svoju osnovu nalaze u kulturnoj tradiciji jednog naroda.

Kontakt s nepoznatim, drugačijim je gotovo neminovan za svakog pojedinca i kao što kaže Octavio Paz:

> "incluso la tribu más aislada tiene que enfrentarse, en un momento o en otro, al lenguaje de un pueblo extraño: (…) el asombro, la cólera, el horror o la divertida perplejidad que sentimos ante los sonidos de una lengua que ignoramos, no tarda en transformarse en una duda sobre la que hablamos."[1] (O. Paz, 1971:9)

A danas smo više nego ikada, zahvaljujući tehnološkom razvoju, izloženi kontaktu s novim jezicima, običajima, tradicijama, ideologijama ili, jednom riječju, kulturama.

Šta podrazumijevamo pod kulturom?

Da bismo uopšte mogli promišljati o odnosu jezika i kulture neophodno je precizirati šta se podrazumijeva pod pojmom kultura. Veliki broj autora, lingvista, antropologa, etnografa, izučavali su ovaj kompleksni fenomen i ponudili svoje definicije istoga. Reis i Vermeer (1996) pod kulturom podrazumijevaju:

> "el conjunto de las normas y convenciones vigentes en una sociedad, así como todos los comportamientos a que éstas dan lugar y los productos resultantes de dichos comportamientos"[2] (Ris y Vermeer, 1996: 20)

Izdvojili smo ovu definiciju zasnovanu na konceptu kulture koja preovladava u savremenim teorijama o prevođenju a čiji je autor Hein Göhring, koju također navodimo u cijelosti:

> "cultura es todo lo que se necesita saber, dominar y sentir con el fin de juzgar cuándo el comportamiento de las personas se ajusta o desvía de lo que se espera

[1] Čak i najizolovanija plemena u jednom trenutku moraju se suočiti s jezikom novog stranog naroda: (…) strah, bijes, užas ili zbunjenost pred zvucima jednog nepoznatog jezika ubrzo se pretvore u nedoumicu o jeziku kojeg mi govorimo.

[2] Zbir važećih propisa i konvencija jednog društva, kao i ponašanja koja proizilaze iz istih, i svi rezultati koji proističu iz spomenutih ponašanja.

> de ellas, (…) – a menos que se esté dispuesto a aceptar las consecuencias del comportamiento que se aparta de la norma.[3] (Göhring, 1977: 10)

Naš cilj nije zadirati u filozofsku polemiku koja se neminovno rađa kada se želi definisati nešto veoma kompleksno. Želimo naglasiti da većina autora, čija smo promišljanja imali priliku pročitati, pod kulturom podrazumijeva niz normi koje pripadnici jedne kulture slijede, ili bi ih barem trebali slijediti, i u skladu s njima djelovati. A te norme odnose se na način života jedne određene društvene zajednice. Kulturološka kompetentnost jedne individue, pripadnice određene društvene grupe, počinje se razvijati u veoma ranoj fazi njenog života, i nikako se ne može smatrati urođenom nego se stiče postepeno u stalnom kontaktu sa svojom zajednicom.

S obzirom da u ovom radu, prije svega, imamo namjeru baviti se prevodom frazeoloških jedinica koje u sebi imaju jako kulturološko uporište, smatrali smo neophodnim napraviti ovakav uvod. Sasvim je jasno da poznavanje jednog jezika osim poznavanja njegove gramatike, leksike i pragmatike podrazumijeva i izrazito dobro razumijevanje kulture iz koje taj jezik potiče.

Pojam ključnih riječi u jeziku

U lingvistici postoje mnogobrojni nazivi koji se odnose na elemente karakteristične samo za jedan određeni jezik. U španskom jeziku takvi elementi nazivaju su: *palabras culturales, palabras claves, realia, culturema, marcas clutrales, conceptos culturales.* U našoj lingvistici susrećemo slijedeće termine: *bezekvivalentna leksika, egzotična leksika, egzotizam, realija, leksika s kulturnom komponetom*. Mi smo se odlučili za termine *realija* i *kulturema* jer su podjednako (mislimo prije svega na termin *realija*) prisutni kako u španskoj tako i u našoj lingvistici. U španskoj lingvistici postoji veliki broj autora koji su se bavili ovim konkretnim problemom u procesu prevođenja, a porijeklo samog pojma *kulturema* nije sasvim jasno. Jedni ga pripisuju C. Nord (1997), a drugi R. Vermeeru (1983).

> "Culturema es un fenomoeno social de una cultura A que es considerado relevante por los miembros de esta cultura y que, y cuando se compara con un fenomeno social correspondiente en la cultura B, se encuentra que es especifico de la Cultura A."[4] (R. Vermeer, 1983:8)

---

[3] Kultura je sve ono što se treba znati, čime treba vladati i što se osjeća s ciljem da se prosudi kada se ponašanja lica prilagođavaju ili ne onome što se od njih očekuje (…) - osim kada smo spremni prihvatiti posljedice za ponašanja koja nisu u skladu s propisima.

[4] Kulturema je društveni fenomen jedne određene kulture A koji se smatra važnim za tu kulturu, i koji se kada se poredi sa odgovarajućim fenomenom u kulturi B, pokaže da je svojstven kulturi A.

Od španskih traduktologa izdvojili bismo definiciju Luque Durana (2009a) prema kojoj kulturema predstavlja:

> "los culturemas son unidades semióticas que contienen ideas de carácter cultural con las cuales se adorna un texto y también alrededor de las cuales es posible construir discursos que entretejen culturemas con elementos argumentativos."[5]

Od naših lingvista Ilijas Tanović jeste, bez sumnje, autor čiji je doprinos u izučavanju ovakvih jezičkih jedinica u bosansko/hrvatskom/srpskom jeziku od velike važnosti. Za Tanovića

> "Realije označavaju specifična obilježja materijalne i duhovne kulture, karakteristična za određeni areal, tj. za širi ili uži teritorijalni (geografski) lokalitet." (I. Tanović, 2009:68)

Svaka kultura posjeduje određeni broj takvih idiosinkretičnih riječi čije je značenje posebno važno i u mnogome određuje nacionalni identitet, te samim time takve riječi najčešće ne postoje u drugim jezicima. Kao primjer za slavenske jezike A. Wierzbicka analizirala je u jednom članku (1992), i posebno u knjizi *Understanding Cultures Through Their Key Words* (1997) neke realije iz ruskog jezika kako bi ukazala na činjenicu da takvi pojmovi reflektuju karakter i psihologiju jednog naroda, te da drugi jezici, posebno oni koji su geografski veoma udaljeni, ne poznaju takve pojmove. "Cada lengua dibuja distinciones semánticas que otras lenguas no tienen" (Wierzbicka, 1996:15)

U procesu prevođenja prevodilac će imati posebno težak zadatak kada se susretne sa riječima koje, po mišljenju autorice, u potpunosti odslikavaju ruski duh, a to su slijedeće riječi *dusha* (duša), *sud'ba* (sudbina), *toska* (čežnja).

Broj kulturema u jednom jeziku je teško definistati jer one neprekidno nastaju i nestaju, rađaju se nove, a neke stare jednostavno se prestaju upotrebljavati, ili ih barem novije generacije ne poznaju.

Motivaciju za nastajanje kultureme nalaze u veoma različitim aspektima našeg okruženja: u istorijskim ličnostima i događajima, u geografskim pojmovima, u religiji i kulturi jedne društvene zajednice, u tradiciji. Zapravo, svaki simbol, koji iz bilo kog razloga postane posebno važan u jednom određenom jeziku i kao takav priznat i korišten od strane određene društvene zajednice, predstavlja jednu potencijalnu novu kulturemu.

Postoje različite forme putem kojih se kultura manifestuje kroz jedan jezik, ali kada su u pitanju kultureme posebno su važne frazeološke jedinice ili frazeologizmi. Pristalice smo frazeologije u širem smislu po kojoj u frazeološke jedinice

[5] Kultureme su semiotičke jedinice s idejama kulturološkog karaktera kojima se ukrašava jedan tekst, i, također, oko kojih je moguće napraviti diskurs u kojem bi se ispreplitale kultureme s argumentativnim elementima.

spadaju i poslovice i izreke i krilatice, jer se baš kroz ove jezičke jedinice reflektuje duh i kultura jednog naroda.

Bogatstvo jednog jezika ne mjeri se samo pojmovima i konceptima koji se izražavaju putem jedne riječi, nego također i onim pojmovima i konceptima koji se izražavaju putem jednog kompleksnog izraza ili frazeologizma.

Tauromahija u španskoj frazeologiji

Svaka društvena zajednica ima svoje specifične kulturne događaje koji služe kao baza za nastajanje frazeologizama. U španskoj kultrnoj tradiciji svijet bikova, korida i sve što je vezano za tu vrstu tipično španske *fieste* jedna je od prvih asocijacija čak i za one koji gotovo nikako ne poznaju kulturu tog naroda.

Nemamo namjeru raspravljati o moralnoj opravdanosti postojanja takve vrste narodne zabave, ali moramo naglasiti da je njeno postojanje oduvijek izazivalo veoma oprečna mišljenja, Citiramo jednog od najvećih španskih mislilaca Péreza de Ayala (1918) koji u eseju "Política y toros" ovako razmišljao o koridi:

> "Si yo fuera dictador de España, suprimiría de una plumada las corridas de toros. Pero, entre tanto que las haya, continúo asistiendo. Las suprimiría porque opino que son, socialmente, un espectáculo nocivo. Continúo asistiendo porque opino que, estéticamente, son un espectáculo admirable y porque individualmente, para mí, no son nocivas, antes sobremanera provechosa, como texto de estudiar psicología del pueblo español."[6] (Pérez de Ayala, 1957:893)

Nas interesuje, isključivo, činjenica da je upravo ta tradicija motivisala nastajanje ogromnog broja frazeologizama u španskom jeziku. Dakle, radi se o nacionalno markiranim lingvističkim jedinicama koje govornici određenog jezika smatraju isključivo svojim, pa smo često svjedoci metakomunikacije kao npr.: *kako se u narodu kaže, kao što bi se reklo.* Ove jedinice u najvećem broju slučajeva ne nalaze svoje ekvivalente u drugim jezicima jer druge kulture ne poznaju tu tradiciju. U prevodilačkoj praksi ovakve jedinice smatraju se neprevodivim na jezik metu (JM). Isti problem se javlja i u prevođenju na bosanski/hrvatski/srpski jezik, s obzirom da naša kultura poznaje tradiciju borbe bikova, ali se ta tradicija nikada nije toliko razvila kod naših naroda da bi motivisala nastajanje mnogobrojnih frazeologizama. U bosansko/hrvatsko/srpskom jeziku našli smo tek nekoliko frazeologizma motivisanih koridom i bikovima: *zgrabiti bika za rog*

[6] Kada bih ja bio španski diktator, jednim kratkim zapisom zabranio bih koride bikova. Ali, u međuvremenu neka postoje, ja ih nastavljam posjećivati. Zabranio bih ih jer smatram da su jedan društveno štetan spektakl. Nastavljam ih posjećivati jer smatram da su estetitički jedan spektakl vrijedan divljenja, i zato što za mene kao indviduu nisu štetne, nego odviše korisne, poput teksta iz kojeg se može učiti psihologija španskog naroda.

"coger el toro por los cuernos"*, ući na velika vrata* "entrar por la puerta grande", *reagovati kao bik na crveno*, *sa rogatim se teško bosti.* Dva frazeologizma bez sumnje nalaze svoju osnovu u španskim koridama i kao što smo vidjeli posjeduju svoje prevodilačke ekvivalente u jeziku meti (JM) tj. u bosanskom/hrvatskom/srpskom jeziku, dok, za druga dva primjera ne možemo sa sigurnošću tvrditi o njihovom porijeklu.

Govorimo, dakle, o jednom specifičnom vokabularu kojeg Newmark naziva *cultural focus.*

> "cuando existe un foco cultural suele haber un problema de traducción debido al 'vacío' o 'distancia' cultural entre las lenguas de partida y de llegada."[7] (Newmark, 1992:134)

U španskom jeziku vokabular koji svoju osnovu nalazi u borbama između čovjeka i bika, zapravo je jedan stručni jezik koji služi za označavanje pojmova i operacija na koridi, a istovremeno putem metaforizacije predstavlja jedan uporedni jezik kojim se opisuju mnogobrojne aktivnosti i situacije svakodnevnog života. Sa sigurnošću možemo reći da se radi o vokabularu prisutnom u svim jezičkim registrima.

Rad "Fraseología, Metáfora y el Lenguaje Taurino" (1988) kojeg potpisuju španski frazeolozi Juan de Dios Luque Durán i Francisco José Manjón Pozas može se smatrati referentnim za sve koje interesuje ova lingvistička osobenost španskog jezika. U spomenutom radu autori su prikupili ogromnu većinu, ako ne i sve frazeologizme, u čijoj se strukturi nalazi bik ili svijet tauromahije koji su motivisali njihovo nastajanje. A da se radi o veoma bogatom vokabularu svjedoči i količina frazeologizama koje navode ovi autori u spomenutom tekstu (radi se o stotinama frazeoloških jedinica koje uključuju: lokucije, izreke, krilatice, poslovice).

Po mišljenju ovih autora broj tih frazeologizama nije definitivan s obzirom da neki izlaze iz upotrebe, a istovremeno nastaju novi. Dakle, radi se o živoj pojavi koja predstavlja izvor za nastajanje novih izraza koje govornici ovog jezika koriste da izarze svoje ideje i svoja osjećanja.

Ekspresivna snaga ovih frazeologizama vidi se u različitim jezičkim registrima, u jeziku politike, u jeziku sporta, a posebno u emocionalnom jeziku. O prisustvu ovih frazeologizma prilikom izražavanja afekata spomenuti autori kažu:

> "en español numerosos terrenos, como el sexual y afectivo por ejemplo, no tienen un vocabulario propio – o si lo tiene, es pobre- en forma de designación-palabra pero tienen un rico sistema fraseológico. "[8] (Luque i Manjón, 1998:43)

---

[7] Kada postoji jedan kulturni fokus, obično se javljaju problemi u prevođenju kao rezultat kulturne "praznine" ili "udaljenosti" između jezika originala i jezika mete.

[8] U španskom veliki broj terena, kao što su npr. seksualni ili afektivni, nemaju svoj sopstveni vokabular – (a ako ga imaju onda je veoma oskudan) -- u formi označeno-riječi, ali imaju bogat frazeološki sistem.

Korida na kojoj se vode borbe predstavlja mjesto koje se može identifikovati sa bojnim poljem na kojem mora biti rizika, rivaliteta, prevare, ponosa, boli, hrabrosti i naravno smrti. Potpuno je moguće povući paralelu između borbe za osvajanje ljubavi (neke žene) i borbe bika i čovjeka. Luque i Manjón u svom radu upravo i žele pokazati tu sličnost, te tako ulogu žene ima razjareni bik koji daje otpor muškarcu (toreadoru) koji se mora boriti, i riskirati, i biti odlučan i hrabar kako bi osvojio njenu ljubav. Borba može biti dugotrajna, iscrpljujuća, krvava, baš kao i borba između čovjeka i bika na koridi.

Prisutnost jezika koride naći ćemo u različitim oblastima, a posebno i na veoma bogat način u književnom jeziku. Od srednjeg vijeka na ovamo taj magični svijet koride inspiriše španske književnike. Navest ćemo samo neke čija su djela našla svoju inspiraciju u toj tipično španskoj kulturnoj tradiciji: Luis de Góngora, Francisco de Quevedo, Rubén Darío, J. Ramón Jiménez, F. García Lorca, Gerardo Diego, Rafael Alberti, Miguel Hernandez. Luque i Manjón citiraju u cjelosti jedan sonet (soneto 23) M. Hernandeza kako bi ilustrovali nepogrešivi paralelizam između koride i muškarca koji se bori za ljubav neke žene. Španska književna kritika smatra da u španskom jeziku ne postoji pjesnik koji je na tako maestralan način uspio izraziti pjesničku energiju i snagu imajući svijet bikova kao osnovu svog umjetničkog izražaja.

Problemi u prevođenju frazeologizma motivisanih kulturnom tradicijom

Kada se u jednom tekstu, bez obzira o kom registru se radi, pojavi frazeološka jedinica čija se motiviranost bazira na nekom specifičnom kulturnom simbolu, u procesu prevođenja tog teksta na jezik metu (JM) suočavamo se sa problemom *neprevodivosti*. Svaki prevodilac u svojoj praksi, prije ili kasnije, naići će na sličan traduktološki problem koji će od njega zahtijevati, osim odličnog poznavanja jezika originala (JO) i jezika mete (JM), poznavanje kultura iz kojih ti jezici potiču. Dakle, prevodilac mora izrazito dobro poznavati kako kulturu metu tako i kulturu original, drugim riječima mora biti *bikulturalan*.

U preoveđenju sa španskog jezika na bosanski/hrvatski/srpski jezik, frazeološke jedinice motivisane ovom španskom tradicijom predstavljaju probleme za prevodioca. Kao što smo rekli, one se mogu pojaviti u bilo kom registru jer imaju izrazito visoku frekvenciju upotrebe u španskom jeziku, i ne predstavljaju apsolutno nikakav problem za nativne govornike. Svaki Španac, bez obzira na svoj kulturni nivo, znat će šta znači: *salir por la puerta grande*, "izaći na velika vrata", *echar un capote* "baciti ogrtač", *pinchar en hueso* "ubosti u kost" itd.

Logično nam se postavlja pitanje: šta će uraditi prevodilac kada se u prevodu pojavi *neprevodivo*? Savim je jasno da se u procesu prevođenja ovakvih frazeologizama na jezik metu (JM) moraju desiti različiti gubici. Prosto je nemoguće istovremeno "spasiti" ekspresivnost i tačnost u prevodu na jezik metu (JM). U

našim narodima ne postoji niti jedna tradicija koja je poslužila kao plodno tlo za tako veliki broj metafora kao što je španska korida. Prevođenjem jednoga frazeologizma motivisanog svijetom bikova nekim frazeologizmom iz bosanskog/hrvatskog/srpskog jezika motivisanim, npr. sinjskom alkom ili nekom drugom tradicijom naših naroda, uspjet ćemo spasiti ekspresivnost, ali je gotovo nemoguće očekivati potpunu ekvivalentnost između dva frazeologizma. Dakle, u procesu prevođenja neminovno se nešto gubi. Čak i kada uspijemo prenijeti ekspresivnost putem frazeologizma iz jezika mete i postići komunikaciju (što je osnovni cilj u prevođenju) iznevjerili smo originalnu kulturu, jednostavno je nismo uspjeli prenijeti na jezik metu.

Ako u jeziku meti ne postoji niti jedan frazeološki ekvivalent, prevodilac će morati poduzeti neku drugu metodu u prevođenju, najčešće će parafrazirati i time postići adaptiranu verziju, ali, bez sumnje radit će se o veoma slabo izražajnom prevodu što će opet predstavljati *izdaju* prema originalnom tekstu.

Bukvalno prevođenje ovakvih jedinica nije preporučljivo jer kod čitaoca mete može izazvati kontraefekat, tj. čitalac meta bi ostao potpuno iznenađen pred tim egzoticizmom i, naravno, ne bi se postigao krajnji cilj, a to je komunikativna ekvivalencija između teksta originala (TO) i teksta mete (TM). Ovaj metod bi bio prihvatljiv samo ako bi čitalac meta uspio da interpretira figurativno značenje tog frazeologizma.

Veoma često smo svjedoci primjenjivanja ovog metoda u prevođenju zato što prevodilac ne prepozna frazeologizam u tekstu originalu (TO) nego ga prevodi kao slobodni niz riječi.

Postoje i druge metode u prevođenju frazeoloških jedinica koje svoj nastanak duguju kulturnoj tradiciji jednog naroda: prevođenje putem jedne lekseme, putem izraza koje kreira sam prevodilac, i kao najlošija od svih, jeste metoda izostavljanja frazeologizma. Ovom metodom ili bolje rečeno *nemetodom* ne samo da se ne postiže komunikacija izmedju TO i TM nego možemo slobodno reći da tekst trpi neprocjenjiva oštećenja s obzirom da svaki element koji se u njemu pojavi, a posebno kada se radi o frazeologizmu, ima veoma određenu funkciju i nikako se tu nije našao slučajno. Frazeologizmi se ne smiju zanemariti nego ih treba posmatrati kao prevodilački izazov jer, kako se obično kaže: *ver los toros desde la barrera* (gledati bikove preko ograde) za prevodioca je najlošije rješenje, čak i kada mu se u nekoj situaciji čini kao jedini mogući izlaz.

Frazeologizam se može prevesti na jezik metu i putem modifikacije originalnog frazeologizma. Ovaj metod u prevođenju dobio je različite nazive. Ilijas Tanović ga naziva *defrazeologizacija*, a u španskoj frazeologiji koriste se slijedeći nazivi: *desautomatización* (A. Zuluaga, 1995) y *manipulación creativa* (Corpas Pastor, 1996). Ovakva kreativna manipulacija je svojstvena kako autorima, tako i prevodiocima. Dakle, frazeologizam već u tekstu originalu može pretrpjeti određene modifikacije koje prevodilac može, a ne mora slijediti u tekstu meti. Proces

kreativne manipulacije u tekstu originalu služi kako bi autor postigao određeni stilistički efekat i na taj način privukao pažnju čitaoca. Taj efekat može biti čak i snažniji od efekta kojeg bi izazvala već ustaljena forma frazeologizma.

U procesu prevođenja moguće je primijeniti bilo koju od navedenih prevodilačkih strategija (izostavljenje frazeologizma nije prihvatljivo). Nijedna neće imati prioritet u odnosu na druge. Mišljenje da je jedini validan prevod frazeologizma iz jezika originala putem frazeologizma u jeziku meti nije prihvatljivo zato što moramo imati u vidu i komunikativni i pragmatični aspekt prevoda. Naime, u nekim situacijama prevod putem frazeologizma u jednom određenom kontekstu može zvučati veoma čudno čitaocu meti.

U nastavku, s ciljem da barem djelimično pokažemo tu bogatu frazeološku riznicu španskog jezika, odabrali smo tek nekolicinu frazeologizama koji u svojoj osnovi imaju svijet bikova, i čiji je nivo frekventnosti pojavljivanja u jeziku originalu veoma visok. Odlučili smo se samo za frazeologizme koji u jeziku meti tj. u bosanskom/hrvatskom/srpskom jeziku imaju svoj parcijalni frazeološki ekvivalent.

¡Al toro¡	*Preći na stvar*
Agvantar varas	*Strpljen spašen*
Cada uno mate su toro	*Pomesti prvo pred svojim vratima*
Cambiar de tercio	*Promijeniti ploču*
Como si le hubieran clavado una banderilla	*Reagovati kao bik na crveno*
Dar cornadas al viento	*Boriti se sa vjetrenjačama*
Dar/recibir una cornada	*Zabiti (kome) nož*
Dar en la propia yema	*Ubosti u sridu*
Desde la barrera bien torea cualquiera	*Svi junaci nikom ponikoše*
Ver los toros desde la barrera	*Držati se po strani*
Estar hasta la bandera	*Puno kao šibica*
Estar hecho un toro	*Jak kao zemlja / medvjed / grom*
Furioso como un toro encerrado	*Bijesan kao pas*
Entrar al trapo	*Navuć (koga) na tanak led*
Brindar un toro al sol	*Presipati iz šupljeg u prazno*
Haberle visto las orejas al toro	*Gledati smrti u oči*
Salir por la puerta grande	*Izaći na velika vrata*
Soltarle a uno el toro	*Sasuti (nekome nešto) u lice*
Torear a una persona	*Vući nekoga za nos*

Zaključak

Svijet bikova je duboko ukorijenjen u špansku kulturu - činjenica je koja sa sobom nosi i određene negativne efekte. Naime, percepcija Španije i njenog naroda

je veoma često determinisana baš ovom kulturnom tradicijom, pa tako i jedna španska izreka kaže *Ir a los toros y tomar el sol, es la mayor vida para el español* (ići na bikove, sunčati se - najvažnije je za jednog Španca). Na sreću svih nas, bikovi i korida zauzimaju samo jedno rebro na širokoj lepezi običaja i tradicija ovog raznolikog naroda. Svjesni negativne slike koju u ostatku svijeta veoma često izaziva ova tradicija Luque i Manjón napisali su:

> "Los españoles son españoles lo quieren o no, y el hecho de que existe un carácter y una visión del mundo nacional es tan evidente como que somos diferentes de los saudíes o de los japoneses. Este "carácter nacional" no es una realidad sagrada ni intocable, pero en aquellos aspectos en los que sea deseable que cambie, este cambio no podrá hacerse de una manera inmediata, sino por la propia evolución de hábitos y costumbres, por una educación más racional y progresista."[9] (Luque i Manjón, 1989:51)

Abstract

La noción de *culturema* cada vez se usa más en la traductología y también en otras disciplinas. Con este trabajo hemos querido destacar la presencia de estos elementos lingüísticos dentro de las unidades fraseológicas UFS. Los problemas de traducción de UFS, en cuya estructura se encuentran elementos culturales, ha sido el motivo principal de este trabajo. El foco de nuestro interés han sido las UFS cuya motivación se encuentra en el mundo de los toros porque es una tradición típicamente española. Hemos querido arrojar luz en las dificultades de traducir este tipo de UFS a la lengua meta (LM), en nuestro caso al b/h/s (bosnio/serbio/croata), y ofrecer algunas soluciones para poder atravesar este problema traductológico.

Literatura

Dobrovilskii D. Piirainen E., "Sobre los símbolos: Aspectos cognitivos y culturales del lenguaje figurativo". en: Bertrán P., Durán L. Trabajos de lexicografía y fraseología contrastiva. Granada, Método, (2000).

Dobrovilskii D. Piirainen E. Figurative language: cross-cultural and cross-linguistic perspective. Amsterdam, Elesevir, (2005).

Goering H. (1978): "Interkuturelle Kommunikation: Die Deutchunterricht der trennung von von Fremdshprachen – und Landeskundeunterricht durch einen integrierten Fremdverhal-tensunterricht" en *Kongressberichte der 8. Jahrestagung der GAL* .- Stuttgart, pp. 9-14

[9] Španci su Španci sviđalo im se to ili ne, i činjenica da postoji jedan karakter i vizija nacionalnog je toliko evidentna koliko je evidentno da se razlikujemo od Saudijaca ili od Japanaca. Taj "nacionalni karakter" nije neka sveta i nedodirljiva stvarnost, ali u aspektima u kojima je poželjno da se mijenja, ta promjena neće se desiti iznenada, nego evolucijom navika i običaja putem racionalnijeg i progresivnijeg obrazovanja.

Luque, D., Manjón P. “Fraseologia, Metafora y Lenguaje Taurino”. en: Luque, D., Paimes, B., Léxico y Fraseología. Granada, Metodo eds. Granada (1998).

Luque D. y M. Pozas. Léxico y Fraseología. Granada, Serie Collectae (2000).

Luque D. “Claves culturales e imaginológicas de los textos argumentativos”. Ponencia presentada a la *III Conferencia Internacional de Hispanistas de Rusia*. Moscú, pp. 19-21, (2009ª).

Luque D. Aspectos universales y particulares del léxico de las lenguas del mundo, Granada, Método Ediciones, (2001).

Luque D., Manjón P. Léxico y Fraseología. Granada, Método Ediciones Newmark, P. Manual de traducción. Madrid, Cátedra, (1992, 1996).

Paz, O. Traducción: literatura y literalidad. Barcelona, Tusquets, (1971).

Pamies, B., Luque, D. Trabajos de lexicografía y fraseología contrastiva. Granada, Universidad de Granada, (2000).

Reiss, K., Vermeer, H. Fundamentos para una teoría funcional de la traducción. Madrid, Akal, (1996).

Tanović I. Fraseología bosanskog jezika. Zenica, Dom Štampe, (2000).

Wierzbicka, A. Semantics: primes and universals. Oxford & New York, Oxford University Press, (1996).

Rječnici

Junceda, L. Diccionario de refranes. Madrid, Espasa, (1995).

Matešić, J. Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika. Zagreb, Školska knjiga (1982)

Real Academia Española de la Lengua, Diccionario de la lengua española. Madrid, Espasa, (2001).

Seco, M., Andrés O., Ramos, G. Diccionario fraseológico documentado del español actual. Madrid, Aguilar, (2005).

Azra Bešić, Maida Mujčić, Ivica Tokić

Metapher und Metonymie

Sažetak

Metafora i metonimija kao jezičke pojave još od antičkog doba očaravale su mnogobrojne istraživače, a pod dojmom tih čari i danas su mnogi lingvisti i književnici. U posljednjih nekoliko decenija osobito metafora je dobila na značaju i ugledu čemu u prilog govore brojni radovi na tu temu kako iz oblasti lingvistike tako i iz drugih naučnih disciplina poput psihologije. Istraživanju ovih jezičkih pojava prvenstveno je doprinijela kognitivna lingvistika, no nisu beznačajni ni doprinosi iz drugih naučnih oblasti koje ne bismo smjeli zanemariti. Ovaj rad bavi se metaforom i metonimijom kao jezičkim pojavama koje nastoji pojmovno odrediti i pojasniti, nadalje istaći njihove sličnosti i razlike, iste potkrijepiti primjerima iz njemačkog časopisa *DER SPIEGEL*, te utvrditi učestalost i važnost ovih jezičkih pojava sa lingvističkog aspekta.

Ključne riječi:

metafora, metonimija, kognitivna lingvistika, ljudsko mišljenje

Zusammenfassung

Seit der Antike verzaubern Metapher und Metonymie als sprachliche Erscheinungen zahlreiche Wissenschaftler, und ihre Reize regen auch heute etliche Linguisten an – aber auch Literaturforscher – sich mit diesen genauer auseinanderzusetzen. Insbesondere die Metapher gewann an Ansehen und Bedeutung vor allem in den letzten Jahrzehnten – davon zeugen viele Arbeiten zu dieser Thematik wie aus dem Bereich der Linguistik, so auch aus anderen wissenschaftlichen Disziplinen wie es etwa die Psychologie ist. In der Forschung dieses sprachlichen Phänomens gab in erster Linie die kognitive Linguistik ihren Beitrag, zumal Beiträge aus anderen wissenschaftlichen Bereichen auch nicht zu verkennen sind.

Die vorliegende Arbeit untersucht die beiden sprachlichen Erscheinungen Metapher und Metonymie, die sie begrifflich zu erklären und definieren versucht,

ihre Gemeinsamkeiten und Unterschiede feststellt und hervorhebt, sie mit Beispielen belegt, die der deutschen Zeitschrift *DER SPIEGEL* entnommen wurden, und zuletzt die Häufigkeit ihres Vorkommens und ihre Wichtigkeit vom lingvistischen Standpunkt darzustellen versucht.

Schlüsselwörter:

Metapher, Metonymie, kognitive Linguistik, menschliches Denken

1 WAS IST KOGNITIVE LINGUISTIK?

Um besser zu verstehen, welche Disziplin den größten und wohl bedeutendsten Einfluss auf die Forschung der **Metapher** ausgeübt hat, muss zunächst erklärt werden, was man als **kognitive Linguistik** bezeichnet.

Sie entstand im Rahmen der kognitiven Wissenschaft in den 70er Jahren des vergangenen Jahrhunderts. Diese Wissenschaft vereinte in sich Forschungen aus verschiedensten Bereichen wie etwa der Psychologie, der künstlichen Intelligenz, der Linguistik, der Philosophie und der Neurologie. Als Gegenstand ihrer Untersuchung galt der menschliche Verstand bzw. die kognitiven Erscheinungen; dazu gehören: die Wahrnehmung, die Denkweise – das Denken, die Erinnerung, das Lernvermögen, das Sprachverständnis usw.

Die theoretischen Grundlagen der kognitiven Wissenschaft beruhen darauf, dass der Verstand als ein komplexes System betrachtet wird, in dem Informationsprozesse stattfinden wie der Empfang, das Aufspeichern, das Umdeuten und Weitergeben von Informationen.

Dabei fokussierte sich die Linguistik – natürlich noch im Rahmen der kognitiven Wissenschaft – auf die Ausarbeitung der formalen Theorien über das Sprachwissen, die auf logischen Spracheigenschaften beruhten (KLIKOVAC 2004: 7). Und somit wurde der Grundstein für die Entwicklung der kognitiven Linguistik gelegt.

Ihre Berührungspunkte sind die Erforschung der Sprache als einer kognitiven Erscheinung. Des Weiteren bedienen sich beide der Resultate, zu welchen andere wissenschaftliche menschbezogene Disziplinen gekommen sind.

Die kognitive Linguistik geht davon aus, dass alle Erscheinungen in der natürlichen Sprache das Resultat von Konventionen sind. Die Sprache stellt dabei einen unverzichtbaren Teil der gesamten psychologischen Organisation dar, das bedeutet, die Grammatik stattet den Sprecher mit Symbolen aus und der Sprecher (und nicht die Grammatik selbst!!!) verwendet diese, um entsprechende Ausdrücke zu bilden zur Lösung des vorhandenen Problems.

Die Grammatik hat in diesem Bereich einen symbolischen Charakter, und die Morphologie, die Syntax sowie die Wörterbücher bilden die Fortsetzung der symbolischen Strukturen. Außerdem wird die Bedeutung eines Wortes der Konzeptualisierung gleichgesetzt, das heißt, dass der Ausdruck auf Grund der physischen, sinnlichen, emotionalen und intellektuellen Erfahrungen mit der Außenwelt in Einklang gebracht wird.

In den 80er Jahren des 20. Jahrhunderts bekam die kognitive Linguistik auf Grund des voran Genannten ihre ersten Umrisse. Die bekanntesten Namen aus diesem Bereich sind **Lakoff, Johnson, Langacker, Sweetser, Taylor** und andere.

Heute werden im Rahmen dieser wissenschaftlichen Disziplin Themen aus allen linguistischen Bereichen behandelt. Einen wichtigen Platz dabei bekamen die **Metapher** und die **Metonymie**.

2 WAS VERSTEHT MAN UNTER DEM BEGRIFF METAPHER?

Auf den ersten Blick denkt man, dass es sich bei **Metapher** um bildliche Ausdrucksweise handelt, und diese Bedeutung trifft natürlich zu im Rahmen des literarischen Textes. **Metapher** ist hier also eine rhetorische Figur, bildlicher Ausdruck für einen Gegenstand (oft zur Verlebendigung oder Veranschaulichung von abstrakten Begriffen). Sie diente als sprachliches Schmuckmittel, um etwas besonders hervorzuheben und das Interesse des Zuhörers auf wundersame Art und Weise zu erwecken. Nach Quintilian entsteht eine **Metapher** *„aus einem abgekürzten Vergleich, indem ein Wort oder eine Wortgruppe aus dem eigentlichen Bedeutungszusammenhang auf einen anderen, im entscheidenden Punkt vergleichbaren, doch ursprünglich fremden Vorstellungsbereich übertragen wird, doch ohne formale Ausführung des Vergleichs im Nebeneinander der Werte unmittelbar und komplex anstelle desselben tritt: es steht nicht in eigentlicher Bedeutung, sondern übertragen. Die antike Figurenlehre nach Quintilian unterscheidet semantisch die Übertragung von Belebtem auf Belebtes (**Fuchs** = listiger Mensch), von Leblosem auf Lebloses (Fluß**bett**), von Leblosem auf Belebtes (**Schiff** der Wüste = Kamel) und am häufigsten von Belebtem auf Lebloses (**Fuß** des Berges)* (WILPERT 1989: 568).

In der Umgangssprache sind zahlreiche verblasste **Metaphern** vorzufinden, die aus Sprachtabus oder mangels eigentlicher Benennung entstanden und nicht mehr mit Bewusstsein als solche empfunden werden (= konventionalisierte Sprachbilder).

Die **Metapher** gewinnt der Sprache neue Ausdrucksmöglichkeiten, Erfahrungen und Erkenntnisse im Wort hinzu, dabei steigern sich ihre Stilwerte von Epoche zu Epoche (ebd., 569).

3 UND WAS STELLT METONYMIE DAR?

Metonymie stammt aus dem Griechischen und bedeutet Umbenennung, Namensvertauschung. Es handelt sich hierbei wieder um eine rhetorische Figur (= Trope) und uneigentliche Redensweise, was soviel bedeutet, dass das eigentliche Wort ersetzt wird durch ein anderes, welches zu ihm in realer Beziehung steht, also in einem zeitlichen, räumlichen, ursächlichen, logischen oder erfahrungsgemäßen Zusammenhang im Gegensatz zum bloßen Vergleich bei der **Metapher**.

Laut Quintilian können eintreten:

- **Erzeuger für Erzeugnis:** Erfinder für Erfindung, Autor statt Werk (**"im Schiller lesen"**), Gottheit für ihren Funktionsbereich (mythologische Umschreibung: **Amor für Liebe, Mars für Krieg**), homerische Helden für ihre Tugenden und Fehler, Ursache für Wirkung,
- **Erzeugnis für Erzeuger: "Wunden abschießen"** (statt Pfeile, VERGIL),
- **Rohstoff für Fertigware: Eisen = Dolch,**
- **Besitzer für Besitztum: Unser Nachbar ist abgebrannt;** Person für Sache, Feldherr für die Truppe (**"Caesar marschierte…"**),
- **Kollektivabstraktum für Konkretum in Mehrzahl: Jugend = junge Leute,**
- **Gefäß, Ort, Land, Zeit für Inhalt bzw. Person: Ein Glas trinken, England fürchtet… , London meldet…, Das 18. Jahrhundert glaubte…, Köpfchen = Verstand, Himmel = Gott,**
- **Sinnbild für Abstraktum: Lorbeer = Ruhm** (WILPERT 1989: 570-571).

Metonymie wird oft nach Meinung vieler Literaturwissenschaftler als Untergruppe der **Metapher** betrachtet, aber im Gegensatz zur **Metapher**, in der die Bedeutung eines Wortes auf das andere Wort auf Grund irgendwelcher vorhandener Ähnlichkeiten übertragen wird, ist die Bedeutung bei der **Metonymie** mit bestimmten wahrheitsgetreuen Inhalten und Beziehungen verbunden. An Stelle des einen Wortes, das für einen bestimmten Begriff steht, gebraucht man ein anderes Wort, welches in realer Beziehung steht zu dem zuerst Genannten, z. B. **"Ich lese Kafka".** an Stelle **"Ich lese das Buch von Franz Kafka".**

So betrachtet ist die **Metonymie** eine kürzere Form der Übertragung der Bedeutung als die **Metapher** selbst; außerdem stellt sie eine solche Art der Bedeutungsübertragung dar, dass die ursprüngliche Bedeutung fast völlig eingebüßt wird (SOLAR 2001: 77-78).

3.1 ZURÜCK ZUR METAPHER

Nach der Auffassung der kognitiven Linguistik gehört die **Metapher** in den Bereich der Gedankengänge, wobei sie selbst als eines der grundlegenden Prinzipien des menschlichen Ausdruckssystems vorkommt.

Die Wende in dieser Hinsicht bildet das Werk von George **Lakoff** und Mark **Johnson** aus dem Jahre 1980, welches als Grundlage für die Entstehung der kognitiven Linguistik angesehen wird. Die **Metapher** wird hier definiert als das Verstehen eines Ausdrucks mit Hilfe eines anderen. Dieser Definition nach ist die **Metapher** nicht nur eine Angelegenheit der Sprache, sondern vor allem eine Angelegenheit des Denkens. Sie existiert zuerst im Denken, bevor sie in die Sprache übergeht. Wenn die **Metapher** aber im Denken vorhanden ist, so waltet sie über unsere Verhaltensweise, Wahrnehmung, unsere Beziehungen mit anderen Menschen…

Um diese Eigenschaften der **Metapher** hervorzuheben, führt man den Ausdruck **Ausdrucksmetapher** ein; sie spiegelt sich in der Sprache wider in unterschiedlichen metaphorischen Ausdrücken.

Die **Metapher** ist auf der Projizierung der Struktur eines Ausdrucks (= Ausgangsausdruck, Ausgangspunkt) auf einen anderen (= Zielausdruck, Zielpunkt) aufgebaut. Dabei ist zu bemerken, dass der erste Ausdruck wahrnehmbar und wohlbekannt ist.

Diesbezüglich geben **Lakoff** und **Johnson** (1980: 4-5) in ihrem Werk ein Beispiel für Ausdrucks**metapher**, mit derer Hilfe man den Ausdruck **AUSEINANDERSETZUNG** verstehen soll. Diese lautet: **DIE AUSEINANDERSETZUNG IST KRIEG.**

Man kann sie auch wieder erkennen in folgenden Ausdrücken:

Seine Behauptungen sind nicht zu **widerlegen.** Er griff jeden **Schwachpunkt meiner Argumentation** an. Seine Kritik **traf ins Schwarze.** Seine Kritik war **zerstörend.**

DIE AUSEINANDERSETZUNG wird also dem Krieg gleichgestellt, aber nicht nur das: Eine **AUSEINANDERSETZUNG** kann man gewinnen oder verlieren; die Person, mit der wir eine **AUSEINANDERSETZUNG** haben, sehen wir als unseren Feind, Gegner an; wir greifen ihren Standpunkt an und versuchen, unseren zu verteidigen, durchzusetzen; dabei erobern wir das Territorium oder verlieren es, indem wir verschiedene Taktiken anwenden.

Diese Auffassung von **AUSEINANDERSETZUNG** bestimmt unsere Kultur, in manch anderer Kultur kann die **AUSEINANDERSETZUNG** als ein Spiel verstanden werden, und die Gegner wären hier die ausführenden Kräfte, deren Aufgabe darin bestünde, eine wunderschöne unterhaltsame Vorstellung zu geben.

Metaphern sind manchmal unumgänglich und die einzige Art und Weise, wie etwas ausgedrückt werden kann.

Die Ausdrucks**metapher Liebe ist eine Reise.** begegnet uns häufig in der Literatur. Sie dient dazu, über folgende Beispiele in Erfahrung zu bringen, was **Liebe** als Begriff in Verbindung mit dem Begriff **Reise** beinhaltet:

Wir befinden uns **auf einer Kreuzung.**
Unsere **Wege trennten sich.**
Das führt **nirgendwohin.**
Wollen wir **einen neuen Anfang wagen?**
Sie fanden **den Ausweg** aus ihrer Krise.

Laut **Lakoff** (zitiert nach KLIKOVAC 2004: 13) setzt die Ausdrucks**metapher** voraus, dass ein solches System von onkologischen Korrespondenzen zwischen Ausgangspunkt und Zielpunkt existiert, dass die Elemente eines Punktes den Elementen des anderen entsprechen. Man spricht hier von der **Widerspiegelung.**

So scheinen Ausdrucks**metaphern** (= die das Sinnbild für physische, konkrete Erfahrungen sind) unser Grundmittel zum Verstehen von abstrakten Erfahrungen zu sein.

4 GEGENÜBERSTELLUNG: METAPHER – METONYMIE

Der Begriff **Metapher** ist sehr breit gefächert, und deswegen umfasst er fast alle Veränderungen in der Bedeutung eines Wortes. So entwickeln sich in letzter Zeit sehr viele Lehren über die **Metapher,** die man **Theorien der Metapher** nennt.

Diese Theorien gehen von dem Problem aus, welches tief in der traditionellen Auffassung verankert ist, dass einem Wort eine andere Bedeutung beigegeben wird. Des Weiteren zeigt sich die Schwierigkeit der Überzeugung, nach der die **Metapher** durch eine Abweichung vom normalen, gewöhnlichen Sprachgebrauch gekennzeichnet ist.

Es ist offensichtlich, dass wir im alltäglichen Sprachgebrauch ohne **Metaphern** nicht auskommen (z. B. Ich bin durch die Prüfung **gefallen.** oder Sein Freund ist ein richtiger **Esel.** oder Dieses Buch ist ganz schön **schwer.**).

Sie haben sich in unserer Sprache so sehr eingebürgert, dass man sie als **Metaphern** nicht mehr empfindet. Diese Tatsache führte zur Schlussfolgerung, dass die ganze menschliche Sprache metaphorisch ist.

Doch wann und wie kommt es zur Übertragung der Bedeutung und warum können wir sie letzten Endes verstehen? Es gab unzählige Auseinandersetzungen mit dieser Problematik, wobei sich zeigte, dass das größte Problem wohl sei, die gewöhnliche Beziehung zwischen dem Bezeichneten und dem Bezeichnenden

von der ungewöhnlichen Beziehung zu unterscheiden. Eben die ungewöhnliche Beziehung zwischen dem Bezeichneten und dem Bezeichnenden taucht in einer **Metapher** auf. So bringt man das Wort **"Flamme"** mit dem Wort **"Liebe"** in Verbindung (Diese ungewöhnliche Beziehung entstand zur Zeit des Klassizismus!). Man nimmt an, dass es zu einer neuen Beziehung zwischen den Bezeichnenden selbst gekommen ist, so dass **"Liebe"** und **"Flamme"** eine besondere Verbindung eingegangen sind, während die Beziehungen zwischen den Bezeichnenden (**"Liebe"** und **"Flamme"**) und ihren Bezeichneten unverändert blieben. Diese neue Beziehung nennen einige Theoretiker **Symbolisierung.**

Nach **Roman Jakobson** wird die Verbindung der Motive untereinander, aber auch der Wörter selbst oder gar der thematischen Ganzheiten auf zwei grundlegende Weisen gedeutet: Diese kann man nur verstehen, wenn man akzeptiert, dass im Prozess des Denkens und Sprechens zwei Grundprinzipien gebraucht werden:

Nach dem ersten Prinzip verbindet man Ähnliches miteinander oder zwei Sachen, die einander entgegengesetzt sind und

Nach dem zweiten Prinzip wird etwas mit etwas verbunden, was ihm nahe steht oder was sich mit dem Ersten direkt berührt im räumlichen oder zeitlichen Sinne.

So assoziiert uns das Wort **"Haus"** auf Heim, Gebäude, Wohnstätte, also auf alles, was dem Haus ähnelt[1], oder es erinnert uns an alles, was mit Haus in Verbindung gebracht wird, z. B. Garten, Zaun, Blumen…[2] (SOLAR 2001: 89).

Die **Metapher** überwiegt in der Lyrik als starkes Ausdrucksmittel, während **Metonymie** im realistischen Roman oder in der Erzählung vorkommt.

Metapher und **Metonymie** ermöglichen uns sowohl die Einteilung und die Analyse bestimmter literarischer Verfahren, als auch die Einsichten in die Art und Weise wie eine Sprache innerhalb eines literarischen Werkes funktioniert.

5 DIE EINSEITIGKEIT DER AUSDRUCKSMETAPHERN

Lakoff und **Johnson** haben eine wichtige Eigenschaft der Ausdrucks**metaphern** erkannt, nämlich ihre Einseitigkeit. Sie enthüllen uns nur die eine Seite des abstrakten Begriffs, während die anderen im Verborgenen bleiben. Deshalb gibt es mehr **Metaphern** zum Verstehen eines abstrakten Begriffs, so steht für die **Liebe** nicht nur die bereits erwähnte **Metapher Liebe ist eine Reise.,** sondern auch folgende **Metaphern:**

---

[1] Verbindungen nach Ähnlichkeit bezeichnet Jakobson als metaphorische.

[2] Diese nachbarschaftliche Art von Verbindung nennt Jakobson metonymisch. Metaphorische Verbindungen sind außerdem paradigmatisch (= Möglichkeiten) und metonymische syntagmatisch (= real).

Liebe ist eine physische Kraft. (Sie zieht mich an.)
Liebe ist ein Kranker. (Ihre Beziehung ist gesund / fest.)
Liebe ist Wahnsinn. (Er ist verrückt nach ihr.)
Liebe ist Zauber. (Sie hat mich verzaubert.)
Liebe ist Krieg. (Sie hat um ihn gekämpft.) usw. (KLIKOVAC 2004: 15).

Durch diese Vergleiche der Liebe mit anderen konkreten Begriffen wurde ihre Bedeutung vielfach erweitert.

Der metaphorische Prozess geht von einem konkreten Begriff aus zu einem abstrakten und nicht umgekehrt. Der Ausgangs- und der Zielpunkt können daher ihre Plätze nicht tauschen.

Nach ausgiebiger Forschung hat man herausgefunden, dass der typische Ausgangspunkt sein kann:

1. der menschliche Körper,
2. Gesundheit und / oder Krankheit,
3. Tiere, Pflanzen,
4. Gebäude,
5. Maschinen, Werkzeug,
6. Spiele, Sport,
7. Geld, Arbeit,
8. Essen und Kochen,
9. Wärme und Kälte,
10. Licht und Dunkelheit,
11. Kräfte, Bewegung, Richtung und andere (KLIKOVAC 2004: 17).

Der gewöhnliche Zielpunkt ist abstrakt, nicht fassbar, schwierig zu umreißen. Dazu zählt man Folgendes:

1. Emotionen, Gefühle (Ärger, Wut, Angst, Liebe, Glück, Trauer, Stolz usw.),
2. Wunsch,
3. Moral (Aufrichtigkeit, Ehrlichkeit, Tapferkeit, Ehre… und ihr Gegenteil),
4. Denken,
5. Gesellschaft / Nation,
6. Politik,
7. Wirtschaft,
8. zwischenmenschliche Beziehungen,
9. Kommunikation,
10. Zeit,
11. Leben und Tod,
12. Glaube,
13. Geschehnisse und Handlungen.

Dieser langen Liste kann man entnehmen, dass die meisten unserer abstrakten Begriffe definiert werden mit Hilfe der **Metaphern.**

Was die innere Struktur der **Metapher** anbetrifft, können wir behaupten, dass sich die Gesamtbedeutung nicht aus der Bedeutung der Einzelkomponenten erahnen lässt, denn sie haben ihre eigene Logik, die unser Verstehen einschränkt und in richtige Richtung lenkt

6 VERSCHIEDENE ARTEN VON AUSDRUCKSMETAPHERN

Ausdrucks**metaphern** sind nicht alle gleich. **Lakoff** und **Johnson** sprechen von drei Arten der **Metapher:**

- **strukturelle Metaphern** wie die **Liebe,** die **Auseinandersetzung.** Sie werden so ausgelegt, dass der eine Ausdruck metaphorisch mit Hilfe des anderen entsteht;
- Zur zweiten Art gehören die so genannten **Orientierungsmetaphern,** die unserem räumlichen Orientierungssinn entnommen wurden und deren Ausgangspunkte Begriffe wie **oben – unten, links – rechts, innen – außen, tief – seicht…** sind (z. B. **Das Glück ist oben.** = schweben; **Die Trauer ist unten.** = fallen).
- Die dritte Art besteht aus **ontologischen Metaphern,** mit derer Hilfe wir Geschehnisse, Handlungen, Emotionen und Ideen als Substanzen oder Teile eines Ganzen sehen, z. B. den Satz: **Die Preise werden erhöht.** versteht man metaphorisch als Substanz, Teil eines Ganzen mit Hilfe des Substantivs **Inflation.**

7 DIE MOTIVIERTHEIT DER AUSDRUCKSMETAPHERN

Metapher entsteht bekanntlich auf Grund der bereits vorhandenen Ähnlichkeit zwischen zwei Begriffen. Sie hängt mit unserer biologischen und kulturellen Erfahrung zusammen.

In einigen Fällen gibt es tatsächlich Ähnlichkeit zwischen zwei Objekten, die durch die **Metapher** verbunden sind. Diese Ähnlichkeit kann von früher vorhanden sein, oder sie kann auch aus dem metaphorischen Verstehen eines Begriffs mit Hilfe des anderen hervorgehen.

Diese zweite Form der Ähnlichkeit nennt man auch **strukturelle Ähnlichkeit.**

8 DIE KATEGORISIERUNG

Einer der aufschlussreichsten und wichtigsten kognitiven Prozesse für die Linguistik ist die **Kategorisierung.** Es handelt sich um mentale Einordnung der Erscheinungen in Gruppen

(= Kategorien) für Bedürfnisse des Denkens und der sprachlichen Kodierung.

Die Kategorien werden auf Grund ihrer Eigenschaften gebildet, die allen ihren Gliedern gemeinsam sind. Dennoch müssen für die Mitgliedschaft in einer Kategorie bestimmte Bedingungen und Kriterien erfüllt sein, ihre Grenzen sind klar gesetzt, alle Glieder sind gleichberechtigt, gleichrangig und haben den gleichen Status.

Doch psychologische Untersuchungen haben ergeben, dass es innerhalb der Kategorie einen Prototypen gibt, der das beste Beispiel, das Musterbeispiel für diese Kategorie darstellt – es ist die Rede von dem Typ, der uns als erster einfällt, wenn wir den Namen der entsprechenden Kategorie erwähnen. An ihn werden andere Glieder der Kategorie geknüpft, z. B.

die Kategorie: das Obst,
ihre Prototypen: Apfel und Orange.

9 METAPHERN IM POETISCHEN WERK

Die Frage: „Was für ein Verhältnis herrscht zwischen den **Metaphern,** die im alltäglichen Sprachgebrauch sind und in poetischen Werken?“ scheint an dieser Stelle berechtigt zu sein. Die Fachleute behaupten, dass sich die großen Poeten, die etwas von ihrem Handwerk verstehen, des gleichen Werkzeugs bedienen wie die Laien. Ihre Kreativität besteht darin, dass sie sprachliche und Ausdrucksquellen auf die bestmögliche Art anwenden, die uns allen zur Verfügung stehen.

Metaphern werden im poetischen Denken so erweitert, dass dem Ausgangspunkt Elemente der Widerspiegelung hinzugefügt werden. Auf diese Weise erhält die **Metapher Der Tod ist Schlaf.** Widerspiegelung mancher Aspekte des Schlafs im Tod wie etwa: Unbeweglichkeit, horizontale Lage… Die Weiterbearbeitung der **Metapher** setzt einfallsreiche Ergänzung bereits vorhandener Elemente, die sich widerspiegeln, voraus.

Die **Metapher** spielt auch eine bedeutende Rolle in der Wissenschaft, da sie zum besseren Verstehen von abstrakten Begriffen dient; diese sind wiederum der Gegenstand der wissenschaftlichen Forschung. Größtenteils beruhen wissenschaftliche Theorien gerade auf **Metaphern.**

Was die Linguistik anbetrifft wird bemerkt, dass sie ihre **Metaphern** aus dem Bereich der Biologie übernommen hat. Der Strukturalismus verdankt seine **Metaphern** dem Bauwesen usw. **Metaphern** findet man auch in anderen wissenschaftlichen Disziplinen wie Physik, Psychologie, Informationswissenschaften…

Des Weiteren lebt das menschliche Geschlecht von **Metaphern,** weil sie unser Denken und Benehmen prägen.

Die Ereignisse in einer Gesellschaft oder auf der ganzen Welt üben einen starken Einfluss auf die **Metaphern** aus.

Metaphorisches Verstehen der Situation ist in zwei Teile gegliedert:

- Im ersten Teil befinden sich **Metaphern,** die unsere Denkweise aufbauen;
- Im zweiten Teil stoßen wir auf metaphorische Definitionen, die uns die Anwendung der entsprechenden **Metapher** in entsprechender Situation möglich machen.

Manche Ausdrucks**metaphern** sind universell, das bedeutet, sie werden in mehreren Sprachen gebraucht und haben die gleiche Bedeutung (= auch in genetisch nicht verwandten Sprachen und verschiedenen Kulturen), z. B. **Glück ist Licht.**

Diese **Metapher** wurde sowohl im Englischen als auch im Chinesischen und Ungarischen gefunden.

Woher kommen eigentlich diese Ähnlichkeiten? Sie gehen aus universellen Eigenschaften der menschlichen Physiologie hervor.

10 BEISPIELE AUS DER ZEITSCHRIFT DER SPIEGEL

10.1 BEISPIELE FÜR DIE METAPHER

Es ist feststellbar, dass die **Metaphern** sowohl in der gesprochenen als auch in der geschriebenen Form der Sprache sehr häufig im Gebrauch sind. Auf nur 89 ersten Seiten der Zeitschrift **"DER SPIEGEL",** - die zur Untersuchung des praktischen Teils dieser Arbeit herangezogen wurde -, findet man 100 Beispiele zu jeweils 50 für die **Metapher** und für die **Metonymie**. Nun werden die Beispiele für die **Metapher** angeführt.

1. In seiner deutschen Heimat gilt der ehemalige Weltklasse–Profi immer noch als **schwieriger Charakter.** (S. 5)

2. Es war nur **eine Frage der Zeit,** wann darüber gesprochen wird. (S. 6)

3. Als ich nach fast 50 Jahren Arbeitsleben meine Rente erhielt, **glaubte** ich, **wie Hemingways Fischer Santiago in** "Der alte Mann und das Meer" **den Fang meines Lebens gemacht** und fürs Alter ausgesorgt zu haben. (S. 10)

4. Allerdings **hatte** auch ich **nicht mit den Haifischen,** sprich den Politikern unserer großen "Volksparteien", **gerechnet.** (S. 10)

5. Als die ihr **Zerstörungswerk vollendet hatten, blieb** mir von meiner Rente **genauso viel übrig wie Santiago von seinem Schwertfisch: ein abgenagtes Gerippe,** das nutzlos im brackigen Hafenwasser dümpelt. (S. 10)

6. Darum gibt's nur eins: Die kleinen Parteien wählen, damit sich die großen **rot- und schwarzärgern!** (S. 10)

7. **Es gibt** in den nächsten 20 Jahren **keinerlei Rentenerhöhungen** – auch nicht den sogenannten **Inflationsausgleich!** (S. 10-13)

8. Das sollte **der Preis** beziehungsweise **die Schuld der heutigen Rentengeneration** gegenüber ihren Kindern sein. (S. 13)

9. Faszinierend scheint zugleich, **mit welch außergewöhnlich evolutionärer Geschwindigkeit sich das Gehirn durch Überproduktion die eigene Lebensgrundlage entzieht.** (S. 13)

10. **In der "Spur",** in der er läuft, die in der Kindheit und Jugend festgelegt wurde, **läuft er sein Leben lang.** (S. 13)

11. **Dieser Satz erhält** beim Verlust der Arbeitsfähigkeit **eine besondere schmerzhafte Bedeutung.** (S. 15)

12. **Ein Blick** auf die geringen gesetzlichen Leistungen bei Erwerbsunfähigkeit **genügt.** (S. 15)

13. **Ein Schuss nur statt eines Höllenfeuers – der Erfolg beflügelt** nun nach dem glücklichen Ende der Operation jene, die angesichts der nähergerückten Tenorgefahr **härtere Saiten aufziehen** wollen: Nur Stunden vor dem Finale im Sauerland **verschärfte** die Kanzlerin beim CDU-Grundsatzkongress in Hanau den Ton. (S. 24)

14. Die legendäre Mille Miglia **wird** auch in Zukunft **beide Welten zusammenschweißen.** (S. 25)

15. In der Zeit dazwischen **stand** er **an der Spitze** der Partei. (S. 27)

16. Er **hat nichts gegen Schwarz-Grün, findet die Ampel** aber ebenfalls **in Ordnung.** (S. 27)

17. Daneben **arbeitet** Trittin aber auch **an seinem Aufstieg zum Grünen-Star.** (S. 27)

18. **Die größte Stärke** Fischers **war,** dass er nicht nur **seinen Realo-Flügel hinter sich hatte,** er **genoss Respekt** in allen Lagern. (S. 27)

19. Buddhas **sind bekannt für ihre innere Ruhe,** sie **wirken** aber auch **dem wahren Leben entrückt.** (S. 28)

20. Er **ist der Nachkomme einer Göttin** – und wie ernst die legendäre CITROËN DS **lässt auch er die Konkurrenz weit hinter sich.** (S. 29)

21. Aber wir mussten handeln, sonst **wären uns die Sozialsysteme um die Ohren geflogen.** (S. 30)

22. Aber wir können den Leuten **den Gürtel** nicht immer **enger schnallen.** (S. 30)

23. Andrea Nahles und **der linke Flügel der SPD flattern vor Freude** über Kurt Beck. (S. 30)

24. Wenn die SPD **ein Vogel mit zwei Flügeln ist,** dann sehe ich mich dort, **wo beim Vogel der Kopf ist.** (S. 30)

25. Sie haben gesagt, Sie **hätten Ihre Entscheidung schon gefällt.** (S. 32)

26. Aber der, der geputscht hat, **hat uns** dann bald **die Brocken vor die Füße geschmissen.** (S. 32)

27. **Den Mut** muss man **haben.** (S. 32)

28. Vor allem **halten** wir **eine klare Linie** und geben uns nicht einer Politik hin, die von den Aktualitäten geleitet wird. (S. 32)

29. **Die Kürzung der Pendlerpauschale verstößt** wahrscheinlich **gegen die Verfassung** – doch **eine Korrektur des Gesetzes könnte** für die Bürger **teuer werden.** (S. 34)

30. Es **waren mächtige Männer,** die sich am vergangenen Freitag zur Kaffeezeit an einem Konferenztisch in Wiesbaden trafen. (S. 36)

31. **Die Herren,** die im Haus des Deutschen Schützenbundes zusammenkamen, **kämpften für die Interessen** der über zwei Millionen Sportschützen, Jäger und anderen Waffenbesitzer hierzulande. (S. 36)

32. Es könnte, so war die Befürchtung, **eine echte Schwachstelle der Union** unter Merkel offenlegen. (S. 38)

33. Deshalb **sollten** im neuen Grundsatzprogramm Themen wie Kinderbetreuung und Umweltschutz **eine große Rolle spielen.** (S. 38)

34. Sie stand damals unter Betreuung von „Tante Christa“, der Wirtin der „Tosa“, die Menschen ein Zuhause bot, die sonst auf der Straße hätten leben müssen oder **in ihrem Elend untergegangen wären.** (S. 42)

35. In der zweiten Familie **ist** er anfangs noch **„ein Sonnenschein“,** dann entwickeln sich Auffälligkeiten. (S. 43)

36. Dass er alle Biersorten kannte und in der Stadt um „Säufer und alte Knacker“ **keinen Bogen machte.** (S. 43)

37. **Das ist Gehirnwäsche,** wie bei den Wormser Kindern. (S. 43)

38. Wer ist nun schuld an diesen sonderbaren Freisprüchen, **die** im Volk **als “Katastrophe” angesehen werden?** (S. 43)

39. Parallel zu Kevins **Leidensweg nahm** bei der Kripo **die Überzeugung Gestalt an,** wie man sich das Verschwinden Pascals vorstellen müsse. (S. 43)

40. **Die Kirchengeschichte,** von der Küng berichtet, **hat sehr wenig mit Nächstenliebe zu tun.** (S. 44)

41. **Es ermöglicht einen Blick hinter die Kulissen** der katholischen Kirche und **skizziert Seilschaften,** die bis heute funktionieren. (S. 44)

42. Er setzte sich auch dann noch für Veränderungen ein, als andere Kirchenmänner längst resigniert hatten und **vor der Macht Roms in die Knie gegangen waren.** (S. 44)

43. Ratzinger und Küng freundeten sich an und **dachten** – laut Küng – **"auf derselben Wellenlänge".** (S. 44)

44. Auch für Küng und Ratzinger stellte sich die Frage, **welchen Weg sie einschlagen sollten.** (S. 44)

45. Er **fand die Sicherheit einer starren Kirchenhierarchie,** mit einem Schreibtisch hinter den dicken Mauern der einstigen Inquisitionsbehörde. (S. 44)

46. Zugleich **wehrte** er **sich gegen jeden Maulkorb.** (S. 45)

47. Selbst Lehmann gegenüber **erneuert er den Wunsch nach guten Beziehungen.** (S. 45)

48. **Der Anfänger nimmt an, kämpft, gewinnt, der Fall seines Lebens.** (S. 50)

49. Beide Male **war er Underdog,** beide Male **schien der Gegner übermächtig,** beide Male **hat er gewonnen.** (S. 50)

50. Aber nun **spielt** Ariane Bluttner **seinen Part.** (S. 50)

10.2 BEISPIELE FÜR DIE METONYMIE

Hier folgen 50 Beispiele für die **Metonymie**.

1. **Das British Museum eröffnet** diese Woche seine Ausstellung zur Terrakotta-Armee. (S. 5)

2. Noch nie **hat China** so viele der berühmten Tonkrieger **außer Landes gelassen.** (S. 5)

3. Nach der Lektüre des Artikels frage ich mich, ob es sein kann, dass **die Gemeinden** in den neuen Bundesländern nur ordentlich ihre Rechtsextremen **losschicken müssen,** um dann Hilfsgelder, bezahlt aus Steuereinnahmen der Allgemeinheit, zu kassieren. (S. 13)

4. Intern **hat sich die Bundesregierung** über ihren Beitrag zur Finanzierung eines möglichen Baus der Magnetschwebebahn Transrapid **verständigt**. (S. 14)

5. **Die Leibniz Universität Hannover hatte es** jahrelang **versäumt,** eine Empfehlung des Deutschen Hochschulverbandes gegen käufliche Promotionen umzusetzen. (S. 16)

6. **Die evangelische Kirche steht der Initiative** dagegen eher **ablehnend gegenüber.** (S. 18)

7. Die Operation begann im vergangenen Oktober, nachdem **der amerikanische Abhördienst NSA** im Internet verdächtige E-Mails zwischen Deutschland und Pakistan **abgegriffen hatte.** (S. 20)

8. **Das Bundeskriminalamt (BKA) wird** bald **Videokameras installieren,** um kontrollieren zu können, ob Gelowicz das Haus verlässt. (S. 22)

9. **Der Verfassungsschutz glaubt an diese Märtyrerthese, das BKA glaubt nicht daran.** (S. 22)

10. **Die Behörden verdächtigen** Adem Y., der erstmals 2002 in Frankfurt im Umfeld eines saudischen Wanderpredigers auffiel, schon länger als Schleuser im Namen des Dschihad! (S. 23)

11. **Ein Observationsteam beobachtet** Adem Y. und ein paar Freunde dabei, wie sie in Darmstadt Streit vor einer Discothek suchen, die vor allem von G's besucht wird. (S. 24)

12. **Sollten sich die Grünen** nach der nächsten Bundestagswahl **auf neue Konstellation einlassen?** (S. 27)

13. **Die Partei ist gespalten.** (S. 27)

14. **Die Partei hat sich** schon **verändert.** (S. 30)

15. **Die Union hat** ein Grundsatzprogramm **aufgeschrieben,** mit dem Sie alles machen können – von fast sozialdemokratischer Politik bis zu klassisch neoliberaler Politik. (S. 32)

16. Der Text hat nur sechs Seiten, aber **sechs Seiten Urteil des Bundesfinanzhofs** können quälend lang sein. (S. 34)

17. **Die Große Koalition hat** die Pendlerpauschale schon in den ersten Monaten ihrer Amtszeit **zusammengestrichen.** (S. 34)

18. Womöglich **wird das reparierte Gesetz teurer sein** als die bisherige Regelung. (S. 34)

19. **Das Bundesverfassungsgericht wird** frühestens im nächsten Jahr **eine Entscheidung fällen.** (S. 34)

20. Mit laschen Gesetzen **kommt die Regierung** der Waffenlobby **entgegen** – zu Lasten der inneren Sicherheit. (S. 36)

21. **Die deutsche Politik agiert** bei anderen Fragen des Waffenrechts, die deutlich stärker über Ballerfreude und satte Gewinne entscheiden, noch immer halbherzig – auf Kosten der öffentlichen Sicherheit. (S. 36)

22. **Die Partei mag** dank der Popularität der Kanzlerin derzeit **gut dastehen,** eingefleischten Konservativen aber hat sie schon länger nichts Schmackhaftes mehr zu bieten. (S. 38)

23. Da hat man es nicht gern, wenn **Fehler von Polizei und Staatsanwaltschaft die Bürger verwirren.** (S. 40)

24. Da **schnurrt die Staatsanwaltschaft.** (S. 40)

25. **Hatte die Saarbrücker Kripo** anfangs noch um Unterstützung durch den Berliner Psychologieprofessor Max Steller **gebeten,** auf dass es nicht zu einem zweiten Worms komme, **verzichtete die Staatsanwaltschaft brüsk** auf Stellers Rat in dem Moment, als der Wissenschaftler dringend davor warnte, Anklagen allein auf dubios erzielte Kinderaussagen zu gründen. (S. 40-42)

26. **Die saarländischen Ermittlungsbehörden haben** aus dem Montessori-Prozess und den Wormser Verfahren **nichts gelernt.** (S. 42)

27. **Das Gericht fand keine Hinweise,** dass etwas hineingefragt wurde. (S. 43)

28. Und jetzt dürfen wir enttäuscht sein, bis **die Staatsanwaltschaft Revision einlegt.** (S. 43)

29. **Die katholische Kirche** in Deutschland **ist** doch **in einer tiefen Krise.** (S. 44)

30. Doch **Reformeifer Roms erlahmte rasch.** (S. 44)

31. **Die Glaubenskongregation,** die ehemalige Inquisition, **setzte ihren mächtigen Apparat in Bewegung** – um am Ende eines langen Streits, im Jahre 1979, offiziell festzustellen, dass Küng nicht mehr als römisch-katholischer Theologe lehren darf. (S. 44)

32. Jedes neue Buch, jeder Vortrag, jeder Aufsatz **versetzte den Klerus in neue Aufregung** und bescherte Küng reichlich Prominenz – was für die Auflage seiner Bücher nicht schlecht war. (S. 45)

33. Eigentlich **mag Hollywood solche Geschichten.** (S. 50)

34. Bisher **hat Hollywood sich nicht geäußert,** darum nervt Bluttner weiter. (S. 50)

35. Vielleicht **ist United Artists** irgendwann so **genervt** von der ganzen schlechten Presse, dass sie den Opfern eine Entschädigung zahlt. (S. 50)

36. Bis zur Nacht von Stammheim **hatte die RAF** sieben Jahre lang **eine blutige Spur gelegt.** (S. 54)

37. **Bis heute sehen sich** die damals Verantwortlichen und die jetzigen Behördenchefs sowie **die zuständigen Ministerien nicht in der Lage,** viele Rätsel zu lösen. (S. 55)

38. Nach einem Trainingsaufenthalt in einem Militärlager der palästinensischen Guerilla – Truppe Fatah **kehrte die Gruppe** nach Berlin **zurück** und überfiel zwei Banken gleichzeitig, um das Startkapital für den Untergrundkampf zu beschaffen. (S. 55)

39. Drei Tage später, am 15.Mai 1975, **meldete sich das LKA** wieder in Pullach beim Bundesnachrichtendienst. (S. 60)

40. **Die Justizbehörden boten an,** die durch Meinhofs Tod gerissene Lücke im Hochsicherheitstrakt aufzufüllen. (S. 63)

41. **Die Bundesregierung hat nur die Wahl,** die Gefangenen umzubringen oder sie irgendwann zu entlassen. (S. 71)

42. Unmittelbar nach dem Selbstmord der Häftlinge **wusste das Landeskriminalamt** ganz **genau,** auf welche Weise die Gefangenen miteinander kommunizieren konnten. (S. 78)

43. Mit diesen Fragen **konfrontierte der SPIEGEL** in den vergangenen Wochen Bundesministerium, Bundesnachrichtendienst, Bundeskriminalamt und vor allem **die Behörden in Baden-Württemberg.** (S. 78)

44. **Das Innenministerium teilte** dazu am 5. September **mit,** "die Prüfung der möglichen Freigabe von Verschlusssachen" sei "ein komplexer und vielschichtiger Vorgang". (S. 78)

45. Selbst ein juristisches Gutachten, in dem **das Stuttgarter Justizministerium die Frage untersucht,** welche Vorgänge heute noch als geheim oder nicht geheim eingestuft werden, wird geheim gehalten. (S. 78)

46. Auch die weiteren Ereignisse im Deutschen Herbst 1977 legen den Schluss nahe, dass **die Behörden sehr genau darüber im Bilde waren,** was sich im siebten Stock tatsächlich abspielte. (S. 78)

47. **Die EU-Kommission soll** bis Ende 2009 **einen Bericht vorlegen,** ob Warnhinweise vor Gesundheitsschäden auf alkoholischen Getränken – in Frankreich für Schwangere bereits Usus – eine "europäische Harmonisierung erfordern". (S. 81)

48. **Sollte die Kommission dies unterstützen,** fürchtet Peter Hahn, Geschäftsführer des Deutschen Brauer-Bundes, "werden auch die Diskussionen um ein Alkoholwerbeverbot im Sport wieder an Schärfe gewinnen. (S. 81)

49. Seit Monaten **steht das McLaren-Team unter Verdacht, bei Ferrari spioniert zu haben.** (S. 86)

50. Wie am vergangenen Freitag bekannt wurde, **ermittelt die Israel Securities Authority** schon seit längerem gegen den hochrangigen Manager des staatlichen israelischen Energiekonzerns IEC, Dan Cohen, wegen des Verdachts der Bestechlichkeit. (S. 89)

SCHLUSSFOLGERUNG – METAPHER UND METONYMIE

Metapher und **Metonymie** sind seit der Antike beliebte sprachliche Erscheinungen, insbesondere die **Metapher.**

Sie werden seither von zahlreichen wissenschaftlichen Disziplinen erforscht.

Die kognitive Linguistik, die in dieser Arbeit genauer beschrieben wird, beschäftigt sich mit diesen sprachlichen Phänomenen ausgiebiger als andere Wissenschaften. Sie stellt fest, dass die **Metapher** mit dem menschlichen Denken, seinen Denkvorgängen, dem Verstehen der Sprache und der Wahrnehmung überhaupt verbunden ist.

Im ersten Teil der Arbeit werden theoretische Grundlagen gegeben. Es werden die beiden Begriffe - so genau es geht – definiert, einander gegenübergestellt, ihre Unterschiede und Gemeinsamkeiten werden hervorgehoben. Des Weiteren werden wichtige Eigenschaften der **Metapher** angeführt.

Darauf folgt der praktische Teil, in dem jeweils 50 Beispiele für die **Metapher** und 50 für die **Metonymie** angegeben werden.

Es ist evident, dass die menschliche Sprache auf **Metaphern** (und etwas weniger auf **Metonymien**) aufgebaut ist, und dass sie ohne diese gar nicht auskommt.

Dies bezeugt die Häufigkeit ihres Vorkommens im Sprachgebrauch, denn auf nur 89 Seiten der Zeitschrift DER SPIEGEL, der Beispiele für den praktischen Teil der Arbeit entnommen wurden, findet man über 100 Beispiele für diese sprachlichen Erscheinungen. Dabei kommt die **Metapher** häufiger vor als die **Metonymie** (möge man auf die Seitenangaben Acht geben).

Quelle

DER SPIEGEL, Nr. 37 / 10.9.2007. Hrsg. Rudolf Augstein. Hamburg

Literaturverzeichnis

Burdorf, D. (1997): *Einführung in die Gedichtanalyse.* Verlag J. B. Metzler. Stuttgart / Weimar

Eco, U. (1999): *Von Aristoteles bis Poe.* In: Bosse, H. / Rener, U. (Hrsg.): *Literaturwissenschaft. Einführung in ein Sprachspiel.* Rombach Verlag. Freiburg im Breisgau. S. 352-353

Fricke, H. / **Zymner,** R. (2000): *Einübung in die Literaturwissenschaft. Parodieren geht über Studieren.* Schöningh. Padeborn / München / Wien / Zürich

Grübel, R. / **Grüttemeier,** R. / **Lethen,** H. (2001): *Orientierung Literaturwissenschaft. Was sie kann, was sie will.* Rowohlts Enzyklopädie Hamburg

Gutzen, D. / **Oellers,** N. / **Petersen,** J. H. (1989): *Einführung in die neuere deutsche Literaturwissenschaft. Ein Arbeitsbuch.* Erich Schmidt Verlag

Jeßing, B. / **Köhnen,** R. (2003): *Einführung in die Neuere deutsche Literaturwissenschaft.* Verlag J. B. Metzler. Stuttgart / Weimar

Klikovac, D. (2004): *Metafore u mišljenju i jeziku.* BIBLIOTEKA XX VEK. Čigoja štampa. Beograd

Lakoff, G. / **Johnson,** M. (2003): *METAPHORS We Live By.* University of Chicago Press. Chicago

Polenz, P. **von** (1988): *Deutsche Satzsemantik: Grundbegriffe des Zwischen-den-Zeilen-Lesens.* Walter de Gruyter. Berlin·New York

Solar, M. (2001): *Teorija književnosti.* Školska knjiga. Zagreb

Wellbery, D. E. (1999): *Übertragen: Metapher und Metonymie.* In: Bosse, H. / Rener, U. (Hrsg.): *Literaturwissenschaft. Einführung in ein Sprachspiel.* Rombach Verlag. Freiburg im Breisgau. S. 139-154

Wilpert, G. **von** (1989): *Sachwörterbuch der Literatur.* Bd. 231. Körner Verlag. Stuttgart

Rezime

Još od antičkog doba metafora i metonimija se smatraju veoma popularnim jezičkim pojavama, osobito metafora. Oduvijek su bile predmetom istraživanja mnogobrojnih naučnih disciplina.

Kognitivna lingvistika koja je kao polazište podrobnije opisana u okviru ovog rada bavi se tim pojavama detaljnije negoli druge naučne discipline te utvrđuje da je metafora čvrsto povezana sa ljudskim mišljenjem, misaonim procesima, razumijevanjem i recepcijom jezika uopće.

Prvi dio rada čini teoretska osnova u sklopu koje se nastoji tačno odrediti pojam metafore i metonimije, zatim se oni uspoređuju i ističu njihove sličnosti i razlike. U nastavku se navode bitne karakteristike metafore, a potom slijedi praktični dio koji sadrži po pedeset primjera za svaku od dvije pomenute jezičke pojave. Korišteni primjeri porijeklom su iz njemačkog časopisa DER SPIEGEL.

Na osnovu svega navedenog da se jasno zaključiti da ljudski jezik počiva na temeljima metafore (i u nešto manjoj mjeri) metonimije te da se u svom opstajanju oslanja na njih. To potvrđuje i visok stepen njihove učestalosti tj. zastupljenosti u govoru budući da je na samo prvih 89 stranica časopisa DER SPIEGEL – iz kojeg su ekscerpirani primjeri za praktični dio rada – pronađeno preko 100 primjera tih jezičkih pojava. Pri tome se dalo uočiti da je metafora zastupljenija i više u upotrebi negoli metonimija (obrati li se pažnja na broj stranica na kojima se nalaze dotični primjeri).

Šerifović Aldina

Der Instrumental

des Mittels und der Art und Weise und seine Übersetzungsäquivalente im Deutschen

Abstract

Unter dem Aspekt der kontrastiven Linguistik werden in der folgenden Arbeit die Bedeutungen des Instrumentals in der Bedeutung des Mittels und der Art und Weise erschlossen und ihre Übersetzungsäquivalente werden nach Engels Modell[1] als Ergänzungen und Angaben analysiert. Dabei wird geprüft, welcher syntaktischen Ebene sie angehören, d.h. es wird geprüft, ob sie verbdependent sind oder ob sie den Status von Angaben haben. Es geht um die Frage der Äquivalenz bei der Übersetzung aus einer Sprache in die andere. Der Gegenstand der Untersuchung sind Phrasen im Instrumental ohne Präposition, die vom Verb abhängen und demnach den Status von Satzgliedern haben und diejenigen, die Satelliten von anderen Wortarten (Attribute) sind.

Die kontrastive Analyse zeigt, dass das primäre Übersetzungsäquivalent des Instrumentals die *mit-Phrase* ist, aber dass auch andere Übersetzungsäquivalente, vor allem in der Form einer Präpositionalphrase existieren.

Schlüsselwörter:

das Kasussystem, das Übersetzungsäquivalent, der Instrumental, die Ergänzung, die Angabe, die mit-Phrase, die Präpositionalphrase, die Nominalphrase, Dependenzgrammatik

[1] Engel (2004:90-134)

Sažetak

U ovome radu se sa aspekta kontrastivne analize ispituju značenja instrumentala koja imaju značenje sredstva i načina, a njihovi prijevodni ekvivalenti analizirani su na osnovu Engelovog modela kao dopune i dodaci. Na osnovu korpusa ispitaće se kojoj sintaksičkoj razini oni pripadaju, tj, da li zavise od glagola ili su dodaci. Postavlja se pitanje ekvivalentnosti pri prijevodu sa jednog jezika na drugi. Predmet istraživanja su fraze u instrumentalu bez prijedloga, koje zavise od glagola i imaju status rečeničnog dijela i fraze koje su sateliti drugih vrsta riječi (atributi).

Kontrastivna analiza pokazuje da je primarni prijevodni ekvivalent intrumentala mit-fraza, ali da postoje i drugi prijevodni ekvivalenti prije svega u obliku prijedložne fraze.

Ključne riječi:

padežni sistem, prijevodni ekvivalent, instrumental, dopuna, dodatak, mit-fraza, prijedložna fraza, imenička fraza, dependencijalna gramatika

1. Einleitung

Der Instrumental, den das deutsche Kasussystem nicht kennt, wird im Bosnischen in den reinen und in den Präpositionalkasus unterteilt, d.h. in den Instrumental mit und ohne Präposition. Die folgende Arbeit verschafft einen kurzen Überblick über die Bedeutungen des Mittels und der Art und Weise (der reine Instrumental). Der Faktor, der das Äquivalent in der deutschen Sprache beienflusst, ist die Verbvalenz sowie in der bosnischen als auch in der deutschen Sprache und demnach erscheinen Übersetzungen mit unterschiedlichen syntaktischen Funktionen. Die Analyse in der folgenden Arbeit wird zeigen, wie der bosnische Instrumental außer mit der *mit-Phrase* ins Deutsche übersetzt werden kann. Die zwei erwähnten Bedeutungen des reinen Instrumentals werden beschrieben, mit vielen Beispielen belegt und dann werden die Übersetzungsäquivalente im Deutschen unter der Berücksichtigung, ob diese Übersetzungsäquivalente Ergänzungen oder Angaben sind und mit welchen sprachlichen Mitteln sie ausgedrückt werden, untersucht.

2. Mittel[2]

Die Hauptcharakteristik dieser Kategorie ist nach Ivić (1954:7f), dass die Handlung eine zielgerichtete, transitive Tätigkeit ist. Die Autorin (1954:

[2] Beim Instrumental handelt es sich im Bosnischen um semantische Kategorien

270ff) macht eine weitere Unterteilung dieser Kategorie, die „vier Bedeutungstypen umfasst: den durchführenden, den ermöglichenden, den pseudo-durchführenden und den vermittlenden.“ Mit dem durchführenden Typ wird ein „Körperteil oder ein Werkzeug gekennzeichnet, mit dem der Vollzieher einer Handlung diese vollführt ... und das Organ ist bereits der Natur der Sache zufolge ein integraler Bestandteil des Vollziehers...“ /„*kopa motikom* (=er gräbt mit dem Spaten), *sadi rukom* (=er pflanzt mit der Hand)“/ (Ivić 1954:270f).

Mit dem Ermöglichungsinstrumental wird „das Hilfsmittel, dessen sich der Vollzieher bedient, um eine Handlung zu vollführen“ unter der Bedingung, dass „seine Tätigkeit mit der Ausführung der gegebenen Handlung nicht identisch ist“, bezeichnet und der Ermöglichungsinstrumental bezeichnet „einen Gegenstand und nicht ein Organ“ /“*pije čašom* (=er trinkt aus dem Glas), *pliva daskom* (er schwimmt vermittels eines Brettes)“/ (Ivić, 1954:271).

Die Unterscheidung zwischen den Organen und anderen Gegenständen, mit Hilfe deren der Vollzieher der Handlung diese vollführt, ist semantischer Natur und spielt auf der syntaktischen Ebene keine Rolle. Aus dem Grund wird in dieser Arbeit dieser Unterscheidung keine Aufmerksamkeit geschenkt und Körperteile und Organe werden zu Mitteln gezählt.

Hrvat (1985:11) bezieht sich auf Fillmore, aus dessen Definition hervorgeht, dass nur Gegenstände als Mittel aufgefasst werden können. In der bosnischen Sprache gibt es heute keine instrumentalen Phrasen, mit denen Menschen als Mittel bezeichnet werden. Die zweite Voraussetzung für den Instrumental des Mittels ist, dass die Funktion des Subjekts ein Lebewesen ausübt (Hrvat 1985:11). Die Analyse der Beispiele hat jedoch gezeigt, dass das Subjekt nicht immer ein Lebewesen ist. (vgl. Bsp. 3, 8) Diese instrumentalen Phrasen kann man keiner anderen Bedeutung des Instrumentals zuordnen.

An den folgenden Beispielen ist zu sehen, dass in der bosnischen Sprache der Instrumental des Mittels die Form einer Nominalphrase hat. Weiterhin wird verdeutlicht, dass diese Kategorie im Deutschen nicht nur die Form einer Präpositionalphrase mit der Präposition *mit* hat, sondern dass auch andere Übersetzungsäquivalente möglich sind.

Ins Deutsche wird der Instrumental des Mittels folgendermaßen übersetzt:

PRÄPOSITIVERGÄNZUNG (E_{prp})

Ausdrucksformen sind:

$Prp_{mit,\ von}$ + NomP

(1) *Dok se nije rastala od tijela, ona je prihvatala **rukom**, gledala **okom,** slušala **uhom**, ali je suštinu stvari znala sama sobom. (M.S.: 17)*[3]

*Solange sie an den Körper gebunden war, hatte sie **mit der Hand** gefühlt, **mit dem Auge** geschaut, **mit dem Ohr** gehört, aber das Wesen der Dinge hatte sie von selbst gewusst. (M.Se.: 16)*[4]

(2) *Tada se, međutim, nisam stidio, bio sam ljut, činilo mi se da sam se upustio u besmislenu stvar, ali sam pošao kroz bašču prema oronuloj kućici skrivenoj **šibljem i zovikom**. (M.S.: 54)*

*In jenem Augenblick jedoch schämte ich mich nicht, ich war erbost, es schien mir, als hätte ich mich in eine sinnlose Sache eingelassen, dennoch ging ich quer durch den Garten auf ein halb verfallenes, **von Holunder und anderem Gebüsch** verdecktes Häuschen zu. (M.Se.: 58)*

DIREKTIVERGÄNZUNG (E_{dir})

Ausdrucksform ist:

Prp_{aus} + NomP

(3) *Pozivam za svjedoka mastionicu, i pero i ono sto se **perom** piše. (M.S.: 9)*

*Ich rufe zum Zeugen die Tinte und die Feder und die Schrift, die **aus der Feder** fließt; (M.Se.: 7)*

SUBJEKT (E_{sub})

Ausdrucksform ist:

$NomP_n$

(4) *Njihove zrele oči su slobodne i kad se obaraju, neugodno otvorene i kad se skrivaju **trepavicama.** (M.S.: 19)*

*Ihre reifen Augen sind frei, auch wenn sie zu Boden blicken; sie bleiben unangenehm offen, auch wenn **die Wimpern** sie verdecken. (M.Se.: 18)*

AKKUSATIVERGÄNZUNG (E_{akk})

Ausdrucksformen sind:

$NomP_a$

[3] Selimović, Meša (2002): Derviš i smrt. Roman. Book-Marso. Beograd

[4] Selimović, Meša (1987): Der Derwisch und der Tod. Preveo: Werner Creutziger. Svjetlost. Sarajevo

(5) *prišao dvorišnoj kapiji i oprezno je zatvorio **mandalom**. (M.S.: 49)*
*... trat mit unhörbarem, gleichsam schwerelosem Schritt ans Hoftor und legte behutsam **den Riegel** vor. (M.Se.: 53)*

PRÄDIKAT[5]

(6) *Odmahnuo je **rukom** kad sam upitao da li zna za ubistvo u hanu. (M.S.: 72)*
*Er **winkte ab**, als ich ihn fragte, ob er von dem Mord in der Herberge wisse. (M.Se.:80)*

LOKALANGABE (A_{loc})

Ausdrucksformen sind:

PrpP mit der Prp_{in}

(7) *Neiskusan je, izložio se mjesečini, još ne umije da se krije **tamom i lažnim izrazom**, oči su mu širom otvorene, tobože sluša. (M.S.: 39)*
*Unerfahren war er, setzte sich dem Mondlicht aus, verstand es noch nicht, sich **in Dunkelheit und Verstellung** zu verbergen, seine Augen standen weit offen, sie sollten zeigen, dass er zuhörte. (M.Se.:41)*[6]

MODIFIKATIVE ANGABE (A_{mod})

Ausdrucksformen sind:

PrpP mit der Prp_{durch}

(8) *..., trebalo je ubiti svoju neodgovornu misao, **njegovom krvlju** se ukopati na mjestu koje je moje, moje po razumu i savjesti. (M.S.: 66)*
*..., töten musste ich meine unverantwortlichen Gedanken, **durch sein Blut** mich an dem Ort einpflanzen, der mein war, mein nach Vernunft und Gewissen. (M.Se.:71/72)*

2.1. Ergebnisse zum Mittel

Neben der *mit-Phrase* als dem primären Übersetzungsäquivalent des reinen Instrumentals in der Bedeutung des Mittels, macht das Subjekt die zweit größte

[5] Im Korpus sind viele Beispiele vorhanden, die als Prädikat übersetzt werden und keiner der Ergänzungen oder Angaben nach Engel zugeordnet werden können

[6] In den vorhandenen Wörterbüchern wurde kein Beispiel gefunden, in dem das Verb *sich verbergen* E_{sit} verlangt und demanch wurde diese Beispiel als A_{loc} analysiert.

Gruppe der Übersetzungsäquivalente aus. Im Falle der Übersetzung als Subjekt ist der Begriff im Instrumental hauptsächlich ein Körperteil, mit Hilfe dessen die Handlung ausgeübt wird. Sowohl die Präpositivergänzung als auch das Subjekt und die Direktivergänzung sind in der Übersetzung ins Deutsche Ergänzungen und hängen vom Verb ab. Weiterhin kommen die Akkusativergänzung und Angaben, wie die Modifikativ- und in einem Beispiel die Lokalangabe vor. Aus der Analyse geht hervor, dass nicht nur die Präposition *mit* als Übersetzung fungiert, sondern dass auch andere Präpositionen wie *aus, von, in* und *durch* vertreten sind. Bei der Übersetzung als Prädikat beinhaltet die Bedeutung des Prädikats das Mittel, denn aus der Bedeutung des Verbs *sich lehnen* versteht man den Körperteil *der Rücken*. Dieses Beispiel bezeugt, dass in diesem Falle, wo im Prädikat die Bedeutung des Mittels versteckt ist, die *mit-Phrase* ausgelassen werden kann (Er lehnte sich /mit dem Rücken/).

Viele dieser Beispiele könnte man auch im Deutschen als Mittel auffassen, denn z.B. die Feder ist das Mittel zum Schreiben, die Hand Mittel für das Winken und Streicheln. Alle diese Phrasen im Instrumental sind erfragbar und die Anapher lautet *time (damit).* In den vorhandenen Beispielen kommutiert die *mit-Phrase* mit *mit Hilfe, mittels, samt*; jedoch ist sie in der Funktion des Mittels durch die Negation *ohne* nicht erstzbar, wie das der Fall mit der Präposition *sa* ist.

Die Beispiele bestätigen auch, dass die Bedeutung des Mittels in allen Fällen von der Bedeutung der Art und Weise schwer zu trennen ist und demnach könnten diese beiden Bedeutungen in eine der Bedeutungen reduziert werden. Die Anapher wäre *tako (so)* und darin liegt der Unterschied zwischen der Bedeutung des Mittels und der Art und Weise.

3. Art und Weise

Der Instrumental der Art und Weise ist eine häufige Kategorie des Instrumentals im Bosnischen. Milka Ivić (1954:280) beschreibt diese Kategorie nicht gesondert, sondern im Zusammenhang mit der Kategorie der „elementaren Charakteristik“, die jedoch mit dem Instrumental der Art und Weise nicht übereinstimmt. Mit dem „Instrumental der elementaren Charakteristik“ wird alles jene bezeichnet, was der gegebene Begriff darstellt, d.h. die Eigenschaft, das Alter, der Beruf einer gewissen Person, bzw. das Ansehen, die Gestalt, die Anzahl, ... “ /“(*umirali su stotinama* = sie starben zu Hunderten)“/ (Ivić 1954:280f).

In den Instrumentalphrasen kommen als Nukleus meistens abstrakte Nomen vor (Hrvat 1985:39). Der Unterschied zwischen dem Instrumental des Mittels und dem Instrumental der Art und Weise ist oft nicht klar. Der Instrumental des Mittels ist als der Instrumental der Art und Weise anzusehen. In einigen Fällen können Nominalphrasen in Adjektivphrasen transformiert werden (Hrvat 1985:40) /*Čudnim jezikom...= Čudno ...* (vgl. Bsp. 63)/.

Es wird angenommen, dass die Übersetzungsäquivalente im Deutschen Modifikativergänzungen oder modifikative Angaben sein werden. Die Ausdrucksformen wären demnach Adjektivalphrasen. Folgende Beispiele werden zeigen, welche Übersetzungsäquivalente des bosnischen Instrumentals der Art und Weise im Deutschen vorkommen.

MODIFIKATIVE ANGABE

Ausdrucksformen sind:

PrpP mit den Prp $_{\text{mit, auf, durch, in}}$

(9) ***Čudnim jezikom*** *sam govorio, zaista, a uzalud.* ***(****M.S.:167)*

Mit verdrehter Sprache *hatte ich gesprochen, wahrhaftig, aber vergebens. (M.Se.:185)*

(10)*Jer ako ono* ***neobjašnjivim putevima*** *izvlači iz mene čak i što nisam htio da kažem, što nije bila moja misao, ...(M.S.: 10/11)*

Denn wenn es ***auf unerklärlichen Wegen*** *aus mir sogar das herausholt, was ich nicht sagen wollte, was nicht mein eigener Gedanke war ... (M.Se.: 9)*

(11)*Doduše, već sam se umiješao,* ***ćutanjem,*** *ali to je miješanje koje me ne opovrgava, ...(M.S.: 47)*

Zwar hatte ich mich schon eingemischt, ***durch mein Schweigen****, doch das ist eine Einmischung, die mich nicht widerlegt, ... (M.Se.: 50)*

(12)*Poslije sam u kuću išao rjeđe, misli mi nisu bile čiste, i teško sam govorio* ***njegovim jezikom****. (M.S.:228)*

Später ging ich seltener in das Haus, meine Gedanken waren nicht rein, und schwer fiel es mir, ***in seiner Sprache*** *zu sprechen. (M.Se.:254)*

- AdjP/AdvP

(13)*..., volim proljeće, neumoreno i neotežalo, budi nas* ***vedrim lakomislenim zovom*** *da počnemo iznova, varka i nada svake godine, novi pupovi ničuiz starih stabala, (M.S.: 90/91)*

..., ich liebe den Frühling, dachte ich, ich liebe den Frühling, den unverbrauchten und unbeschwerten, ***heiter und leichtsinnig lockend*** *lädt er uns ein, neu zu beginnen, Trug und Hoffnung jedes Jahr, neue platzende Knospen aus alten Stämmen. (M.Se.: 101)*

(14) *Odgovarao je u raskorak, preskačući pitanja, pamteći* ***čudom*** *neku riječ ... . (M.S.:166)*

Die Antworten kamen bei ihm in falscher Folge - er übersprang Fragen, merkte sich ***seltsamerweise*** *dieses oder jenes Wort, ... (M.Se.:184)*

SUBJEKT (E_{sub})

Ausdrucksform ist

$NomP_n$

(15) *A izgledao sam miran, na to se čovjek navikne, išao* ***korakom*** *koji ne otkriva uzbuđenje, ... (M.S.: 15)*

Doch nach außen gab ich mich ruhig, daran gewöhnt man sich, ***mein Schritt*** *verriet keine Aufregung, ... (M.Se.: 14)*

PRÄDIKAT

(16) *Treba da ideš - rekao sam* ***šapatom.*** *(M.S.: 50)*

Du musst fort, ***flüsterte*** *ich ihm zu. (M.Se.: 54)*

3.1. Ergebnisse zur Art und Weise

Das häufigste Übersetzungsäquivalent im Deutschen ist die Modifikativangabe, deren Ausdrucksformen Präpositionalphrasen mit den Präpositionen *mit, auf, durch, in,* Adjektival- und Adverbialphrasen sind. Die Präposition *mit* tritt am frequentesten auf. Es folgen das Subjekt und das Prädikat als Übersetzungen des bosnischen Instrumentals der Art und Weise.

In beiden Sprachen ist dieser Instrumental nicht valenzbedingt und so wird er zu Angaben und nicht zu Ergänzungen gezählt. Demnach sind diese Phrasen weglassbar und durch andere Satzglieder ersetzbar.

4. Tabellarische Übersicht zum Instrumentals des Mittels und der Art und Weise

Bosnisch		Deutsch	
Semantische Kategorie im Bosnischen	Realisierungen im Bosnischen	Äquivalent im Deutschen	Ausdrucksform
- Mittel	- NP	- Präpositivergänzung(E_{prp})	$Prp_{mit, von}$ + NomP
		- Direktivergänzung (E_{dir})	Prp_{aus} + NomP
		- Subjekt (E_{sub})	$NomP_{n}$
		- Akkusativergänzung (E_{akk})	$NomP_{a}$
		- Prädikat	
		- Lokalangabe (A_{loc})	PrpP mit der Prp_{in}
		- Modifikative Angabe (A_{mod})	PrpP mit der Prp_{durch}
- Art und Weise	NP	- Modifikative Angabe (A_{mod})	PrpP mit den $Prp_{durch, in, mit, auf;}$ AdjP/AdvP
		- Subjekt (E_{sub})	$NomP_{n}$
		- Prädikat	

Zusammenfassung

Die Analyse der Übersetzungsäquivalente hat gezeigt, dass dem Instrumental im Deutschen mehrere Formen entsprechen und in dem Zusammenhang auch viele verschiedene Ausdrucksformen. Die Erwartung, dass von der Valenz, bzw. von der Abhängigkeit weiterer Satzglieder vom Verb, die Wahl der Übersetzung abhängt, hat sich größtenteils bestätigt. Als das primäre Übersetzungsäquivalent kommt die Präpositivergänzung mit der Präposition *mit*, deren Ausdrucksform überwiegend die Nominalphrase ist, vor. Neben der Präposition *mit* als der meist verwendeten Präposition für die Übersetzung des Instrumentals, kommen als Übersetzungsäquivalente die Präpositionen *aus, von, durch, in, auf* vor, die in Präpositionalphrasen sowohl als Ergänzungen als auch als Angaben relevant sind. Neben der Präpositivergänzung sind die Übersetzungen des bosnischen Instrumentals Subjekt, Prädikat, Akkusativ- und Direktivergänzung, desweiteren Modifikativ- und Lokalangabe.

Literaturverzeichnis

1. **Abraham,** Werner (2005): *Deutsche Syntax im Sprachenvergleich*. 2., verbesserte und erweiterte Auflage. Stauffenburg Verlag. Tübingen.
2. **Ballweg**, Joachim (1976): Zur Diskussion des syntaktischen Status der Präpositionalphrasen in Sätzen des Typs: Hans trifft das Fenster mit dem Stein. In: *Untersuchungen zur Verbvalenz*. Herausgegeben von Helmut Schumacher. Tübingen. S. 253-258.
3. **Barić E. et al.** (1997): *Hrvatska gramatika*. Zagreb.
4. **Breindl,** Eva (1989): *Präpositionalobjekte und Präpositionalobjektsätze im Deutschen*. Max Niemeyer Verlag. Tübingen.
5. **Brinker,** K. (1972): *Konstituentenstrukturgrammatik und operationale Satzgliedanalyse*. Althäum Verlag. Frankfurt am Main.
6. **Dürrscheid,** Christa (1999): *Die verbalen Kasus des Deutschen*. Walter de Gruyter. Berlin. New York.
7. **Engel**, Ulrich (2004): *Deutsche Grammatik*. Neubearbeitung. IUDICIUM Verlag. München
8. **Engel, U./Mikić, P.** (1983): Valenz im Deutschen und Serbokroatischen. In: *Deutsch im Kontrast*. Institut für deutsche Sprache. Mannheim. S. 197-255.
9. **Engel, U./Schumacher, H.** (1978): *Kleines Valenzlexikon deutscher Verben*. TBL Verlag Gunter Narr. Tübingen.
10. **Engeleke,** Sabine (2003): *Freie und feste Adverbiale im Deutschen*. Studien zur Informations- und Sprachverarbeitung. München.
11. **Eroms,** H.W. (1981): *Valenz, Kasus und Präpositionen*. Carl Winter Universitätsverlag. Heidelberg.
12. **Hrvat,** Smilja (1983): Der serbokroatische Instrumental und seine Entsprechungen im Deutschen. In: *Kontrastivne studije nemačkog i srpskohrvatskog jezika*. sv.4. S. 165-177. Novi Sad.
13. **Hrvat,** Smilja (1985): *Srpskohrvatski instrumental i njegovi prevodni ekvivalenti u nemačkom jeziku.* Magistarski rad. Filološki fakultet. Beograd.
14. **Ivić,** Milka (1954): *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj*. Naučna knjiga. Beograd.
15. **Popadić**, H. et al. (1988): Untersuchungen zum nominalen Bereich deutsch-serbokroatisch. In: *Deutsch im Kontrast*. Band 8. Julius Groos Verlag. Heidelberg. S. 18-87.
16. **Schröder,** J. (1987): Instrumentalrelationen – ein Beschreibungsproblem. In: *Deutsch als Fremdsprache 24*. Heft 2. S. 75-80.
17. **Silić**, Josip/**Pranjković**, Ivo: (2007): *Gramatka hrvatskoga jezika za gimanzije i visoka učilišta*. 2. Izdanje. Školska knjiga. Zagreb.
18. **Wolf, N.R.** (2003): Ebenen der Valenzbeschreibung: Die syntaktische Ebene. In: Agel, V. et al.**:** *Dependenz und Valenz*. Walter de Gruyter. Berlin. New York. S. 404-410.

Šerifović Aldina

Der Lokativ

des Ortes und seine Entsprechungen im Deutschen

Abstract

Der Sprachvergleich wird erst dann kompliziert, wenn für bestimmte sprachliche Erscheinungen keine parallelen Entsprechungen in der zu vergleichenden Sprache vorhanden sind. Das gilt z. B. für den Vergleich einer Sprache, wie des Bosnischen, das über sieben unterschiedliche Kasus verfügt, mit dem Deutschen, das nur vier Kasus hat.

Abraham (1977:26) bezieht sich auf Greenbergs Feststellung, dass "die Kasus verschiedener Sprachen nicht miteinander verglichen werden können – zwei Kasussysteme können eine verschiedene Anzahl von Kasus haben, die Benennungen der Kasus mögen ihre funktionellen Unterschiede verbergen - , dass aber die Kasusverwendungen als vergleichbar angesehen werden können."

Das gleiche gilt für den Lokativ, der in der bosnischen Sprache durch eine Präposition eingeleitet wird und oft eine Ortsangabe beinhaltet. Obwohl auch der Lokativ von einigen Verben regiert wird, spricht man heute nicht von einer Lokativergänzung. Als Übersetzungsäquivalente der Bedeutung des Ortes, dessen Formen im Bosnischen Präpositionalphrasen mit den Präpositionen *u, na, po, prema* und *pri* sind, gelten Situativergänzungen und Lokalangaben mit den Präpositionen *in, an, auf, vor, um, durch, zu, zwischen, gegenüber* und Adverbialphrasen als Ausdrucksformen.

Schlüsselwörter:

das Kasussystem, das Übersetzungsäquivalent, der Lokativ, die Ergänzung, die Angabe, die Präpositionalphrase

Sažetak

Poređenje jezika postaje komplikovano ukoliko za određene jezičke pojave ne postoje paralelni ekvivalenti u jeziku cilju. To je slučaj npr. u poređenju jezika kao što je bosanski, koji raspolaže sa sedam različitih padeža sa njemačkim koji ima samo četiri padeža.

Abraham (1977:26) se poziva na Greenbergovu tvrdnju da se "padeži različitih jezika ne mogu porediti – dva padežna sistema mogu imati različit broj padeža, ali nazivi padeža mogu skrivati njihovu funkcionalnu razliku -, ali se može porediti upotreba padeža."

Isto važi za lokativ, koji se u bosanskom jeziku uvodi prijedlogom i često ima značenje mjesta. Iako neki glagoli zahtijevaju upotrebu lokativa, danas ne govorimo o dopuni u lokativu.

Kao prijevodni ekvivalenti značenja mjesta, čiji su oblici u bosanskom jeziku prijedložne fraze uvedene prijedlozima *u, na, po, prema* i *pri*, javljalju se situativne dopune i mjesni prilozi sa prijedlozima *in, an, auf, vor, um, durch, zu, zwischen, gegenüber* i priloške fraze.

Ključne riječi:

padežni sistem, prijevodni ekvivalent, lokativ, dopuna, dodatak, prijedložna fraza

EINLEITUNG

Der Lokativ ist in erster Linie der Kasus des Ortes und in diesem Sinne hat er die Funktion einer Adverbialbestimmung und damit keine richtige Kasusbedeutung. Der Lokativ wird in der bosnischen Sprache nie in reiner Form verwendet; er kommt ausschließlich in Verbindung mit einer Präposition vor. Da im Bosnischen keine Lokativergänzung, aber der Kasus Lokativ, der immer von einer Präposition abhängt, vorhanden ist, handelt es sich beim Lokativ meist um eine Präpositiv- oder Situativergänzung, oder um eine Lokalangabe.

Als seine Grundbedeutung wird die Ortsangabe angenommen, sie ist statisch und dabei ist das Bewegen ausgeschlossen.

Nach Hanßon (1982:17) gibt es "kein einzelnes Morphem", das ausschließlich als Lokativ fungiert. Der Lokativ integriert "eine Anzahl von Präpositionen in das grammatische Feld der Lokativität und läßt sie als Variationen eines in reiner Form nicht belegbaren ‚Lokativs' erscheinen."

Die Präpositionen, die den Lokativ regieren, sind: *na (auf, an, bei, gegen, nach, über, zu), u (in, auf, an, zu), o (an, auf, bei, bis, gegen, über, um, von, zu), po (auf, an, bei, durch, in), prema* und *pri* (Stevanović 1974:488; Batistić 1972:9).

Im Folgenden wird auf die Grundbedeutung, die Bedeutung des Ortes, des bosnischen Lokativs eingegangen, seine möglichen Übersetzungsäquivalente ins Deutsche werden nach Engel (2004:90-134) in Ergänzungen und Angaben eingeteilt und analysiert.

1. Ort

Lokale Bedeutung drückt der Lokativ mit den Präpositionen *u, na, o, po, pri* und *prema* aus (Jahić et al. 2000:385f). Zur Ortsbezeichnung kann man die Präpositionen *na* und *u* verwenden. Der Lokativ mit der Präposition *na* bezeichnet einen Ort auf einer Fläche, im freien Raum, am Eingang oder Ausgang, am Anfang oder Ende, auf der äußeren Seite oder auf einer Höhe (Stevanović 1974:488 u. Rišner 2001:594). Möchte man eine Handlung im Inneren oder in den Grenzen eines Raumes oder Ortes bezeichnen, verwendet man die Präposition *u* mit dem Lokativ. (Stevanović 1974:496f u. Rišner 2001:594)

Rišner (2001:593) beschäftigt sich mit der Austauschbarkeit der Präpositionen *na* und *u*. Sie kommt zum Ergebnis, dass diese beiden Präpositionen wegen ähnlicher semantischer Bedeutung im Kontext oft vertauscht werden. Ihrer Meinung nach ist dies bei den Autoren des achtzehnten Jahrhunderts der Fall, obwohl bei den Autoren des zwanzigsten Jahrhunderts ungewöhnlicher Gebrauch der beiden Präpositionen zu finden ist. Diese beiden Präpositionen kommen mit Lokativ und Akkusativ vor, deren Grundbedeutung die Bedeutung des Ortes ist. Der Unterschied liegt im Ausdruck des Ortes: Der Akkusativ bezeichnet den Endpunkt des Handlungsprozesses, das Bewegen und der Lokativ bezeichnet den Raum, in dem die Handlung vollzogen wird, das Bewegen an einem Ort und das Ruhen. Die Gemeinsamkeit liegt in der Hauptbedeutung des Ortes und der Zeit.

Im Korpus wurden folgende Beispiele für die Bedeutung des Ortes gefunden und die Überstezungsäquivalente werden nach Engels Modell analysiert. Da die Präpositionen *u* und *na* die größte Gruppe der Lokalaussagen bilden, werden sie zuerst analysiert.

1.1 Die Präpositionen u *und* na

SITUATIVERGÄNZUNG (E_{sit})

Ausdrucksformen sind:

PrpP mit den Prp $_{in, an}$

(1) Pred vratima jedne sobe čekali su uzbuđeni, sabivši se u gomilu, zatvorivši nepravilan krug, **u** čijem je **praznom središtu** stajao stražar. (M.S.: 67)

Vor der Tür eines Zimmers warteten sie aufgeregt, dicht gedrängt, einen unregelmäßigen Kreis bildend, **in dessen leerer Mitte** ein Stadtwächter stand. (M.Se.:74)

(2) Sjedili smo gotovo **na dva kraja** sobe, između nas je nedovoljna razdaljina sobe i mučno očekivanje. (M.S.: 20)

Wir saßen einander gegenüber **an den Seiten** des Zimmers, zwischen uns die ungenügende Breite des Raumes und quälende Erwartung. (M.Se.: 19)

DIREKTIVERGÄNZUNG (E_{dir})

Ausdrucksformen sind:

PrpP mit den Prp $_{an, vor}$

(3) ... nepoznat čovjek sa bijelom mrljom lica, i sa rašljama nogu i ruku, što je, u muci, sam sebe razapeo **na vratima**. (M.S.: 48)

... ein neuer, unbekannter Mensch eingenistet, mit dem weißen Fleck des Gesichts, mit den starrenden Ästen der Beine und der Arme, die er sich**,** in der Qual, gleichsam selbst ausgebreitet **an die Tür** geschlagen hatte. (M.Se.: 52)

(4) Da sam znao, zatvorio bih teški mandal **na kapiji**, i ušao u kuću, neka se tuđe sudbine rješavaju bez mene. (M.S.: 43)

Hätte ich darum gewusst, ich hätte den schweren Riegel **vor das Tor** gelegt und wäre ins Haus getreten, mochten sich fremde Schicksale ohne mein Zutun entscheiden. (M.Se.: 46)

PRÄDIKAT

(5) Gdje si **na konaku**? (M.S.:402)

Wo **wirst du übernachten**? (M.Se.:444)

(6) Tražio ga je i njegov momak, onaj stariji, i saznao da je **u zatvoru**, s drugovima. **(**M.S.:171)

Gesucht hatte ihn auch sein Knecht, der ältere, und der hatte erfahren, dass Hasan mit ein paar Freunden **eingesperrt** sei. (M.Se.:190)

SUBJEKT (E_{sub})

Ausdrucksform ist:

$NomP_n$

(7) Oprosti zbog dima **u sobi.** (M.S.:320)
Entschuldige, dass **dein Zimmer** so verqualmt ist. (M.Se.:356)

LOKALANGABE (A_{loc})

Ausdrucksformen sind:

PrpP mit den Prp $_{\text{in, zwischen, auf, an, vor, um}}$

(8) Ispričala je, a to sam znao, čudnu sudbinu svoga brata, što je svršio škole **u Carigradu** ... (M.S.: 26)
Sie erzählte - das allerdings wusste ich schon - von dem seltsamen Schicksal ihres Bruders: wie er **in Stambul** Schulen besucht hatte ... (M.Se.: 26)

(9) Ostavljen **na dugom hodniku**, čekao sam .... (M.S.: 16)[1]
In einem langen Vorraum allein gelassen, wartete ich darauf, ... (M.Se.: 14)

(10) Ali kad sam naslućivao makar i nagovještaj uzburkanosti, stješnjavao sam se **u četiri zida** svoje sobe, i prisiljavao se da idem poznatom tvrdom stazom molitve. (M.S.: 36)
Ahnte ich aber auch nur die ersten Anzeichen inneren Aufruhrs, so duckte ich mich **zwischen die vier Wände** meines Zimmers und zwang mich auf den vertrauten**,** festen Pfad des Gebets. (M.Se.: 38)

(11) **Na sokaku**, pored tekijskog zida, zaraslog u bršljan, čuli su se koraci. (M.S.: 43)
Auf der Gasse, hinter der efeuüberwucherten Tekiehmauer, ließen sich Schritte hören. (M.Se.: 46)

(12) Sišao sam u bašču, mjesec je svijetlio **na kraju** neba, uskoro će zaći, dafina je počela da cvjeta, vazduh je okužen njome, treba je posjeći, otužna je, nametljiva. (M.S.: 50)
Ich stieg hinunter in den Garten, der Mond strahlte **am Himmelsrand**, bald würde er untergehen, der Paradiesbaum begann zu blühen, die Luft war erstickend von ihm erfüllt, fällen musste man ihn, er war aufdringlich, widerlich. (M.Se.: 54)

[1] Für den Lokativ der Substantive *selo, hodnik,...(das Dorf, der Flur, ...)* werden beide Präpositionen verwendet, jedoch mit kleinem Bedeutungsunterschied. Geschieht die Handlung im Freien, verwendet man *na*; geschieht die Handlung im geschlossenen Raum oder in seinen Grenzen, verwendet man die Präposition *u*. (Stevanović 1974:492)

(13) Možda bismo počeli da vičemo, s prijetnjom, bijesno, s pjenom **na ustima**. (M.S.:283)

Vielleicht hätten wir zu schreien begonnen, drohend, wütend, mit Schaum **vor dem Mund**. (M.Se.:313)

(14) **Na isječenom licu** još je treptala sreća zbog onoga što je bilo, i plašljiva nesigurnost zbog svega što je sad. **(**M.S.:155)

Um das narbenbedeckte Gesicht schwebte noch das Glück über das Gewesene und schon wieder ängstliche Unsicherheit über alles Gegenwärtige. (M.Se.:173)

- AdvP

(15) I ljudi će se čuditi, zašto da traži konak **na drugom mjestu**, nismo se ni zavadili ni zaboravili. (M.S.: 71)

Auch die Leute würden sich wundern, warum er **woanders** Nachtlager suche, wir hätten uns doch weder verzankt noch einander vergessen. (M.Se.: 79)

1.1.1 Ergebnisse zu den Präpositionen *u* und *na*

Die deutschen Übersetzungsäquivalente für die bosnischen Präpositionalphrasen mit der Präposition *u* sind: Präpositionalphrasen mit den Präpositionen *in* und *an* in der Funktion einer Situativergänzung, Präpositionalphrasen mit den Präpositionen *an* und *vor* in der Funktion einer Direktivergänzung, das Prädikat und das Subjekt und die größte Gruppe der Übersetzungsäquivalente bilden die Präpositionalphrasen mit den Präpositionen *in, zwischen, auf, an, vor* und *um* und Adverbialphrasen in der Funktion einer Lokalangabe.

1.2 Die Präposition o

Für das Ausdrücken des Ortes wird sehr selten der Lokativ mit der Präposition *o* verwendet. Sie kommt nur mit den Verben *visiti, biti obješen (hängen, aufgehängt sein)* vor (Stevanović 1974:505 u. Silić/Pranjković 2007:231) Diese Verben in Verbinding mit der Präposition *o* im Lokativ werden oft im übertragenen Sinne verwendet wie in den Phrasen: a) *biti na teretu nekome (jmdm. zur Last fallen), b) visiti nekome o vratu (jmdm. am Halse hängen)*

Fűr diesen theoretischen Ansatz wurde im Korpus kein Beispiel gefunden. Die Autorin lehnt sich an die heutige Stadardsprache und bestimmt diesen Sprachgebrauch als archaisch.

1.3 Die Präposition po

Die Präposition *po* + Lokativ drückt aus, dass sich etwas auf der Oberfläche bewegt oder einen Gegenstand von außen berührt. Nur in wenigen Beispielen wird der Lokativ mit der Präposition *po* verwendet, um das Bewegen im Inneren auszudrücken *(hodati po sobi = durch das Zimmer gehen, sich im Zimmer bewegen,* A.Š.*)* (Stevanović 1974:507f).

Diese Beispiele werden im Deutschen folgenderweise realisiert:

DIREKTIVERGÄNZUNG (E_{dir})

Ausdrucksform ist:

PrpP mit den Prp $_{auf, in, durch, zu}$

(16) Topla je, mirna, golubovi guču na krovu u rano jutro, kiša pada **po ćeramidi, i šobonji,** i sad pada, uporna, dugotrajna, iako je ljeto … (M.S.: 13)

Warm ist sie, voll Frieden, Tauben gurren auf dem Dach am frühen Morgen, Regen fällt trommelnd **auf die Dachziegel**; auch jetzt regnet es, beharrlich, lang, obgleich es Sommer ist, ... (M.Se.: 12)

(17) Udarile su ga **po srcu**, sigurno, sunule su kroz krv kao vreli vjetar, uši mu zaglušile. **(**M.S.:154)

Sie trafen ihn gewiss **ins Herz**, schossen ihm durchs Blut wie ein heißer Wind, hallten betäubend in seinen Ohren. (M.Se.:171)

(18) Godinama je lutao **po Istoku**, tragajući u čuvenim bibliotekama za istorijskim djelima, ... (M.S.: 60)

Jahrelang war er **durch den Orient** gewandert, hatte in berühmten Bibliotheken nach historischen Werken gesucht ... (M.Se.: 65)

(19) I dok je Dubrovčanin svršavao svoje poslove, Hasan je pratio njegovu ženu **po najljepšim mjestima** Carigrada, ...(M.S.:304)

Und während der Dubrovniker seine geschäftlichen Angelegenheiten besorgte, begleitete Hasan dessen Frau **zu den schönsten Stätten** Stambuls, ... (M.Se.:337)

AKKUSATIVERGÄNZUNG (E_{akk})

Ausdrucksform ist:

$NomP_a$

(20) Prvo je ustajao Mustafa, ..., trljajući se **po širokim prsima**, ... (M.S.: 58)
Zuerst erhob sich Mustafa, ... rieb sich **die breite Brust** mit Wasser ab, … (M.Se.: 62)

LOKALANGABE (A_{loc})

Ausdrucksformen sind:

PrpP mit der Prp $_{in}$

(21) Ostavio je službu, …, čuda pravi **po kasabi** sa svojim društvom, … (M.S.: 27)
Er verließ den Staatsdienst, ... lärmte mit seinen Kumpanen **in der Stadt**, bei den Tanzmädchen ... (M.Se.:27)

1.3.1 Ergebnisse zur Präposition *po*

Als Übersetzungsäquivalente der Präpositionalphrasen mit der Präposition *po* gelten im Deutschen Präpositionalphrasen mit den Präpositionen *auf, in, durch* und *zu* in der Funktion einer Direktivergänzung, die Akkusativergänzung und Präpositionalphrasen mit der Präposition *in* in der Funktion einer Lokalangabe.

1.4 Die Präposition prema

Geschieht oder befindet sich etwas gegenüber dem im Lokativ augedrückten Begriff oder steht etwas neben diesem Begriff, verwendet man die Präposition *prema (*Stevanović 1974:518).

Die deutschen Entsprechungen sind:

SITUATIVERGÄNZUNG (E_{sit})

Ausdrucksformen sind:

PrpP mit der Prp $_{gegenüber}$

(22) Stajali smo jedno **prema drugome** kao dva ratnika sa skrivenim oružjem iza leđa, … (M.S.: 21)
Wir standen einander **gegenüber** wie zwei Krieger, die ihre Waffen hinterm Rücken verstecken, ... (M.Se.: 20)

1.4.1 Ergebnisse zur Präposition *prema*

Es wurden kaum Beispiele in dieser Bedeutung gefunden. Für das vorhandene Beispiel gilt als Übersetzungsäquivalent die Präpositionalphrase mit der Präposition *gegenüber* in der Funktion einer Situativergänzung.

1.5 Die Präposition pri

Im Gegensatz zu der Bedeutung mit der Präposition *prema* bedeutet der Lokativ mit der Präposition *pri*, dass sich zwei Gegenstände direkt nebeneinander befinden oder die Handlungen parallel geschehen. In dieser Bedeutung kommutiert die Präposition *pri* + Lokativ mit der Präposition *uz* + Akkusativ (Stevanović 1974:520).

LOKALANGABE (A_{loc})

Ausdrucksform ist:

PrpP mit der Prp_{bei}

(23) I, opet su neophodni, kao babica **pri porođaju**. (M.S.:249)

Wiederum bedürfe es der Freunde wie der Hebamme **bei einer Geburt**. (M.Se.:276)

1.5.1 Ergebnisse zur Präposition *pri*

Die Autorin betrachtet die Präpositionalphrase mit det Präposition *pri* in der Bedeutung des Ortes als zweideutig: Einerseits hat dieser Satz die Bedeutung des Ortes, andererseits kann er die Bedeutung der Zeit haben. Andere Beispiele für die Bedeutung des Ortes mit der Präposition *pri* wurden im Korpus nicht gefunden.

1.6 Tabellarische Übersicht zum Ort

Bosnisch		Deutsch	
Semantische Kategorie im Bosnischen	Realisierungen im Bosnischen	Äquivalent im Deutschen	Ausdrucksform
- Ort	- Prp. *u* und *na*	- Situativergänzung (E_{sit})	PrpP mit den Prp $_{in, an}$
		- Direktivergänzung (E_{dir})	PrpP mit den Prp $_{an, vor}$
		- Prädikat	
		- Subjekt (E_{sub})	PrpP mit den Prp $_{in, zwischen, auf, an, vor, um}$; AdvP
	- Prp. *po*	- Direktivergänzung (E_{dir})	PrpP mit den Prp $_{auf, in, durch, zu}$
		- Akkusativergänzung (E_{akk})	$NomP_a$
		- Lokalangabe (A_{loc})	PrpP mit der Prp $_{in}$
	- Prp. *prema*	- Situativergänzung (E_{sit})	PrpP mit der Prp $_{gegenüber}$
	- Prp. *pri*	- Lokalangabe (A_{loc})	PrpP mit der Prp $_{bei}$

Zusammenfassung

Aus dieser Arbeit und der tabellarischen Übersicht der Ergebnisse kann man feststellen, dass man die Annahme, Situativergänzungen und Lokalangaben mit den Präpositionen *in, an* und *auf* seien die primären Übersetzungsäquivalente der Bedeutung des Ortes, größtenteils bestätigen kann. Als Übersetzungsäquivalente überwiegen Lokalangaben, deren Ausdrucksformen Präpositionalphrasen mit den Präpositionen *in, an, auf, vor, um,* und *zwischen* und Lokaladverbien sind. Es handelt sich bei der Überstzung vielmehr um Angaben als um Ergänzungen. Weitere Übersetzungsäquivalente sind Situativ-, Direktiv- und Akkusativergänzung, Subjekt und Prädikat.

Auch im Deutschen handelt es sich um lokale Präpositionen, wobei “an, auf, ..., in, ..., vor, zwischen” “bei lokaler Verwendung mit dem Akkusativ direktive, mit dem Dativ statisch-situative Bedeutung” haben (Engel 2004:392). Die Präpositionen durch + A. mit der Bedeutung, dass “eine Bewegung an einer Stelle in einen Raum oder in ein Gebiet eindringt und an einer anderen, der entgegengesetzten Stelle wieder hinausgeht (Langenscheidt 2003:1057), zu + D, “um das Ziel

einer Bewegung anzugeben" (ebd. 1215) und aus + D "zur Bezeichnung einer Bewegungsrichtung von innen nach außen" (ebd. 94), bei "zur Bezeichnung der räumlichen Nähe" (ebd. 140) werden in der Bedeutung des Ortes, bzw. in lokaler Bedeutung verwendet.

Quellen

1. **Selimović**, Meša (2002): *Derviš i smrt*. Roman. Book-Marso. Beograd.
2. **Selimović**, Meša (1987): *Der Derwisch und der Tod*. Preveo: Werner Creutziger. Svjetlost. Sarajevo.

Literaturverzeichnis

1. **Abraham**, Werner (1977): *Kasustheorie*. Athenäum Verlag. Frankfurt/M.
2. **Batistić,** Tatjana (1972): *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Institut za srpskohrvatski jezik. Beograd.
3. **Engel**, Ulrich (2004): *Deutsche Grammatik*. Neubearbeitung. IUDICIUM Verlag. München.
4. **Engel, U./Schumacher, H.** (1978): *Kleines Valenzlexikon deutscher Verben*. TBL Verlag Gunter Narr. Tübingen.
5. **Friedhof,** Gerd (1985): Temporale und lokale Ausdrücke. In: *Slawistische Beiträge. Band 184*. Herausgegeben von Werner Lehfeldt. Otto Sagner Verlag. München. S. 35-51.
6. **Girke**, Wolfgang (2005): Funktionale Aspekte expliziter und impliziter Lokalangaben. In: *Slawistische Linguistik 2003*. Herausgegeben von Sebastian Kempgen. Verlag Otto Sagner. München. S. 97-115.
7. **Hanßon, Gerd** (1982): Studien der grammatikalischen Topik. Gunter Narr Verlag. Tübingen.
8. **Jahić et al**. (2000): *Gramatika bosanskoga jezika*. Dom štampe. Zenica.
9. **Langenscheidt** (2003): Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Neubearbeitung. Berlin/ München.
10. **Rišner**, Vlasta (2001): Usporednost prijedloga u i na u akuzativnim i lokativnim prijedložnim izrazima. In: *Zbornik radova / Drugi hrvatski slavistički kongres, Osijek, 14. - 18. rujna 1999*. Hrvatsko filološko društvo. Filozofski fakultet. Zagreb. S. 593-601.
11. **Rišner,** Vlasta (2009): Prijedlog prema između dativa i lokativa. In: *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti. Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*. Zagreb. S. 357-375.
12. **Silić**, Josip/**Pranjković**, Ivo: (2007): *Gramatka hrvatskoga jezika za gimanzije i visoka učilišta*. 2. Izdanje. Školska knjiga. Zagreb.
13. **Stevanović** (1974): *Savremeni srpskohrvatski jezik II. Gramatički sistemi i književno-jezička norma I i II.* Beograd.

Alma Jukan

Upotreba antonima u romanu "Derviš i smrt" Meše Selimovića

Sažetak

Tema ovoga rada jeste upotreba antonima u neposrednom kontekstu. Izdvojeni su primjeri upotrebe antonima, analizirano njihovo značenje i izvršena klasifikacija. Rad je obuhvatio znatan broj primjera na osnovu kojih su potvrđena saznanja o antonimima.

Ključne riječi: antonimi, antonimski par, tradicionalna podjela, kontekst

UVOD

Kako navodi Berutto (1994), među riječima je moguće ustanoviti semantičke veze. Za svaku riječ u jeziku moguće je pronaći drugu riječ koja je s njom u nekom značenjskom odnosu koji se da opisati. Antonimija je odnos suprotnosti između riječi koje označavaju dvije krajnosti neke stupnjevite dimenzije. Tako je antonim riječ suprotnog značenja prema nekoj drugoj riječi, a dvije riječi suprotnog značenja čine antonimski par. Kako je među njima više sličnosti nego suprotnosti, uveden je novi termin – inkompatibilnost (nespojivost).

Pored tradicionalnih vrsta inkompatibilnih odnosa (prosti/jednostavni antonimi, stepenovani/poredbeni/skalarni antonimi, nepravi i pravi antonimi, reverzivni i reverzibilni antonimi, konverzivni/recipročni antonimi, kontekstualna/konstitutivna antonimija i taksonomske sestre), pojedini jezičari pravili su neke druge podjele antonima, o čemu piše Nataša Kostić u svome radu "Antonimija kao sintagmatska relacija: Istraživanje na korpusu savremenog srpskog jezika".

(npr. R. Marković antonime dijeli na prave i neprave – O nepravim antonimima na materijalu Vukovih poslovica, 1994., Irene Grickat – O antonimiji, 1962., daje osnovnu podjelu antonima na potpune i nepotpune, a N. Kostić piše o kontekstualnim antonimima i iznosi svoju klasifikaciju.)

Ovaj rad se bavi antonimijom u romanu "Derviš i smrt" Meše Selimovića.

Antonimski parovi

Analizom reprezentativnog korpusa izdvojeno je oko 100 primjera koji se mogu posmatrati kao antonimi na nivou rečenice. Lista antonimskih parova koji su pronađeni pokazuje da su zastupljene različite vrste antonima i različite vrste riječi (u zagradi je broj rečenica u kojima se pojavljuju).

početak/svršetak (2)
mlad/star (3)
više/manje
znani/neznani
optužim/odbranim
ošine/utješi
bujna i plaha/tiha, nečujna
ponekad/češće
ubio/oživio
bliže/dalje
nestanak/rođenje
smrt/rađanje
gube/dobijaju
zlo/dobro (8)
veće/manje
kraj/početak (2)
oduševljen/uplašen
zaboravljam/pamtim
dobitak/gubitak
malo/mnogo
pristanem/odbijem
milost/kazna
dan/noć (5)
srušili/izgradili
suho/sočno
nailazilo/odlazilo
prijetnja/utjeha
gonjenje/bježanje
mali/veliki (2)
kriv/prav
krivica/pravda
pravda/krivda (2)
život/smrt (5)
viđeno/neviđeno
pobjeći/ostati
uništiti/spasiti
siromašan/bogat
žive/umiru
pojedinačna/zajednička
oluja/tišina
otac/sin (3)
dolazi/odlazi
odlijetale/vraćale se
bez radosti/bez ljutnje
uvedu/vrate
izađi/ostani
mirno/naglo
božiji/ljudski
bijeli/čađavi
ne zna/zna
pokvarila/popravila
smetali/pomagali
pravda/nepravda
stvarao/rastvarao
istok/zapad (2)
poštenje/nepoštenje
sposobnosti/nesposobnosti
voda/kopno

primiš/ne primiš
nizak i snažan/visok i vitak
uzrok/posljedica
dobri/rđavi (2)
dobro/rđavo (2)
slab/jak
osporavam/odobravam
uplaši/ohrabri
pametna/tupava
drago/žao
sreća/tuga (2)
desno/lijevo (2)
pametan/lud
sin/majka
dobar/zao (3)
počinju/završavaju
hrabrost/kukavičluk
početak/završetak
crno/crnje
drugačije/isto
nije/jest
bijela/siva
jača/slabija
tuga/radost (2)
značajni/beznačajni
slobodan/vezan
zdrav/bolestan
krivi/pravi
smiren/plah
podijeljen/čitav
crn/bijel
crne/bijele
ljubav/mržnja
izvor/ušće
sinovi/očevi (2)
bajka/stvarnost
uplašen/ohrabren
otvoreni/skriveni
blagi/surovi
pravo/krivo
sreće/nesreće
uspavljivao/budio
unazad/unaprijed
mekani/surovi
veseli/tužni
raznježeni/tvrdi
sin/kćerka
ulazio/izlazio
zelene/crvene

Ova lista pokazuje da su zastupljeni pridjevi, imenice, glagoli i prilozi, iako su antonimi najevidentniji kod pridjeva (oko 45%).

Analiza značenja i klasifikacija

U uvodnom dijelu rada nabrojane su moguće podjele antonima. U daljnjem radu klasificirani su izdvojeni primjeri u kojima su se odabrani parovi pojavili u odnosu antonimije u korpusu prema tradicionalnoj podjeli, s osvrtom na odnose koji postoje među parovima u kontekstu rečenice.

Prosti/jednostavni antonimi. Riječi koje se nalaze u međusobno komplementarnim odnosima, odnosno binarni parovi jesu prosti/jednostavni antonimi.

Neki od primjera odabrani iz korpusa, a koji pripadaju ovoj vrsti antonima, jesu: pojedinačna/zajednička, podijeljen/čitav, dobro/zlo, ponekad/češće, život/smrt, ljubav/mržnja, božiji/ljudski, kriv/prav, sreća/tuga, smrt/rađanje i dr.

Binarni antonimi su apsolutni antonimi, odnosno njihove vrijednosti su apsolutne, a to se uočava i u sljedećim rečenicama:

1) Nisam uspijevao, skoro će ponoć, pomalo sujevjerno išao u susret tom času buđenja duhova svakakvog mraka, očekujući da se nešto desi i od ove moje tišine, **dobro** ili **zlo**.[1]
2) Nisam mislio ko je **kriv** a ko **prav**, čak me se nije ni ticalo, ljudi raščišćavaju svoje račune i krivica se lako nađe, a pravda je pravo da učinimo ono što mislimo da treba, i onda pravda može da bude sve.[2]
3) Tebi se čini **smrt**, a to je **rađanje**.[3]

Evidentno je da negacija jednog člana binarnog odnosa podrazumijeva afirmaciju drugog i obrnuto (x = ne-y, ne-y = x; kriv = ne prav, ne prav = kriv). Nemoguća je negacija oba antonima. Logički je nemoguće da je neko i kriv i prav, da je nešto i dobro i zlo.

U drugoj rečenici postoje dva para antonima (kriv/prav i krivica/pravda).

Još jedno svojstvo ovih antonima jeste da nisu poredivi. Ne mogu se komparirati ako je riječ o pridjevima (ako je prav, ne može biti praviji).

Stepenovani/poredbeni/skalarni antonimi. Stepenovani/poredbeni/skalarni antonimi su antonimi čije su vrijednosti relativne i često su ovisne o kolokaciji (drugim riječima). Stepenovani antonimi često se nalaze na skali koja ima i srednju vrijednost, pa se na njoj ostvaruje više antonimskih odnosa (npr. mlak, topao/vreo, vruć).

Primjeri ove grupe antonima su: crno/crnje, siromašan/bogat, mlad/star, slab/jak, nizak/visok.

Na primjerima sljedećih rečenica bit će prikazana svojstva ove kategorije antonima:

1) Godinama je lutao po Istoku, tragajući u čuvenim bibliotekama za istorijskim djelima, i vratio se u svoj rodni kraj, sa velikim zavežljajem knjiga, **siromašan** a **bogat**, pun znanja koje nikome nije trebalo, osim njemu.[4]
2) Prilazili su mu naizmjence jedan i drugi momak, stariji, **nizak** i snažan, i mlađi, **visok** i vitak.[5]
3) Ako ne misliš **crno**, može da bude **crnje**.[6]

---

[1] Selimović, Meša, "Derviš i smrt", Civitas (Biblioteka Dani), Sarajevo, 2004, str. 45.

[2] Ibidem, str. 49.

[3] Ibidem, str. 17.

[4] Ibidem, str. 62.

[5] Ibidem, str. 116.

[6] Ibidem, str. 219.

Ova grupa antonima je najuobičajenija za pridjeve i priloge. Zasniva se na principu x=ne-y, ne-y nije jednako x (bogat=ne siromašan, ne siromašan nije isto što i bogat). Skloni su poredivosti, za razliku od prostih/jednostavnih antonima. Tako u drugoj i trećoj rečenici uočavamo parove koji se mogu porediti (crno – crnje, nizak – visok) na osnovu prisustva ili odsustva osobine koja se poredi.

Njihove vrijednosti nisu apsolutne, već su to skalarni antonimi.

Nepravi i pravi antonimi. U korpusu su pronađeni primjeri nepravih antonima, a to su: sposobnosti/nesposobnosti, poštenje/nepoštenje, viđeno/neviđeno, znanih/neznanih, pravda/nepravda, značajni/beznačajni.

1) Govorilo se da je otjeran iz Carigrada, kolalo je isto toliko priča o njegovu **poštenju** koliko i o **nepoštenju**, o izuzetnim sposobnostima kao i nesposobnosti…[7]
2) Dijelio sam ih na **značajne** i **beznačajne**.[8]

Evidentno je da su to antonimi koji imaju isti korijen, nastali prefiksalnom tvorbom riječi, odnosno dodavanjem prefiksa *ne-* i *bez-*. Ovi antonimi se često nazivaju i tvorbeni.

Reverzivni i reverzibilni antonimi. Kako Nataša Kostić navodi, ono što je ovim primjerima zajedničko jeste (makar i implicitno) postojanje kretanja u jednom od dva suprotstavljena pravca, a u odnosu na neku datu poziciju (P).[9]

Primjeri: ulazio/izlazio, unazad/unaprijed, istok/zapad, izađi/ostani, desno/lijevo, dolazi/odlazi, nailazilo/odlazilo itd.

1) Zaobišao sam njeno selo, da je ne bih vidio, sišao do rijeke, ovdje nema usamljenosti, ponio sam je odozgo, donio sam je iz daljine, hodao ravnom obalom i gazio u riječni plićak, **ulazio** i **izlazio**, kao pijan…[10]
2) Ustao je, osvrnuo se **desno-lijevo**, kao da je tražio kuda bi mogao pobjeći, pa počeo da hoda po sobi, gazeći pažljivo po sunčanim plohama.[11]

Među primjerima koji su navedeni ipak se može zapaziti razlika. Značenje para *ulazio/izlazio* zasniva se na suprotnosti između kretanja prema P i od P, a kod para *desno/lijevo* postoji suprotstavljenost pravaca u odnosu na P.

---

[7] Ibidem, str. 99

[8] Ibidem, str. 248

[9] Kostić, Nataša (2008): "Antonimija kao sintagmatska relacija: Istraživanje na korpusu savremenog srpskog jezika", Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, vol. 51, br. 1-2, Beograd

[10] Selimović, Meša, "Derviš i smrt", Civitas (Biblioteka Dani), Sarajevo, 2004, str. 420

[11] Ibidem, str. 165

Konverzivni/recipročni antonimi. Ova vrsta antonima zasniva se na principu da x posjeduje y, a da y pripada x. To je princip reciprociteta, pa su ovo u neku ruku relacijski antonimi.

Pronađeni su sljedeći primjeri: sin/majka, otac/sin, sinovi/očevi.

1) Time bi sve među nama bilo riješeno na najbolji i najjednostavniji način, razvezao bih tako sve uzlove, svoje i njegove, i onda bismo mogli da se ponašamo kao **otac** i **sin**.[12]
2) Moram doći, a doći ću klecajući, i neću znati ne samo gdje je Antiohija – prokleta bila! – već ni kako je ime **sinu** moje **majke**.[13]

Taksonomske sestre/braća. Kao što je navedeno, one riječi koje su na istom nivou u nekom taksonomskom skupu te su inkompatibilne jedna s drugom nazivaju se taksonomske sestre/braća.

Primjeri koji su pronađeni u korpusu, a mogu se svrstati u ovu grupu antonima, jesu: crn/bijel, crne/bijele, zelene/crvene, bijela/siva.

1) …u plićaku se kupaju golubovi, rašepurenih krila, prskajući oko sebe **zelene** i **crvene** kapljice, daleko negdje čalaka troma klepetuša.[14]
2) S jedne strne sam **crn**, s druge **bijel**.[15]

Zelena i crvena boja su taksonomske sestre jer su inkompatibilne na istom klasifikacijskom nivou, kao i crna i bijela.

Antonimski parovi u kontekstu rečenice

U uvodnom dijelu rada već je naznačeno da, pored tradicionalne antonimije, postoje i slučajevi kada riječi stupaju u antonimski odnos samo u kontekstu rečenice pa takve antonime nazivamo **kontekstualni**.

U sljedećim rečenicama dat je prikaz parova riječi koje inače, izvan konteksta, ne bismo smatrali antonimima.

1) Postojali su, moji su, i to mi je bilo dovoljno, i njima valjda, tri viđenja u ovih dvadeset godina nisu ništa ni pokvarila ni popravila, nisu ni *smetali* ni *pomagali* mojoj službi vjeri, iako sam više osjećao **ponos** što sam našao širu porodicu, nego **žalost** što sam se udaljio od svoje vlastite.[16]

[12] Ibidem, str. 74

[13] Ibidem, str. 172

[14] Ibidem, str. 420

[15] Ibidem, str. 292

[16] Ibidem, str. 93

2) Tako malo **ulažemo**, a toliko mnogo **dobijamo**.[17]
3) Amin je **početak**, a ne **kraj**: čulo se prigušeno, gusto, bilo je čekanje.[18]
4) Zar smo mi slučajno ovako pretjerano mekani i pretjerano surovi, *raznježeni* i *tvrdi*, **veseli** i **tužni**, spremni uvijek da iznenadimo svakoga, pa i sebe?[19]
5) On **razbija** a ne **gradi**, kazuje šta nije a šta jest.[20]

U prvoj rečenici mogu se uočiti tri para antonima. Prva dva para ne iskazuju nikakvu razliku, nego prepoznajemo jednu vrstu uključenosti. Treći par izražava poređenje dvije suprotne vrijednosti upotrebom obrasca više X nego Y (nego je veznik tipičan za izražavanje komparacije).[21]

U drugoj rečenici nalaze se dva antonimska para. Prvi pripada skalarnim antonimima i on potpomaže kontrast drugog para koji čine glagoli suprotnog značenja.

Rečenica broj 3 temelji se na principu X, ne Y. Važnost prvog člana antonimskog para ističe se negiranjem drugog člana upotrebom suprotnog veznika *a* i partikule *ne*.

Rečenica broj 4 sadrži tri para antonima koji su povezani koordinativnim veznikom *i* i čija funkcija nije da iskaže kontrast, nego uključenost svih vrijednosti koju antonimski par obilježava. Ako obratimo pažnju na prva dva para u ovoj rečenici vidimo da bi (da nije u pitanju figurativno kazivanje) uobičajen spoj bio mekani/tvrdi.

U petoj rečenici uočavamo dva para. Prvi, kao i u rečenici broj 3, zasniva se na principu X, ne Y. Drugi par čine glagoli suprotnog značenja koji iskazuju izričitu razliku. Oba para antonima povezana su suprotnim veznikom *a*.

ZAKLJUČAK

Analizom korpusa (romana "Derviš i smrt" Meše Selimovića) potvrđena su dosadašnja saznanja o antonimima. Zastupljene su različite vrste riječi: pridjevi, imenice, glagoli i prilozi, ali se, ipak, pridjevi najčešće navode u primjerima antonimije.

Također, neki od izdvojenih primjera mogu se klasificirati prema tradicionalnoj podjeli antonima, a neki uopće nisu antonimi izvan konteksta, već u kontekstu rečenice stupaju u antonimski odnos.

---

[17] Ibidem, str. 28

[18] Ibidem, str. 191

[19] Ibidem, str. 384

[20] Ibidem, str. 224

[21] Napomena: X je prvi član antonimskog para, a Y drugi.

Za daljnje istraživanje trebalo bi uzeti sva djela Meše Selimovića kako bi se napravila sveobuhvatna analiza njegovoga korpusa na ovakav način i tek tada bi se moglo govoriti o potpunim rezultatima kada je riječ o antonimiji u njegovim djelima.

Izvori i literatura

1. Berutto, Gaetano, "Semantika", Zagreb, 1994.
2. Kostić, Nataša (2008): "Antonimija kao sintagmatska relacija: Istraživanje na korpusu savremenog srpskog jezika", Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, vol. 51, br. 1-2, Beograd
3. Selimović, Meša, "Derviš i smrt", Civitas (Biblioteka Dani), Sarajevo, 2004.

Jasmina Stuhli

On Understanding and Processing Idiomatic Expressions:

Some Epistemological Hypotheses and Theories

1. Introduction

Language is an amazing phenomenon that intertwines with all areas of human life. Whichever aspect of language one chooses to investigate, there are many interesting things to be discovered, ultimately leaving one astonished. Such is the case with vocabulary of English language, and especially with idioms. Idioms are particularly interesting as they are part of our everyday language and all spheres of life. We use them to describe situations, people, feelings and emotions, and many other things. They make our language more natural, lively, picturesque and authentic. Although they are composed of some random words, as they seem at first, these words have been specifically combined to provide expressive meaning, often invoking images in our mind.

The way we actually process and understand idioms has long been an interesting matter to discuss. Many intriguing theories have been developed and debated. Three classes of theories on idioms comprehension have been proposed. The first non-compositional class holds that idioms are represented as long words. The second class states that the internal semantic structure of an idiom is necessary to understand the idiomatic meaning, thus taking the compositional approach. The last, so called hybrid class of theories combines the features of compositional and non – compositional perspectives.

2. Traditional (non – compositional) views on idiom processing

Over the years, it has been believed that idioms are just lists of words we store in and retrieve from our lexicon. The belief was based on the idea that

the principle of compositionality cannot be applied on idiomatic expressions. Gottlob Frege was the first to propose "principle of compositionally", which states that "The meaning of a sentence is a function of the meanings of the words in it and the ways they are combined syntactically" (in Baker and Jacobson, 2007: 23). Indeed, most phrases and sentences are interpreted this way. However, when we hear an idiomatic expression, the principle of compositionality may be applied, but only for literal interpretation. Idiomatic meaning must be learned, or, as we shall see in some cases, inferred.

Many scholars have claimed that idioms are non – compositional, as their meanings cannot be understood on the basis of the meanings of their components. The meanings of *'kick', 'the'* and *'bucket'* cannot help us understand the true meaning of the idiom *kick the bucket,* which is 'die' (Vega – Moreno, 2001: 74). This is the main idea of the traditional non – compositional view of idioms; however, it will be shown how it has been challenged.

2.1. The Literal First Hypothesis (Idiom List Hypothesis)

Bobrow and Bell (1973: 343-346) introduced the Literal First Hypothesis or the Idiom List Hypothesis. They believed that we see idioms as lists of words which are stored in our lexicon, but separately from other words. When we hear these lists of words, we first think of their literal meaning. If the literal interpretation is not appropriate for the context, we reject it, and then look for the figurative meaning in the isolated lexicon. According to this view, if the literal processing of an idiom leads to an interpretation meaningless for the present situation, the idiom mode of processing is initiated, and the new, figurative meaning is being looked for (Bobrow and Bell, 1973, 343- 346).

2.2. The Simultaneous Processing Hypothesis (Lexical Representation Theory)

The second traditional model of idioms processing and understanding is the Simultaneous Processing Hypothesis or the Lexical Representation Theory proposed by Swinney and Cutler (1979: 525). Similarly to Bobrow and Bell, they have also suggested that idioms are processed as long words. However, they claimed that we keep and access idioms in the same way as other lexical units. Hence, when we come across an idiomatic expression, both manners of processing; literal and figurative, are activated simultaneously. This idea was supported by a study which has shown that understanding idioms does not take longer than understanding literal language (Swinney and Cutler, 1979: 525).

2.3. The Figurative First Hypothesis (Direct Access Hypothesis)

The third hypothesis, proposed by Gibbs (1980), states that idioms are processed and understood figuratively, and that we retrieve their meanings directly from the mental lexicon, hence the name Figurative First Hypothesis or Direct Access Hypothesis. The literal interpretation is not necessary and does not even have to take place, unless the idiomatic interpretation is not appropriate for the present context. Gibbs also challenged the Simultaneous Processing Hypothesis, saying that finding that people process idiom faster than literal strings of words, does not imply that literal interpretation of an idiom must occur at all (Gibbs, 1980).

2.4. Some conclusions on non-compositional accounts

Although these hypotheses offer a better insight into the processes underlying the comprehension of idioms, none has managed to explain them completely. Bobrow and Bell argued for sequential mode of idiom processing, Swinney and Cutler for simultaneous, while Gibbs proposed only figurative. Still, they neglected the idea that the meanings of many idioms can be understood on the basis of the literal meanings of their component parts. For example, we can understand the expressions *skate on thin ice,* even if do not know that it is idiomatic. If it is used in proper context, we can imagine a person skating on thin ice, and know that the expression refers to 'taking a risk'. Therefore, this example illustrates that many seemingly intricate idioms may be approached from the aspect of compositionality.

3. Current (compositional) views on idiom processing

Compositional theories oppose the hypotheses that idioms are just long word, and that parts of idioms do not contribute to the overall meaning of an idiom. Current theories show that many idioms are compositional. Nunberg et al. distinguish between 'idiomatic combinations', the idioms whose constituents carry identifiable parts of their idiomatic meanings and 'idiomatic phrases', the idioms the meanings of which cannot be distributed over their individual words (Nunberg et al. 1994: 497). Since the language is full of such idiomatic combinations, we can say that many idioms are compositional, that is we can decompose their meaning on the basis of the meanings of their component words.

3.1. The Conceptual Metaphor Hypothesis (Idiom Decomposition Hypothesis)

In 1989 Gibbs and his colleagues proposed the Conceptual Metaphor Hypothesis or Idiom Decomposition Hypothesis (in Havrila, 2009). According to this

hypothesis, "individual words in an idiomatic expression seem to contribute to the overall figurative meaning of the idiom due to their metaphoric potential that such words convey" (in Havrila, 2009). This hypothesis has been developed upon the work of Lakoff and Johnson who claimed that the processes of human thought are very metaphorical (Lakoff and Johnson, 1980: 7). Lakoff and Johnson (1980) believe that we use conceptual metaphors to express our thoughts, meaning that we use one concept to refer to another one. For example, when we use the expression *spill the beans*, we metaphorically map the meaning of 'reveal' onto the meaning of 'spill', and the meaning of 'the secret' on 'the beans'. We use conceptual metaphors MIND IS A CONTAINER and IDEAS ARE PHYSICAL ENTITIES to interpret *spill the beans* as 'reveal a secret'. Therefore, we understand idioms in terms of conceptual metaphors.

3.2. The Configuration Hypothesis

The Configuration Hypothesis proposed by Cacciary and Tabossi (in Vega – Moreno, 2001) suggests that we keep idioms in lexicon together with other long words such as poems, songs or other strings of words. The emphasis is on the compositional nature of idioms, which presupposes that they are configurations of words rather than just long words. The main principle of this theory is that when we hear an idiom, we start to process it literally, until we recognize the 'key' of the configuration, which is a particular word in an idiom. When the hearer encounters the 'key' word, he rejects the literal interpretation, thinking only about the figurative one (Vega-Moreno, 200178-79).

3.3. Some conclusions on compositional perspectives

The new compositional perspectives have provided great challenges for the traditional non-compositional views. Still, there are many problems, as even these hypotheses could not explain the processing of all idioms. Although it can be applied to many idioms, Idiom Decomposition Hypothesis cannot help us understand and process a large number of idioms. As for the Configuration Hypothesis, the belief is that idioms are stored in memory as long strings, rather than complex concepts, which they actually are.

4. Hybrid Perspectives

The third class of idiom processing theories are so called hybrid theories, hybrid in a sense that they suggest direct access to the meaning of multiword expressions. Unlike the previous perspectives, these theories state that both literal and figurative interpretations play an important role in idiom understanding, and that

idioms are not just long strings of words, but rather phrases with internal syntactic and semantic structure.

4.1. The Graded Salience Hypothesis

According to the Graded Salience Hypothesis, comprehending multiword idiomatic expressions does not involve any special processes. Instead, when we hear such expression, we interpret it according to its most salient meaning. The most salient meaning is any literal and figurative sense of the expression. Our familiarity with the word or expression is important, as well as the context it is being used in. As Giora (1997:185) claims, "if a word has two meanings that can be retrieved directly from the lexicon, the meaning more popular, or more prototypical, or more frequently used in a certain community is more salient. Or, the meaning an individual is more familiar with, or has learned recently is the more salient. Or, the meaning activated by previous context, or made predictable by previous context is the more salient one." These more salient meanings are accessed faster and directly from the lexicon. The division between literal and figurative processing is thought of as irrelevant.

4.2. The Syntactic – Conceptual Interface Model (Comprehension and Production)

Cutting and Bock (in Havrila, 2009) proposed a hybrid model of idiom processing called Syntactic – Conceptual Interface Model. They carried out three experiments testing idiom blends errors. These experiments proved that idioms are indeed compositional, and that syntactically and semantically similar elements were constantly parts of new blended idioms, showing that idioms are not just long words; they are phrases which have syntactic and semantic structure. Furthermore, Cutting and Bock have found that we access decomposable and nondecomposable idioms in a similar manner. Finally, in many cases, when language is produced, we do activate the literal meaning of an idiom (Cutting and Bock, 1997: 57).

In their model, Cutting and Bock state that idiom representation is based on the mutual interplay of syntax and lexicon. Syntactically, every idiom representation is composed of a number of rules which form a structural frame with terminal nodes of grammatically categorized slots. These slots are filled with concepts, words, morphemes, phonemes, which are nodes for linguistics units derived from the lexicon. There must be a compliance of a node representation in the lexicon with the requirements of the syntactic slot. In the lexicon, idioms are represented as wholes (nodes) placed between the conceptual and lexical layers of nodes and are hence called lexical - concept nodes. Therefore, the lexical

representation of an idiom (e.g., *kick the bucket)* is associated with a phrasal node (a verb phrase) rather than with a single grammatical category (e.g. a verb). In the lexicon, the lexical – conceptual node of the idiom is associated with individual lexical nodes (lemmas) 'kick', 'the' and 'bucket' that make the idiom (Cutting and Bock, 1997: 66 – 68).

4.3. The Superlemma Theory (Comprehension and Production)

Sprenger et al. (2006) carried out experiments to test Cutting and Bock's assumption that idioms have their own lexical entries, which proved correct. They went further on to develop the Syntactic - Conceptual Interface Model, and produced the Superlemma Theory. The main idea of the Superlemma Theory is that idioms are both unitary and compositional. The experiments carried out by Sprenger and his colleagues have proved that an idiom has unitary idiomatic concept. This idiomatic concept activates the lemmas, which an idiom is composed of, but these lemmas are not bound exclusively to an idiomatic meaning. As an example, they cite an idiom *hit the road* (he left)*,* where the same lemma 'road' will be active during the production of "he cleaned the road" (i.e., a literal phrase). What is different in these two phrases is the source of activation for "road" (Sprenger et al., 2006).

Sprenger et al. introduce a superlemma; a separate representation of the syntactic properties of an idiomatic phrase which is connected to its constituents, the simple lemmas. (Springer et al. 2006: 174-176) For example, the concept of *'leaving'* will activate the superlemma *hit the road,* which consequently activates the individual lemmas *hit, the* and *road.* However, the concept of *'leaving'* can activate other superlemmas, such as *hit the trail,* which will compete for production in the actual speech in the same manner the simple lemmas do in the case of non – idiomatic speech. Therefore, processing idioms is similar to processing single words. When we comprehend idioms there are several superlemmas activated, and we choose the one which we consider the most dominant.

5. Final conclusion

The number of proposed theories points to difficulty of explaining how idioms are processed and understood. The Literal First Hypothesis stated that we interpret idioms literally, until we find the interpretation meaningless for the context the expression is used in, and then we interpret it figuratively. The Simultaneous Processing Hypothesis proposed that we comprehend idioms literally and figuratively at the same time, while according to the Figurative First Hypothesis; the literal interpretation does not even have to occur.

According to the compositional view, we understand idioms on the basis of conceptual metaphors, or, as shown by the Configuration Hypothesis, we first start to process idiom literally, and when we hear the 'key' word, we process it figuratively.

Giora proposed that we comprehend idioms on the basis of their most salient meanings, be they literal or figurative. However, some scholars have not been satisfied with the suggested hypotheses, and have carried out some experiments to show that, similarly to Swinney and Cutler's idea, idiom processing involves both modes of interpretation, figurative and literal. These scholars have also shown that idioms are not just long strings of words, as they have syntactic and semantic structure. Besides lemmas introduced by Cutting and Bock, Sprenger and his colleagues have introduced superlemma, a distinct representation of the syntactic features of an idiom, connected to its individual lemmas. One concept can activate several superlemmas, as well as simple lemmas. It seems to be that our mental capacity determines what superlemma is used to process the meaning of an idiom, and we can therefore conclude that the mode of idiom comprehension is mostly determined by individual mental capacity of a person.

Bibliography

Baker, C., Jacobson, P. (2007). *Direct compositionality.* New York: Oxford University Press.

Bobrow, A. S., Bell, M. S. (1973). "On catching on to idiomatic expressions." Memory and Cognition, 1/3, 343-346.

Cutting, J. C., Bock, K. (1977). "That's the way the cookie bounces: syntactic and semantic components of experimentally elicited idiom blends". Memory and Cognition, 25/1, 57-71.

Gibbs, W. R. (1980). "Spilling the beans on understanding and memory for idioms in conversation." Memory and Cognition, 8/2, 149 – 156.

Giora, R. (1997). "Understanding figurative and literal language: The graded salience hypothesis." *Cognitive Linguistics,* 8 / 3, 183 – 206.

Havrila, M. (2009). "Idioms: Production, Storage and Comprehension." *An Online Journal of Modern Philology* (http://philologica.net/studia/20091107224500.htm, 14.10.2012.)

Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

Nunberg, G., Sag, I., Wasow, T. (1994). "Idioms." Language, 70 / 3, 491 – 538.

Sprenger, S. A., Levelet, W. J. M., Kempen, G. (2006) „Lexical access during the production of idiomatic phrases." *Journal of Memory and Language* 54, 161–184.

Swinney, D., Cutler, A. (1979)."The Access and Processing of Idiomatic Expressions." *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 18, 523-534.

Vega – Moreno, R. E. (2001). *"Representing and Processing Idioms."* Journal of Pragmatics 31/3, 1655-1674.

Almir Mustafić

Prevedenice u bosanskohercegovačkoj štampi

Uvod

Opseg i izbor leksika nekog jezika zavisi od okruženja govornika i potrebe da se opišu koncepti koji su u posrednom ili neposrednom kontaktu sa njima. Shodno tome, govornici različitih jezika susreću se sa različitim potrebama prilikom opisivanja stvari koje ih okružuju. Razvoj informatičkih tehnologija i masovnih medija, a također i povećanje mobilnosti, doveli su i do povećanja potreba da se prevedu ili bar djelimično opišu mnoge stvari sa kojima se govornici nekog jezika ranije nisu susretali. Kultura, običaji, tehnologije, bolesti, moda i mnoge druge stvari su oblasti koje obiluju riječima koje su često svojstvene samo jednoj državi, regiji ili nekom narodu. Da bi se opisale sve stvari sa kojima se govornici nekog jezika susretnu u drugoj kulturi ili na drugom kraju svijeta, maternji jezik veoma često ne pruža dovoljno mogućnosti. U ovakvim slučajevima, najjednostavnije rješenje je da se izađe iz okvira vlastitog jezičkog sistema i usvoje elementi nekog drugog jezika. Najčešća pojava ove vrste je fenomen jezičkog posuđivanja. Jezičko posuđivanje se dešava u svim jezicima svijeta, a najčešći uzrok za posuđivanje je kontakt govornika dvaju ili više jezika. U ovakvim kontaktima dolazi do posuđivanja riječi da bi se opisao neki koncept koji prethodno nije bio prisutan u maternjem jeziku govornika, odnosno da bi se opisao koncept sa kojim se takav govornik nije ranije susretao. Govornici bosanskog jezika prolazili su kroz vremenska razdoblja koja su im omogućila da upoznaju i koriste strane jezike, a samim tim obogate i vlastiti jezik. Nekada su to bili njemački i turski, dok je danas to mjesto prepušteno engleskom jeziku. Ovaj jezik trenutno je najdominantniji jezik u svijetu i veoma često se čini kao rasadnik riječi koje, na mnoštvo načina, veoma uspješno nalaze svoj put do svih ostalih jezika. Bosanski jezik nije izuzetak, a imajući u vidu nedavna ratna zbivanja i prisustvo međunarodnih vojnih snaga i humanitarnih organizacija u Bosni i Hercegovini,

može se zaključiti da je uticaj engleskog jezika ostavio duboki trag na leksik bosanskog jezika. Broj riječi koje su iz engleskog ušle u bosanski leksik jako je veliki, te će se zbog toga područje ovog rada ograničiti na analizu najčitanijeg dnevnog lista u Bosni i Hercegovini *Dnevni avaz*. Za potrebe analize, nekoliko brojeva ovog lista odabrano je proizvoljno zbog pretpostavke da razdoblje u kojem je analizirana štampa objavljena nije suštinski bitno za ishod analize. Radom će se obuhvatiti oblast leksičkog posuđivanja, definirajući pojmove kao što su tuđice i posuđenice, a bit će riječi i o anglizmima i pseudoanglizmima, dok će fokus biti na prevedenicama koje su iz engleskog ušle u bosanski jezik. Cilj analize je pronaći engleske modele koji su doveli do pojave njihovih replika u bosanskom jeziku te utvrditi njihovu vezu sa kategorijom prevedenica prisutnih u bosanskohercegovačkoj štampi.

1. Leksičko posuđivanje

Razvoj informacionih tehnologija doveo je do povećanja potreba za novim riječima. Prije samo 30-ak godina bilo je nezamislivo da ćemo iz razonode, uz jutarnju kafu, komunicirati sa ljudima s drugog kraja planete, čitati elektronsku štampu i gledati vijesti iz svih krajeva svijeta. Sve ovo dovelo je do pojave velikog broja inovacija i velikih potreba da se one imenuju. Brzina protoka informacija i nedostatak jezičkih instituta koji bi našli adekvatne prijevode novih riječi u velikom broju slučajeva dovode do leksičkog posuđivanja riječi iz drugog jezika. Ovakva posuđivanja predstavljaju najuspješniji i najdominantniji način bogaćenja leksika nekog jezika. S obzirom na činjenicu da se tehnološki razvoj uglavnom dešava u zemljama zapadnog svijeta, onda je sasvim logično da se najčešće posuđuje iz engleskog jezika. Drljača (Ekonomsko nazivlje, 66) kaže da ovaj jezik, osim što posuđuje veliki broj riječi drugim jezicima, pospješuje upotrebu postojećih riječi i aktivira davno udomaćene riječi u novim sintagmatskim vezama, a u novom kontekstu obogaćuje ih čak i novim značenjima. Kao primjer Drljača (Ekonomsko nazivlje, 66) navodi riječi kao što su *firma*, *fond* i *kredit*. Interesantno je da se Bosna i Hercegovina kroz historiju veoma često nalazila u kontaktu sa različitim kulturama o čemu svjedoče i njihovi "jezički zaostaci" u obliku posuđenica. Mihaljević (Računalno nazivlje, 46) upozorava da "Na leksičkoj razini treba voditi računa o takozvanim *lažnim prijateljima*, tj. riječima koje imaju sličan izraz u hrvatskome i engleskome jeziku, ali im je značenje posve različito, npr. engl. *eventually* – hrv. *eventualno*".

Fenomen leksičkog posuđivanja najčešće se javlja kao rezultat jezika u kontaktu, dok se izgovorni i gramatički elementi jako rijetko posuđuju. Meillet (u Filipović, Teorija jezika, 25) kaže da je to slučaj jer su izgovor i gramatika zatvoreni sistemi koji ne primaju strane elemente, te da se samo u rijetkim slučajevima posuđuju fonemi i gramatičke strukture, a kad se to desi, posuđeni elementi ne

mijenjaju cjelinu svakog sistema, nego ostaju po strani kao izuzeci. Posuđena riječ zove se *model*,[1] a u jeziku primatelju dobija svoju *repliku*.[2] Replika se prilagođava novom jezičkom sistemu na nekoliko nivoa: morfološki, sintaktički, fonološki, ortografski, leksički, stilistički i semantički (Skelin Horvat, Posuđivanje u hrvatski, 93). U zavisnosti od prilagodbe sistemu jezika primaoca, Skelin Horvat (Posuđivanje u hrvatski, 94) navodi sljedeće podjele i definicije posuđenih leksičkih elemenata:

- tuđice
- posuđenice
- prevedenice.

Skelin Horvat (Posuđivanje u hrvatski, 94) definiše ove pojmove na sljedeći način:

a) Tuđice su riječi stranog porijekla koje se nisu u potpunosti prilagodile sistemu jezika u koji ulaze, već čuvaju određene elemente modela.
b) Posuđenice su riječi stranog porijekla koje su se potpuno prilagodile, na svim nivoima, sistemu jezika u koji su preuzete.
c) Prevedenice se definiraju kao podvrsta novotvorenica kod kojih se prema stranom modelu stvara riječ građena od domaćih sastavnica.

Bussman definiše tuđice kao riječi stranog porijekla koje nisu fonetski, grafemijski ili gramatički asimilirane u novi jezik. Ove riječi u novom jeziku imaju neka obilježja modela i nisu potpuno prilagođene sistemu jezika primaoca (420). Muhvić-Dimanovski i Skelin-Horvat (206) kažu "Tuđice su posuđenice koje se najmanje jednom značajkom ne uklapaju u sustav … jezika, bilo glasovno, bilo oblično, tvorbeno ili naglaskom (npr. ansambl, bicikl, bife, duo, fajl, krafn, mebl, sako, šou , šnicl)".

Antunović (1) kaže "Posuđenice u jeziku primatelju i njihovi modeli u jeziku davatelju predstavljaju, zajedno s parovima internacionalizama, one segmente leksičkih sustava dvaju jezika po kojima su ti jezici međusobno najbliži, u nekim aspektima čak i identični". Filipović (Kontakti jezika, 93) objašnjava kako su posuđenice uglavnom imenice, a u gramatici se vidi najveći strani uticaj u kategoriji plurala imenica. On kaže da posuđenica ulazi u redovnu upotrebu tako što je prvo upotrebljava ograničena skupina ljudi koji su povezani teritorijalno ili po svojoj kulturi, a zatim više tih skupina. Ističe da se neke posuđenice zadržavaju u upotrebi unutar tih skupina, dok se druge šire na cijelo stanovništvo (Kontakti jezika, 95).

---

[1] Model predstavlja izvornu riječ kako je pišu i izgovaraju govornici jezika davaoca.

[2] Replika se mora prilagoditi jezičnom sistemu u koji ulazi.

Dakle, radi se o nekoj riječi koja se iz stranog preuzima u maternji jezik, prvo unutar neke manje skupine, a onda se širi i na ostale govornike. Posuđenice se ni poslije procesa prilagodbe bar jednom svojom značajkom ne uklapaju u standardni bosanski jezik. S druge strane, Filipović (Kontakti jezika, 95) navodi da ukoliko neka posuđenica u svojoj glasovnoj strukturi ne sadrži elemente koji se protive jezičkom osjećaju stanovništva, ona postaje dio leksikona i više se ne osjeća kao riječ stranog porijekla. Pritchard kaže da posuđene riječi u jeziku primatelju popunjavaju ne samo izvanjezične praznine (novi predmeti, proizvodi, izumi itd.), već i pojmovne i značenjske praznine. Ovakve riječi se preuzimaju bez promjene ili sužavanja značenja (540).

Skelin Horvat (Posuđivanje u hrvatski, 94) definira prevedenice kao "podvrsta novotvorenica kod koje se prema stranom modelu stvara riječ građena od domaćih sastavnica". Prevedenice se ubrajaju u podkategoriju neologizama ili novotvorenica. Ovo je, dakle, slučaj gdje se po uzoru na riječi stranog porijekla tvore riječi od sastavnica jezika primaoca. Za potpunu prilagodbu riječi stranog porijekla u novi sistem, odnosno jezik primalac, Skelin Horvat (Posuđivanje u hrvatski, 93) kaže da se one moraju prilagoditi na:

- grafijskom i pravopisnom nivou
- fonološkom nivou
- morfološkom nivou
- značenjskom (semantičkom) nivou
- sintaktičkom nivou
- leksičkom nivou
- stilističkom nivou.

U pogledu jezika posrednika, Muhvić-Dimanovski kaže "Utjecaji jezika posrednika mogu se javiti na nekoliko razina: ortografskoj, fonološkoj, morfološkoj, semantičkoj i leksičkoj. Ponekad se utjecaj opaža samo na jednoj od tih razina, ali se češće javlja na više njih istodobno" (Njemački, 459).

Skelin Horvat (Posuđivanje u hrvatski, 94) kaže da elementi iz jezika davatelja mogu prelaziti u jezik primatelj na tri načina: direktnim preuzimanjem i preko jezika posrednika, te kružnim posuđivanjem. Također navodi da se posuđivanje najčeše odvija pismenim i usmenim putem, te da sociokulturna udaljenost između dvaju jezika i vrednovanje udaljenosti i različitosti među jezičnim sustavima predstavljaju elemente koji ograničavaju i usporavaju posuđivanje (Skelin Horvat, Posuđivanje u hrvatski, 94). Filipović (Teorija jezika, 50) navodi dva osnovna tipa posuđivanja:

- posredno posuđivanje
- neposredno posuđivanje.

Filipović objašnjava da je posredno posuđivanje (PP) zasnovano na posredniku (P) preko kojeg jezik davalac (L_D) dolazi u dodir s jezikom primaocem (L_P), te da posrednik može biti neki jezik, ali su to najčešće neki masovni mediji (MM) koji su mnogo efikasniji posrednici od jednog jezika (Teorija jezika, 50). Ovu teoriju Filipović izražava putem sljedeće formule:

$$PP = L_D \rightarrow P\ (L_X/MM) \rightarrow L_{P.}$$

Neposredno posuđivanje (NP), kaže Filipović, vrši se bez posrednika, direktnim kontaktom govornika jezika davaoca sa govornicima jezika primaoca.

$$NP = L_D \rightarrow L_{P.}$$

On objašnjava da se ovakvi jezički kontakti javljaju u bilingvalnom govorniku bez obzira na stepen njegovog vladanja jednim ili drugim jezikom.

2. Engleski jezik kao najčešći izvor posuđenica

Engleski jezik vrši veliki uticaj na sve ostale jezike svijeta. Internet, moda i televizija su "rasadnici" engleskih riječi koji skoro svakodnevno plasiraju neku novu riječ, frazu ili koncept u druge jezike. Bosanski jezik nije iznimka u ovom slučaju, a nerijetko se može desiti da čujemo riječ za koju nismo sigurni šta znači. Razloge ove pojave trebalo bi potražiti u činjenici da u mnogim jezicima postoji nedostatak riječi koje bi opisale sve nove pojmove koji se pojavljuju u društvu. Skelin Horvat navodi da se sve društvene promjene reflektuju u jeziku pri čemu dolazi do određenih jezičkih promjena. Svi procesi koji se dešavaju u bilingualnim govornim sredinama, odnosno individualnim govornicima, od velikog su značaja jer su to mjesta gdje dva jezika dolaze u kontakt (Posuđivanje u hrvatski, 94-5). Drugim riječima, društvene okolnosti direktno utiču na jezik, odnosno jezičke promjene koje se dešavaju unutar neke govorne zajednice. Skelin Horvat kaže da preko ovakvih zajednica, odnosno govornika jedan jezik i kultura utiču na drugi jezik i kulturu. Do 1970-ih, engleski je na ostale jezike vršio posredni uticaj, uglavnom preko jezika posrednika koji je u ovom slučaju bio njemački (Drljača 2006). Skelin Horvat (Posuđivanje u hrvatski, 95) navodi da značajniji uticaj engleskog jezika na europske jezike počinje 1970-ih, što je bila posljedica naučnog i tehničkog razvoja. Uticaj engleskog jezika na druge jezike od 1970-ih je konstantno rastao, a Kovecses kaže da danas "nema jezika koji bi se tom uticaju jednostavno mogao othrvati" (u Drljača, 2006, 69). Drljača (67) navodi da iz ovog jezika dolazi najveći broj novih naziva u različitim strukama i veliki broj izraza koje susrećemo u svakodnevnom životu.

Početkom 1990-ih u bivšoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji dolazi do društveno-političkog "kolapsa". Ruši se staro uređenje a na scenu stupa

era ratnih dešavanja. Jugoslavija se dijeli na 6 manjih država koje svoje nacionalne identitete, osim u teritorijalnim razgraničenjima, traže i u jeziku. Bosna i Hercegovina dobija svoj jezik i postaje više orijentirana ka Zapadu. Sve više se teži tehnološkom i društveno-kulturnom napretku što direktno utiče na povećanje potreba za novim riječima koje bi opisale nove koncepte i ideje koje do tada nisu bile prisutne u društvu. Brojni anglizmi, veoma često bez ikakve prilagodbe, pohrlili su u bosanski jezik i svoju primjenu našli u svim sferama života. Kao primjer možemo navesti oblasti mode, sporta, informacionih tehnologija, društvenih pojava i dr. U ovim okvirima veoma često nailazimo na riječi kao što su meč (match), ring (ring), nokaut (knock out), softver (software), virus (virus) itd. Međutim, činjenica da je tehnologija jako brzo napredovala tokom proteklih par godina postavlja medije na sami vrh ljestvice kada su u pitanju strane riječi, u ovom slučaju anglizmi. Drljača (66-7) navodi da razne vrste medija u velikoj mjeri doprinose neposrednom dodiru sa engleskim jezikom te omogućavaju prodor elemenata stručnog jezika u opšti jezik. Razlog za ovu pojavu treba tražiti u činjenici da, kako Drljača (66) navodi, novinari želeći da što brže prenesu ekskluzivnu informaciju, koriste izvorne nazive za neke pojave ili koncepte. Također, slična stvar dešava se i u okvirima specijalizirane upotrebe jezika, odnosno jezika struke. Unutarstrukovna komunikacija odvija se među govornicima koji često koriste literaturu pisanu na engleskom ili nekom drugom jeziku, pa često dolazi do upotrebe engleskih termina u maternjem jeziku govornika. Konačno, za bolji uvid u način i razlog dominantnosti engleskog jezika možemo uzeti riječi Opačićeve koje jako dobro oslikavaju trendove koji nameću ovakav "pritisak" na ostale jezike. Ona tvrdi da globalizacija nameće engleski jezik kao poveznik između država te da SAD, kao vodeći proizvođač novih tehnologija, nastoji što više otvoriti granice drugih država protoku informacija, odnosno divovima američkih medija i industriji zabave (23).

3. Anglicizmi i pseudoanglicizmi (pseudoposuđenice)

Anglicizmi su sve riječi koje su u neki jezik preuzete iz engleskog jezika. Belaj i Tanacković (16) navode da "Osim funkcionalnom potrebom, njihov ulazak često je motiviran i svojevrsnom željom za pomodnošću." Uzroke ovake motivacije za uvođenje anglicizama u vlastiti jezik vjerovatno bi mogli potražiti u prestižu engleskog jezika, te u činjenici da su svi važniji i pouzdaniji izvori informacija dostupni uglavnom na engleskom jeziku. "Engleski je u novo doba, sviđa li nam se to ili ne, postao najvažniji jezik na svijetu, i zato je njegov utjecaj toliko snažan" (Czerwinski 79). Filipović (Teorija jezika, 192) kaže, "Među anglicizme uvrštavamo sve one posuđenice za koje možemo utvrditi da im je *izvorni jezik* (source language) engleski i da označuju predmete i pojmove engleskog porijekla, koji su sastavni dio života, materijalne i duhovne kulture Engleske ili Amerike". Ova definicija, kaže Filipović, obuhvata također i sve amerikanizme.

Ovdje se nameće i pitanje mnogobrojnih riječi koje po svojoj strukturi nisu engleskog porijekla, ali se smatraju anglicizmima. Prvobitna definicija bi se mogla proširiti i na sve one riječi koje je engleski jezik preuzeo iz nekih drugih jezika, a govornici engleskog ih više ne smatraju stranim. Filipović kaže da su to riječi koje su preuzete iz jezika Azije, Afrike, Australije itd. u engleski, koji ih je nakon toga proširio na ostale jezike Europe. Prosječan Englez smatra ih engleskim riječima, dok se u ostalim europskim jezicima smatraju anglicizmima koji se u jeziku primaocu ponašaju kao i sve druge engleske riječi (Teorija jezika, 191). Dakle, sve riječi koje su iz drugih jezika integrisane u engleski postale su konvencionalizirane, odnosno dio standardnog vokabulara prosječnog Engleza, nakon čega su se prenijele i u druge jezike. Fink dijeli Filipovićeve stavove kada je u pitanju mjesto nastanka riječi koje se smatraju anglicizmima. Fink (78) kaže da se anglicizmima smatraju i riječi koje su nastale na tlu engleskog govornog područja, a čiji tvorbeni elementi i nisu direktno vezani za engleski jezik. Tako je, navodi Fink (78), engleski ekonomist Jeremy Bantham od latinskih elemenata *inter* + *nation* i engleskog pridjevskog formata *-al* stvorio novu riječ *international*, uveo je u engleski vokabular i ona je kao anglicizam ušla u mnoge jezike.

Filipović (Teorija jezika, 193-94) također navodi da možemo razlikovati i pseudoanglicizme ili sekundarne anglicizme koji se sastoje od "riječi ili izraza sastavljenih od elemenata engleskog porijekla (dakle anglicizama), ali cjelina koju čine nije preuzeta iz engleskog jer u njemu i ne postoji". Ovakve jedinice, kaže Fink (78), "nisu preuzete iz engleskog jezika jer u takvom obliku u njemu i ne postoje", već su "formirane u jeziku primaocu". Filipović (Teorija jezika, 193) objašnjava tri načina tvorbe pseudoanglicizama:

- kompozicijom
- derivacijom
- elipsom.

Kompozicija je proces tvorbe složenice kod koje je prvi element neki anglicizam, a drugi riječ *man* (pseudoanglicizam = anglicizam + man):

gol-man.

Derivacija obuhvata izvedenice koje se formiraju pomoću nekog anglicizma i sufiksa *–er*, koji je najčešći pokazatelj *pseudoanglicizma* (pseudoanglicizam = anglicizam + er):

autostop-er, džez-er, tenis-er.

Elipsa je izvedenica kod koje dolazi do ispuštanja sufiksa *–ing* u engleskim izrazima:

engl. *happy-ending* - hepi end
engl. *boxing-match* - boks meč
engl. air-conditioning **-** air-condition.

4. Prevedenice

Gledajući televizijske programe i čitajući dnevne listove, veoma često susrećemo izraze kao što su *kupovna moć, studija izvodljivosti, mali biznis, poslovni partner* i mnoge druge. Iako su u našem jeziku prisutni već duži niz godina, ovakvi izrazi još uvijek nisu u potpunosti prihvaćeni kao potpuno "domaći izrazi". Poredeći ovakve izraze koji opisuju, u ovom slučaju, poslovne pojmove, sa izrazima koje je bosanski jezik imao u npr. 1980-im dolazimo do zaključka da je, u većini slučajeva, riječ o novim poslovnim tehnikama ili uopšte o pojmovima koji su u poslovni svijet Bosne i Hercegovine stigle, uslovno rečeno, nedavno. Situacija u mnogim drugim društvenim, kulturnim i obrazovnim sferama veoma je slična. Drljača (72) kaže da se pojmovi inovacije latentno posuđuju iz stranih jezika, odnosno kaže da je latentno posuđivanje postupak kojim se novi sadržaj prima od drugih jezika dok se izraz uzima iz inventara domaćih tvorbenih jedinica. Drljača-Margić (53) tvrdi da je nastajanje prevedenica potaknuto purističkim razlozima, te da je ono odraz aktivnog odnosa prema stranojezičkom uticaju jer se prevedenicama aktiviraju vlastite izražajne mogućnosti. Muhvić-Dimanovski (Prevedenice, 127) objašnjava da je težina identifikacije prevedenica u nekom jeziku obrnuto proporcionalna razumljivosti te prevedenice, odnosno, što je prevedenica teže razumljiva, to je lakša za identifikaciju. Također navodi da je prevedenice novijeg datuma lakše identificirati jer se one nisu udomaćile u jeziku, te da smo svjesniji njihovog stranog porijekla u poređenju sa porijeklom starijih prevedenica. Drljača (72-4) navodi sljedeću podjelu prevedenica koja slijedi leksički i semantički nivo na kojem se ostvaruju specifični tipovi prevedenica:

- doslovne prevedenice
- djelomične prevedenice
- poluprevedenice
- formalno nezavisni neologizmi
- semantičke posuđenice.

4.1. Doslovne prevedenice

Za doslovne prevedenica karakteristično je da vjerno preslikavaju strani model na strukturnoj i semantičkoj razini. Drljača (72) kaže da se elementi iz jezika uzora zamjenjuju domaćim elementima prema načelu 'član za član', te da se strani sadržaj preuzima u cijelosti. Drljača- Margić (54) navodi "Doslovne su prevedenice oblik prijenosa u kojemu se vjerno preslikava strani tvorbeni model". Navodi sljedeće primjere:

četvrto tržište < engl. fourth market, kupovna moć < engl. purchasing power, meka/tvrda valuta < engl. soft/hard currency, novčani tok < engl. cash flow, poslovno savjetovanje < engl. business counselling, tekući račun < engl. current account (Drljača, 72).

Weinreich (u Muhvić-Dimanovski, Prevedenice, 137) definiše doslovnu prevedenicu kao oblik interferencije dvaju jezika kod kojeg je model reproduciran tačno, element za element. Vinja (u Muhvić-Dimanovski, Prevedenice, 137) kaže kako je kalk stvoren onda "kad od strane riječi ili izraza uzmemo samo 'unutarnji oblik', tj. njenu bit, njeno značenje i doslovno ga prevedemo, izrazimo sredstvima vlastitog jezika". Ljung (u Muhvić-Dimanovski, Prevedenice, 138) kaže da se kod prevedenica radi o riječima koje već postoje u jeziku primaocu, a da je ono što se posuđuje zapravo način na koji se ta riječ upotrebljava. Na osnovu navedenih definicija može se zaključiti da je većina autora saglasna sa definicijom doslovne prevedenice, odnosno da smatraju da je to slučaj doslovne reprodukcije modela, odnosno elemenat za elemenat. Interesantnu definiciju doslovne prevedenice dao je Simon (u Muhvić-Dimanovski, Prevedenice, 138) koji kaže da je prevedenica ona riječ, izraz ili fraza koja je prevedena doslovno i tako preuzeta u drugi jezik kojem ne odgovara po svom sastavu i obliku.

4.2. Djelomične prevedenice

Djelomične prevedenice su riječi stranog porijekla koje su ušle u neki jezik, ali u osnovi predstavljaju samo djelomičnu repliku stranog uzora. Muhvić-Dimanovski (Prevedenice, 128) za ovu vrstu prevedenica kaže da su to "…djelomične prevedenice kod kojih se strani model reproducira samo djelomično, ne sasvim precizno…" Na sličan način ih opisuje i Drljača (72-3) koji kaže "Djelomična je prevedenica neprecizna reprodukcija stranog uzora (strukturno ili semantički odstupa od modela) ", a navodi sljedeće primjere:

glasovanje nogama < engl. voting by feet, investicijska studija < engl. feasibility study, ponudbena cijena < engl. bid, vezana trgovina < engl. countertrade, voditelj proizvodnog programa < engl. product manager.

Viereck (u Muhvić-Dimanovski, Prevedenice, 141) ubraja djelomične prevedenice u skupinu potpunih supstitucija i smatra ih složenicama u kojima je jedan dio direktno preveden, dok je drugi slobodno prenesen u jezik koji posuđuje. Lenhert (u Muhvić-Dimanovski, Prevedenice, 141) djelomičnu prevedenicu smatra kategorijom u kojoj je jedna komponenta neke strane složenice prevedena doslovno, a druga slobodno. Duckworth (u Muhvić-Dimanovski, Prevedenice, 141) kaže da se kod ovog tipa prevedenice radi o neprecizno stvorenom obliku prema nekom stranom uzoru.

4.3. Poluprevedenice

Velika brzina protoka informacija dovela je do pojave prevedenica koje u suštini predstavljaju kolokacije specifične za razne oblasti života. Za primjer možemo uzeti *modni guru*, izraz koji se odnedavno udomaćio u krugovima bosanskohercegovačkih modnih dizajnera i ljudi koji se bave modom. Muhvić-Dimanovski (Prevedenice, 164) tvrdi da poluprevedenice nastaju kada se jedan dio složenog (obično dvočlanog) izraza preuzima u originalnom obliku iz jezika-davaoca (uz adaptaciju na fonološkom i/ili morfološkom nivou ili bez njega), a drugi dio se prevodi, i to najčešće doslovno. Drljača (73) objašnjava da je to tip prevedenice "u kojoj se jedan dio kalkira, i to najčešće doslovno, a drugi zadržava u neprevedenom obliku". Navodi sljedeće primjere:

dilersko tržište < engl. dealer market, greenfield ulaganje < engl. greenfield investment, mali biznis < engl. small business, master proračun < engl. master budget, ukršteni hedging < engl. cross hedging (Drljača, 72).

Muhvić-Dimanovski objašnjava da se poluprevedenica sastoji od jednog stranog i jednog domaćeg elementa. Strani element nas upućuje na tačnu procjenu o jeziku-izvoru jer se njegovo utvrđivanje vrši na osnovu prisustva te složenice u jeziku-izvoru (npr. bebi-lice < engl. baby face) (Prevedenice, 125, 130).

Muhvić-Dimanovski (Prevedenice, 163) ističe da se osim termina poluprevedenica, u literaturi može naći i termin poluposuđenica ili polukalk, te da i Simeon (1969) koristi termin polukalk. Muhvić-Dimanovski objašnjava kako se ova kategorija prevedenica graniči sa kategorijom posuđenica i prevedenica, te da jednim dijelom dolazi do međusobnog preklapanja. Također navodi zanimljivu pojavu da se neke poluprevedenice javljaju kao međufaza između posuđenice i doslovne prevedenice (Prevedenice, 163, 167).

4.4. Formalno nezavisni neologizmi

Formalno nezavisni neologizmi u pogledu identifikacije u jeziku su najkompleksnija pojava. Muhvić-Dimanovski (Prevedenice, 128) kaže da je "Nedvojbeno... najteže identificirati formalno nezavisne neologizme, a kad mislimo da smo ih otkrili, još teže je dokazati da su oni zaista stvoreni pod utjecajem neke strane riječi, bolje rečeno - stranog pojma". Drljača (73) smatra da je formalno nezavisni neologizam "tip leksičke inovacije u kojoj jezik primalac ne oponaša strani predložak, već se, prema mogućnosti domaćega leksika, neovisno o njemu stvara nova riječ za dotada strani naziv". Drljača (73) ističe da su stavovi o ovom tipu neologizama podijeljeni, te da je većina lingvističara mišljenja da je "strani predložak bio presudan za stvaranje nove riječi slobodnim izborom jedinica iz inventara domaćih tvorbenih elemenata". On (73) navodi sljedeće primjere ovakvih neologizama:

dospjele neplaćene obveze < engl. arrears, navala na banku < engl. (bank) run, obračun po varijabilnim troškovima < engl. direct costing, odgođena kupnja ili prodaja robe < engl. commodity futures, oslanjanje na državu < engl. capture hypothesis (Drljača, 73).

Muhvić-Dimanovski (Prevedenice, 128) kaže da su neki primjeri formalno nezavisnih neologizama prilično očiti (sam svoj majstor prema engl. do-it-yourself), ali da postoje i oni kod kojih je jako teško utvrditi da li su nastali po nekom uzoru (daska za jedrenje prema engl. windsurf board). Lehnert (u Muhvić-Dimanovski, Prevedenice, 144) definira formalno nezavisne neologizme kao slučajeve kod kojih je za neki strani pojam koji se ne može doslovno prevesti stvoren oblik nezavisan od originala (npr. Klimaanlage prema engl. air conditioning). Klajn (u Muhvić-Dimanovski, Prevedenice, 144) za ovaj tip kaže da je to "slobodni kalk" ili "leksička zamjena" te da se kod ovakvih slučajeva ne vrši prethodna identifikacija ni po obliku niti po značenju, već se slobodno bira prema mogućnostima domaćeg vokabulara.

4.5. Semantičke posuđenice

Semantička posuđenica podrazumijeva domaće riječi koje su, po uzoru na neku stranu riječ, poprimile novo značenje. Kao što navodi Mihaljević (Semantičke posuđenice, 34), semantičko posuđivanje je slučaj kada domaća riječ nekog jezika, pod uticajem strane riječi, dobije novo, dodatno značenje. Dakle, posuđivanje se ne odnosi na riječi već na značenja. Muhvić-Dimanovski (Prevedenice, 125) kaže da je za semantičke posuđenice karakteristično da dolazi do upotrebe već dobro poznatih domaćih riječi u kontekstima u kojima se te riječi inače ne javljaju. Kao posljedica ovog fenomena, nastavlja Muhvić-Dimanovski, dešava se da prosječan čitalac ponekad ne razumije ovakve riječi. Muhvić-Dimanovski (Prevedenice, 125) kao primjer navodi sljedeću rečenicu:

… a ostatak se *kolača* raspoređuje na ostale članice Elektroprivrednog sistema.

Iz navedenog primjera može se zaključiti da se riječ *kolač* koristi sa novim značenjem, odnosno da nije riječ o uobičajenoj upotrebi. Drljača (74) objašnjava ovu pojavu na sljedeći način "Nova se značenja odnose na dotada nepoznate pojave, u prvome redu na nazive, tj. pridruživanje novoga značenja domaćoj riječi predstavlja jedan od postupaka kojim se može zadovoljiti potreba za imenovanjem nekoga novog predmeta ili pojma". Kao primjer, Mihaljević (34) navodi riječ *miš*, za koju kaže da označava "malu životinjicu iz reda glodavaca", dok u računarskom svijetu označava "spravicu kojom se može pomicati značka (kursor) po ekranu". Muhvić-Dimanovski (Prevedenice, 156) navodi da, iako je u većini slučajeva staro značenje zadržano paralelno sa novim (*krtica*, *kolač* itd.), riječ

koja je poprimila novo značenje ponekad može u potpunosti izgubiti staro značenje. Louis Deroy kaže: "Ne posuđuju se, dakle, samo čitave riječi. Posuđuju se i dijelovi riječi, morfemi i fonemi. Ali često dolazi i do toga da se u strani jezik uzima nešto što je mnogo nematerijalnije; nova značenja koja se dodaju starim značenjima tradicionalnih riječi. To je semantičko posuđivanje". Pritchard (539-40) kaže da je nulta semantička ekstenzija, tj. preuzimanje i prenošenje riječi zajedno sa svim njihovim značenjima i izvanjezičkim sadržajima, bez značajnijih značenjskih promjena, svakodnevan i trajan proces, te da je to najzastupljenija semantička pojava u jezičkim dodirima. Drljača (74) navodi sljedeće primjere:

bik < engl. bull, u američkoj burzovnoj terminologiji osoba koja vjeruje u porast cijena i zato kupuje vrijednosnice s namjerom da ih proda po višim cijenama, fuzija < engl. merger, proces spajanja dvaju ili više poduzeća u jedno novo poduzeće (njem. Fusion, tal. fusione, spanj. fusion), medvjed < engl. bear, osoba koja vjeruje u pad cijena i zato prodaje vrijednosnice s namjerom da ih kupi po nižim cijenama, mjehuri < engl. bubbles, razdoblja nagloga porasta cijena nekoga dobra ili niza dobara gdje početni porast izaziva očekivanja daljnjih porasta i tako privlači kupce željne što višega profita, preuzimanje < engl. takeover, preuzimanje ciljanoga poduzeća, uspavana ljepotica < engl. sleeping beauty, podcijenjeno poduzeće, obično sa skrivenim sredstvima, veliki prasak < engl. big bang, velika reforma financijskih tržišta koja se zbila 1986. godine u bankarskome sustavu Velike Britanije.

5. Analiza korpusa

Materijal za analizu prevedenica prikupljen je iz najtiražnijeg dnevnog lista u Bosni i Hercegovini, *Dnevnog avaza*. Kako je već ranije naglašeno, jedan od razloga brzog i opširnog ulaska prevedenica u bosanski jezik je i želja za što bržim prenosom informacija iz svih krajeva svijeta. Pretpostavka je da *Dnevni avaz* sadrži veliki broj ovakvih riječi jer njegov tematski sadržaj obuhvata događaje iz svih životnih sfera koji su u datom momentu aktuelni. Da bi se svi ovi događaji opisali, potrebno je pronaći odgovarajuće riječi. Shodno tome, uticaj stranih jezika najlakše se može utvrditi na leksičkom nivou, odnosno analizom vokabulara koji se koristi u domenima sporta, kulture, politike, ekonomije i u mnogim drugim domenima. Kao što je već navedeno u uvodnom dijelu ovoga rada, analiza će se zasnovati na pronalaženju engleskih modela koji su doveli do pojave njihovih replika u bosanskom jeziku i utvrđivanju njihove veze sa kategorijom prevedenica prisutnih u bosanskohercegovačkoj štampi.

5.1. Doslovne prevedenice

Za doslovne prevedenice karakteristično je da se elementi iz jezika uzora zamjenjuju domaćim elementima prema načelu član za član, prilikom čega se strani

sadržaj preuzima u cijelosti. To je oblik prijenosa u kojemu se strani tvorbeni model vjerno preslikava. Kako i samo ime ovog tipa prevedenice govori, ovdje se radi o slučajevima doslovnog prijevoda stranog modela. U analiziranom materijalu pronađeni su sljedeći primjeri prevedenica:

1. Početak ovih **mirovnih demonstracija** je u 14.30 sati. (DA[3] 6.3.2011:4)
- mirovne demonstracije < engl. peaceful demonstrations

2. Bijela kuća ne isključuje mogućnost blokiranja **zračnog prostora** iznad Libije. (DA 6.3.2011:9)
- zračni prostor < engl. air space

3. Nakon tri godine spremni smo naše **obveznice** otkupiti... (DA 6.3.2011:14)
obveznice < engl. bonds

4. Od akcija na slobodnom **berzanskom tržištu** najveći promet imale su... (DA 6.3.2011:14)

5. Na službenom **berzanskom tržištu**... (DA 8.3.2011:15)
- berzansko tržište < engl. stock market

6. Visoki zvaničnik francuskog "Renaulta" izrazio je jučer sumnju u tvrdnje da je ovaj proizvođač automobila bio žrtva **industrijske špijunaže** te je nagovijestio mogućnost povratka smijenjenih službenika. (DA 6.3.2011:18)
- industrijska špijunaža < engl. industrial espionage

7. ...koja se smatra odgovornim za neka od najvećih kršenja **ljudskih prava** tokom vladavine svrgnutog predsjednika Hosnija Mubaraka. (DA 6.3.2011:20)
- ljudska prava < engl. human rights

8. Konkurs za **kratke priče** do 16. aprila (DA 6.3.2011:22)
- kratke priče < engl. short stories

9. Sve bi bilo brže snimljeno da nemam veliki broj **poslovnih obaveza** - nastavlja Žaljko. (DA 6.3.2011:7)
- poslovne obaveze < engl. business commitments

10. Bivši bokser ističe da svi oni koji ga znaju kao sportistu, poznaju njegovu životnu filozofiju i da na pravi način promovira **zdrav život**. (DA 6.3.2011:7)
- zdrav život < engl. healthy life

[3] DA - Dnevni avaz

11. To je sasvim normalno, ali neizbježno da bih ostvarila svoj **američki san**. (DA 6.3. 2011:14)
- američki san < engl. American Dream

12. Upravo tako smo doživjeli boravak u državi koja je svoje geografsko mjesto našla u srcu **Perzijskog zaljeva**. (DA 6.3.2011:20)
- Perzijski zaljev < engl. Persian Gulf

13. Većina velikih **nebodera**, koje su gradile pretežno firme iz BiH, napravljeni su u proteklih šest godina. (DA 6.3.2011:21)
- neboder < engl. skyscraper

14. ...na vojnu operaciju zapadnih zemalja u Libiji bude li nastavljen **građanski rat** u toj zemlji. (DA 8.3.2011:11)
- građanski rat < engl. civil war

15. Haški optuženik Vojislav Šešelj tražio je jučer od sudija na svom dugotrajnm suđenju za **ratne zločine** da ga oslobode ... (DA 8.3.2011:9)
- ratni zločini < engl. war crimes

16. Grupa mladih Palestinaca započela je kampanju putem Facebooka protiv izraelske okupacije pozivajući korisnike **društvene mreže** da... (DA 8.3.2011:23)

17. ...u vrijeme kada palestinska omladina sve više koristi sajtove **društvenih mreža** kao sredstvo otpora... (DA 8.3.2011:23)
- društvene mreže < engl. social networks

18. Zakazano **"saslušanje"** u Kongresu... (DA 8.3.2011:21)
- saslušanje < engl. hearing

19. ...ali prozivajući, kako kritičari tvrde, sve pripadnike islama, inače **najbrže rastuće** religije u Americi. (DA 8.3.2011:21)
- najbrže rastuće < engl. fastest growing

20. ...tvrdi da je **smrtna kazna** neophodna kako bi se održao red i mir te da se primjenjuje samo nakon iscrpnih sudskih procesa. (DA 8.3.2011:21)
- smrtna kazna < engl. death penalty[4]

21. Gadafijeve snage zaustavile su **protivnapadima** brzo napredovanje ... (DA 8.3. 2011:11)
- protivnapad < engl. counterattack

[4] Engleski jezik ima tri izraza za smrtnu kaznu: death penalty, capital punishment i death sentence

22. U susjednoj sobi u trenutku pada aviona bila je Mirsada Buljubašić, koja je doživjela **nervni slom** i dva i po mjeseca provela na ... (DA 19.3.2011:15)

- nervni slom < engl. nervous breakdown.

Zbog svoje rasprostranjenosti i dostupnosti čitateljima, novine su izuzetno važan izvor informacija. Ujedno, novine predstavljaju jedan od najboljih medija za prodor stranih riječi u bosanski jezik. Iz navedenih primjera može se vidjeti da bosanski prijevodi doslovno prate engleske modele. Međutim, još interesantnija pojava je da se riječi jezika struke sve više koriste u jeziku javnosti. Sve češće se susrećemo sa primjerima kao što su: ratni zločini, ljudska prava, protivnapad, zračni prostor, obveznice itd. U analiziranom korpusu pronađene su uglavnom imenice, iako, u znatno manjoj mjeri, korpus sadrži i glagole i pridjeve (najbrže rastući). Među imenicama najviše je dvočlanih leksema (društvene mreže, ratni zločini, ljudska prava itd.), ali se u analiziranom korpusu također, skoro u istom omjeru, mogu naći i jednočlani leksemi (saslušanje, knjigovođa, obveznice).

5.2. Djelomične prevedenice

Djelomične prevedenice teže je prepoznati od doslovnih prevedenica. U ovom slučaju interesantno je da se strani model djelomično usvaja, odnosno jedan dio prevedenice zadržava osobine modela iz stranog jezika. Dakle, jedan dio modela je preveden, a drugi slobodno prenesen u jezik koji ga posuđuje. Ukratko, radi se, kako to i samo ime ove kategorije prevedenica kaže, o djelomičnoj replici stranog modela. Navodimo primjere:

1. **Rukometna** reprezentacija Bosne i Hercegovine već je ranije, nakon poraza od Mađarske i remija s Makedonijom u Skenderiji, skoro od svih otpisana. (DA 8.3.2011:67)

- rukomet < engl. handball

Kod ove prevedenice došlo je do prilagodbe, pa je po nazivu za sportsku igru izveden pridjev. Također, prilagodbe su vršene kako bi se označili i igrači sportske igre. Ovaj primjer primjetan je i u drugim sportovima (fudbaler, košarkaš, nogometaš itd.).

2. Više puta je hapšen zbog nasilničkog ponašanja, **nedozvoljene trgovine** i izazivanja opće opasnosti. (DA 8.3.2011:17)

- nedozvoljena trgovina < engl. illegal trade

Primjer *nedozvoljena trgovina* moguće je svrstati i u kategoriju doslovnih prevedenica, ali zbog leksičkih razlika (nelegalna-nedozvoljena) ovaj primjer može se posmatrati i kao djelomična prevedenica.

3. Za razliku od Lazovića, koji nije precizirao do kada namjerava odsustvovati iz **državnog tima**… (DA 19.3.2011:74)
- državni tim < engl. national team

4. Odbrana će se temeljiti na tvrdnji da je Majkl sam sebi ubrizgao **kobnu dozu**. (DA 19.3.2011:53)
- kobna doza < engl. fatal dose

5. **Prosvjetni radnici**, kada govore o nasilju koje trpe u školama, rijetko spominju svoje ime i prezime. (DA 19.3.2011:20)
- prosvjetni radnici < engl. knowledge workers

6. ...a svakog dana je sve više ljudi na **berzi rada**. (DA 19.3.2011:18)
- berza rada < engl. work market

7. ...kroz dalji pad **platežne moći** građana, gubitak radnih mjesta, porast cijena ... (DA 19.3.2011:15)
- platežna moć < engl. purchasing power

8. Ona je dodala da će se pred sudom pozvati na tu **"olakšavajuću" okolnost** i da je svjesna da nije pametno postupila. (DA 19.3.2011:25)
- olakšavajuća okolnost < engl. mitigating circumstance

9. **Stočna hrana**, koncentrat i ostale potrepštine... (DA 19.3.2011:21).
- stočna hrana < engl. livestock feed

Kako je već navedeno, ovo je tip prevedenice kod koje su riječi stranog porijekla ušle u drugi jezik, ali u osnovi predstavljaju samo djelomičnu repliku stranog uzora. Kod navedenih primjera (*nedozvoljena trgovina*, *berza rada*, *prosvjetni radnici* itd.) jasno se vidi uticaj stranih modela, odnosno primjetno je da spadaju u kategoriju potpunih supstitucija kod kojih je jedan dio direktno preveden, dok je drugi slobodno prenesen u jezik koji posuđuje.

5.3. Poluprevedenice

Poluprevedenice spadaju u kategoriju prevedenica kod kojih se jedan dio kalkira, i to najčešće doslovno, a drugi preuzima u neprevedenom obliku. S obzirom da je naša država pod velikim uticajem kultura sa Istoka i Zapada, a u zadnje vrijeme i Arapskog poluotoka, novinari se sve više trude obuhvatiti relevantne informacije iz ovih područja. Zbog velikih zahtjeva za brzim prenosom informacija, dešava se da veliki broj riječi i izraza iz jezika davaoca u naš jezik ulaze zajedno sa nekim dijelovima koji su karakteristični za jezik davalac.

1. **Dvostranačka koalicija** premijera Andrusa Ansipa osvojila je ponovo, nakon izbora, većinu mjesta u parlamentu Estonije... (DA 8.3.2011:23)
- dvostranačka koalicija < engl. two-party coalition

2. Nastupom u Sarajevu reperi iz Njujorka otvorili su **mini turneju** po regionu. (DA 8.3.2011:46)
- mini turneja < engl. mini tour

3. ...prikazivanjem **ratnog trilera** srbijanskog reditelja Dejana Zečevića "Neprijatelj" u beogradskom Sava centru ... (DA 8.3.2011:27)
- ratni triler < engl. war thriller

4. Noćni upad pljačkaši su obavili profesionalno iako objekat ima **videonadzor** i noćnog čuvara koji ništa nije vidio ni čuo. (DA 8.3.2011:18)
- videonadzor < engl. video surveillance

5. …sat koji odbrojava vrijeme do početka **olimpijskih igara** u Londonu stao je poslije samo nekoliko sati pošto je pušten u rad. (DA 17.3.2011: 80)

6. …ostaje zabrana učešća na **Olimpijskim igrama** 2012. godine u Londonu…(DA 17.3.2011: 77)
- olimpijske igre < engl. Olympic games

7. ...koji će u subotu u **polufinalu** igrati protiv prvaka Željezničara... (DA 17.3.2011:76)

8. Mnogo je teže bilo u **polufinalu**, jer je ekipa Brčko Jedinstva pružila snažan otpor… (DA 17.3.2011:76)
- polufinale < engl. semifinals

9. Večeras ćemo saznati imena prva dva učesnika **četvrtfinala** Lige prvaka... (DA 8.3.2011:66)
- četvrtfinale < engl. quarterfinals

10. …kontrolira veliki dio **svjetskog sporta**. (DA 17.3.2011:77)
- svjetski sport < engl. world sport

11. Borusija iz Dortmunda otvorila je **internet stranicu**… (DA 17.3.2011:77)
- internet stranica < engl. internet site

Važnost brzine protoka informacija možda je i najuočljivija na ovoj kategoriji prevedenica. Analizirajući korpus moglo bi se reći da one u većini slučajeva

predstavljaju kolokacije specifične za razne oblasti života. Primjeri kao što su *internet stranica*, *četvrtfinale* i *videonadzor* pokazuju da se jedan dio složenog izraza preuzima iz jezika davaoca (uz adaptaciju), dok se drugi dio najčešće prevodi doslovno. Dakle, radi se o slučajevima kada imamo kombinaciju stranog i domaćeg elementa.

5.4. Formalno nezavisni neologizmi

Formalno nezavisne neologizme dosta je komplikovano prepoznati u jeziku. Veoma su kompleksni i teško je dokazati da su oni zaista stvoreni pod uticajem neke strane riječi. U suštini, radi se o leksičkoj inovaciji u kojoj jezik primalac stvara novu riječ za do tada strani naziv. Formalno nezavisni neologizam karakterističan je po tome što je do njegovog nastanka došlo zbog nemogućnosti doslovnog prijevoda, pa nastaje nezavisno stvoreni pojam.

1. List navodi da je ovim Beograd poslao poruku da je ozbiljno shvatio oštra upozorenja da ne može tražiti status kandidata, a da se istovremeno ponaša suprotno **vanjskoj politici**... (DA 8.3.2011:22)
- vanjska politika < engl. foreign affairs

2. ...podrazumijeva rizik od mogućih toksičnih **pratećih efekata**... (DA 19.3.2011:55)
- prateći efekti < engl. side effects

3. Avion mađarske firme "Cegcentrum" sletio je jučer na beogradski aerodrom "Nikola Tesla" na trup bez izvučenog **stajnog trapa**, ali nije bilo povrijeđenih. (DA 8.3.2011:22)
- stajni trap < engl. landing gear

4. ...**zaštitno lice** te modne kuće... (DA 19.3.2011:53)
- zaštitno lice < engl. new face

5. Da li je skrivanje ratnih zločinaca moguće bez stručne pomoći **obavještajnih službi** zemalja u kojima se oni kriju, pitanje je na koje se nudi samo jedan odgovor: Ne. (DA 19.3.2011:14)
- obavještajna služba < engl. intelligence agency

6. Paksitan je jučer zatražio izvinjenje i objašnjenje SAD zbog prekjučerašnjeg napada **bespilotnim letjelicama**... (DA 19.3.2011:23)
- bespilotna letjelica < engl. unmanned aerial vehicle

7. ...počinili krivično djelo **trgovine ljudima**. (DA 19.3.2011:19)
- trgovina ljudima < engl. human trafficking

Kategorija formalno nezavisnih neologizama izuzetno je komplikovana za analizu, a kako većina autora navodi, čak i kada ih identifikujemo postoji pitanje jesu li oni zaista nastali pod uticajem stranog modela. U navedenim primjerima, može se primijetiti da su se autori uglavnom držali opisa pojmova sa kojima su se susreli (zaštitno lice, manekenka, stajni trap itd.). Elementi za tvorbu ovakvih prevedenica uzeti su iz domaćeg vokabulara, a identifikacija se nije vršila ni po obliku ni po značenju.

5.5. Semantičke posuđenice

Semantička posuđenica podrazumijeva riječi koje su poprimile novo značenje. Ova pojava se dešava pod uticajem nekog stranog jezika, odnosno nekog modela iz stranog jezika. Ovo je situacija u kojoj se riječ ne posuđuje u smislu ortografskih simbola, već dolazi do semantičkog posuđivanja nekog stranog modela. Karakteristično je da se takve riječi počinju koristiti u do tada potpuno drugačijem kontekstu i sa potpuno drugačijim značenjem. U osnovi, dolazi do posuđivanja značenja i izvanjezičkih sadržaja, bez značajnijih značenjskih promjena.

1. Ove godine je privukao više od 300.000 ljudi iz cijelog svijeta koji su **okupirali** ulice brazilskog Rija, gdje prisustvuju nizu proslava koje se svakodnevno održavaju... (DA 8.3.2011:72)
- okupirati < engl. occupy

2. Prava **okupacija** vladala je na Ferrarijevom štandu, gdje je osvanuo F... (DA 8.3.2011:43)
- okupacija < engl. occupation

3. Nova **generacija** prestižnog Audija A8... (DA 8.3.2011:44)

4. ...izvedbu nove **generacije** kultnog sportskog automobila FT86... (DA 8.3.2011:43)
- generacija < engl. generation

5. ...rezultat je **glumačke radionice** koju je vodila ugledna američko-francuska glumica i učiteljica glume Li Delon... (DA 8.3.2011:27)
- glumačka radionica < engl. acting workshop

6. ...dok se na novčanici od 20 kanadskih dolara pojavio i zahtjev "Zaustavite **blokadu** Gaze". (DA 8.3.2011:23)
- blokada < engl. blockade

7. Vijeće EU je 31. januara **zamrznulo** sredstva i zabranilo putovanja za oko 160 zvaničnika... (DA 8.3.2011:22)
- zamrznuti < engl. freeze

Navedeni primjeri pokazuju da je, po uzoru na strani model, došlo do širenja osnovnog značenja riječi, odnosno da je riječ osim osnovnog značenja dobila i dodatno značenje. Ovaj fenomen zove se jezička višeznačnost ili polisemija. Riječi *generacija*, *radionica* i *okupacija* inače se ne bi koristili u ovim kontekstima, ali su one na osnovu engleskih modela proširile svoje značenje te su umjesto ljudi, mjesta za opravku i ratnih dejstava dobile potpuno nova značenja. Na primjer, riječ generacija u ovom kontekstu označava novi model automobila koji je poboljšan, noviji i prestižniji od svih prijašnjih.

6. Zaključak

Na osnovu analize dnevne bosanskohercegovačke štampe, može se zaključiti da pisana riječ medija obiluje anglicizmima kategorije prevedenica. Engleski jezik ima veliki globalni uticaj, pa bosanski jezik nije izuzetak. Analiza korpusa pokazala je da se prevedenice mogu susresti u svim sferama bosanskohercegovačkog života, od politike do kulture, sporta i ekonomije. Zbog raznih društveno-političkih okolnosti čini se da bosanski jezik skoro i ne pruža "otpor" ulasku stranih riječi u svakodnevni govor. Kroz svoju istoriju, bosanski je posuđivao iz turskog, njemačkog, arapskog, latinskog, grčkog i mnogih drugih jezika. Danas je taj uticaj, u velikoj mjeri, prepušten engleskom jeziku. Anglicizama u bosanskom jeziku ima jako mnogo. Radi sužavanja polja analize, rad je obuhvatio samo jedan aspekt posuđivanja, odnosno samo prvedenice koje su svoje mjesto našle u pisanom jeziku bosanskohercegovačke štampe. Najčitaniji dnevni list u Bosni i Hercegovini u velikoj mjeri pospješuje nastanak novih prevedenica, a sami čitaoci ubrzavaju proces širenja ovakvih riječi na cjelokupnom teritoriju države. Najintenzivnije posuđivanje iz engleskog u bosanski jezik je u poljima informatike, ekonomije, mode i sporta, a na što ukazuju već naslovi koje letimičnim čitanjem štampe možemo uočiti. Najveći broj prevedenica iz engleskog jezika u analiziranom korpusu pripadaju kategoriji imenica, za koje bismo mogli reći da su se u našem jeziku toliko udomaćile da ih više i ne smatramo riječima stranog porijekla. Poput riječi koje su došle iz turskog (jorgan, fildžan itd.), riječi engleskog jezika sve više se susreću u govoru ljudi koji pripadaju raznim društvenm skupinama. Poput turskog ili njemačkog, engleski jezik bogati leksički sistem bosanskog jezika i daje mogućnost govornicima da opišu i govore o svim pojavama koje inače ne bi mogli izraziti unutar okvira vlastitog jezika. Analizirane kategorije prevedenica pružaju upravo ono što nedostaje govornicima da bi nesmetano govorili o svim fenomenima koji se pojave u svijetu. Prevedenice također nude i veoma širok opseg za slikovito izražavanje i opisivanje raznih društvenih fenomena. Iako postoji veliki broj kritika da bosanski jezik gubi svoju vrijednost posuđivanjem iz stranih jezika, treba uzeti u obzir duže vremensko razdoblje u kojem je naš jezik, u obliku prevedenica, preuzimao riječi iz drugih jezika i obogaćivao svoj leksik. Turski, njemački, arapski, grčki i mnogi drugi jezici nekada su činili baš ono što danas radi engleski jezik. Uzimajući ovu

činjenicu u obzir, s pravom bi se moglo reći da se ne treba biti isključiv i po svaku cijenu težiti jezičkom purizmu.

Literatura

Antunović, Goranka. "Anglicizmi i prevođenje: bez konzultinga nema happy enda." *Suvremena lingvistika* 41-42 (1996): 1-9.

Belaj, Branimir i Goran Tanacković. "Jedan mogući teorijski model pristupa analizi jezičnoga posuđivanja." *Jezikoslovlje* 8 (2007): 5-25.

Bussmann, Hadumod. *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. Ured. i Prev. Trauth, Gregory i Kerstin Kazzazi). London: Routledge, 1996.

Czerwinski, Maciek. "Usporedba adaptacije nekih anglicizama u hrvatskom i poljskom jeziku." *Fluminensia* 1-2 (2000): 79-86.

Drljača Margić, Branka. "Latentno posuđivanje u hrvatskome i drugim jezicima – posljedice i otpori." *Jezikoslovlje* 35 (2009.): 53–71.

Drljača, Branka. "Anglizmi u ekonomskome nazivlju hrvatskoga jezika i standardnojezična norma." *Fulminesia* 18 (2006): 65-68.

Filipović, Rudolf. *Teorija jezika u kontaktu: Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: JAZU -školska knjiga, 1986.

---. *Kontakti jezika u teoriji i praksi: Prinosi metodici nastave živih stranih jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1971.

Fink, Željka. "Rudolf Filipović, Anglizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku, Zagreb, 1990." *Suvremena lingvistika* 33 (1992): 77-81.

Mihaljević, Milica. "Hrvatsko i englesko računalno nazivlje." *Jezik: časopis za kulturu hrvatskog književnog jezika* 53 (2006): 41-80)

---. "Semantičke posuđenice." *Suvremena lingvistika* 33 (1992): 33-43.

Muhvić Dimanovski, Vesna i Anita Skelin Horvat. "O riječima stranoga podrijetla i njihovu nazivlju." *Filologija* 46-47 (2006): 203-215.

Muhvić Dimanovski, Vesna. "Njemački kao jezik posrednik pri posuđivanju iz engleskoga u hrvatski." *Suvremena lingvistika* 41-42 (1996): 457-464.

---. *Prevedenice - jedan oblik neologizama*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1992.

Opačić, Nives. "Prodor engleskih riječi u hrvatski jezik." *Jezik: časopis za kulturu hrvatskog književnog jezika* 54 (2007): 22-27.

Pritchard, Boris. "Anglicizmi u poslovnim komunikacijama u hrvatskom pomorstvu." *Suvremena lingvistika* 41-42 (1996): 529-543.

Skelin Horvat, Anita. "Posuđivanje u hrvatski jezik u dvama razdobljima." *Suvremena lingvistika* 30 (2004): 93-104.

Dnevni avaz. 5571 (Sarajevo) 6. mart. 2011.

Dnevni avaz. 5573 (Sarajevo) 8. mart. 2011.

Dnevni avaz. 5582 (Sarajevo) 17. mart. 2011.

Dnevni avaz. 5584 (Sarajevo) 19. mart. 2011.

Dnevni avaz. 5585 (Sarajevo) 20. mart. 2011.

Sanja Tunjić

Präpositionalphrasen als ergänzungen

Zusammenfassung

Diese Arbeit wird sich mit der Analyse der Präpositionalphrasen und deren syntaktischen Funktionen auf der Textebene beschäftigen. Die Arbeit besteht aus einem theoretischen und einem praktischen Teil. Im theoretischen Teil werden wir den Begriff *Phrase* erläutern. Unter Phrasen verstehen wir Satzglieder, die aus mindestens zwei Wörtern bestehen. Jede Phrase wird nach ihrem Nukleus benannt. Unter dem Begriff Nukleus ist ein Wort innerhalb der Phrase zu verstehen, auf das sich alle anderen Wörter innerhalb derselben Phrase beziehen. Demnach ist innerhalb der Phrase *dieser Mann* das Nomen *Mann* der Nukleus und aufgrund dessen wird die Phrase *dieser Mann* Nominalphrase genannt. Innerhalb der Phrase *in seinem Zimmer* ist die Präposition *in* der Nukleus. Demnach wird die Phrase *in seinem Zimmer* Präpositionalphrase genannt. Phrasen können in einem Satz verschiedene syntaktische Funktionen haben. Für die Bestimmung der syntaktischen Funktionen ist der Begriff *Valenz* von entscheidender Bedeutung. Unter dem Begriff *Valenz* ist die Fähigkeit der Wörter (in unserem Fall der Verben) zu verstehen, verschiedene Phrasen an sich zu binden. Mit jedem Verb müssen bestimmte Phrasen realisiert werden, damit der Satz einen Sinn hat. So muss mit dem Verb *lesen* eine Phrase im Nominativ und eine Phrase im Akkusativ realisiert werden, d.h., das Verb *lesen* ist zweiwertig. Phrasen, die sozusagen ein Teil der Valenz des Verbs sind, werden *Ergänzungen* genannt, die Phrasen, die nicht ein Teil der Valenz eines Verbs sind, werden *Angaben* genannt. So sind im Satz *Der Junge liest in seinem Zimmer ein Buch.* die Phrasen *Der Junge* und *ein Buch* Ergänzungen, weil sie in der Valenz des Verbs *lesen* enthalten sind. Die Phrase *in seinem Zimmer* ist eine Angabe. Im theoretischen Teil werden wir ebenfalls anführen, welche Ergänzungen und Angaben in der deutschen Sprache existieren.

Im praktischen Teil der Arbeit werden wir anhand des Korpus zeigen, welche syntaktischen Funktionen Präpositionalphrasen in der deutschen Sprache haben können.

Einleitung

Ziel der Arbeit:

- Darstellen der syntaktischen Funktionen, die die Präpositionalphrasen im Text ausüben können.

Zur empirischen Analyse werden wir die Beispiele folgenden Werken entnehmen:

Das Amulett von Conrad Ferdinand Meyer

Stimmungen der See von Siegfried Lenz

Die Liebe in den Zeiten der Cholera von Gabriel Garcia Márquez

Aus dem Leben eines Taugenichts von Joseph von Eichendorff

Der Tod des Kleinbürgers von Franz Werfel

Aufgaben der Arbeit:

- das Erklären des Begriffs *Valenz*
- das Erklären des Begriffs *Phrase*
- das Erklären der Begriffe *Ergänzung* und *Angabe*
- Korpusanalyse durchführen und feststellen, welche syntaktischen Funktionen Präpositionalphrasen im Text ausüben können.

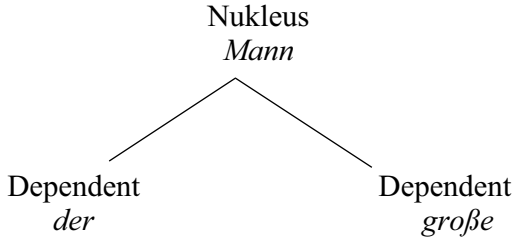
1. Valenz und Dependenzgrammatik

Der Fachausdruck Valenz (Wertigkeit) bedeutet in der Sprachwissenschaft (Linguistik) die Eigenschaft eines Wortes, andere Wörter an sich zu binden. Der Ausdruck Valenz ist ein aus der Chemie entlehnter Terminus. Die Einführung in die Sprachwissenschaft wird häufig Tesnière zugeschrieben. Nach seiner Theorie können Verben, ähnlich wie Atome in der Chemie, bestimmte Satzglieder an sich binden, bzw. Leerstellen eröffnen, die mit bestimmten Satzgliedern besetzt werden. Im Vordergrund der Valenztheorie steht die Valenz des Verbs. Engel (1994: 96) spricht von der Valenz als der Rektion, die auf bestimmte Teile von Wortklassen beschränkt ist. Seit den ältesten Zeiten spricht die Schulgrammatik von Akkusativverben (*essen*), Dativverben (*helfen*), Genitivverben (*bedürfen*), Richtungsverben (*fahren*), auch von Verben ohne Objekt (*blühen*). Die Verbvalenz wird zum Ausgangspunkt der Dependenzgrammatik gemacht. Dependenzgrammatik oder auch Valenzgrammatik bezeichnet eine von Lucien Tesnière begründete, im Ansatz aber auch schon im Mittelalter (Thomas von Erfurt) zu findende Form der Grammatik. (Valenzgrammatik erhielt den Namen in Analogie zu den Valenzen bei der chemischen Bindung.) Die Dependenzgrammatik

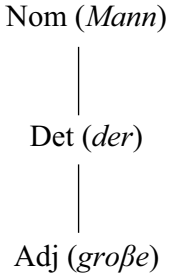
untersucht die hierarchische Struktur (Dependenzstruktur) eines Satzes bzw. eines Satzgliedes. Wenn ein Satzglied aus mehreren Wörtern besteht (***Der große Mann*** *ging früher nach Hause*), liegt die Annahme nahe, dass ein Wort als Bezugswort fungieren muss und dass andere Gliedteile von diesem Wort abhängen. Dependenz ist also Abhängigkeit in dem Sinne, dass ein Wort (das regierte Wort oder der Dependent) von einem anderen Wort (das regierende Wort oder der Regens bzw. Nukleus) abhängt.

1.1 Nukleus und Dependent

So werden die Wörter *der* und *große* in der Wortgruppe *der große Mann* von dem Nomen *Mann* regiert. Diese Beziehung kann folgendermaßen dargestellt werden:

Engel (1994: 90) erklärt diese Beziehung so, dass das Nomen *Mann* als Nukleus vom Determinativ *der* zu verstehen ist und das Determinativ *der* als Nukleus vom Adjektiv *große*. Das Nomen *Mann* wäre danach indirekter Nukleus vom Adjektiv *große*:

1.2 Phrasen

In der Regel spricht man von Phrasen nur dann, wenn ein Satzglied aus mindestens zwei Wörtern besteht:

Der große Mann *ging früher nach Hause.*

Fortan wollen wir also die Wortgruppen wie *der große Mann* als Phrasen bezeichnen. Jede Phrase wird nach ihrem Nukleus benannt. Aufgrund der Zugehörigkeit des Wortes *Mann*, das als Nukleus der Phrase *der große Mann* fungiert, zu der Wortklasse Nomen, wird die Phrase *der große Mann* als Nominalphrase bezeichnet. Nach Engel (1994: 104) gibt es nur theoretisch ebenso viele Phrasenklassen, wie es Wortklassen gibt. Einige Partikelklassen erlauben keine Phrasenbildung. Wir werden uns hier nur auf die umfangreicheren und tiefer strukturierten Phrasen beschränken:

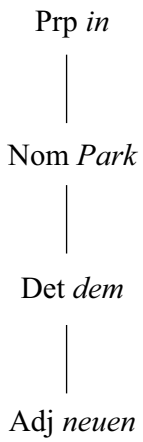
Verbalphrasen
Nominalphrasen
Adjektivalphrasen
Pronominalphrasen
Präpositionalphrasen.

In dieser Arbeit beschränken wir uns auf die Präpositionalphrasen.

1.2.5 Präpositionalphrasen

Präpositionalphrasen sind bisher von der Forschung wohl am ausführlichsten behandelt worden. Da jede Präposition eine eigene Valenz hat und nur valenzbestimmte Satelliten zulässt, regiert sie nach Engel (1994: 139) ausnahmslos Ergänzungen.[1] Bei den Präpositionalphrasen fungiert die Präposition als Nukleus:

Dein Verwandter wartet ***in dem neuen Park****.*

[1] Ergänzungen werden im Kapitel *Ergänzungen und Angaben* erklärt.

2. Ergänzungen und Angaben

Die bis jetzt erläuterten Phrasen üben im Satz als Satzglieder verschiedene Funktionen aus. Für die Bestimmung der Funktion der Satzglieder ist die Valenz des Verbs entscheidend. Jedes Verb verlangt durch seine Valenz eine besimmte Anzahl an Satzgliedern. Z.B. das Verb *lesen* verlangt ein Satzglied im Nominativ und ein Satzglied im Akkusativ (= *etwas lesen* (+Subjekt)):

***Das Kind** liest in seinem Zimmer **ein Buch**.*

Die Satzglieder *das Kind* und *das Buch* sind sozusagen in der Valenz des Verbs *lesen* enthalten. Die Satzglieder, die in der Valenz des Verbs enthalten sind, werden wir von nun an in Anlehnung an Engel als **Ergänzungen** bezeichnen. Die Satzglieder *das Kind* und *das Buch* sind also Ergänzungen. Das Satzglied *in seinem Zimmer* ist kein Teil der Valenz des Verbs *lesen*. Solche Satzglieder bezeichnen wir als **Angaben**. Im Folgenden werden wir Klassen der Ergänzungen anführen.

2.1 Ergänzungen

2.1.1 Subjekt

Das Subjekt / der Satzgegenstand / die Nominativergänzung /Esub steht in der Regel im Nominativ und antwortet auf die Frage *wer?* oder *was?* Die Bezeichnung stammt aus dem Lateinischen: lat. subiectum = das Untergelegte.

Das Subjekt kann verschiedene Ausdrucksformen haben:

a) ein Substantiv oder ein Pronomen:
   ***Kaiser Franz Josef** weilte gerne in Bad Ischl.*
   ***Niemand** hat das Recht, so etwas zu sagen.*
b) eine präpositionale Wortgruppe:
   ***An die Tausende** waren gekommen.*
c) ein einfacher Infinitiv, ein Infinitiv mit *zu* oder eine Infinitivkonstruktion:
   ***Reden** ist Silber, **Schweigen** ist Gold.*
   ***Gute und bekannte Musik zu spielen** macht Freude.*
d) eine Partizipialkonstruktion:
   ***Frisch gewagt** ist halb gewonnen.*
e) ein Nebensatz:
   ***Wer zuletzt lacht**, lacht am besten.*

2.1.2 Akkusativergänzung

Das Akkusativobjekt / die Akkusativergänzung / Eakk ist das häufigste Objekt. Es antwortet auf die Frage *wen?* oder *was?* Die Akkusativergänzung kann durch ein Personalpronomen anaphorisiert werden. Zum Beispiel: *Inge sucht **ihre Bank**. > Inge sucht **sie**.*

Ausdrucksformen der Akkusativergänzung sind:

a) Nominalphrase im Akkusativ:
*Sie vergöttert **ihren Sohn**.*
b) Pronominalphrase im Akkusativ:
*Ich kenne **ihn**.*
c) Infinitivkonstruktion (bei Subjektidentität):
*Ich bedaure, **mich von dir verabschieden zu müssen**.*
d) Nebensatz:
*Ich hoffe, **dass du in Tuzla bleibst**.*

2.1.3 Genitivergänzung

Das Genitivobjekt / die Genitivergänzung / Egen wird mit *wessen?* erfragt. Die Anapher der Genitivergänzung ist dessen / deren; seiner, ihrer.

Ihre Ausdrucksformen sind:

a) Nominalphrase:
*Man beschuldigte ihn **des Diebstahls**.*
b) Pronominalphrasen:
*Man beschuldigte ihn **dessen.***
c) Nebensatz bzw. Infinitivkonstruktion:
*Man beschuldigte ihn, **dass er einen Diebstahl begangen hatte**. > Man beschuldigte ihn, einen **Diebstahl begangen zu haben.***

2.1.4 Dativergänzung

Das Dativobjekt erfragt man mit *wem?*. Die Dativergänzung wird auch mit den entsprechenden Formen der Personalpronomina anaphorisiert.

Die Ausdrucksformen sind:

a) Nominalphrase:
*Ich helfe **dem Kollegen**.*
b) Pronominalphrase:
*Ich helfe **ihm**.*
c) Nebensatz (Relativsatz):
*Wir helfen, **wem noch zu helfen ist**.*

2.1.5 Präpositionalergänzung

Das Präpositionalobjekt / die Präpositionalergänzung / Eprp ist nach Subjekt und Akkusativobjekt die dritthäufigste Ergänzung. Es enthält immer eine Präposition, die nicht austauschbar und meist semantisch leer ist. Zum Beispiel:

*Er ärgert sich **über das Verhalten seiner Tochter**.*
*Ich befasse mich **mit der Literatur**.*

2.1.6 Gleichsetzungsnominativ / Prädikativ

Frage: *Wer?* oder *Was?*
Anapher: *es, so, als solch –*

Die Ergänzung, die von den Verben *sein, werden, bleiben, sich dünken, heißen* (=zvati se) und *scheinen* regiert wird, wird von verschiedenen Autoren unterschiedlich benannt. Den traditionalen Terminus „Gleichsetzungsnominativ" hat sogar die DUDEN-Grammatik (1998:638) aufgegeben und bietet parallel dazu auch den Begriff „prädikativer Nominativ": „Dieses Satzglied, das im Nominativ steht, nicht Subjekt ist und sich durch die Infinitivprobe als fester Bestandteil der verbalen Wortkette erweisen lasst, ist der Gleichsetzungsnominativ oder prädikative Nominativ." Hier einige Beispiele:

*Peter ist **mein Freund**.*
*Er bleibt **Soldat.***
*Unser Nachbar heißt **Hans**.*
*Peter dünkt sich **mein Freund**.*
*Georg wird **Vorsitzender.***
*Sie ist **Schauspielerin**.*

Meiner Meinung nach ist der Terminus „Prädikativ", der in der Grammatik von Helbig / Buscha (1998) verwendet wird, geeigneter als Gleichsetzungsnominativ bzw. prädikativer Nominativ, da Adjektive auch die prädikative Funktion haben können (vgl. *Peter ist **groß***). Sie können aber nicht als Gleichsetzungsnominativ bezeichnet werden.

Ausdrucksformen des Gleichsetzungsnominativs:

a) Nominalphrase:
   *Justus ist **Berliner**.*
b) Flektiertes Adjektiv:
   *Dieses Schiff ist **ein Deutsches**.*

c) Demonstrativpronomina, Numeralia:
*Wir bleiben **dieselben**.*
*Ich war **die Erste** und er **der Zweite**.*
d) ein Infinitiv oder eine satzwertige Infinitivkonstruktion:
*Rasten heißt **rosten.***
*Sein Ziel war, **Politiker zu werden**.*
e) Partizip II und Partizipialkonstruktion:
*Gesagt **getan**.*
*Aufgeschoben ist nicht **aufgehoben.***
f) Nebensatz:
*Er bleibt, **was er immer war**.*

2.1.7 Gleichsetzungsakkusativ

Der Gleichsetzungsakkusativ wird heutzutage nur noch von wenigen Verben regiert: *nennen, heißen* (transitiv!), *schelten, schimpfen, schmähen*. Zum Beispiel:

*Sie nennt ihn **einen Lügner**.*
*Er schimpfte dich **einen Feigling**.*
*Er schmähte sie **eine Verräterin**.*

Ausdrucksformen des Gleichsetzungsakkusativs:

1. Nominalphrase:
*Sie schalt ihn **einen Dummkopf**.*
2. flektiertes Adjektiv:
*Solche Konstruktionen nennt man **geometrische**.*
3. Infinitiv:
*Das nenne ich **arbeiten**.*
4. Nebensatz:
*Sie nannten ihren Jungen, **wie schon die Vorväter geheißen hatten**.*

2.1.8 Temporalergänzung

Verben, die eine Temporalergänzung verlangen, kommen sehr selten vor. Außerdem gibt es einige Verben, bei denen entweder eine Temporal- oder Lokalergänzung möglich ist (*passieren, sich ereignen, geschehen*).

Beispiele:

sich ausdehnen
*Die Versammlung dehnte sich **bis Mitternacht** aus.*

sich hinziehen
*Die Beratung zog sich **bis zum Morgengrauen** hin.*

Das Verb *aufstehen* verlangt fakultativ eine Temporalergänzung:

*Ich stehe meistens **um sechs** auf.*

2.1.9 Lokalergänzung

Frage: *Wo? Wohin?*
Anapher: *dahin, von dort, hierdurch*

Ausdrucksformen von Lokalergänzungen sind:

1. Adverbien:
   *Der Tisch steht **dort**.*
   ***Darunter** liegt ein Tisch.*
2. Genitivphrasen:
   ***Rechter Hand** ist die Tür.*
3. Präpositionalphrase:
   *Das Bild hängt **an der Wand**.*
4. Nebensatz:
   *Das Hotel steht, **wo sich früher mein Geburtshaus befand**.*

2.1.9.1 Situativergänzung

Diese Untergruppe der Lokalergänzung bezeichnet den Ort des Geschehens:

*Sie wohnt **bei ihren Eltern**.*
*Mostar befindet sich **in der Herzegowina**.*
*Das Buch ist **unter der Schachtel**.*
*Dieses Ehepaar aus Deutschland zeltet jedes Jahr **an unserem Fluss**.*

2.1.9.2 Direktivergänzung

Die Direktivergänzung bezeichnet „die Richtung, das Ziel, den Ausgangspunkt eines Vorgangs oder den passierten Raum“. Die Zahl der Verben, die die Direktivergänzung verlangen, ist größer, als angenommen wird:

*Die Eltern meiner besten Freundin sind **nach Norwegen** gefahren.*
*Meine Schwester geht **ins Konzert**.*

*Die Fahrgäste begeben sich **zum Ausgang**.*
*Die Vögel fliegen **nach Süden**.*
*Auf der Suche nach dem zuständigen Sachbearbeiter geriet ich **in dieses Büro**.*

2.1.10 Modalergänzung

Frage: *Wie? Auf welche Art und Weise? Womit? Mit wem?*
Anapher: *es, so, als solch-*

Diese Ergänzung wird meist durch ein Adjektiv, in manchen Fällen durch eine mit *wie* oder mit *als* angeschlossene Phrase ausgedrückt. Als Ausdrucksform ist auch eine Präpositionalphrase möglich:

*Das ist **von praktischer Bedeutung**.*

Modalergänzungen erscheinen vor allem bei den sogenannten **Verben des Sichverhaltens**. Zum Beispiel:

sich benehmen/sich betragen/sich verhalten/sich aufführen

*Das Kind benimmt sich **sehr schlecht**.*
*Er verhält sich immer **einwandfrei**.*
*Die Burschen haben sich gestern Abend **wie Betrunkene** aufgeführt. <umg.>*

2.1.11 Kausalergänzung

Frage: *Warum? Weshalb? Weswegen? Aus welchem Grund(e)?*
Anapher: *darum, deswegen, deshalb*

Kausalergänzungen sind insgesamt sehr selten. Im KVL sind sie nicht vorhanden. Einige Grammatiken führen auch Verben mit einer Kausalergänzung an:

geschehen
*Die Hochzeit geschah **aus Versehen**.*

sich ereignen
*Viele Unfälle ereignen sich **infolge von Übermüdung des Fahrers**.*

Bei Engel (1994:162) finden wir noch zwei Ergänzungen, die bei anderen Linguisten nicht erwähnt werden. Das sind die Expansivergänzung und die Verbativergänzung.

2.1.12 Expansivergänzung

Frage: *Wie lange? Wie viel? Wie weit?*
Anapher: *so lange, so viel, so weit*

Diese Ergänzung kommt nach Engel (1994: 162) bei Verben der Veränderung vor. In den meisten Fällen ist sie fakultativ. Zum Beispiel:

dauern
*Die Sitzung dauerte **anderthalb Stunden**.*
*Der Film dauerte **bis Mitternacht**.*

währen
*Das Fest währte **bis tief in die Nacht**.*
*Echte Freundschaft währt **lange**.*

abnehmen
*In einer Woche nahm unser Freund **sechs Kilo** ab.*

wiegen
*Das Paket wiegt **zwölf Kilo**.*

2.1.13 Verbativergänzung

Im Unterschied zu den anderen Ergänzungsklassen kommt die Verbativergänzung nur satzartig vor, und zwar als Nebensatz, Infinitivkonstruktion oder abhängiger Hauptsatz:

sich fragen
*Man muss sich fragen, **warum wir so viel essen.***
*Man muss sich fragen, **warum essen wir so viel**.*

sich weigern
*Die Kinder weigern sich, **der Mutter im Haushalt zu helfen**.*

Auch folgende Verben verlangen die Verbativergänzung: *sich trauen, sich mühen, sich unterstehen, gewillt sein, trotzig sein, außerstande sein, imstande sein, willens sein, im Begriff sein, mit jdm. eine Wette eingehen.*

3. Syntaktische Funktionen der Präpositionalphrasen

3.1 Präpositionalphrasen als Ergänzungen

3.1.1 Präpositionalphrasen als Präpositionalergänzung

*„**Auf diese Gelegenheit** habe ich über ein halbes Jahrhundert gewartet, um Ihnen erneut ewige Treue und stete Liebe zu schwören.»* (L, S. 80)

*Kurz vorher war Jeanne d`Albret, die wegen ihres persönlichen Wertes **von den Hugenotten** hochverehrte Mutter des Navarresen, plötzlich gestorben, **an Gift**, so hieß es.*

(A, S. 49)

*Das Geheimnis fällt ihm ein und verwandelt sich sogleich **in eine verschollene Polka**.*

(K, S. 10)

3.1.2 Präpositionalphrasen als Situativergänzung

*Später hing das Bild **an den Wänden jedweder öffentlichen und privaten Institution** ...*

(L, S. 74)

*Sie besuchte Nachbarn, sie saß **bei der Hausbesorgerin**, sie stand **bei der Greißlerin**, ...*

(K, S. 52)

*Als der Arzt die Untersuchung beendet hatte, verwahrte er den Spatel **in seinem mit Instrumenten und Medizinfläschchen vollgestopften Arztkoffer** und schloss diesen mit einem kurzen Schlag.* (L, S. 175)

3.1.3 Präpositionalphrasen als Direktivergänzung

*... und als ich wieder **in die freudigen Augen Boccards** blickte, brachte ich es nicht über mich, ...* (A, S. 45)

*Er ging gebückt **gegen den Wind**, ..., verschwand **hinter dem Schuppen**, ...*

(S, S. 60)

*So dumm war er nicht, wie seine dumme frau meint, es **auf ein Sparkassabuch** zu legen.*

(K, S. 5)

3.1.4 Präpositionalphrasen als Temporalergänzung

*Ich wurde **am 17. März 1926** in Lyck geboren, einer Kleinstadt zwischen zwei Seen, ...*

(S, S. 76)

*Dies geschah **in der zweiten Dezemberwoche**.*

(K, S. 45)

***In diesen kritischen Zeitläufen** geschah es denn, dass einmal, ..., die Kammerjungfer vom Schlosse über die Straße dahergetrippelt komm.* (T, S. 19)

3.1.5 Präpositionalphrasen als Expansivergänzung

*So dauerte das wohl **über eine Woche**.*

(T, S. 11)

*Das Wasser reichte ihnen **bis zur Brust**.*

(S, S. 33)

***Bis gegen Ende November** etwa hielt dieser Zustand an.*

(K, S. 38)

3.1.6 Präpositionalphrasen als Modalergänzung

*In einem zarten Seidenunterrock auf dem Bett ausgestreckt, war Senorita Lynch **von nicht endender Schönheit.*** (L, S. 356)

*„Die Ethik“, sagte er, „meint, dass Ärzte **aus Stein** sind.“*

(L, S. 357)

3.1.7 Präpositionalphrasen als Kausalergänzung

*Der Raub geschah damals **aus reiner Gier**.*

(L, S. 398)

3.1.8 Präpositionalphrasen als Subjekt

*Zum Spiel zwischen diesen zwei erfolgreichsten Mannschaften Europas kamen **über 60000 Zuschauer**.* (Hörbeleg, SAT.1, ran, 24.11.10, 21.35)

Schlussfolgerung

Eine Phrase ist ein Satzglied, das sich aus mindestens zwei Wörtern zusammensetzt (z.B. ***Dieser Mann*** *hat mich gestern* ***in der Stadt*** *gesehen.*). Bei den gekennzeichneten Satzgliedern *dieser Mann* und *in der Stadt* handelt es sich also um Phrasen, da sie sich aus zwei bzw. drei Wörtern zusammensetzen. Jede Phrase wird nach ihrem Nukleus benannt. Ein Nukleus ist ein Wort innerhalb der Phrase, von dem alle anderen Wörter innerhalb der Phrase abhängen und auf das sich alle anderen Wörter beziehen. Innerhalb der Phrase *dieser Mann* ist das Nomen *Mann* der Nukleus und aufgrund dessen wird die Phrase *dieser Mann* als Nominalphrase bezeichnet. Innerhalb der Phrase *in der Stadt* ist der Nukleus die Präposition *in* und deshalb wird die Phrase *in der Stadt* als Präpositionalphrase bezeichnet. Wir wollten in dieser Arbeit zeigen, welche syntaktischen Funktionen die Präpositionalphrasen ausüben können. Für solch eine Analyse ist der Begriff der Valenz entscheidend. Unter der Valenz ist die Fähigkeit der Wörter zu verstehen, andere Wörter bzw. Phrasen an sich zu binden. Jedes Verb hat eigene Valenz. So ist das Verb *sehen* zweiwertig. Es verlangt eine Phrase im Nominativ und eine Phrase im Akkusativ (z.B. ***Meine Schwester*** *hat* ***meinen Freund*** *gestern in der Stadt gesehen*.). Diejenigen Phrasen, die in der Valenz bzw. der Rektion eines Verbs enthalten sind, werden als Ergänzungen bezeichnet. Die Phrasen *meine Schwester* und *meinen Freund* sind also Ergänzungen. Die Phrasen, die nicht in der Valenz bzw. der Rektion enthalten sind, werden als Angaben bezeichnet. Die Phrase *in der Stadt* ist also Angabe.

In unserem Korpus kamen die Präpositionalphrasen als folgende Ergänzungen vor:

- Präpositionalergänzung
- Situativergänzung
- Direktivergänzung
- Temporalergänzung
- Expansivergänzung
- Modalergänzung
- Kausalergänzung
- Subjekt.

Am häufigsten kamen die Präpositionalphrasen als Präpositionalergänzung, Situativergänzung und Direktivergänzung. Für die Temporalergänzung haben wir in unserem Korpus nur fünf Beispiele finden können, für die Expansiv- und Modalergänzung drei und die Kausalergänzung war nur mit einem Beispiel belegt. Präpositionalphrasen als Subjekt haben wir nicht finden können. Wir haben nur einen Hörbeleg gefunden.

Abkürzungsverzeichnis

A	Das Amulett
Adj	Adjektiv
bzw.	beziehungsweise
Det	Determinativ
d.h.	das heiβt
jdm.	jemandem
K	Der Tod des Kleinbürgers
L	Die Liebe in den Zeiten der Cholera
Nom	Nomen
Prp	Präposition
Prn	Pronomen
S	Stimmungen der See
T	Aus dem Leben eines Taugenichts
V	Verb

Literaturverzeichnis

Belegliteratur:

1. Lenz, Siegfried (1986): Stimmungen der See. Philipp Reclam, Stuttgart.
2. Márquez, Gabriel Garcia (1987): Die Liebe in den Zeiten der Cholera. Verlag Kiepenhauer & Witsch, Köln.
3. Meyer, Conrad Ferdinand (2002): Das Amulett. Philipp Reclam, Stuttgart.
4. von Eichendorff, Joseph (2001): Aus dem Leben eines Taugenichts. Philipp Reclam, Stuttgart.
5. Werfel, Franz (2000): Der Tod des Kleinbürgers. Philipp Reclam, Stuttgart.

Literaturquellen

1. Duden (1998): Die Grammatik (= Bd. 4). Dudenverlag.
2. Engel, Ulrich (1994): Syntax der deutschen Gegenwartssprache (= 3. Auflage). Erich Schmidt Verlag. Berlin.
3. Helbig, Gerhard / Buscha, Joachim (1998): Leitfaden der deutschen Grammatik. Langenscheidt.
4. Helbig, Gerhard / Buscha, Joachim (2008): Deutsche Grammatik. Langenscheidt.
5. Zilić, Erminka (2002): Syntax der deutschen Gegenwartssprache. Dom štampe, Zenica.

PEDAGOGIJA

Adnan Tufekčić

Sredstva narodne pedagogije kao elementi nematrijalnog kulturnog naslijeđa

Sažetak:

U radu se daje prikaz sredstava narodnog odgoja kao što su: poslovice, zagonetke, pjesme (uspavanke, pjesme dječaštva, pjesme mladalačke dobi i pjesme zrelog uzrasta), bajke i narodne priče. Posebno su naglašene pedagoške komponente navedenih sredstava. Svaki narod je kroz prošlost provodio moralni, intelektualni, estetski i etički odabir ovih sredstava odgoja. U narodnoj pedagogiji susrećemo harmonijsko djelovanje različitih elemenata kulturnog naslijeđa koji predstavljaju snažna sredstva odgajanja i transgeneracijskog prijenosa nakupljenih duhovnih bogatstava. Sredstva narodne pedagogije koja dolaze iz sfere usmenog narodnog stvaralaštva predstavljaju značajne elemente našeg nematerijalnog kulturnog naslijeđa koje valja adekvatno nastaviti prikupljati, istraživati i očuvati uvažavajući naučne i kulturološke kriterije na temelju Konvencije o očuvanju nematerijalnog kulturnog naslijeđa koju je usvojila Generalna konferencija Organizacije ujedinjenih nacija za obzrazovanje, nauku i kulturu u Parizu 2003. godine.

Ključne riječi: narodna pedagogija, usmeno narodno stvaralaštvo, poslovice, zagonetke, pjesme, bajke, priče, nematerijalno kulturno naslijeđe, UNESCO

Uvod

Tradicijska kultura odgajanja ili tradicijska pedagoška kultura je specifična sfera sveukupne kulture. Ta specifičnost ogleda se u tome što pedagoška kultura predstavlja integrirajuću sferu duhovne kulture. U njoj se, dakle, integrišu sve druge

sfere i svi drugi elementi duhovne i materijalne kulture kod različitih naroda i u različitim dijelovima svijeta. Integrirajuće svojstvo pedagoške kulture upućuje na njen sintetički karakter u odnosu na sve različite eksplicitne i implicitne elemente kulture (Волков, 1999, 2004; Tufekčić, 2009).

Ovo svojstvo tradicijske pedagoške kulture je posebno vidljivo kad su u pitanju sredstva i faktori narodne pedagogije. U narodnom odgoju i narodnoj pedagogiji pronalazimo lepezu raznovrsnih oblika duhovnog stvaralaštva koji predstavljaju sredstva tradicijskog odgajanja, a koji pripadaju području nematerijalnog kulturnog nasljeđa.[1] Unutar tradicijske pedagoške kulture susrećemo harmonijsko djelovanje ovih sredstava na polju odgoja i transgeneracijskog prijenosa nakupljenih duhovnih bogatstava.

Osnivač etnopedagogije kao naučne discipline G. N. Valkov (Волков) navodi da su se kao sredstva odgajanja u narodnoj pedagogiji koristili različiti oblici usmenog narodog stvaralaštva, kao što su: poslovice, zagonetke, pjesme, bajke i priče. On, također, ističe da je svaki narod stoljećima provodio moralni, intelektualni, estetski i etički odabir ovih sredstava odgoja (Волков, 1999, 2004). U nastavku ćemo dati prikaz pedagoškog značenja različitih sredstava narodnog odgoja, pri čemu ćemo se, pored vlastitih objašnjenja, velikim dijelom koristiti objašnjenjima i interpretacijama koje je dao Valkov u svojim djelima "*Этнопедагогика*" (1999) i "*Чувашская этнопедагогика*" (2004).

Poslovice

Pod poslovicom se podrazumijeva poučan, slikovit iskaz moralnog karaktera tipičan za različite životne pojave. Poslovice nastaju u stvaralaštvu svih naroda, one izražavaju kolektivno mišljenje naroda. "Osnovna namena poslovica je poučno

[1] U bosanskom prijevodu UNESCO-ve *Konvencije o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasljeđa* usvojene u Parizu 17. oktobra 2003. godine, u članu 2. stav 1. navodi se sljedeće: "Nematerijalno kulturno nasljeđe" označava prakse, predstavke, izraze, znanje, vještine, kao i povezane instrumente, objekte, artefakta i kulturne prostore, koje zajednice, grupe i u nekim slučajevima, pojedinci, priznaju kao dio svog kulturnog nasljeđa. Ovo nematerijalno kulturno nasljeđe prenošeno s generacije na generaciju stalno ponovo stvaraju zajednice i grupe u odgovoru na svoje okruženje, svoje međudjelovanje s prirodom i svojom istorijom, i daje im osjećaj identiteta i kontinuiteta čime unapređuju poštivanje kulturne raznolikosti i ljudske kreativnosti. Za potrebe ove Konvencije, u obzir će se uzeti isključivo takvo nematerijalno kulturno nasljeđe koje je podudarno sa postojećim instrumentima ljudskih prava, kao i potrebama uzajamnog poštivanja među zajednicama, grupama i pojedincima i potrebama održivog razvoja", a zatim u stavu 2. se dalje kaže: "Nematerijalno kulturno nasljeđe", kako je definisano u stavu 1. u gornjem tekstu, se ispoljava, između ostalog, u sljedećim domenima: (a) usmene tradicije i izražavanja, uključujući jezik kao pokretača nematerijalnog kulturnog nasljeđa; (b) umjetnost izvođenja; (c) društvene prakse, rituali i svečani događaji; (d) znanje i prakse vezane za univerzum; (e) tradicionalni zanati (UNESCO, 2003).

izricanje životnih istina i pravila. Poslovice i jesu vrsta umovanja na osnovu stečenih saznanja i iskustava, onako kako ih je narod shvatio i uobličio" (Knežević, 1974: 18). U njima se izražava narodna ocjena života, gledišta *narodnog uma*. Naglasak u svima njima je na moralnom odgoju. Životne potrebe, historijska zbivanja, općedruštveni uslovi stvaraju mudre narodne aforizme (Волков, 1999).

Poslovice zadovoljavaju mnoge duhovne potrebe čovjeka iz naroda kao što su: spoznajno – intelektualne (obrazovne), radne, estetske, moralne i nikada ne mogu postati zastarjele niti prevaziđene. One su živi glas naroda koji pohranjuje u svoje pamćenje sve što mu je važno danas, ali i u budućnosti. Kada se u poslovicama govori o prošlosti, ona se ocjenjuje s gledišta današnjice i budućnosti tj. osuđuje se ili odobrava neka pojava ili situacija, u zavisnosti od toga u kojoj mjeri ono prošlo, izraženo u aforizmu, odgovara narodnim idealima, očekivanjima, nadanjima (Волков, 1999). Naš sakupljač narodnih usmenih tvorevina Mehmedbeg Kapetanović Ljubušak u svom "Narodnom blagu" objavljenom 1887. godine ističe: "Istina je: otkako me je majka muškim pasom opasala, te sam počeo s ljudima praću plesti, - još od onda počeo sam uviđati u poslovicama i izrekama našeg slavnog naroda veliku i jezgrovitu misao, s kojom je mogao za vječnu potrebu sam sebi tako kratko, zgodno, lijepo i temeljito pravac stvoriti."[2]

Narodne poslovice imaju oblik pogodan za pamćenje što pojačava njihov značaj kao etnopedagoškog sredstva. Poslovice trajno, čvrsto ostaju u pamćenju. Njihovo zapamćivanje olakšava igra riječi, sazvučja, rima, ritmika – što je u ponekim poslovicama vrlo vješto ukomponirano. U svakoj poslovici uvijek je prisutan i "pedagoški moment" – moralna pouka (Волков, 1999). Jedan od krajnjih ciljeva poslovice je od davnina bio odgoj i zato se oduvijek one javljaju kao pedagoško sredstvo. "O narodnim poslovicama – njihovom postojanju, trajanju te izuzetno značajnoj ulozi u javnom životu, kao i u praktično – odgojnom sistemu – imamo danas bogate i vrlo raznolike informacije. Sa svih strana svijeta danas govore provjerene spoznaje o neobičnoj snazi narodnih poslovica, o njihovom žilavom prodiranju u sve sfere čovjekove djelatnosti, o jednoj, gotovo neprekinutoj njihovoj prisutnosti po svuda, gdjegod se samo prilika pružila" (Čubelić, 1982: 182). Kao specifični nosioci pedagoških ideja one pokazuju odgojni utjecaj i imaju obrazovnu funkciju tako što govore o sredstvima i metodama pedagoškog djelovanja, karakteristikama ocjenjivanja ličnosti tj. koje su pozitivne/poželjne, koje negativne/nepoželjne karakteristike u formiranju ličnosti. One, također, sadrže poziv ka odgoju i samoodgoju, preodgoju i osuđuju odrasle koji zanemaruju svoje najsvetije obaveze, one pedagoške. Valkov (1999) navodi da

[2] Citat je preuzet iz djela "*Narodno blago – Sakupio i izdao Mehmed – beg Kapetanović Ljubušak po Bosni, Hercegovini i susjednim krajevima"*, Svezak I, priredio Munib Maglajlić, Sarajevo: Svjetlost, 1987. Profesor Maglajlić je ovdje dao vrlo sadržajan pregled Ljubušakovoga rada pod naslovom "*Književna djelatnost Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka*" (str. 7 – 33). Poslovice koje ćemo navoditi u ovom radu preuzete su iz ovog djela.

je Komenský svojevremeno pisao o poslovici kao kratkom i okretnom iskazu u kojem se jedno govori, a drugo podrazumijeva, tj. govori se o nečem vanjskom, fizičkom, poznatom predmetu, a misli se na nešto unutrašnje, duhovno, manje poznato. U takvom iskazu sadržana je suština pedagoške funkcije poslovica i u njima je moguće uočiti zakonomjernosti koje su svojstvene narodnoj pedagogiji, a koje se odnose na to da učenje ide od poznatog ka nepoznatom (poznati predmeti rađaju, dovode do dotad nepoznate misli). Po Komenskom poslovice, dakle, postavljaju utvrđen poredak koraka od neznanja ka znanju.

S pedagoškog gledišta interesantne su tri kategorije pouka sadržanih u poslovicama (Волков (1999):

- pouke koje poučavaju djecu i mladež o dobrom karakteru u koje se ubrajaju i one o dobrom ponašanju;
- pouke koje pozivaju odrasle da se pristojno i primjerno ponašaju;
- pouke posebne vrste koje sadrže pedagoške savjete, utvrđuju rezultate odgoja, koje se javljaju u obliku uopćenog pedagoškog iskustva (u njima je sadržan ogroman obrazovno – odgojni materijal).

Bolje je imati dva prsta obraza nego stotinu oka zadnjice.

***

Bolje je pošteno umrijeti nego sramotno živjeti.

***

Bolji je dobar glas nego zlatan pojas.

***

Bezobrazan čovjek najgori je.

***

Bolja je pametna glava, nego dolina parâ.

***

Bolje je izgubiti glavu, nego svoju ogriješit dušu.

***

Svijetao obraz malo vode treba.

***

Zlo sjeme, zao plod, zlo ime, tužan rod

***

Dobro srce dobra i riječ.

***

Radi kao da ćeš uvijek živjeti, a moli se Bogu kao da ćeš sutra umrijeti.

***

Zlatna haljina sramote ne pokriva.

***

Ako ne možeš bit glavan i bogat, možeš pošten i dobar.

***

Ako ne možeš biti lijepa kako hoćeš, možeš dobra i valjana koliko hoćeš.

***

Kroz poslovice se odražavaju pedagoške ideje koje se dotiču rođenja djeteta, njegovog mjesta u životu naroda, ciljeva, sredstava i metoda odgoja, podsticanja i kažnjavanja, sadržaja obrazovanja, radnog i moralnog odgoja, nasljednosti i nasljeđivanja roditeljskih osobina od strane djeteta i oblika ponašanja, utjecaj sredine koja dijete okružuje i javnog mnijenja itd. Pedagoške misli u narodnim poslovicama nose u sebi pečat moralnog pa one kao posebni biseri narodnog uma prvenstveno čuvaju moralnost. U njima se, također, odražavaju i uvjeti odgoja i oni povoljni, a i oni nepovoljni, i međusoban odnos mlađih i starijih pokoljenja (Волков, 1999).

Pri upotrebi poslovica često se primjenjuje društveno – pedagoško mišljenje za neke karakteristične, konkretne slučajeve pa su zbog toga one osobito vrijedne za izučavanje pogleda naroda i njegovih pedagoških pouka. One zajedno s obrazovnim materijalom, saznanjima o djeci i odgoju čine osnovnu srž narodne pedagoške mudrosti. To je za svaki narod svojevrsni moralno – pedagoški kodeks.

Uči se do smrti.

***

Bolje je znat, nego imat.

***

Bolje je zlo trpjeti, nego zlo činit.

***

Zla se boj, a dobro ti dodijati neće.

***

Zlo radit', a dobru se nadat' nikad.

***

Zlu se ukloni, dobru se pokloni.

***

Ono što je još značajno istaći za poslovice kao sredstva narodne pedagogije jeste i to da je jedna od vodećih ideja u poslovicama radni odgoj. Poslovice se javljaju i kao sredstvo uvjeravanja u narodnom odgoju, a one pokazuju i razvijanje rodoljublja i ljubavi prema domu.

Tuđa kuća, tuga velika.

***

Tuđa zemlja, kalauza nejma.

***

Tuđin kuću ne kući.

***

Tuđa majka rane ne zavija,
tuđa seka ne češlja perčina.

***

Interesantno je spomenuti i to da su ubjeđenja naroda u istinitost, snagu i djelotvornost poslovica bila jako čvrsta i zasnivala su se na snazi riječi. Nijedna poslovica, upotrijebljena u konkretnoj situaciji, nije podlijegala sumnji. Pedagoške ideje u poslovicama predstavljene su u različitim oblicima. Opće informacije o djeci, odgoju, roditeljima imaju oblik savjeta, pravila i sl. Pojedine poslovice po karakteru su bliske pedagoškim principima i podsjećaju na teoriju. Tako je Komenský u svoj naučni rad transformirao mnoge poslovice češkog naroda (Волков, 1999).

Zagonetke

Valkov (1999) ističe da je zagonetka žanr narodnog stvaralaštva, koji, kao i poslovice i izreke, spada u male folklorne forme. Vrijednost zagonetki je u njihovoj slikovitosti, umjetničkoj vrijednosti i poetičnosti. Ubjedljivi, konkretni, slikoviti umjetnički likovi zagonetki pomažu da se na novi način sagleda okolni svijet, razvijaju poetski pogledi na stvarnost, sposobnost da se ona analizira i analogno tome, logično razmišlja. Zahvaljujući takvim poetskim sredstvima koji se koriste u zagonetkama, kao što su metafora, metonimija, personifikacija, hiperbola, dolazi kod najjednostavnijih predmeta do čarobne metamorfoze: bundeva postaje "škola puna đaka", mahune postaju "gaće za sedam braće". Metafora i poređenje u zagonetkama se razlikuju od metafore i poređenja u drugim književnim i folklornim žanrovima time što se ovdje oni daju u obliku zanimljivog zadatka za igru, a pažnja slušatelja je posebno usmjerena na neophodnost odgonetanja, upoređivanja i komparacije (Народная педагогика и этнопедагогика). "Zadavanje i rješavanje zagonetaka je u našem narodu najljepši i najvredniji oblik ispitivanja dosjetljivosti, snalažljivosti, mudrosti. Svi rado slušaju zagonetku jer je ona uvijek puna neočekivanih, iznenadnih i nevjerovatnih zaključaka i jer vrlo smiono i bez kompleksa ulazi u tzv. svijet tabu tema. Osim toga, svaka zagonetka uzbuđuje maštu slušalaca svojim pitanjem, svojom tajanstvenošću, to više, što se u zagonetno pitanje ili u zagonetnu sliku mogu staviti misli i primisli koji se ne smiju otvoreno i izravno saopćiti. Zagonetka je upravo posvećeno mjesto za neu-

hvatljivi, duboko nekontrolirani svijet iracionalnog. Sfera izvan i iznad logičkog razmišljanja ovdje je doslovno udomaćena" (Čubelić, 1982: 193).

Zagonetke svojim sadržajem oslikavaju historiju postanka i razvoja narodnih kultura. U tome i jeste njihova posebna vrijednost. One formiraju prve predodžbe o jedinstvu svijeta i njegovim zakonitostima. Za razliku od poslovica i izreka one su usmjerene na pronalaženje identičnosti ili sličnosti različitih predmeta i pojava. Stoga one pogoduju razvoju djetetovog pamćenja, njegovog slikovnog i logičkog mišljenja, intelektualnih reakcija. Zagonetka uči dijete da poredi obilježja različitih predmeta, da nalazi zajedničko u njima i time formira kod njega umijeće da klasifikuje predmete, da odbacuje njihova nebitna/sporedna obilježja. Drugim riječima, pomoću zagonetke se formiraju osnove teoretskog stvaralačkog mišljenja (Народная педагогика и этнопедагогика). Značenje zagonetki za umni odgoj ne iscrpljuje se razvojem mišljenja, one obogaćuju um znanjima o prirodi i znanjima iz različitih oblasti ljudskog djelovanja i života. Korištenje zagonetki u umnom razvoju tim je vrjednije što sveukupnost podataka, znanja o prirodi i ljudskom društvu dijete stječe u procesu aktivne misaone djelatnosti. Zagonetke imaju sposobnost razvijanja pamćenja kod djece, njihov obrzac razmišljanja, bistrinu i brzinu misaonih reakcija i omogućavaju odgajatelju da bez ikakvih specijalnih testova i anketa uoči stupanj uočavanja, moći zapažanja, dovitljivosti, umnog razvoja, a također i stupanj stvaralačkog mišljenja djeteta. One također stvaraju, formiraju ubjeđenja, pomoću njih se rješavaju problemi metoda upoznavanja djece s raznovrsnim idejama i pojavama u životnoj stvarnosti. Na taj način zagonetke i njihovo odgonetavanje često poprimaju nijansu aforizma i nerijetko prerastaju u poslovice (Волков, 1999).

Gorom ide, ne šuška,
Vodom ide, ne brčka.
(sjenka)

Ja sam mlad, tanan, lijep:
Kad putujem, imam rep.
Što god idem dalje,
Mog repa sve manje,
Izgubim ga putujući,
Pa bez repa dođem kući.
(igla)

***

Puna ljesa prosa,
Nit se ljesa uginje,
Nit se proso prosiplje.
(nebo i zvijezde)

***

Nasred njive lonac vrije,
vatra ga ne grije.
(mravinjak)

***

O klinu visi, o zlu misli.
(puška)

***

Sivac more preskoči,
ni kopita ne skvasi.
(mjesec)

***

Crven trči po putiću
U crvenom klobučiću
- asa sa! Crven sam ti ja!
(pijetao)

***

Bez ivera na vodi ćuprija.
(led)

***

Nasred kuće zmajevo gnijezdo.
(oganj)

***

U narodu je uvijek bilo visoko mišljenje o zagonetkama. Smišljanje i odgonetanje zagonetki postalo je osobito korisna aktivnost u narodnoj pedagogiji. U tome učestvuju djeca raznih uzrasta, počevši od najmlađih pa do momaka i djevojaka. "Kod nas se zagonetke govore na sijelima, u dugim zimskim večerima, na prelima. Zagonetke govori obično duhovitiji čovjek u društvu koji je redovito i slobodniji u saobraćanju s ljudima. Za taj se posao traži svakako viši stupanj i način i izražavanja, te slikovitog predočavanja" (Čubelić, 1982: 194).

Etnopedagoške minijature – poslovice i zagonetke – igrale su važnu ulogu u životu naroda. Njihovo značenje nije u potpunosti iscrpljeno ni do današnjih dana. Narod je vrlo ekonomičan u upotrebi riječi i cijenio je lakonsko izražavanje.

Narodne pjesme

Pjesme su složeniji oblik narodnog poetskog stvaralaštva od poslovca i zagonetki. U narodnim pjesmama se odražavaju stoljetna nadanja, očekivanja i maštanja naroda. Njihova uloga u odgoju je ogromna, moglo bi se reći ni sa čim usporediva. Osnovni zadatak pjesama je razvijanje ljubavi prema ljepoti, izgrađivanje estetskih pogleda i ukusa. Pjesme su jedinstvenim muzičko–poetskim načinom oformljene etičke, estetske, pedagoške ideje. Lijepo i dobro u pjesmama istupaju jedinstveno. U njima su opjevani dobro i lijepo u narodu. Narodne pjesme upijaju u sebe više vrijednosti, orijentirane su na dobro i na sreću čovjeka (Волков, 1999).

Neke kategorije pjesama raspodijeljene su na konkretne uzrasne grupe, mada se većina pjesama ne može jasno razgraničiti po uzrastu. Mnoge pjesme odraslih mala djeca pjevaju s velikim oduševljenjem. Zato se može govoriti, samo uslovno, o preimućstvu nekih pjesama nad drugim pjesmama u određenom uzrastu (uspavanke, dječije pjesme, mladalačke pjesme, pjesme zrele dobi). U pjesmama je obavezno prisutna pedagoška ideja, ona uvjetuje njihovu odgojno–obrazovnu funkciju.

Uspavanke

Zadatak i funkcija uspavanki je, prije svega, umiriti, uspavati dijete. Međutim, uspavanke nemaju funkciju samo uspavati dijete, u njima se djetetu laska, umiruje ga se, pruža mu se radost. Mnogi narodi imaju i pjesme – budilice – da bi se dijete probudilo u dobrom raspoloženju i s radošću krenulo u novi dan. Tvorci uspavanki su prvenstveno majke i nene/bake, a koriste ih svi koji njeguju djecu. U uspavankama se spominju i poslovice, zagonetke, priče, pjesme. Namijenjene su novorođenčetu, prvenstveno ih pjeva majka, no uočeni su i slučajevi da ih izvode čak i četverogodišnjaci ili petogodišnjaci uspavljujući svoju mlađu braću i sestre ili lutke – igračke, što je izuzetno važno za stimuliranje samoodgoja. Pedagogija uspavanki – to je najprirodnija pedagogija u cijeloj povijesti čovječanstva (Волков, 1999). Prve kolijevke/bešike su bile naručja i krila stojećih i sjedećih majki.[3]

Narodno poetsko stvaralaštvo koje se odnosi na uspavanke zanimljivo je zato što demonstrira ljubav prema djeci. Većina uspavanki otkriva veličinu prvenstveno majčinske ljubavi. Ali istovremeno, one pokazuju i ljubav prema svim onima koji učestvuju u procesu brižnog staranja o djeci što je osobito važno kada o maloj djeci brinu starija djeca. Djetetu u kolijevci riječi pjesme još nisu razumljive, ali nježnost melodije dopire do duše i srca i na taj način priprema se osnova i izgrađuju se uvjeti za kasnija odgojna djelovanja. Uspavanke su se očuvale

[3] Više o ovome vidjeti u: Valsiner, J. (1997) *Čovjekov razvoj i kultura*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, posebno poglavlja *Društvena organizacija trudnoće i porođaja* (str. 117 – 152) i *Socijalni razvoj u najranijem djetinjstvu* (str. 155 – 228).

stoljećima (Волков, 1999). U njima je najoptimalniji odnos misli, unapređujuće djelovanje i raspoloženje. Uspavanka je veličanstveno dostignuće narodne pedagogije. Ona je neraskidivo vezana s praktičnim odgojem djeteta posebno u tom nježnom uzrastu kada dijete, još bespomoćno, zahtijeva posebnu pažnju i brigu, ljubav i nježnost bez kojih jednostavno ne bi preživjelo. Osnovni sadržaj uspavanke je ljubav majke prema djetetu i maštanje o njegovoj sretnoj budućnosti (Волков, 1999). Osim toga, "u uspavankama je riječ o vjerovanju u jednom širem smislu, bez obzira na različite vjerske sisteme, s kojima bi se one mogle povezati, ili s kojima interferiraju" (Čubelić, 1982: 74).

U uspavankama je nježnost majke predstavljena izuzetno koncentrirano. Dijete se naziva "*moje malehno*", "*moje slatko*", "*moje milo*" i sl. Upotrebljavajući razne varijante umiljatih naziva, ponavljajući nježne riječi "*nina – buba*" u uspavankama se nježnost prenosi i na sredinu koja okružuje dijete jer u uspavankama se ne voli samo vlastito dijete, vole se djeca uopće, s radošću se govori o drugoj djeci koja su već zaspala. Umilno se slika život porodice s mnogo djece (Волков, 1999).

U izvedbi uspavanke mati govori o svakodnevnom životu, govori prirodno, neusiljeno, u zadivljujućoj poetskoj formi, bez posebne pouke. U uspavankama majka govori o okružujućoj stvarnosti, razmišlja se o smislu i cilju života, izražava se briga, radost i tuga. Majka, također, nalazi izlaz za svoja osjećanja, mogućnost da prigovara, izražava i ostvaruje psihičko pražnjenje. Monotono ponavljanje u jednom tonu i nježnost djeluju na dijete umirujuće i uspavljujuće. U tu nježnost upliću se stihovi koji na ovaj ili onaj način opjevavaju prirodu. U uspavanci dijete je dio prirode i majka, voleći dijete, izražava i ljubav prema zavičajnoj prirodi (Волков, 1999). Svaki narod je imao svoje pjesnike koji su stvarali uspavanke. Kroz usta majki i djevojaka koje su podigle ne jedno dijete, mnoge uspavanke su dobile bogatu umjetničku obradu. Ti talentirani stvaraoci uspavanki uvijek su proizlazili iz naroda. Poboljšavajući narodno stvaralaštvo oni ga opet vraćaju narodu i na taj način se pjesnički arsenal trajno i postojano obogaćivao (Волков, 1999). Talentirani stvaraoci i realizatori uspavanki ujedno su bili i talentirani pedagozi, voljeli su djecu. Mada su dobri stvaraoci uspavanki mogli biti i odgajatelji tuđe djece, ipak su najbolji izvođači uspavanki na svijetu majke. U tom smislu majčinski osjećaji ne otkrivaju samo poeziju i muziku naroda, već i najskrivenije utiske i biljege u duši čovjeka, njegovo duhovno bogatstvo, najnježniju i najljudskiju stranu narodnog karaktera. Teško je reći kada se u čovjeku bude dobre osobine. Sigurno se može postaviti pitanje nije li odlučujući faktor tog buđenja dobrota majke iz koje izvire uspavanka kao poezija odgoja. To je sjeme poezije koje sije majka u osjećaje i misli djeteta (Волков, 1999).

Savremena psihologija smatra veoma važnim sjećanja iz djetinjstva. Psihološki profil čovjeka izgrađuje se u prvim godinama života.[4] Zato je za daljnji razvoj

[4] Vidjeti detaljnije u Kreso, A. (2000) *Rano učenje ili učenje u funkciji uvećavanja kapaciteta mozga*, Sarajevo: Centar za obrazovne inicijative.

važno da dijete od prvog dana sluša dobru poeziju i muziku. Savremeni naučnici su dokazali blagotvornu ulogu nježnih pjesama na psihički razvoj još nerođenog djeteta. Mada nisu imale nikakvu predstavu o postojanju ranog pamćenja kod djeteta, niti o savremenim psihološkom saznanjima, već stoljećima majke pružaju svojoj djeci najbolju poeziju i muziku budeći u dječijoj duši najbolje porive. Po tome je njihova pedagoška genijalnost neupitna (Волков, 1999).

Osim uspavanki u ranom uzrastu posebnu pažnju kao sredstva odgojnog djelovanja zaslužuju "odgajalice" ili "njihalice" i pošalice. U njima dijete u razvoju zahtijeva u cijelosti pažnju odraslog. "Odgajalice" su svoje ime dobile od riječi odgajati, njegovati, njihati, nositi na rukama. To su kratki pripjevi u stihovima kojima je popraćen svaki pokret djeteta dok ga se njeguje. Njima se obuhvaćaju sve strane razvoja djeteta u bližoj budućnosti. Njihov smisao se ostvaruje u neposrednom taktilnom dodiru s djetetom, nježnoj masaži i milovanju, što izaziva dobro raspoloženje djeteta. One prate svaki dio fizičkog razvoja djeteta: od stajanja na vlastite noge, prvog koraka itd. Tako "odgajalice" postepeno prelaze u "odgajalice – pošalice" ili pjesme za razonodu koje se govore dok se dijete igra svojim prstićima, ručicama, nožicama. U tim igrama se već često nalaze i pedagoški ciljevi odgoja ljubavi prema radu, dobroti, druželjubivosti (Волков, 1999).

Kasnije, obično od druge godine života, djeci se počinju pjevati pjesme složenijeg sadržaja, neovisne o igri ili bilo kakvoj aktivnosti. Takvo postojanje samostalnih dječijih pjesama svjedoči o potpunom i složenom sistemu estetskog i etičkog odgoja djece u narodu. Visok nivo i savršenstvo pjesama s određenom namjenom, kao dosjetke, pošalice, svjedoči o strogom, zahtjevnom poetskom i muzičkom ukusu mnogih pokoljenja običnog, težačkog naroda. Te pjesme su zlatna zrnca usmenog narodnog stvaralaštva. U njima je narod zadivljujuće riješio problem poetske forme stvaralaštva za najmlađe. Narodne pjesme mogu biti uzor pjesnicima koji stvaraju za djecu. U narodnim pjesmama za djecu izražavaju se dobre želje da kad dijete odraste bude dobar pjevač, svirač, da se pristojno ophodi prema odraslima, da bude radišan, spretan, da sebi postavlja pozitivne ciljeve, da ima materijalna dobra (dobrog konja i sl.) koja će mu pomoći da ostvari ciljeve (Волков, 1999).

Pjesme su i nepromjenjiv, neizostavni, obavezni element dječije igre. Pjesma oživljava i igru i rad, ona je karika koja ih povezuje.

Pjesme djetinjstva

Dječaštvo je period djetinjstva koji ima najmanje pjesama. Mlađoj djeci pjevaju se pjesme ranog djetinjstva, stariji pjevaju mladalačke pjesme. No, to ne znači da i u ovom uzrastu nema specifičnih pjesama. To su: brzalice, brojalice, zadirkivalice, pjesme uz bacanje kocke u mnogobrojnim varijacijama (Волков, 1999).

U brojalicama su usklađeni riječi i ritam, a karakterizira ih okretnost i živopisnost. Pri kazivanju brojalica dijete koristi jednostavnu melodiju, a starija djeca se jednostavno koriste melodijom neke dječije pjesme. Kod djece mlađeg uzrasta dosta su rasprostranjene zadirkivalice i to kroz raznovrsne usmene igre koje nastaju u skupinama vršnjaka i tzv. dječijim sredinama. U rijetkim slučajevima te pjesme imaju prostu melodiju, one su po svom karakteru bliske šaljivim pjesmama. Melodije nekih pjesama u periodu dječaštva podsjećaju na tužne lirske pjesme koje su najčešće izvodile djevojke. Njih rado pjevaju i dječaci i djevojčice. Ove pjesme su, oživljavajući i uljepšavajući igru, budile interes i zanimanje za proces igre. Sa etnopedagoškog stanovišta nije dovoljno promatrati samo pragmatički sadržaj pjesama, treba uočavati i njihovu estetsku vrijednost (Волков, 1999).

Kod svih naroda mnogo je ovih pjesama koje su popraćene cupkanjem, pljeskanjem ili onih koje postepeno prelaze u pljeskanje. Takve pjesme, praćene plesnim pokretima i pljeskanjem, vole djeca svih naroda. Među takvim pjesmama mnogo je i šaljivih koje zajedno s pokazivanjem pokreta karakteriziraju zabavne osobine predmeta i pojava. Među djecom mlađeg uzrasta najrasprostranjenije su bile vesele, žustre (svađalice, rugalice) i šaljive pjesme. Veliki je broj pjesama u dječijem repertoaru koje ističu moralno–pedagoške probleme (Волков, 1999).

Narodna pedagogija je empirijskim putem dolazila do shvaćanja odgojno–obrazovnih funkcija pjesama. Odgajatelji iz naroda su intuitivno shvaćali pedagošku vrijednost ovih ili onih muzičko–poetskih djela i, bez postavljanja nekih određenih ciljeva, spontano su kultivirali najbolje odgojne efekte različitih oblika usmenog narodnog stvaralaštva, a među njima i dječijih pjesama. U tom procesu se dešavala, s jedne strane, prirodna selekcija pjesama među djecom, a s druge strane, pedagoška selekcija koju je vršio odgajatelj. Pedagoške ideje u pjesničkom repertoaru djece iskazuju se javno, više nego u repertoaru najmanjih ili starijih. U tome se ogleda i shvatanje narodnih odgajatelja o osobitostima perioda dječaštva koji je prijelazni period od ranog djetinjstva ka mladosti (Волков, 1999).

Pjesme mladalačke dobi i pjesme zrelog uzrasta

Pjesničko stvaralaštvo mladih stimulirano je na sve načine i stariji su ga poticali. Stoga je najbogatiji pjesnički repertoar bio kod pripadnika mladalačke dobi. Djevojke svih naroda pjevaju najljepše i najbolje pjesme, a često su ih i same stvarale. U lirskim pjesmama djevojaka je njihova autobiografija, razmišljanja i maštanja, njihova zahvalnost majci i ocu. Genijalnim stvaralaštvom narodnih umotvorina smatraju se pjesme o udaji i svadbene jadikovke nevjeste. One govore o porivima duše – očekivanjima, nadanjima, slutnjama, o oproštaju s rodnim domom, s najbližom rodbinom, zavičajem. Ni jedna pjesma na svijetu ne sadrži toliko ljubavi prema rodnom kraju, domu, koliko jadikovka nevjeste. Njih su slušala i djeca za koje je svadba najzanimljiviji događaj. Osobito mjesto u od-

gajanju mladih imaju pjesme koje oni stvaraju – pjesme za sijela, pjesme za u kolo i pjesme nevjeste. Dakle, svaki momak i djevojka su bili i pjesnik i pjevač. Djevojačka pjesma u kolu je također kao i pjesma nevjeste autobiografska, no za razliku od žalopojke nevjeste, ona je optimistična poema (Волков, 1999).

Raznovrsnije po žanru su pjesme odraslih žena i muškaraca, pjesme roditelja. One su tijesno povezane sa životom naroda, a među njima preovladavaju pjesme o radu, borbi, socijalnom protestu, zatim obredne i ritualne pjesme. One ne postavljaju prvenstveno problem odgoja, ali odgajaju melodijom, mišlju, osjećajima, primjerom opjevanih heroja, događaja iz života naroda. U ovu skupinu pjesama spadaju i tzv. pjesme–himne koje pozivaju mlade na vjernost zavjetima predaka. U njima je opjevan vječni trud zemljoradnika, nezaboravljanje oca i majke, odnos prema rodbini, najdražim suseljanima i poznanicima i prirodnom okruženju. Takvih pjesama–himni ima skoro kod svih naroda. One izražavaju ideale, u njima je živa duša naroda. Zato je odgojno značenje tih pjesama ogromno. One nose najveće idejno i pedagoško značenje i narodni pedagozi su ih posebno cijenili. U mnogim ovim pjesmama ponavlja se misao o nasljeđivanju pokoljenja, a najvažnije u tom nasljeđivanju je radna djelatnost (Волков, 1999).

Kao što vidimo, narodne pjesme odlikuju se neobičnom poetičnošću i slikovitošću. Blijesak zvijezda, mjesečeva svjetlost, životvorna snaga zemlje, jutarnja rosa, ali i vladajuće javno mišljenje (zli jezici ljudski), očev dom, majčin mezar, rad, tuga, radost, slike zavičajne prirode, tankoćutna i moralna zbivanja u duši, stoljetna tradicija koju je narod sačuvao, sve to nalazi u narodnoj pjesmi poetsku, visokoumjetničku formu. Narodne pjesme su stoga cijeli poetski i filozofski svijet. U njima je sama duša naroda. Bez pjesme nije živio ni jedan čovjek u narodu. On se rađao i umirao okružen napjevima. U pjesmama se otkriva vanjska i unutrašnja ljepota čovjeka kao i značenje *lijepog* u životu čovjeka. One su najbolje sredstvo razvoja estetskog ukusa mladih. Lijepe melodije pojačavaju estetsko djelovanje poetskih riječi pjesama. Utjecaj narodnih pjesama na seosku mladež uvijek je bio ogroman pri čemu se njihovo značenje nije iscrpljivalo samo ljepotom slika u stihovima i melodije (vanjska ljepota, ljepota forme). Ljepota misli, ljepota sadržaja također su značajna karakteristika narodnih pjesama. Što se tiče pjesama kao sredstava odgoja koja otkrivaju značaj rada u životu čovjeka, tu su značajne pjesme koje se pjevaju u kolu, na sijelima, pa čak i svadbene pjesme. Pjesme su i snažna sredstva estetskog utjecaja na mlade, pri čemu nije stvar samo u ljepoti pjesničke forme već i u ljepoti njihovog sadržaja. One pozivaju na rad, na lijepe postupke, prirodno ponašanje i sl. Pjesme sadrže i poziv da se radom stvara ljepota (lijepo tkanje, šivanje, vez; lijepi predmeti kućne radinosti) i da se u ljepoti realizira svaki rad. U pjesmama je ljepota cilj, a sam rad sredstvo. Kroz rad se ostvaruje veza estetskog s moralnim i umnog sa fizičkim odgojem. U pjesmama se um i poezija povezuju. Pjesma bodri duh kojeg hrani i narodna mudrost i prirodno okruženje (Волков, 1999).

Narodne tužbalice (naricaljke)

Tužbalice se vežu za smrt određenog čovjeka. Jadikovanje i naricanje u vrijeme sahrane rasprostranjeno je kod mnogih naroda. Kod nas je to uglavnom prisutno kod pravoslavnog i katoličkog stanovništva. Pogrebno naricanje (kukanje) nastalo je, nesumnjivo, još u davnoj prošlosti nastanka čovječanstva.

Kad je u pitanju pedagoški aspekt tužbalica (naricaljki), može se reći da se u svim tužbalicama tema odgoja javlja i izravno (iza umrlog ostaju djeca koja su predmet brige rođaka i bliskih osoba) i posredno (umrli je bio vrlo dobar čovjek, treba se na njega ugledati; sačuvati ga u pamćenju – znači, slijediti njegov primjer, savjete, zavjete). Narod je u tužbalicama pozivao da se umrle ne zaboravi, ali da se postojano misli na žive, prije svega o djeci, o budućnosti. Tužbalicama se implicite naglašava da smrt čovjeka ne predstavlja potpuni kraj postojanja. Poslije smrti čovjek prelazi na drugi svijet, no na zemlji on ostaje živjeti u svojim potomcima: djeci, unucima, praunucima. Po tome je on besmrtan. Misli o smrti u narodnom shvaćanju uvijek su praćene idejom vječnosti prirode, čovječije duše i odgoja. Pri tome, "uvijek će, i u pravilu, kao najljepše i najvrednije karakteristike pokojnikove biti istaknuta ona svojstva koja su istovremeno ideali i moralne vrednote sredine" (Čubelić, 1982: 69). Na taj način tugovalo se za umrlima, ali poruke su bile upućivane i živima i najčešće su se odnosile na nastavak brige o djeci, o majci, o ocu i sl. Upravo u brizi, pogotovo za djecu, ali i druge koji su ostali iza umrlog, oslikava se i svojevrsni pedagoški optimizam narodnih tužbalica kao tvorevina narodnog uma. Narod je uvijek optimističan. I umirući, ne prestaje misliti o budućnosti, izražava brigu o odgoju mladih generacija u duhu svojih ideala. U naricaljkama u ime umrlog (oca, majke, djeda, rođaka i dr.) iskazivane su takve želje, koje su predodređivale ponašanje mlade generacije, prizivale na dobro, ljubav prema radu, hrabrost i dr. (Волков, 1999). "Na svoj način tužbalica – uvjerljivije od ostalih oblika narodnog stvaralaštva – pokazuje etiku i filozofiju određene zajednice. Iako je vezana neposredno uz prisutnog pokojnika, ona neće ostati samo na neposrednim zapažanjima; zahvatit će dublje i dalje u prošlost osvrćući se na društvena zbivanja. Tako je u samom fenomenu tužbalice sadržan i sihronijski i dijahronijski aspekt pokojnikovog života i njegova veza sa društvom" (Čubelić, 1982: 69).

Bajke i narodne priče

Bajke i narodne priče javljaju se kao umjetničko–literarna djela, ali istovremeno su običnim ljudima bile i oblast teoretskog uopćavanja u mnogim granama znanja. One su riznica narodne pedagogije, i više od toga, mnoge bajke su sama suština pedagoškog djela tj. one sadrže brojne pedagoške ideje. Ušinski (Ушински) je bajke nazivao prvim blistavim počecima narodne pedagogije. Ushićen pričama kao spomenicima narodne pedagogije, on je pisao da se niko

u svojim nastojanjima ne može takmičiti s pedagoškim genijem naroda. Uzroke uspjeha bajki kod djece on je vidio u tome što je jednostavnost i neposrednost narodnog stvaralaštva istovjetna svojstvima dječije psihologije. Pedagoški ideal Ušinskog bio je harmonično povezivanje umnog i moralno–estetskog razvoja. Po njegovom čvrstom uvjerenju, taj cilj se može uspješno ostvariti ako se u odgoju široko koriste sadržaji narodnih priča. Zahvaljujući bajkama u duši djeteta s logičkom mišlju srasta ljepota poetske slike, razvoj uma ide zajedno s razvojem mašte i osjećaja. Ušinski je detaljno razradio pitanje pedagoškog značenja bajki i njihovog psihološkog djelovanja na dijete. On je odlučno stavio narodnu priču iznad priča publikovanih u obrazovnoj literaturi specijalno za djecu koje za posljedicu imaju, kako je on smatrao, svojevrsni falsifikat nazvan "dječija grimasa na staračkom obrazu" (Волков, 1999). V. G. Bjelinski (Белински) je cijenio da u bajkama iza fantazije i izmišljotina stoji realan život, stvarni društveni odnosi. Duboko shvaćajući prirodu djeteta smatrao je da je kod djece razvijeno stremljenje ka svemu fantastičnom i da im zato nisu potrebne apstraktne ideje već konkretne slike, boje i zvukovi. N. A. Dobroljubov (Добролюбов) je smatrao bajke djelima u kojima narod izražava svoj odnos prema životu, prema savremenosti. Nastojao je u bajkama i predanjima shvatiti poglede i psihologiju naroda. Smatrao je, također, da bi se po narodnim predanjima mogla ocrtati živa fizionomija naroda sačuvana u njegovim predanjima (Волков, 1999).

Narodne bajke i priče se javljaju kao važno odgojno sredstvo, u narodu stvarano i provjereno tijekom stoljeća. Život i narodna praksa odgoja ubjedljivo dokazuju pedagošku vrijednost bajki. Dijete i bajka su neodvojivi, oni su stvoreni jedno za drugo i zato upoznavanje priča svog naroda mora postati obavezan smjer odgoja i obrazovanja svakog djeteta. Bajke se javljaju kao sredstvo ubjeđivanja u moralnom odgoju upoznavajući dijete sa prirodnim posljedicama ružnih (zlih) postupaka kao i lijepog (pravednog) ponašanja. Mnoge narodne priče sadrže uvjerenost u trijumf pravde i istine, u pobjedu dobra nad zlim. Kao u pravilu, u svim pričama stradanja pozitivnog junaka i njegovih prijatelja su privremena, nakon njih slijedi radost koja je rezultat borbe, rezultat udruženih snaga. Optimizam u bajkama se osobito sviđa djeci i pojačava odgojno značenje narodnih pedagoških sredstava.

Velika je i obrazovna uloga bajki. Postoje, doduše, mišljenja da pedagoško značenje bajki leži u području emocionalnog i estetskog, no ne i spoznajnog. S tim se teško možemo složiti. Već samo suprotstavljanje spoznaje i emocija u korijenu je netačno i nemoguće. Emocionalna sfera i spoznajna aktivnost su nerazdjeljivi (Волков, 1999). Bez emocija, kako je poznato, spoznavanje je nemoguće. Bajke i priče sadrže spoznajni materijal i u neposrednom sadržaju. Spoznajno značenje bajki se djelimično odnosi i na specifične detalje narodnih običaja i tradicije, čak i na neke životne sitnice. Opće obrazovno značenje bajki i priča ogleda se i na geografskom i historijskom planu.

Zanimljivi dijelovi, slikovitost i zabavnost čine bajke veoma efektnim pedagoškim sredstvom. U pričama i bajkama je šema događaja, unesenih u sukob i borbu, veoma složena. Ta opširnost čini ih zanimljivim za djecu s obzirom na psihičke osobine djeteta, prije svega, nestabilnost i živahnost pažnje. Mudri pedagog – narod isticao je posebnu brigu da priče budu interesantne, zanimljive. U narodnoj priči nisu samo jarke i žive slike, već i tankoćutan i veseo humor. Kod svih naroda su prisutne priče koje imaju specifičnu ulogu da zabave slušatelje. Didaktičnost se također javlja kao jedna od važnijih osobina bajki. Bajke svih naroda svijeta uvijek su poučne. Aluzije, nagovještaji u bajkama se primjenjuju s ciljem pojačavanja njihove didaktičnosti. Karakteristika didaktičnosti bajki je u tome što se u njima ne daju neka opća rasuđivanja i pouke, već jasne slike i ubjedljiva sredstva. Zato didaktičnost bajke ničim ne umanjuje umjetničko u njoj. Različita poučna iskustva se savršeno samostalno pohranjuju u spoznaji slušatelja. U tome je i izvornost pedagoške efektnosti bajki. Gotovo sve bajke sadrže različite didaktičke elemente, ali istovremeno postoje i bajke koje su u cijelosti posvećene nekom moralnom problemu (Волков, 1999).

Sve ove osobine bajki i priča čine ih efektnim sredstvima odgoja i riznicama pedagoških ideja. U bajkama i narodnim pričama susrećemo određena pedagoška shvaćanja, pedagoške pojmove, razmatranja, zaključke. Prvenstveno treba uočiti stremljenje naroda ka znanju. U narodnim pričama su prisutne refleksije nekih načina djelovanja na ličnost, zatim shvaćanja općih uvjeta porodičnog odgoja i opredjeljenja za primjeran moralni odgoj. Snaga primjera u odgoju naglašena je maksimalno u narodnoj pedagogiji. Narodni pedagozi se ne zanimaju samo odgojem djece već i njihovih roditelja. Zato mnoge priče poručuju da je važan i samoodgoj/preodgoj roditelja jer će se djeca ponašati prema tome kakav im primjer oni pruže. Porodični odnosi se prema tome izgrađuju na uzajamnim ustupcima. U narodnim pričama se pokreću i mnoga druga pitanja i problemi narodnog odgoja kao što su odnos prema radu i lijenost. Osim toga, mnoge priče i bajke govore o tome da je čovjeku najvažniji vjerni drug, a ne bogatstvo, a vjernost družine sastoji se u zajedničkom radu i borbi. U pričama se ističe da za rad treba i znanja i da čovjek sve pobjeđuje umom, a ne snagom. Istinski junak je onaj koji ne ostavlja druge u nevolji, koji drži do svoje riječi, koji će dati glavu za spas drugih, koji se ne boji opasnosti. Naravno, i ljubav prema rodnom kraju je česta poruka priča. U pričama i bajkama se jednostavno i prirodno postavljaju problemi odgajanja osjećaja za lijepo i formiranja moralnih crta kod mladih. U njima se oblikovanju poželjnih vrlina priključuje i poziv na ljepotu. To prvenstveno pojačava harmoniju usavršavanja ličnosti. Usmeno stvaralaštvo mnogih naroda karakterizira provlačenje i međusobno isprepletanje određenih ljudskih karakteristika i crta. Pametno, dobro i lijepo javljaju se u pričama u poetskom jedinstvu. Već sama visokopoetska forma priča uvodi slušatelja u svijet ljepote. Istovremeno, u njima se jasno i živopisno prikazuje život naroda do najsitnijih detalja (Волков, 1999). Govoreći o odgojno–obrazovnom značaju bajki i priča

V. A. Suhomlinskij (Сухомлинский, prema Волков, 1999) objašnjava jedinstvo moralnog, estetskog i emocionalnog u njima na način da ljubav naziva cvijetom morala – ako čovjek nema zdrave moralne korijene, nema ni plemenite ljubavi.

Zaključak

Hiljadugodišnje iskustvo narodne pedagogije iskristaliziralo je najbolja, najefektivnija sredstva i metode djelovanja na ličnost. Zagonetke, poslovice, pjesme, priče – sve su to sredstva djelovanja na ličnost djeteta i mladog čovjeka. U narodnoj pedagogiji se sva sredstva iskorištavaju u složenom sistemu pri čemu su svi elementi međusobno povezani. U karakteru usmenog narodnog stvaralaštva uočava se jedinstvo sadržaja i forme, cilja i sredstva. Mnogovrsne poetske forme i sadržaji pjesama, priča, zagonetki i poslovica svjedoče da se u narodnoj pedagogiji definiraju crte mnogostrano razvijene ličnosti, a uz to se javlja i briga o razvoja čovjeka u skladu sa narodnim idealima. Jasno je da sve to ne bi moglo biti moguće bez spoznaja do kojih se došlo u pedagoškom stvaralaštvu naroda. Stoga sredstva narodne pedagogije koja dolaze iz sfere usmenog narodnog stvaralaštva predstavljaju značajne elemente našeg nematerijalnog kulturnog naslijeđa koje valja adekvatno nastaviti prikupljati, istraživati i očuvati uvažavajući naučne, kulturološke kriterije i kriterije koji su dati u nevedenoj Konvenciji o očuvanju nematerijalnog kulturnog naslijeđa koju je usvojila Generalna konferencija Organizacije ujedinjenih nacija za obzrazovanje, nauku i kulturu u Parizu 2003. godine.

Literatura

1. Čubelić, T. (1982) *Na stazama usmenog narodnog stvaralaštva – studije, rasprave, kritike*, Osijek: Sveučilište u Osijeku – Pedagoški fakultet.
2. Knežević, V. M. (1974) *O narodnim govornim tvorevinama*, u: Buturović, Đ., Palavestra, V. (sast.) Narodna književnost Srba, Hrvata, Muslimana, Crnogoraca, Izbor kritika, str. 289 – 300, Sarajevo: IP Svjetlost, Zavod za udžbenike.
3. Kreso, A. (2000) *Rano učenje ili učenje u funkciji uvećavanja kapaciteta mozga*, Sarajevo: Centar za obrazovne inicijative.
4. Maglajlić, M. (prir.) (1987) *Narodno blago, skupio i izdao Mehmed – beg Kapetanović Ljubušak po Bosni, Hercegovini i susjednim krajevima*, Svezak I, Sarajevo: Svjetlost.
5. *Народная педагогика и этнопедагогика*, (dostupno na: http://www.referatoria.ru/ pedagogika/ narodnaya _pedagogika_i_etnopedagogika.html, preuzeto 8. jula 2007).
6. Tufekčić, A. (2009) *Etnopedagogija kao znanstvena disciplina*, u: Pilić, Š. (ur.) Školski vjesnik – Časopis za pedagoška i školska pitanja, Vol. 58, broj 3, srpanj – rujan 2009., str. 265 – 279, Split: Hrvatski pedagoško – književni zbor Ogranak Split, Filozofski fakultet sveučilita u Splitu, Fakultet prirodoslovno – matematičkih znanosti u Splitu.

7. UNESCO (2003) *Konvencija o očuvanju nematerijalnog kulturnog naslijeđa*, Pariz: Unesco, bosanski prijevod Konvencije dostupan na web-stranici Ministarstva civilnih poslova Vijeća ministara BiH www.mcp.gov.ba/medjunarodne_konvencije/, pristupljeno: 3. 8. 2012. fodine
8. Valsiner, J. (1997) *Čovjekov razvoj i kultura*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
9. Волков, Г. Н. (1999) Этнопедагогика: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. Заведений, Москва: Издательский центр “Академия”.
10. Волков, Г. Н. (2004) Чувашшская этнопедагогика, Издание третье, дополненное, Чебоксары: Фонд И. Я. Яковлева, Чебоксарский институт экономики и менеджмента Санкт–Петепбурского государственного политехнического университета.

GRADOVRH

PSIHOLOGIJA

Elvis Vardo

Opravdanost korištenja statistike u društvenim naukama

Sažetak

Razvoj savremene statistike se dešava u drugoj polovini 20. vijeka, pa zajedno sa ogromnim porastom naučnih spoznaja na prirodnim i društvenim područjima, prodire u primjenu brojnih naučnih disciplina. U ovom radu smo se osvrnuli na različite definicije statistike, načine klasifikacije statistike, upoznavanje sa predmetima i zadacima te na ulogu i značaj statistike u nauci.

Ključne riječi: statistika, zadaci statistike, značaj statistike

Abstract

The development of modern statistics has happened in the second half of 20th century and along with great increase in scientific cognitions on the natural and social sciences it penetrates into the application in many scientific disciplines. In this paper we addressed to the various definitions of statistics, ways of statistic classifications, introduction to objects and tasks, and the role and importance of statistics in science.

Keywords: statistics, statistical tasks, significance of statistics

Uvod

Statistički način mišljenja jednog će dana za svakodnevni život građana postati jednako neophodan kao znanje čitanja i pisanja. (H.G.Wells.)[1]

[1] U Petz, Boris: *Osnovne statističke metode za nematematičare,* Naklada Slap , Jastrebarsko, 1997.

Ova izjava, ako posmatramo današnji način komuniciranja, nije daleko od istine. Skoro je neizostavno u toku jednog dana čuti ili pročitati, putem štampanih ili elektronskih medija, neke podatke izraže u procentima, trendove porasta ili pada i sl. Ti podaci se odnose na stanja u privredi, školstvu, kulturi, ukratko, u svim segmentima života je neophodno urediti neke brojčane podatke radi jasnijeg prikazivanja.

Počeci statističke metodologije se vezuju uz praktične probleme svakodnevnog života (profesionalni kockari i hazarderi), a matematika je ozbiljno razradila statistiku kao granu primijenjene matematike. U psihologiju statistika ulazi oko 1920. godine[1], kada su postavljene neke hipoteze o nastanku nesreća, pa je predloženo da se te hipoteze provjere tako što bi se upoređivalo ono što se pod vidom tih hipoteza može očekivati s onim što se zapravo događa. Ti prvi *prodori* statistike u primijenjenu nauku sačekali su još 30-ak godina da bi stekli afirmaciju. Nakon Drugog svjetskog rata statistički način mišljenja, zajedno sa ogromnim porastom naučnih spoznaja na prirodnim i društvenim područjima, prodire u primjenu naučnih disciplina kao što su biologija, ekonomija, psihologija, sociologija, tehnika, sport pa i lingvistika, književnost itd.[1]. Kako navode Kundačina i Brkić[2] puna afirmacija statistike se događa u četvrtoj etapi njenog razvoja, što se vremenski poklapa sa navodima Petza. Taj period se još naziva i period *razvoja savremene statistike*[2] a odnosi se na savremenu statistiku u drugoj polovini 20. vijeka

Definicije statistike

S pravom se nameće pitanje "Šta je to statistika?" Postoji veliki broj različitih definicija statistike, Petz[1] navodi da ih ima više od 100, ali ipak pri definisanju nam može pomoći misao jednog statističara na području medicine (Mainland), koji kaže: "Nijedna definicija ne znači mnogo tako dugo dok nismo proučili ono ne čemu radimo – a tada je svaka definicija gotovo nepotrebna." Međutim, već smo istakli da je statistika u suštini *obrada brojčanih podataka radi jasnijeg prikazivanja istih.* Mogu se još izdvojiti definicije koji govore da je statistika "nauka o srednjim vrijednostima", ili "statistika se bavi tehnikom prikupljanja podataka, njihovom analizom i izvlačenjem zaključaka na osnovu tih podataka"[3]. Neki njemački udžbenici statistiku definišu kao "nauku o masovnim posmatranjima". Općenito gledano, predmet statistike su masovne pojave, koje su po svojoj prirodi varijabilne[3]. Ipak, Kundačina i Brkić[2] ističu da je statistiku moguće tretirati kao "naučnu metodu izučavanja opšte naučne metodologije". U skladu s tim, daju

---

[2] Kundačina, Milenko, Brkić, Milenko: *Pedagoška statistika,* Učiteljski fakultet u Užicu, Užice, 2004.

[3] Snedecor i Cochran 1967 u Fazlović, Senad: *Statistika, deskriptivna i inferencijalna analiza,* Denfas, Tuzla, 2006.

poprilično široku definiciju statistike, gdje kažu da "statistika je zapravo naučna metoda istraživanja masovnih pojava na dovoljno velikom broju prikupljenih i sređenih podataka, koji izražavaju varijabilnost i kovarijabilnost, putem deskripcije i analize, pretežno sa kvantitativnog ali i sa kvalitativnog aspekta, u cilju otkrivanja zakonitosti koje u njima postoje i generalizacije zaključaka u obliku statističkih brojčanih mjera"[2]. Statistička metodologija je u savremenom životu postala dio "općeg obrazovanja", pa je danas teško zamisliti osobu sa visokim obrazovanjem kojoj je nepoznat pojam "aritmetičke sredine", "korelacije" i sl.

Podjela statistike

Statistika se kao naučna metoda može klasifikovati po više kriterija[2]:

a) s obzirom na cilj obrade podataka,
b) s obzirom na namjenu i vrstu metoda koje primjenjuje,
c) s obzirom na raspodjelu podataka koji su predmet analize,
d) s obzirom na način na koji se pristupa proučavanju pojava i procesa u djelatnosti vaspitanja i obrazovanja.

S obzirom na cilj obrade podataka, statistiku čine *evidenciona statistika i statistika kao naučna metoda.* S obzirom na namjenu i vrstu metoda koje primjenjuje, statistika se dijeli na *teorijsku i primjenjenu statistiku.* Ta podjela odgovara navodima Fazlovića[3] koji smatra da se statistika prema opštoj namjeni dijeli na teorijsku i primijenjenu. Teorijskom statistikom se bave profesionalni statističari i matematičari, a ona proizvodi i razvija opšte pojmove i metode na kojima se zasnivaju postupci statističke analize. Primijenjena statistika, kao što joj i sam naziv govori, sastoji se od teorijski datih postupaka, a odnosi se na empirijske podatke iz različitih područja ljudskog djelovanja i služi za istraživanje pojava i procesa u različitim naučnim oblastima kao što su ekonomija, demografija, psihologija, medicina, sociologija i mnoge druge[3].

Prema ulozi vjerovatnoće, uzorka i osnovnog skupa u prikupljanju i analizi statističkih podataka, statistika kao naučno-analitička metoda istraživanja u djelatnosti vaspitanja i obrazovanja, dijeli se na[2] *deskriptivnu, inferencijalnu i multivarijantnu statistiku.* Dok govore o statističkim analizama, Turjačanin i Čekrlija[4] razlikuju *deskriptivnu statistiku i statistiku zaključivanja,* a Fazlović[3] statističke metode dijeli na *deskriptivne i inferencijalne.*

Suština deskriptivne statistike je u tome da ona obuhvata postupke i metode kojima, na osnovu dobijenih podataka, opisujemo grupu ispitanika ili neke pojave[4].

---

[4] Turjačanin, Vladimir, Čekrlija, Đorđe: *Osnovne statističke metode i tehnike u SPSS-u,* Centar za kulturni i socijalni popravak, Banja Luka, 2006.

S druge strane, statistika zaključivanja obuhvata procedure pomoću kojih se izvlače određeni zaključci iz dobijenih podataka. U okviru ovih procedura testiraju se postavljene hipoteze, gdje se dolazi do određenog pokazatelja ispravnosti hipoteze izraženog sa određenim stepenom statističke vjerovatnoće[4].

Kao što se može vidjeti, među autorima postoje određena razmimoilaženja glede podjela statističkih metoda.

S obzirom na raspodjelu podataka koji su predmet analize, statistika se dijeli na *parametrijsku i neparametrijsku statistiku*[2] . Parametrijska statistika je dio statistike koji statističke postupke zasniva na modelu normalne krivulje (Gausove krive vjerovatnoće), koristeći podatke dobijene mjerenjem barem sa intervalne skale[2]. Neparametrijski testovi se rade na podacima koji ne mogu da zadovolje kriterije navedene za parametrijske testove[4]. Kundačina i Brkić neparametrijsku statistiku nazivaju i *statistika slobodna od raspodjele.* Ona se primjenjuje u slučajevima[2]:

- kada je nemoguće utvrditi da li je raspodjela frekvencija normalna,
- kada su podaci izraženi u frekvencijama modaliteta statističkih obilježja,
- kada se radi o malim uzorcima istraživanja, do 30 statističkih jedinica.

Predmet i zadaci statistike

Predmet statistike u pedagogiji, kao naučne analitičke metode, su varijacije i kovarijacije, koje se ispoljavaju na obilježjima jedinica statističkih skupova kod masovnih pojava na području vaspitanja i obrazovanja i koji se izražavaju kao rezultat mjerenja u pedagoškim istraživanjima[2].

Statistika kao naučna metoda ima sljedeće karakteristike[2]:

- kao metoda pripada opštoj naučnoj metodologiji,
- kvantitativna metoda istraživanja masovnih pojava,
- po prirodi je induktivna naučna metoda,
- ispituje oblike pojava u masi slučajeva,
- podiže egzaktnost istraživanja primjenom matematičke obrade podataka.

Kao što je navedeno, između ostalih odlika statistike je ta da je statistika induktivna naučna metoda. Međutim, u izučavanju pojava u vaspitanju i obrazovanju statistička metoda ne primjenjuje potpunu indukciju, s obzirom da se istraživanja provode na reprezentativnom broju statističkih jedinica, koje su uzorak mjerenja.

Uz statističku metodu se vezuju i određene prednosti i nedostaci. Prednosti statističke metode leže u sljedećim činjenicama:

- neutralna je prema vaspitno-obrazovnoj stvarnosti,
- stroga u oblicima i postupcima,

- prikladna za masovna ispitivanja,
- primjenom matematičkih izraza obezbjeđuje tačnost podataka.

Nedostaci statističke metode se ogledaju kroz:

- nije samostalna, jer zavisi od naučne discipline u kojoj se primjenjuje,
- ne može se primijeniti na sve oblasti i fenomene vaspitanja i obrazovanja,
- dobijeni rezultati ne govore o indivudualnosti u pojavama[2].

Uloga i značaj statistike u psihologiji može se vidjeti kroz izjavu jednog od najznačajnijih psihologa sa prostora bivše zajedničke države, Konstantina Momirovića (1999.)[5]: "Stvar je u tome da je sam problem merenja, ne samo u psihologiji, već i u svim drugim naukama koje se bave složenim sistemima, izuzetno težak problem, jer su komponente složenih sistema u pravilu nedostupne direktnom merenju. Ali kako rešavanje svih naučnih problema zavisi od kvaliteta osnovnih informacija, a od toga zavisi i primena naučnih rezultata u praksi, svako onaj, ko se na bilo koji razuman način bavi psihologijom i njoj srodnim naukama, mora biti spreman da se upozna sa načinima kako se problem merenja u tim naukama rešava".

Iz gore navedenog mogu se naslutiti i zadaci statistike. Prema navodima Kundačine i Brkića[2] zadaci statističke metode u djelatnosti vaspitanja i obrazovanja su:

a) otkrivanje bitnih karakteristika masovnih pojava,
b) utvrđivanje činilaca koji uslovljavaju postojeće stanje pojava,
c) otkrivanje povezanosti karakteristika masovnih pojava,
d) otkrivanje i objašnjavanje zakonitosti u pojavama,
e) predviđanje daljnjeg razvoja pojava.

Uloga statistike u nauci

Svaki obrazovan čovjek danas je izložen situacijama u kojima mu je potrebno poznavanje osnovnih statističkih pojmova. Za osobe koje se bave naučnim radom, postoje, prema mišljenju Petza[1], četiri nivoa na kojima osoba treba poznavati statistiku:

1. zbog praćenja stručne i naučne literature,
2. pri obradi rezultata prikupljenih istraživanjem ili eksperimentom, radi deskripcije i analize tih rezultata,
3. u naučnom radu radi zaključivanja iz konkretnog slučaja na *opći zakon,*
4. pri planiranju istraživanja i eksperimenata.

[5] preuzeto sa http://dekart.f.bg.ac.yu/psihologija/statistika/index.htm

Praćenje literature

Kako ističe Petz[1] za *praćenje literature* uopšte nije potrebno dokazivati potrebu osnovnog statističkog obrazovanja, jer je skoro svaki stručnjak često bio u poziciji da nije mogao razumjeti neke osnovne rezultate istraživanja iz svoje struke, koji se objavljuju u stručnim ili naučnim časopisima. Rezultati u takvim časopisima su većinom izraženi u skraćenom obliku, uz pomoć niza statističkih termina i simbola.

Statistika radi deskripcije i analize

Područjem opisivanja konkretnih rezultata, dobivenih prilikom nekog istraživanja, bavi se tzv. *deskriptivna* statistika. Njen je zadatak da opiše podatke, i to na taj način da ih sredi i sažme, kako bi bili što pregledniji. Bez takvog sređivanja mnogi bi podaci bili samo jedno mnoštvo različitih podataka koji ne bi imali nikakve koristi. Tu se već vide praktične implikacije statistike. Tako, npr. istraživača iz područja društvenih nauka može zanimati neki egzaktan podatak kao što je recimo težina ili nivo obrazovanja ljudi određene populacije, pa kad se izvrši ispitivanje na velikom broju ljudi iz te mase podataka se ne može vidjeti apsolutno ništa. Ali ako se ti podaci srede i predstave recimo kroz *aritmetičku sredinu*, jednim brojem se može vidjeti koja je vrijednost za neku populaciju najtipičnija.

S druge strane, mogu nas zanimati i *varijacije* untar pojavljivanja neke pojave, kao što je npr. vrijeme inkubacije neke bolesti. Ako je poznato prosječno trajanje inkubacije, a interesuje nas koliko inkubacija može varirati, onda sa izračunavanjem *standardne devijacije*, možemo vidjeti raspon u okviru kojeg se mogu očekivati rezultati.

Uloga statistike radi deskripcije i analize se ogleda i u određivanju položaja pojedinog rezultata u odnosu na rezultate referentne grupe. Tačan položaj nekog pojedinca u odnosu na njegovu grupu, kod recimo procjene inteligencije nekog pojedinca može se izraziti jednostavnim izračunavanjem *z-vrijednosti,* ili izračunavanjem *decila,* čime se tačno može odrediti na kojem je položaju taj rezultat u odnosu na grupu (npr. bolji od 66% neke populacije). Mnoge pojave pokazuju neku međusobnu zavisnost, kada je neka od njih u porastu, u porastu (ili u padu) je i druga. Na taj način možemo, doduše ograničeno, na osnovu vrijednosti neke pojave zaključivati o vrijednostima druge. Ta pojava se zove *korelacija*, a korelaciju između određenih pojava nalazimo u velikom broju slučajeva. Tako je poznato da su u korelaciji inteligencija i školski uspjeh, intenzitet tjelesnog napora i visina krvog pritiska, motivacija i radni učinak itd.[1] Važnost korelacije se ogleda u omogućavanju postavljanja prognoze iz jedne pojave u drugu; što je korelacija viša, prognoza će biti tačnija.

Zaključivanje iz konkretnog slučaja *na* općí zakon

Ono što je u praksi česti problem jeste pitanje može li se iz pojedinačnih slučajeva zaključivati općenito. Ako se rade ispitivanja uticaja socioekonomskih prilika na školski uspjeh ili uticaj vršanjaka na donošenje odluke o zanimanju u pojedinim školama, pitamo se da li se ti podaci mogu uopštiti, jesu li oni važeći za sve učenika bez obzira iz koje škole dolazili. "Inferencijalna statistika", tj. onaj dio statističkih postupaka koji nam omogućuju stvaranje zaključaka, omogućuje nam da ustanovimo smijemo li ili ne nađenu pojavu smatrati generalnom, dakle općevažećom [1]. Kao što se da i naslutiti, 100%-tna sigurnost u statističkim zaključivanjima je praktički nemoguća, ali se pri zaključivanjima može postići sigurnost koja je blizu 100%. Sigurnost zaključivanja je, usuđujemo se reći, srazmjerna veličini broja prikupljenih podataka i načinu odabira uzorka. Sa uzorkom koji je *reprezentativan* za grupu i velikim brojem podataka, raste i sigurnost da podaci dobijeni mjerenjem imaju vrijednost i ciljnoj populaciji, a ne samo u grupi na kojoj su vršena mjerenja. Svi zaključci koje iz dobijenih rezultata izvodimo, vrijede samo onda ako je uzorak pravilno izabran[1].

Planiranje istraživanja i eksperimenata

Poznavanje statističkih metoda može istraživaču pomoći pri planiranju istraživanja. Petz[1]navodi dva primjera iz tog područja:

- pitanje eksperimentalne i kontrolne grupe,
- pitanje veličine uzorka.

U eksperimentalnom radu grupu na kojoj provjeravamo efekt neke metode nazivamo *eksperimentalnom* grupom, a onu na koju metoda nije primijenjena, zovemo *kontrolnom* grupom. Da bi rezultati bili validni, kontrolna i eksperimentalna grupa moraju biti međusobno što sličnije u svim svojstvima koja bi mogla imati utjecaj na ono što se ispituje.

Jedno od najvažnijih pitanja prilikom planiranja nekog istraživanja jeste i pitanje veličine uzorka. Veličina uzorka zavisi od više faktora, od kojih većina ne mora biti poznata prije istraživanja. To su faktori[1]:

- *željena preciznost rezultata*: što nam je veća preciznost potrebna u nekom istraživanju, to je potreban i veći uzorak,
- *varijabilnost pojave koju ispitujemo*: što pojava koju ispitujemo više varira, to je potreban veći uzorak,
- *frekvencija pojave*: što je pojava koju ispitujemo općenito rjeđa, to je veći uzorak potreban; kod vrlo rijetkih pojava potrebni su vrlo veliki uzorci.

Umjesto zaključka

Nakon uvida u sve osobitosti i koristi primjene statistike u području društvenih nauka, bilo bi možda suvišno davati nekakve opsežne zaključke. U tu svrhu može poslužiti izjava jednog anonimnog psihologa, a ista je plauzibilna i na ostale nauke kojima je čovjek predmet istraživanja: "Lakše je naučiti statistiku, nego (p)ostati psiholog bez nje"[6]

Literatura

Fazlović, Senad: *Statistika, deskriptivna i inferencijalna analiza,* Denfas, Tuzla, 2006.

Kundačina, Milenko, Brkić, Milenko: *Pedagoška statistika,* Učiteljski fakultet u Užicu, Užice, 2004.

Turjačanin, Vladimir, Čekrlija, Đorđe: *Osnovne statističke metode i tehnike u SPSS-u,* Centar za kulturni i socijalni popravak, Banja Luka, 2006.

Petz, Boris: *Osnovne statističke metode za nematematičare,* Naklada Slap , Jastrebarsko, 1997.

http://dekart.f.bg.ac.yu/psihologija/statistika/index.htm

http://statlab.fon.bg.ac.yu/statnabu/srpski/odelpsih.htm

[6] preuzeto sa http://statlab.fon.bg.ac.yu/statnabu/srpski/odelpsih.htm

GRADOVRH

SOCIOLOGIJA

Srdjan Vukadinović

Intelektualna (ne)moć u preobražajima društvene strukture

Sažetak

Proces(i) tranzicije kao velike društvene promjene, u zemljama južnoslovenskog ambijenta, odvijao(jaju) se na liniji sukoba između tradicionalizma i modernizma. Intelektualni angažman pojedinaca u jednom od dva sukobljena segmenta kreće se od potpunog podržavanja vladajućih struktura, i to veoma različitih političkih profilacija, do onih koji su imali kritički pristup društvenim događanjima i nastojanjima tranzicionih razrješenja u smislu isticanja jedne nove vizije o budućim mogućnostima i dometima transformisane društvene strukture. U društvenim realitetima u kojima je dominirao "tradicionalni intelektualizam" tranzicija se odlikuje ispoljenom konfliktnošću sa urušavajućim specifičnostima, dok se u ambijentima u kojima su prevladali modernistički intelektualni napori manifestuju novi društveni razvojni tokovi. Pored intelektualaca koji su djelovali u periodu tranzicije po načelima znanja i savjesti, odnosno intelektualnog morala i poštenja i koji su, makar javno ispoljavajući se, bili u manjini, djelovali su i pojedinci koji su pretendovali da se nazivaju pomenutim imenom i koji su izdali svoje djelo. Njihovo djelovanje u periodu tranzicije je u dubokoj protivrječnosti sa do tada stvorenim "univerzalnim vrijednostima". Ulazak u sferu politike odaljio ih je od intelektualnog bitisanja. Zapravo, stvorio je pretpostavke da se kasnije veoma teško mogu vratiti u sferu intelektualnog djelanja. Opozicioni diskurs koji se tokom vremena formirao kod intelektualaca samo je olakšao njihov ulazak u sferu politike. Tada prestaju da budu intelektualci i postaju političari.

Ključne riječi: intelektualci, tranzicija, intelektualna izdaja, intelektualni kapital.

Uvod

Moguće je, često, sresti različite nedoumice u literaturi, javnom životu i svakodnevnom komuniciranju o značenju pojma intelektualac. Ispoljene su sklonosti ka nekritičkom uzdizanju (briljantan intelektualac, vrstan intelektualac, vodeći intelektualac, napredan intelektualac, istinski intelektualac) ili potpunom nipodaštavanju (mali intelektualac, kvaziintelektualac, provincijski intelektualac, bijedni intelektualac) pojedinaca i grupa koji pretenduju da se nazivaju intelektualcima ili za koje postoje formirani javnomnijenjski stavovi o njihovoj pripadnosti pomenutoj grupaciji. Određenje pojma intelektualac se mijenja u različitim vremenskim razdobljima. U stabilizirajućim društvenim okolnostima društvene zajednice počivaju na nekim trajnijim vrijednostima koje se ne mogu mijenjati svakog momenta. Nasuprot tome, u društvima turbulentnih dešavanja, a takav je period tranzicije u jugoistočnoevropskim realitetima, vrijednosti se veoma često mijenjaju i dobijaju neka druga značenja. Pri tome, veoma se teško može govoriti o ponovnom i kritičkom preispitivanju pojmova i vrijednosti koje se negiraju.

Ako se krene od određenja intelektualca koja se nalaze u enciklopedijama u kojima se naznačava da je riječ o pojedincima koji imaju razum, odnosno razumijevanje za objašnjenje pojava na osnovu misaonih procesa, tada se u punom kapacitetu može govoriti o tome da je to svako biće koje ima razum.

U svakodnevnim relacijama pod intelektualcima se podrazumijevaju pojedinci:

- koji su završili najviše škole i stekli značajno institucionalno i vaninstitucionalno obrazovanje,
- koji su stvorili veliko djelo,
- koji se ističu svojim djelovanjem u javnom životu,
- koji govore strane jezike,
- koji su briljantni u govorništvu ili besjedništvu,
- koji su kompetentniji za pojedine oblasti od drugih ljudi i
- koji se ističu nekim umnim vrijednostima.

Uprkos navedenim određenjima stepen razuma među svim jedinkama je različit i od toga stanja zavisi spremnost intelektualaca da se založe za univerzalne vrijednosti. U smanjenom stepenu razumskog rasuđivanja intelektualac napušta univerzalne vrijednosti za račun ličnih interesa. Dolazi tada do velike izdaje intelektualaca u kojoj se pokazuje da oni zapravo "nemaju duha", pa u nedostatku navedene vrijednosti teže da steknu moć. Jer, moćni ljudi nemaju duha, a duhovni nemaju moć. Zbog toga je intelektualac svaki pojedinac koji posjeduje onoliki stepen razuma koji mu omogućava da tokom čitavog svoga bivstvovanja živi duhovnim životom prožetim univerzalnim vrijednostima. U društvima u tranziciji, kao i u većini ambijenata u kojima moć preuzimaju pojedinci koji nemaju neki zapaženiji "minuli rad", tretman intelektualca označava novu elitu koja je

samim nazivom "dovoljno" pokriće za angažman i djelovanje. Ambijentalnost koju odlikuje dominacija univerzalnih vrijednosti nikada neće upotrijebiti određenje, kvalitativno, ovakvog ili onakvog intelektualca. Za svijet univerzalnih vrijednosti i praktičnih znanja u kojemu će oni koji imaju visoki stepen razuma rješavati mnoge životne teškoće isključivo je u upotrebi određenje koje se odnosi na ekspertna ili kvalitativno stručna znanja (dobar znalac, ekspert) koja pokazuju i ukazuju na kompetencije pojedinaca u različitim sferama djelovanja.

1. Intelektualne elite i konsolidacija društva

Preobražaj društvene strukture koji je u ambijentu postsocijalističkih društava određen kao tranzicija je makro društvena promjena, a zajedno sa globalizacijom i liberalizacijom je tendencija savremenog svijeta. Nije to samo specifičnost zemalja Jugoistočne, Istočne i Centralne Evrope već i društvenih ambijenata Južne Evrope i Južne Amerike. Ako bi se razmatrala i analizirala uloga intelektualaca u zemljama u kojima su tranzicione promjene dale brze i efikasne rezultate mogle bi se naći zajedničke odlike dvije navedene pojavnosti. Različite intelektualne elite: političke, ekonomske ili vojne inicirale su i vodile procese tranzicijske konsolidacije španjolskog, portugalskog i grčkog društva. Nasuprot paradigmatičnim primjerima uspješnog društvenog konsolidovanja stoje procesi karakteristični za zemlje Jugoistočne Evrope, a posebno za novonastale državne teritorije na prostoru bivše Jugoslavije. Verbalno gledajući određenje takvih procesa u ex– jugoslovenskom društvu posljednjih deset godina XX vijeka, i isto toliko trećeg milenijuma, je tranzicija, dok je stvarno gledajući to razaranje, odnosno urušavanje i rat.

2. Intelektualci u tranziciji

Moguće je reći da je tranzicija u južnoslovenskim realitetima u političkom smislu predstavljala urušavajuću pojavu, a u ekonomskom veliku prevaru. Urušile su se političke i društvene institucije pod naletom ekstremnog nacionalizma i vjerskog fundamentalizma svih prepoznatljivih boja i obilježja. U ekonomskom dijelu tranzicija je predstavljala veliku prevaru budući da je došlo do konstituisanja tzv."grabežnog" ekonomskog sistema zbog čega se početkom druge decenije trećeg milenijuma javljaju veliki socijalni problemi. Pri tome, ako taj pogubni proces traje više od dvadesetak godina, a boljitaka nema, onda su njegovi učinci katastrofalni. Uloga intelektualaca u pogubnosti tranzicijskog procesa može se posmatrati kroz dvije procesualne strane: jedna je ona koja govori o intelektualnoj ulozi u kreiranju tranzicionog procesa, bilo da je riječ o njegovim političkim ili ekonomskim dimenzijama, a ona je bila veoma blizu odlučujuće. Druga je strana uloge intelektualnih elita u procesu tranzicije ona koja se manifestuje poslije katastrofalnih političkih i

ekonomskih posljedica po većinu društava u regionu, a koja se odnosi na intelektualni angažman u definisanju novih "paradigmi" tranzicije i izlaza iz postojeće situacije. Tranziciono stanje se može odrediti kao stanje "kolektivne depresije" pri čemu se misli na opšte stanje egzistiranja koje je u čitavom preobražajnom razdoblju u traganju za boljitkom kvaliteta života, a njega nikako nema, bar za jednu ogromnu većinu stanovništva.

3. Intelektualni kapital – paradigma tranzicije

Jedna od novih paradigmi tranzicije koja je neizostavno vezana za intelektualce može da bude stvaranje i konstituisanje intelektualnog kapitala kao jedne od vrsta neformalnog kapitala. U društvu postoje formalne strukture koje sačinjavaju svi oni segmenti koje organizuje država. Takvi su i privredni i bankarski i svi drugi kapitali unutar kojih se odnosi u najvećem broju slučajeva regulišu preko države. Pod formalnim strukturama se podrazumijeva i regulisanje odnosa preko različitih ugovora. Ali u društvu postoji čitav niz veza i odnosa koji se regulišu preko neformalnih odnosa. Naročito je to bitno za ona prirodna, društvena i duhovna bogatstva koja su u kvantitativnim brojkama teško mjerljiva i pokaziva i koja je teško registrovati. Jedan od takvih neiscrpnih resursa u svakom društvu je intelektualni potencijal. Angažman intelektualaca u razdoblju kada su definisani osnovni pravci tranzicijskih zahtjeva nije se kretao u smislu definisanja i određenja jednog takvog društvenog resursa kao što je intelektualni kapital. Neformalne intelektualne veze, sublimacija intelektualnih potencijala i sposobnosti kojom ne upravlja ni jedna državna ili ugovorna organizacija je ono što se zove intelektualni kapital. Veze koje se konstituišu na osnovu zajedničkih kreativnih i vrijednosnih kriterijuma predstavljaju mnogo značajniju osnovu u stvaranju društvenog blagostanja od onih formalnih. Od njih zavisi zdrava životnost svakog ambijenta. Intelektualci u ambijentu društava Jugoistočne Evrope nijesu imali snage da konstituiše takav mjerljivi fenomen kakav bi bio intelektualni kapital i sa kojim bi njihov uticaj na kvalitet preobražaja društvene strukture bio mnogo ubjedljiviji.

Konstituisanje intelektualnog kapitala onemogućio je, jednim dijelom, politički uticaj, a drugim i sami intelektualci koji su zarad političkog angažmana izdali svoja naučna i stručna opredjeljenja. Intelektualci stupajući međusobno u interakcijske veze samoinicijativno konstituišu intelektualni kapital. Pojedinci, intelektualne grupe i "proizvod" koji oni stvaraju sastavni su segmenti ove vrste kapitala. Na njih ne utiču ni država, ni političke partije, a ni razne druge interesne grupacije. Jedini uticaj imaju vrijednosni parametri intelektualnog angažmana. Ispoljavanje potencijala intelektualnih dostignuća u preobražajnom periodu je mjerljivo na onim pitanjima i problemima koji su "neuralgične" tačke društvenog bitisanja i koje razne tranzicijske elite nijesu uspjele riješiti. Izmišljanje nekih drugih, fiktivnih tema na kojima se može za različite interese grupisati veliki dio populacije je pogubno po konstituisanje intelektualnog kapitala kao

prepoznatljive vrijednosti društva. Mnoge teme i problemi koje se pokušavaju predstaviti kao važne zapravo to nijesu, već za cilj imaju dominaciju jedne grupe i jednih interesa u određenom razdoblju, a drugih u nekom drugom periodu. Pri tome se problemi ne rješavaju nego se stalno gomilaju i uvećavaju.

Intelektualni kapital u društvu koji postoji u posljednjim godinama drugog i početnim trećeg milenijuma je razasut i raspršen po različitim državnim, političkim i interesnim prostorima. Njegovo dislociranje iz sfera koje nijesu u periodu tranzicije pokazale sposobnosti za rješavanje bitnih pitanja i konstituisanje uzrokovano interintelektualnim vezama je nužnost vremena u kome se traga za novim paradigmama preobražaja društvene strukture. Nekonstituisanjem intelektualnog kapitala, kao prepoznatljive društvene komponente koja će u najtežim momentima biti svojevrsni "servis" pojedincima i institucijama kojima je takva inicijativa i pomoć potrebna, njegovi osnovni konstituenti, intelektualci, napravili su svojevrsni raskorak između intelektualnog morala i raznih interesa.

4. Intelektualni angažman u turbulentnim vremenima

Razlike u sprovodjenju tranzicijskog procesa izmedju zemalja koje su uspješno konsolidovale društvenu strukturu i novonastalih država na južnoslovenskom prostoru ogledaju se u karakteru promjena i njihovim činiocima. Odlučujući uticaj na tranziciju zemalja Južne Evrope i Južne Amerike imali su unutrašnji činioci dok je u ex–Jugoslaviji dominantniji bio međunarodni uticaj. Konfliktnost južnoslovenske tranzicije prouzrokovana je nastojanjima velikih sila da rascjepkaju bivšu državu na više manjih državica kako bi njima lakše upravljali. Takvim nastojanjima značajno su doprinijele i pomogle ultradesničarskim i nacionalističkim strankama u svim realitetima bivšeg društva, koje su širile nacionalnu ksenofobiju i šovinističku isključivost. U takav prostor djelovanja uključili su se i intelektualci koji su umjesto da objašnjavaju i tumače nacionalna osjećanja pojedinaca i grupa sa kulturološkog aspekta pomagali političarima u manipulacijama nacionalnim mitovima. Konstituisanje mitomanske nacionalne svijesti na prostoru većine država južnoslovenskog društva rezultat je "intelektualnog " angažmana onih koji su sebe smatrali intelektualcima, ali i šutnje intelektualaca koji nijesu imali hrabrosti i intelektualnog poštenja da ukažu na pogubnost procesa u koje se krenulo (Ivanović, 2oo1:55). Obrazac nacionaline netolerancije koji se razvijao naročito posljednjih desetak godina XX vijeka model je ideologiziranog društva zasnovanog na totalitarizmu. Uz značajnu pomoć intelektualaca "upregnutih u nacionalističko kolo " političari su sprovodili svoju tranziciju. Istina, treba napomenuti da je djelovao i jedan manji broj intelektualaca koji su javno ukazivali na nedostatnosti i pogubnosti tranzicijskih procesa, kao i na manipulacije nacionalnom sviješću.

Uloga intelektualaca u preobražajnim procesima je uvijek presudna. Logika sistema zahtijeva da procese preobražaja društvene strukture vode predstavnici pojedinih intelektualnih elita.

Razmatranje uloge intelektualaca u tranzicijskim dešavanjima pokazuje veliki raskorak izmedju djela i života većine njih. Pojedini intelektualci su imali značajno djelo u ambijentu Jugoistočne Evrope. Svojim djelovanjem u tranzicionim procesima jedan broj intelektualaca je ponizio svoje življenje. To što su neki intelektualci postali važni igrači u usponu balkanskih političkih lidera ukazuje na teškoću kritičkog razumijevanja njihovog djela. Međutim, življenje intelektualca i njegovo djelo se moraju posmatrati zajedno jer bi u odvojenoj analizi doživjeli neuspjeh. Jedino se na taj način može zaključiti u kojoj je mjeri intelektualac izdao svoje principe.

5. Intelektualci i civilno društvu – odgovor razgradnji društva

Poslije više od dvadesetak godina (ne)sprovođenja tranzicija je pokazala loše rezultate, što je dokaz da nije uspjela. Nije moguće konstatovati da je toliki vremenski period razdoblje prolaznih teškoća, uhodavanja i sl., kada je očigledan neuspjeh. Očito je da se akteri tranzicije trebaju mijenjati, jer su pali na ispitu oni koji su je prethodno kreirali. Uloga intelektualaca u budućim procesima je ključna i smislu formulisanja novih paradigmi društvenog preobražaja čiji je početni položaj mnogo teži nego što je to bilo početkom 9o-ih godina XX vijeka. Nove paradigme je nemoguće ostvariti bez razvoja civilnog društva kao društva slobodnih i ravnopravnih građana koje garantuje drugima prava na vlastitost.

Intelektualci i civilno društvo su jedini odgovor različitim podjelama i državnim ideologiziranim tranzicijskim zahtjevima. Cjelovito civilno društvo koje konstituiše ne samo nevladin sektor, nego i nezavisni pojedinci, grupe i projekti je ambijent u kojemu se nesklad intelektualnog življenja i djela prevazilazi ličnim vrijednostima. Civilno društvo je graditelj novih intelektualnih vrijednosti kao potpore konstituisanju intelektualnog kapitala.

Srdjan Vukadinovich

INTELLECTUAL (NO)POWER IN METAMORPHOSIS SOCIAL STRUCTURES

Summary

Transition process as a major cocial changes in the countries of the former Yugoslavia was carried out in line with the conflict between traditionalism and modernism. Intellectual involvement of individuals in one of the two competing segments ranged from supporting government structures,

and very different political profiling, to those who are have a critical approach to social events and efforts in terms of transitional dismissal highlighting a new vision of future possibilities and limits of social structure. In transformed social reality dominated by "traditional intellectualism" transition is characterized by the manifest conflict the specifics of collapsing, while the environment in which overcome the modernist intellectual efforts manifest new social development. After intellectuals who were active during the transition period on the principles of knowledge and conscience, or moral and intellectual integrity, and who were in the minority, there were some individuals who had pretended to be called names mentioned and who betrayed their part. Their action in the transition period is in deep contradiction with the previously created "universal values". Entering the realm of politics gone too far it is from intellectual existing. Created a presumption that the latter can be very difficult to go back into the sphere of intellectual labor. Oppositional discourse that formed during the time of intellectuals only facilitated their entry into the political sphere. Then cease to be intellectuals and politicians have become.

Key words: Intellectuals – transition – intellectual betrayal – intellectual capital.

Literatura

1) Benda, Julien:Izdaja intelektualaca, "Politička kultura", Zagreb, 1997.

2) Ivanović, Milan: Intelektualac i nacionalna svijest, "Revija slobodne misli", Sarajevo, god.VII, 2001, broj 31.

3) Letica, Slaven: Intelektualac i kriza, "August Cesarec",Zagreb,1989.

4) Sbutega, Branko: Zloupotreba riječi intelektualac, "Monitor", Podgorica,.XIII, 2002, br.615,str.12 – 13.

5) Vukadinović, Srdjan: Tranzicija i društvena struktura, Centar za balkanske studije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu, Niš, 2008.

6) Zbornik: Intelektualci i rat, Beogradski krug, Beograd,1993.

7) Zbornik: Govor mržnje, Centar za antiratnu akciju, Beograd,1994.

Manda Habul

Common European Identity as the Basis for Establishment of Civic National Identity in BiH

Part One

1. COMMOM EUROPEAN IDENTITY IN THEORY AND PRACTICE

1.1. Common European identity – values and norms

Over a span of almost three decades, supporters of European integration have been seeing the promotion of a European consciousness and the creation of a European identity as a crucial policy goal.[1] Dirk Jacobs and Robert Maier explain that the framework of national citizenship has been gradually substituted by a more universal model of membership, meaning that rights are no longer linked to national identity, but to the fact that one is a human being, regardless of nationality.[2] According to Soysal, there are two historical moments which lead to the idea of this kind of universal membership: formation of European Union as a transnational political structure and the emergence of universalistic rules and conceptions formalized and legitimized by international codes and laws, which have ascribed universal rights to individuals regardless of their nationality.[3] Therefore Jacobs and Maier conclude that citizenship has obtained a totally new 'post national character[4], which is especially reflected in the idea of common European identity.

---

1 Jacons, Dirk. Rober Maier. *European identity: construct, fact and fiction.* Uthrecht University.p.6 Available at http://www.flwi.ugent.be/cie/europa.pdf Access date: March 23, 2009

2 ibid

3 ibid

4 ibid

The idea of Common European Identity appeared as a logical consequence of the formation of European Union. According to Jacobs and Maier, what preceded the emergence of common European identity is the fact that 'in post-war Europe residents, regardless of their nationality, have been granted the same social, economic and civic rights which the state citizens are entitled to, which resulted in more and more equal legal status all over the Europe'.[5] As it is stated further in the paper:

> Heisler & Heisler (1991) have suggested this process has been the result of the internal logic of expansion of the developing welfare state; social and economic rights have been granted to nonnationals following the development of the welfare system as an universalistic system redistributing social goods (within territorial boundaries). Indeed, the welfare state, in order to be successful as a means towards social stability, must treat every inhabitant equally regardless of nationality. [6]

European identity has mostly been defined in political terms. According to the Treaties, the EU is founded "on the principles of liberty, democracy, respect for human rights and fundamental freedoms, and the rule of law" (Article 6 TEU).[7] Lead by the policy „unity is diversity", EU aims to promote multiculturalism of its citizens, respecting at the same time fundamental rights guaranteed by the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Further on, The Berlin Declaration adopted on 25 March 2007 to mark the EU's 50th anniversary, underlined "common ideals" including the individual, human dignity and equality of men and women, peace and freedom, democracy and the rule of law, as well as tolerance and solidarity.[8]

Despite the dilemmas and questions following the idea of Common European Identity, 'there are a number of factors that are seen by most as preconditions for the emergence of a European identity:[9]

- Politics: Strengthening democratic participation at all levels, and more democracy at EU level;
- Education and culture: Strengthening the European dimension in certain subjects (especially history), more focus on language learning, more exchanges, etc.;
- Social and economic cohesion: Counteracting social and economic differences.'

---

5 ibid

6 Ibid.

7 http://www.euractiv.com/en/culture/european-values-identity/article-154441, access date May 25, 2009

8 Ibid.

9 Ibid.

A more significant promotion of European identity began in the early nineties with the introduction of the Single Market. Introduction of a European citizenship, as a new kind of supra-national legal status, was introduced in the Treaty of Maastricht.[10] Jacobs and Maier identified three strategies in promoting European identity:

1. -Construction of a common culturally defined European identity in a similar way as national identities have been constructed (use of historical myths referring to a common Christian heritage, a common political and legal history going back to the Roman period, and the tradition of humanism).
   - Ideologies (Europe as a peaceful and democratic project and modernizing and civilizing aspirations), the performance of secular rituals (European elections), use of common Euro-symbolism (flag, anthem, format of passport…) were used to promote common cultural identity.
   - A broad scheme of cooperation programs in different European states on the levels of education, research and arts.
2. A supra-national legal system which guaranteed inhabitants of Europe several basic rights and gave European workers specific rights (through the Treaty of Rome).
3. Finally, a new form of European supra-national citizenship in a distinct and explicit 'Citizenship of the Union'. This citizenship of the Union confirmed the right of free movement on the territory of member states, the right to address appeals to the European Parliament and to the European ombudsman. In addition, the right of political participation to municipal and European elections in every member state under the same conditions as state citizens was introduced. And finally the right to get support outside the EU by any diplomatic service of another member state as if one were an own national was installed.[11]

Citizens of the EU have started using the privileges of the European citizenship in many ways: students move to European countries other than their own for studying, positions in European institutions are very popular among young educated people, and workers use the freedom of movement to seek for better employment in European countries. These are just a few of the many examples of how European identity has been developing among EU member states' citizens and how the citizens benefit from their European citizenship. 'In this sense, European identity is being constructed through the creation of new European-wide educational, academic and political fields.'[12] Thereby, one can conclude that common European identity will further develop as more and more citizens

[10] Jacobs, Dirk. Rober Maier.*European identity: construct, fact and fiction.* Uthrecht University.p.6

[11] ibid

[12] ibid

of EU member states experience the benefits of common European economic, academic and political model.

1.2. European identity applied in practice

Although the idea of European identity sounds appealing in theory its application in practice has been taking a slow course. According to relevant research, citizens of the European Union found it hard to recognize themselves as Europeans prior to being French, German or Italian for instance. The most reliable data on this subject are provided by Euro-barometer researches, which are conducted every six months in all EU member countries for the purpose of following the development of promoting a European citizenship. To the extent that this is a good indicator, the Euro-barometer data have shown that up until now, a majority of *de jure* European citizens still have difficulty in categorizing themselves on a cognitive level as being European.[13] However, identification with the European citizenship has two aspects. While one aspect refers to relation between national and European citizenship, the other aspect refers to the relation between foreigners from EU member countries and foreigners from other countries. In the latter case, the sense of European identity is better expressed, meaning that in EU member countries, not all non-nationals are considered real foreigners. For example, in countries such as Belgium, Denmark, France, Germany, Britain and the Netherlands the foreigner is most frequently regarded to being Turkish, Arab or Asian, although in reality most non-nationals are often of European nationality. This reaction indicates that these foreigners are disliked more than European foreigners.[14] It seems that the identification with the European project is remaining marginal, but at the same time the boundaries between "us" and "them" are drawn between natives and immigrants from other EU countries on the one hand and immigrants from outside Europe and especially from 'non-white-countries' on the other.[15] Evidently, the idea of a common European identity in practice has both advantages and disadvantages. In addition, as Jason and Mayer conclude, "a new supranational form of citizenship, an enforceable legal European status, has been introduced granting certain rights to particular groups of residents who were formerly more or less excluded from those rights on the base of their national allegiance. At the same time, a new division between 'Euro-citizens' and 'Euro-foreigners' has been created. The consequence of which include exclusive groups of particular immigrants."[16] The perception of European citizenship among citizens of various member nations clearly indicates their feelings toward

[13] Jacobs, Dirk. Rober Maier.*European identity: construct, fact and fiction.* Uthrecht University

[14] ibid

[15] ibid

[16] Jacobs, Dirk. Rober Maier.*European identity: construct, fact and fiction.* Uthrecht University

their own nationalities versus those toward the EU. Euro-barometer statistics from 2008 show that 91% of the interviewees felt attachments to their nations and only 49% to the European Union.[17] The Euro-barometer survey further discovered that approximately two-thirds of Belgians and Poles declared their identification with the European Union, and only a quarter shared their opinions in Cyprus, Finland and the United Kingdom.[18] Other interesting data was obtained by the survey, and that is that the percentage of citizens who identify themselves as European citizens is not related to whether a country entered EU recently or was a charter member. For instance, low levels of attachment can be found both among founding countries, such as the Netherlands (32%), and in new member states, like Estonia (34%)[19]. After going through these data a general impression is given that the European identity is still quite weak, and that nationalistic feelings vary across the member states. In addition, according to the Euro-barometer, a number of general points can be made:

- At the affective level, support for European integration tends to be stronger among the original founders of the community (between 70 per cent and 80 per cent); among the other countries, Spain ranks as high as the original six and Denmark is the lowest of all (with less than 50 per cent).
- At the utilitarian level, support is still strong among the 'old guard' (with figures between 60 per cent and 70 per cent) and rather low for the UK (37 per cent) and Denmark (38.8 per cent); the other countries are somewhere in between.
- Between 1973 and 1992 support for membership of the EEC/EU increased in all individual countries.
- Support increased when the national economy performed well and it decreased when the economy slumped. In the oldest communitarian states this correlation is less relevant, that is, people do not envisage their membership of the EU in economic terms.[20]

Michael Bruter pointed out another interesting fact when he analyzed a series of focus-group discussions held in France, the UK and the Netherlands on what citizens believe to be 'Europe' and 'Europeans'.[21] According to his study, recent

[17] http://www.euractiv.com/en/culture/european-values-identity/article-154441

[18] Ibid.

[19] Ibid.

[20] *Measuring European Identity*, available at http://openlearn.open.ac.uk/mod/resource/view.php?id=176895) Access date May 28, 2009

[21] Bruter, Michael.*On What Citizens Mean by Feeling 'European': Perceptions of News, Symbols and Borderless-ness*. Carfax Publishing 2004. available at http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=10&hid=3&sid=63aa05fd-0fc1-47ca-8aed-455a78d1af48%40sessionmgr2, Access date May 20, 2009

quantitative evidence shows that the European identity has reached non-negligible levels across countries, and that it can be sub-divided into two distinct components, civic (including borderless-ness, circulation of citizens, common civic area, new policy making and prosperity) and cultural (comprised of peace, harmony, the fading of historical divisions and co-operation between similar people and cultures).[22] The results he obtained showed that European integration is 'felt' by the respondents in the context of travel and life within and without the European Union.[23] In addition to civic and cultural components of European identity, Bruter found that some respondents defined a European identity around a set of values such as cosmopolitanism, co-operation, cross-national and cross-cultural mixing, while others defined it using terminology similar to the one they would have used to describe their own national identity.[24] Finally Bruter determined that the majority of his respondents perceived their European identity as 'civic', while the minority assessed it as more 'cultural'. The participants also had the intuition that experiencing Europe would make citizens feel more and more European, and, therefore, that which can be termed 'institutional inertia' of European integration would develop naturally.[25] Another interesting observation refers to the European student exchange programs. These kinds of projects increase the sense of belonging to Europe and the feeling of European identity among young people. From everything mentioned thus far, it can be concluded that the sense of European identity among member countries' nationals will develop more in the future among younger generations which will partake in and benefit the most from opportunities provided by the system of European unity. Open borders, educational and business opportunities and common economic projects will raise citizens' awareness of belonging to a system which spans far beyond the borders of the country in which they live. Despite the skepticism towards European identity by those who claim that such a concept is impossible to implement, it is these concrete economic and educational consequences that will go in favor of its further formation and development.

2. CASE STUDY: BiH

2.1. Who are the citizens of BiH?

Bosnia and Herzegovina has always been a unique country in the Balkans. Its distinction is reflected in its multiethnic and multi-confessional population. In order to understand the complexity of Bosnian society it is necessary to research the historical background of the peoples of BiH. From the earliest times, there

[22] Ibid.

[23] Ibid.

[24] Ibid.

[25] Ibid.

have been three main, distinctive, primarily religious and thereby ethnic groups in the Bosnian territory which are today called Bosniaks, Serbs and Croats. The historical background of peoples in BiH and the definition of ethnic identity may be helpful in understanding the current situation there regarding this issue. As stressed by many scholars, the meaning of the term ethnicity is not completely clear, but there are still some common points that most scholars agree upon.[26] For instance, Schermerhon defined the term ethnic group as:

A collectivity within a larger society having real or putative common ancestry, memories of a shared historical past and a cultural focus on one or more symbolic elements defined as the epitome of their people-hood.[27]

Smith exemplified the symbolic elements as kinship patterns, physical contiguity, religious affiliation, language or dialect forms, tribal affiliation, nationality, phonotypical features, or any combination of these.[28] Further on, Smith claims that ethnicity mainly relies on myth, values and memories which link the present with a communal past.[29] Perhaps the most useful tool in identifying ethnic groups, notably the three main ones in BiH, is the Smith's set of six criteria for the formation of an ethnic group:[30]

1. Ethnic group must have a name in order to develop collective identity.
2. The people in the ethnic group must believe in a common ancestry.
3. Members of the ethnic group must share myths (common historical memories).
4. The ethnic group must feel an attachment to a specific territory.
5. The ethnic group must share the same culture that is based on language, religion, traditions, customs, laws, architecture, institutions etc.
6. The ethnic group must be aware of their ethnicity. In other words, they must have a sense of their common ethics.

Deriving from these six criteria Smith's definition of an ethnic group is:

"….a named human population with a myth of common ancestry, shared memories and cultural elements, a link with a historic territory or homeland and a measure of solidarity."[31]

An application of Smith's criteria to the three main ethnic groups in BiH, reveals that there are some clear differences among Bosniaks, Serbs and Croats,

---

[26] See http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=5&hid=9&sid=4268b4be-6896-4c66-925c-fc950f93f9be%40sessionmgr9. Access date May 30, 2009

[27] Ibid.

[28] Ibid.

[29] Ibid.

[30] Ibid.

[31] Ibid.

such as religion or some cultural elements. Others contrasts, such as common historical memories or link with a historic territory or homeland, seem to be more a political construct than a true determiner which can be fortified by historical facts. Further, today's states are not comprised of members of only one ethnic group, but are more or less multiethnic. So a nation can consist of more than one ethnic group (Americans, Swiss).[32] In this case, this means that within Bosnia and Herzegovina there could be a Bosnian-Herzegovinian nation.[33]

As Dzemal Sokolovic explained in his book, in the second half of the 19th century, Serbs and Croats were not documented in Bosnia and at that time Orthodox, Catholics, Muslims, Jews and others lived in Bosnia.[34] Before this period and during the Ottoman reign, people who lived in Bosnia were called Bosnians or Bosniaks. National movements in neighboring Croatia and Serbia caused the ethnic splitting of people in Bosnia at the time as well. So from the second half of 19th century ethnic groups including Serbs and Croats, former Bosnian Catholics and Orthodox lived in Bosnia.[35] Basing his arguments on these facts, Sokolovic claims Bosnian Orthodox and Catholics underwent certain ethnic conversion. Further, Sokolovic claims that Serbs and Croats lived in Bosnia before national movements from Serbia and Croatia. These were, however, emigrants from neighboring countries who were received by Bosnian feudal lords when local population was reduced having died from the plague.[36] In this way, Sokolovic makes a clear distinction between ethnically converted and real Croats and Serbs in Bosnia at that time.

Later, in the Austro-Hungarian period, rulers tried to promote the idea of a pluralist multi-confessional Bosnian nation. These attempts, however, failed under the already strong concept of Serbian and Croatian nationhood encroaching from neighboring countries.[37] By the latter half of the 1910s, nationalism was an integral factor in Bosnian politics, with national political parties corresponding to the three groups which dominated elections.[38]

Nationalistic politics reached their climax in the 1990s. In early nineties BiH was caught in the middle of the splitting and dividing of Yugoslavia. The Bosnian war, which began several months after the fighting in the republics of Slovenia and Croatia had begun, was the most brutal chapter in the breakup

---

[32] Turjacanin, Vladimir. Cekrlija, Djordje.*Licnost i drustvo II – Etnicki, drzavni i evropski identitet.* Banja Luka 2005. p.30

[33] Ibid.

[34] Dzemal Sokolovic, Nacija protiv naroda, str. 125

[35] Ibid.

[36] Ibid, 126

[37] http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Bosnia_and_Herzegovina. access date April 24, 2009

[38] Ibid.

of Yugoslavia.[39] The conflict arose in 1992, when BiH passed a referendum for independence which Bosnian Serbs were against. One of the most difficult circumstances regarding the war in Bosnia was its multiethnic population. All three ethnic parties were fighting against each other under the influence of the neighboring regimes of Slobodan Milosevic in Serbia and Franjo Tudjman in Croatia who had plans to split BiH. A 4-year-war, which resulted in the loss of more than 100,000 lives and caused severe economic and infrastructural damage, was ended due to the subjection of international pressure on the leaders of the conflicting parties. The direct consequences of the 1992-1995 war was that people stopped trusting or respecting other ethnicities and emotions such as disappointment, bitterness and distrust replaced good relations. This provided a perfect setting for nationalistic parties to convince people that life, progress and protection of interests are only possible within their own ethnic group. The war was ended owing to international mediation and pressure, guided by 'the Western principles of liberalism'[40]. As Dejan Guzina elaborated, 'in political realm, this meant the international imposition of democratization (promotion of regular elections, imposition of constitutional limits on governmental powers, and respect for basic civil and political rights). In the economic realm, liberalization was equated with marketization (stabilization and economic restructuring according to the free market principles).'[41] Guzina further claims that 'Dayton Accords are not founded solely on these abstract principles of political democratization and economic liberalization'[42], which remained subordinate to the complexity of multi-ethnic Bosnian society. The Dayton Peace Agreement is also based on federalization and internal partition of the Bosnian territory, the formal recognition that the Bosnian state belongs to three constituent peoples (Serbs, Croats and Bosniaks) on the principle of political equality, the implementation of the highest possible international human rights standards (Annex 6 of the Dayton Accord), and the right to the return of refugees to their homeland as well as that of internally displaced persons (Annex 7 of the Dayton Accord).[43] As one can notice from some of the 'techniques of ethnic conflict management'[44], the Dayton Accords unintentionally fortified the ethnic division among the people through what the international community saw as a satisfactory solution for all three main ethnic groups. As recognized by the Helsinki Committee for Human Rights in BiH:

---

[39] http://www.onwar.com/aced/chrono/c1900s/yr90/fbosnia1992.htm access date Jan 18, 2009

[40] Guzina, Dejan. *Dilemmas of Nation.Building and Citizenship in Dayton Bosnia,* ***National Identities***, 2007

[41] Ibid.

[42] Ibid.

[43] Ibid.

[44] Ibid.

> Dayton institutionalized collective rights and abolished all forms of individualism, supported ethnic principle over the civic one, protracted building of civil society. Nationality became a primary political category. It confirmed the existence of a number of unrelated legal systems, state, entities, cantons. Functioning of a state jurisprudence has been blocked, and expensive, complicated and inefficient state apparatus created. All Dayton weaknesses reflected directly on the state of human rights in BiH.[45]

2.2. Constitutional arrangement and issues arousing from it

Faris Vehabovic claims that the Constitution of Bosnia and Herzegovina is a typical transitional document, regardless of its constitutional status.[46] The Constitution was created as a part of the Dayton Peace Agreement in November of 1995 and has been accepted by both entities, (Federation of Bosnia and Herzegovina and Republic of Srpska) and the central government internationally recognized as the Government of the Republic of Bosnia and Herzegovina.[47] Paradoxically, human rights won a priority in the Constitution of Bosnia and Herzegovina, but it can be easily recognized that some acts of the Constitution contain typical examples of discrimination.[48] According to Vehabovic, the most obvious examples of discrimination are constitutional acts which regulate the procedure for the election of members for the BiH Presidency and delegates for House of Peoples of the BiH Parliamentary Assembly.[49]

The Preamble to the Constitution of BiH defines Bosniaks, Croats and Serbs as "constituent peoples" of BiH while "others" and "citizens" are merely mentioned.[50] The Entities of Bosnia and Herzegovina were created as nearly ethnically homogenous mini-states within Bosnia and Herzegovina divided into their respective constituent peoples: Bosniaks and Croats as constituent peoples in the Federation, and Republika Srpska as the State of Serb people and all its citizens.[51] As Mansfield further elaborates:

---

[45] *Zemlja bez ljudi i gradjana.*Glasnik Helsinskog komiteta za ljudska prava u BiH. Available at http://www.idoconline.info/digitalarchive/public/serve/restricted/index.cfm?fuseaction=form&ElementId=432320 Access date June 7, 2009

[46] Vehabovic, Fairs.*Odnos Ustava Bosne i Hercegovine i Evropske konvencije za zastitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.*ACIPS, Sarajevo, 2006, p.13

[47] Ibid

[48] Ibid, p.14

[49] Ibid

[50] Seizovic, Z. *"Constituent Peoples" and Constitutional Changes*. Sarajevo, January 2008. p.30

[51] Morawiec Mansfield, Anna. *Ethnic but Equal:The Quest for a New Democratic Order in Bosnia and Herzegovina,*p.2062 Ebscohost Access date May 14, 2009

> The Constitution also provides that all citizens of either Entity are automatically citizens of Bosnia and Herzegovina, but it does not provide for the reverse: A citizen of Bosnia and Herzegovina is not automatically a citizen of either of the Entities.Because political representation in the State Parliamentary Assembly - which, one will recall, is based primarily on ethnicity – is allocated by Entity, and only citizens of each Entity can take part in the elections in their entity, the citizenship provisions in the constitution effectively make citizenship, if not a function of, then certainly synonymous with, ethnicity. In effect, then, these provisions are therefore likely to result in discrimination that the State Constitution prohibits.[52]

Therefore it is evident that ethnic groups are superior to the citizens as individuals. This is how Asim Mujkic sees the state order in BiH:

> However much it might appear that we are dealing with two mutually exclusive processes – the ethnicization of the state and nationalization of an ethnos – seen from the perspective of the visible consequences of both processes, which is of particular importance for all of us in Bosnia and Herzegovina, they are in fact one and the same process. Both come down to adopting an ethnic matrix of self-identification, which entails institutional, political and cultural homogenization, or the mobilization of a part of the population of BiH, projected, shaped and "led" by ethnic, political, cultural and quasi-bourgeois oligarchies or elites with political, economic and cultural power.[53]

The situation is even more complicated since the three ethnic groups used to be constituent on the state level only, while their status was a bit different on the entities' level: Serbs are denied a constituent position in the Federation of BiH, while Bosniaks and Croats are not constituent peoples in the Republika Srpska. Denying status of constituent peoples to Bosniaks and Croats in RS and to Serbs in the Federation is in discord with the Constitution of BiH and has no historical justification. It is well known that BiH has at all times been a multiethnic society[54]. In fact, in June of 2000, this model was changed by a decision of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina:

> The principle of constitutional peoples prohibits any special privilege for one or two of these peoples, any domination in governmental structures or any ethnic homogenization through segregation based on territorial separation…(also that) despite the territorial delimitation of Bosnia and Herzegovina by the establishment of the two Entities, this territorial delimitation cannot serve as a

---

[52] Seizovic, Zarije. *"Constituent Peoples" and Constitutional Changes*. Sarajevo, January 2008. p.30

[53] Mujkic, Asim. *We, the Citizens of Ethnopolis*. Human Rights Center of the University of Sarajevo. Sarajevo, 2008. p. 65

[54] Seizovic, Zarije. *"Constituent Peoples" and Constitutional Changes*. Sarajevo, January 2008. p.30

> constitutional legitimating for ethnic domination, national homogenization or a right to uphold the effects of ethnic cleansing. (Constituent Peoples' Decision of the BiH Constitutional Court, Para. 60, 01, 1 July 2000)[55]

The principle of Constituent Peoples is reinforced in many other provisions of the Constitution of BiH, where an official reference cannot be found to "others" or "citizens", since the composition of all "joint institutions" is set up on the "one state – two entities – three nations" *modus operandi*.[56] Such a principle sends a clear message to all other citizens of BiH, who are not Bosniaks, Serbs or Croats, or even do ethnically belong to one of these groups but would prefer to declare themselves differently, that they are less important and likely to be discriminated against. This argument was well explained by Dejan Guzina, who supported this claim with a phrase from the Preamble to Bosnian Constitution which states "Bosniaks, Croats and Serbs, as constituent peoples (along with others), and citizens of Bosnia and Herzegovina hereby determine that…".[57] As Guzina concluded, this phrase defines the rightful owners of the country, clearly giving less significance to the civic category of individual than to national group to which such a person belongs.[58] Guzina further elaborates:

In addition, none of the Bosnian Constitutions (those of Bosnia, RS and FBiH) nor the recently adopted Law on Protection of Rights of National Minorities explicitly allows for the basic individual right to choose not to be nationally affiliated at all (the so-called 'liberal right to exist'). Hence, in Bosnia one can be a Serb, Croat, Bosniak, Roma or a member of any other national group, but one cannot be identified only as a Bosnian citizen. Rather, one is first a member of the constituent peoples or 'others', then a citizen of the entity in which he or she lives (which, at this point, just reinforces ethnic identification) and, finally, a citizen of the Bosnian state as a whole.[59]

The most severe consequence of such a Constitutional order is discrimination on an ethnic basis in different levels of society. Ethnicity seems to have a priority over the individual qualities and professional competencies of an individual. For example, a member of a national minority cannot be a part of the BiH presidency. Political and administrative positions are also adjusted to ethnic proportions and ethnicity seems to be important even for culture. Political and social aspects of the

---

[55] Guzina, Dejan. *Dilemmas of Nation.Building and Citizenship in Dayton Bosnia,* ***National Identities***, 2007

[56] Seizovic, Z. *"Constituent Peoples" and Constitutional Changes*. Sarajevo, January 2008. p.30

[57] Guzina, Dejan. *Dilemmas of Nation.Building and Citizenship in Dayton Bosnia,* ***National Identities***, 2007

[58] Ibid.

[59] Ibid.

country function on the well known principle of national proportion. It is evident, therefore, that even though the principle of Constitutive Peoples was supposed to make all citizens equal according to the law and equally present in social and political circles, its discriminatory consequences are obvious for all. Bosniaks, Serbs, Croats and most of all other citizens who are not even properly mentioned in the Constitution of BiH are subject to such discrimination. To conclude with Dejan Guzina's remark, 'Overall the Bosnian constitutional set-up is an uneasy compromise between two sets of principles that work in opposite directions. The emphasis on democracy, market reforms and human rights aims to integrate the country. At the same time, the constitutionally sanctified exclusivist definitions of 'national community' and 'citizenship' serve rather to entrench Bosnian territorial and national divisions. Hence, the most important question that Bosnian citizens have to face is which of these two trends will prevail'.[60]

2.3. Ethnic discrimination; equal national representation – unequal chances

As previously mentioned, one of the consequences of constitutional order of BiH is the violation of human rights and fundamental freedoms. Citizens of BiH complain about discriminatory regulations, violations of human rights and liberties on a daily basis. These complaints include: violation of social rights, the right to employment, the right to health care, the right to peaceful enjoyment in retirement, the right to return to their prewar residence and the right to education, as well as many more.[61] Certain laws regarding the protection of human rights have been adopted including the Law on Protection of Rights of National Minorities in BiH, the Law on Gender Equality, the Law on Religious Communities, the Election Law, the Law on Return of Property and the Law on Free Access to Information. These laws are, however, implemented in practice in different ways and some of them are not applied at all. Adequate sub legal acts are missing, funds for their application are not allocated from the budget, and quite commonly, laws of entities and cantons are not harmonized with laws adopted on the state level.[62]

One of the main causes of ethnic discrimination is the fact that the main political and social aspects of the country function on the principle of a national proportion. This means that certain adequate proportions of different ethnicities in certain levels of society are superior to actual potentials and qualities of an individual citizen of BiH. As Mujkic argues, "the marginalization of the category of the civic and the focus on the model based on the political equality of ethnic

[60] Ibid.

[61] *Zemlja bez ljudi i građana*.Glasnik Helsinškog komiteta za ljudska prava u BiH.01/11/2005 Available at http://www.idoconline.info/digitalarchive/public/serve/restricted/index.cfm?fuseaction=form&ElementId=432320 access date July 7, 2009

[62] Ibid.

collectives – beginning with the famous *ethnic key* inaugurated by the authorities of socialist Bosnia – means that discriminatory practice towards its citizens is taken for granted, and indeed reduced to the mere possibility of political action and articulation on ethnic determinants".[63] In the words of Professor Zdravko Grebo, "the problem of democracy in BiH is that it, as many other things in this country, is ethnicized".[64] In the political-administrative order ethnic representation is respected through the division of powers. International officials promoted division of powers as a key structural principle for the construction of postwar institutions in mixed societies.[65] From a legal perspective, ethnic representation of the main groups in the state government can be achieved through one of three options:

> The first option is a numerical or proportional key according to which different groups must be included in the government. The second option is to guarantee that the ministers' deputies are from different groups in every ministry, in order to ensure that every ministry is lead – or at least participated by – all groups. Finally, there is a number of procedural regulations that can make sure that the concentration of power will not be in the hands of only one group.[66]

There are two negative aspects of the division of powers – ethnification of institutions and inefficient decision making processes.[67] Therefore, such a principle in politics is justified only as long as ethnic determination is not the sole criterion for participation in the government structures.

In November of 2008 the Commission of the European Communities released a Bosnia and Herzegovina 2008 Progress Report. Protection of human rights was observed as follows:

> In a number of cases, the decisions of the Human Rights Commission of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina had not been properly implemented. This has lead to cases being lodged before the European Court of Human Rights (ECtHR). During the reporting period, the Court delivered five judgments finding that Bosnia and Herzegovina had violated the European Convention on Human Rights. A total of 1 020 new applications to the ECtHR were made during the reporting period. As of August 2008 the total number of cases pending before the Court regarding Bosnia and Herzegovina was about

---

[63] Mujkic, Asim.*We, the Citizens of Ethnopolis*. p.120

[64] http://www.voanews.com/bosnian/archive/2002-11/a-2002-11-21-11-1.cfm?moddate=2002-11-21 access date Aug 1, 2009

[65] Bieber, F. *Institucionaliziranje etničnosti – Postignuća i neuspjesi nakon ratova u Bosni i Hercegovini, na Kosovu i u Makedoniji*. Međunarodni Forum Bosna, Sarajevo, 2004. p.48

[66] Ibid, p.53

[67] Ibid, p.60

800, around 500 of which were concerned with the applicants' inability to withdraw their old foreign currency savings.[68]

One of the most well known cases of violation of human rights in Bosnia and Herzegovina is the case of Jakob Finci and Dervo Sejdic who filed a law suit against BiH for discriminatory regulations at the European Court of Human Rights in Strasbourg, France. Namely, as members of Jew and Roma national minorities, Jakob Finci and Dervo Sejdic were prevented from running for positions of BiH Presidency Member or a Delegate of the House of Peoples of the BiH Parliament. This is only one of the cases of violation of human rights in BiH at the European Court of Human Rights. The outcome of this process is very significant for the future of national minorities in BiH. As a university professor from Graz, Austria, Joseph Marko stated, "Once the European Court of Human Rights proclaims a state guilty of violation of human rights, it does not only mean that the winning party has the right on compensation, it also implies that the country must introduce changes into its court system in order to harmonize its jurisdiction with the European Convention on Human Rights. And if the Court of Protection of Human Rights finds that BiH is guilty of violating the rights in the case of members of the Others who cannot candidate for Presidency position, it will be a clear sign to politicians that the changes in the Constitution are necessary."[69] As President of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Luis Maria de Puig, stated, "BiH has not done enough, if it has serious intentions to become an EU member. BiH will have to provide stable institutions as the basis for guarantee of democracy, rule of law and respect of the national minorities' rights"[70]. Furthermore, the Executive Manager of the Helsinki Committee for Human Rights in RS, Branko Todorovic, stressed that recent studies have proved that constitutional regulations regarding the ethnic structure of employees have not been obeyed in any of the municipalities in BiH: "We noticed widespread and systematic ethnic discrimination resulting in the fact that there are almost no employees in the local government structures who do not belong to majority people group."[71]

Moreover, the concept of a national proportion is even applied to those segments of BiH society in which the quality of a person is of crucial importance and should be seen as superior to his/her ethnic background. To illustrate, one can compare BiH representatives at the Eurosong competition for the postwar period and easily

[68] http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/key-documents/reports_nov_2008/bosnia_herzegovina_progress_report_en.pdf access date June 3, 2009

[69] http://www.slobodnaevropa.org/Content/Article/1378672.html access date June 3, 2009

[70] Ibid.

[71] See http://www.idoconline.info/digitalarchive/public/serve/restricted/index.cfm?fuseaction=form&ElementId=398738 Access date June 10, 2009

notice that Bosniaks, Serb and Croats rotate year by year. This is interestingly with no exceptions. The same rule works for Miss BiH for Miss World Competition as well. These are the best examples for wrong applications of ethnic representation, since it is clear that ethnic background is irrelevant for the success which should be achieved for talent and quality in Europe or the world. Ismeta Dervoz, respectable editor and producer of special projects for the Federal Television commented on this issue in one of her interviews. She said, "I left the Eurosong project because I do not accept such an approach to Eurosong. One cannot say that it is not a matter of a national key. Please, put the puzzle pieces together; remember all performances year by year and everything will be clear. I do not believe that creativity and talent depend on nationality, or that I should judge on anyone's qualities based on his or her name and living background. We should be presented in Europe by the best song, best singer and author. And what do we give to the people in BiH? [...] For me, talent does not have a national sign."[72]

It is easy to conclude that the principle of ethnic representation is misused in this case and often can be a source of discrimination. Proportionality in ethnic representation should be justified in the cases which reflect the multiethnic character of BiH and only if ethnical background is not the main criterion for winning a government-administrative, or any other political position. In social segments where ethnicity is completely irrelevant, however, culture, sport, art, talent, quality and success should not be the victims of a national key system. The European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) as "the Council of Europe's independent human rights monitoring body is specialized in combating racism, racial discrimination, xenophobia, anti-Semitism and intolerance"[73] released a report on Bosnia and Herzegovina with a special reference to the flaws of the state Constitution and problems regarding sustainable return. The ECRI report addressed ethnic division as one of the main issues in the country:

> Emphasizing membership to the three constituent peoples puts in an inconvenient position and marginalizes all those who refuse ethnic declaration or do not belong to constitutive peoples. In that sense, ECRI supports development towards Bosnian civic identity.... Reasons for all negative social phenomena can be found in controversies of Dayton Constitution, inconsistent law implementation, and most of all social system based on ethnic division.[74]

Moreover, the previously mentioned BiH 2008 Progress Report concludes that BiH has made limited additional progress on improving observance of the

---

[72] http://www.nezavisne.com/zvjezdana-prasina/vijesti/30698/Ismeta-Dervoz-Za-mene-talenat-nema-nacionalni-predznak.html. Access date October 23, 2008

[73] See http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/default_en.asp access date July 11, 2009

[74] See http://www.idoconline.info/digitalarchive/public/serve/restricted/index.cfm?fuseaction=form&ElementId=432075

international human rights law, implementation of its conventions needs to be improved and efforts to ensure proper enforcement of human rights need to be increased.[75] Apparently, the Europe that BiH society intends to join has recognized the main problems in the country. If BiH is really determined to join EU, ethnic division which is firmly grounded in the Constitution itself and the constant violation of international human rights laws have to be among the priority problems to be dealt with. To summarize with another quotation of Mujkic:

> The concept of the political equality of peoples, which was privileged over the concept of the equality of citizens, was unable to guarantee the political equality of BiH citizens, the ethical equality of every citizen of Bosnia and Herzegovina in dignity and freedom. As a result, both in its socialist and its ethno-nationalist form, Bosnia and Herzegovina was an unfree society, invariably according political power to the collective, or rather to the political elites who run the collective, rather than to the individual citizen. This is the cause of our dysfunctionalities. Bosnia and Herzegovina is thus a state of "equal" peoples and unfree citizens.[76]

2.4. National minorities in BiH

According to the data of National Minorities Council, there are 17 recognized national minorities in BiH. Of these approximately 250,000 are national minorities' members, of which Roma is the largest.[77] Bosnia and Herzegovina ratified the Framework Convention on the Protection of National Minorities and adopted the Law on Protection of Members of National Minorities in April 2003. These were followed by amended specifications in June and October 2005, including financial support, relations with media, promoting positive discrimination in employment, quality education for the children, and more.[78] To quote Nedjo Milicevic: "the position of persons belonging to national minorities in a certain state depends basically on characteristics and quality of the position of a citizen as an individual, as well as on the position of a majority national collectivity of the respective state".[79] One can easily identify the case of Bosnia and Herzegovina in the following quotation from the same source:

> In principle, following the basic need for strengthening the human rights and fundamental freedoms, it is just an additional request of democracy and rule of law for the position of a national minority member and minority collectivity to

[75] http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/key-documents/reports_nov_2008/bosnia_herzegovina_progress_report_en.pdf

[76] Mujkic, A.*We, the Citizens of Ethnopolis*. p.123

[77] http://www.oscebih.org/human_rights/nationalminorities.asp access date August 6, 2009

[78] Ibid.

[79] Milicevic, Nedjo.*State and Problems of National Minorities in Bosnia and Herzegovina*, p.55

> become closer and to equalize, as much as possible, with the position of any of its citizens as individuals and of its majority people. If an individual's and a majority people's position is not adequate, it is illusory to expect satisfactory situation as for treatment of persons belonging to national minorities.[80]

Basically, if the constituent peoples in Bosnia do not have adequate positions and easily become victims of discrimination and wrong application of ethnic proportionalities, then the question is: what hope is there for adequate treatment of national minorities?

The Constitution of BiH and the Election Law are the greatest problems in achieving the rights of national minorities in BiH, since these documents enable national minorities participation only in local elections.[81] The President of the National Minorities Council within the BiH Parliamentary Assembly, Nedzad Jusic, stresses that a solution must be found according to which national minorities in BiH would become a constitutional category with a full electoral right.[82] President of the Central Election Commission in BiH, Suad Arnautovic, stated that the present Constitution and Election Law are not adjusted to the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, which is why these acts must be changed as soon as possible. He stated that, "according to international standards BiH must enable all citizens, regardless of race, language, gender, national or social background equal electoral rights, and that every citizen of BiH is allowed to compete for all positions in BiH."[83] Jusic also added that there is a large number of citizens in BiH who refuse to declare themselves to be the members of their national minority. According to Jusic, "if they declare themselves as members of national minority they lose certain rights. Present Constitution prevents members of national minorities from high positions candidacy, and therefore some members of national minorities declare themselves as constitutive people members in order to be able to exercise certain rights."[84]

In order to further elaborate on the position of national minorities, one must refer to the already mentioned Preamble to Bosnian Constitution which states that: "Bosniaks, Croats and Serbs, as constituent peoples (along with Others), and citizens of Bosnia and Herzegovina hereby determine that…". According to Sanja Bogdanovic, the problem of the "others" hereby begins even before the normative part of the Constitution because the "others" are mentioned in

---

[80] Ibid.

[81] Boracic, Selma.*Nacionalne manjine sa malo prava.*available at http://www.slobodnaevropa.org/content/nacionalne_manjine_bih/1760934.html access date June 5, 2009

[82] Ibid.

[83] Ibid.

[84] Ibid.

brackets, which clearly shows that their status is questionable even in the Preamble.[85] Bogdanovic further claims that the basis of the Constitution cited in the Preamble which includes respect of human dignity, liberty and equality, as well as human rights instruments is in obvious discord with the latter citing of a whole category of citizens in brackets. It thereby marginalizes that category and grants it constitutional status even lower than the status of a national minority.[86] Bogdanovic also observed that within the same Preamble, Bosniaks, Serbs and Croats as constituent peoples are not the citizens of BiH because the citizens of BiH are mentioned separately, after the comma.[87]

Among the many international institutions dealing with the issue of constitutive peoples and the others in the Constitution of BiH is the Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities of the Council of Europe, which estimated that "the quasi-systemic usage of the term 'Others' on the constitutional level as problematic and in contrast with the so called constitutive peoples".[88] The Advisory Committee also expressed concern with the fact that it is not clear which citizens of BiH belong to the category of 'Others'- whether it is only the citizens who belong to one of the national minority groups, or all those who do not want to declare themselves to be members of one of the three constitutive peoples.[89] Problems arousing from the constitutional arrangement of BiH citizens were recognized by the UN's Committee on the Elimination of Racial Discrimination, which gave certain recommendations to the state of Bosnia and Herzegovina including[90]:

> The Committee urges the State party to proceed with amending the relevant provisions of the State Constitution and the Election Law, with a view to ensuring the equal enjoyment of the right to vote and to stand for election by all citizens irrespective of ethnicity.[91]
>
> The Committee urges that the State party ensure that all rights provided by law are granted, both in law and in fact, to every person within the territory of the State Party, irrespective of race or ethnicity. The Committee strongly recommends that the State party review and remove all discriminatory language from the State and Entity Constitutions, and from all legislative and

[85] Bogdanovic, Sanja.*Perspektive ravnopravnosti ostalih*.July 2008. available at http://www.pulsdemokratije.org.ba/index.php?&l=bs&id=952

[86] Ibid.

[87] Ibid.

[88] Ibid.

[89] Ibid.

[90] Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Sixty-eighth session, 20 February-10 March 2006

[91] Ibid, p.3

other domestic law texts, including especially, but not limited to, distinctions between so-called "constituent peoples" and "Others."[92]

These are only two out of 30 recommendations which were made by the Committee in 2006, and the citizens are still struggling with the same situation, regardless of whether they belong to one of the constitutive peoples or the „Others". The BiH 2008 Progress Report estimated that the country's progress in the area of minority rights, cultural rights and protection of minorities has been limited and enforcement of the provisions of the Council of National Minorities weak.[93] The Progress Report especially stressed the need to step up solutions to the problems of returned refugees and displaced persons with regard to access to employment, health care, education, pensions and social rights.[94]

2.5. Ethnically mixed marriages and violation of human rights and basic freedoms

Although the issue of ethnically mixed marriages in Bosnia and Herzegovina is not well-researched, the rights of people in mixed marriages, their children as well as the attitude of the Bosnian environment towards them are very important issues for the topic. Before the 1992-1995 war, Bosnia and Herzegovina was considered a symbol of a multiethnic society where people of different ethnic and religious backgrounds lived in peace and unity. That situation reflected on the percentage of ethnically mixed marriages, which was the largest in Bosnia and Herzegovina when compared to other republics of former Yugoslavia.[95] The situation significantly changed after the war, and mixed marriages became not only religious, but also interethnic problems. According to the research of UNDP, most of the citizens of BiH want to live in the country together with members of other nationalities, but at the same time they do not want to have close family relations with those who are not within their ethnic group.[96] It is hard to determine the actual number of mixed marriages in BiH today because such statistics do not exist. The research implemented by UNDP, however, can be considered to be the relevant one in this case. According to that research, "in the territory of BiH

---

[92] Ibid, p.4

[93] http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/key-documents/reports_nov_2008/bosnia_herzegovina_progress_report_en.pdf

[94] Ibid.

[95] http://www.idoconline.info/digitalarchive/public/serve/restricted/index.cfm?fuseaction=form&ElementId=318962 (S. Skuletic, *Niko ih ne preporucuje, ali srce razlog ne poznaje* Dnevni avaz, 17/03/2007) Access date July 30, 2009

[96] Ibid.

with Bosniak majority 54.9% of the examinees hold that a marriage with a Croat is mostly or completely unacceptable, 61.8% of examinees feel the same about marrying Serbs. In Republic of Srpska, 51.9% of examinees find marriages with Bosniaks unacceptable, while 47.3% shares the same opinion regarding Croats. Finally, 68.9% of Croats are against marriages with Bosniaks, while 66.9% are against marriages with Serbs."[97] An agency from Banja Luka, "PARTNER Marketing" performed a similar survey in 2007 and obtained similar results: 56.2% of examined citizens were against mixed marriages, 34.3% of Serbs and 60.2% of Croats do not approve of mixed marriages, while the proportion of Bosniaks for and against ethnically mixed marriages is almost equal.[98] These figures are very important for examining the possibilities of introducing a civic national identity in BiH. Apparently, the general impression is that a member of a different ethnic group is acceptable only as a 'neighbor.' This should be the limit of the relations. If this is the official attitude of most of the people living in BiH, the chances that those people would accept being put in the 'same basket' of one Bosnian-Herzegovinian nation are small, if not non-existent. The presented data disclose very disappointing aspects for multiethnic relations in Bosnia and Herzegovina, since multiethnic marriages are a direct indicator of the actual level of tolerance and democratic values in our society. Citizens of BiH are obviously still influenced by the events from the nineties which is why such a low level of inter-ethnic tolerance and trust exists there. One of the biggest problems regarding this issue is related to the fact that "by living together and bringing up their children together parents of different national origins create a new type of national identity in the consciousness of their offspring which is definitely not identical to the one that exists among homogenous marriages and environments."[99] The preceding argument is especially important for the territory of BiH because exactly the children of ethnically mixed marriages are the main obstacles to nationalistic politics and political manipulation. Knowledge of the leading politics in BiH makes it no wonder that this kind of marriage is discouraged. When entering an inter-ethnic marriage in BiH, spouses create a very specific situation for their child. The child from an ethnically mixed marriage can only be a national minority, or accept nationality of only one parent in order to be a member of constitutive nation according to the Constitution of Bosnia and Herzegovina and only Bosniaks, Croats and Serbs are constitutive nations,. Here we have another example of violation of

[97] Ibid.

[98] http://www.idoconline.info/digitalarchive/public/serve/restricted/index.cfm?fuseaction=form&ElementId=363773 (Unknown author, *Protiv mjesovitih brakova 56.2% gradjana BiH* Reporter, 08/08/2007) Access date July 30, 2009

[99] Kandido-Jaksic, Maja.*Social Distance and Attitudes towards Ethnically Mixed Marriages*. Available at http://www.doiserbia.nb.rs/(A(JtVPU8gnygEkAAAAMDY1ODYyZGItOTVmNi00OTM2LWJiMzktMjRjNmRjZjcyZGExgOTw944-9B_t5wgOD_uAwRkxoyE1))/img/doi/0048-5705/2008/0048-57050802149K.pdf Access date August 1, 2009

human rights, fortified by the Constitution itself. As Kandido-Jaksic concluded, and this is by far most applicable to the case of Bosnia and Herzegovina, "there is no doubt that ethnically mixed marriages, like their offspring, have always represented the most natural bridge over incited hatred, intolerance, disagreement, animosity, xenophobia, and the gap created in communication among nations"[100]. Therefore it is to be assumed that civic identity in BiH would have developed at a much faster rate and in a much easier manner if it was recognized and established had there been more marriages between members of different ethnic groups and subsequently more multiethnic children. Exactly those children are true Bosnians and Herzegovinians. Children from ethnically mixed marriages are in most cases free of all prejudice towards different ethnic groups; they are most tolerant, and perhaps even most patriotic. These are with out a doubt the characteristics that constituent peoples in BiH are lacking, and that the country actually needs for true democratic and European progression.

2.6. Public perception of ethnic, state and European identity; Bosniaks, Serbs and Croats in BiH – Bosnians and Herzegovinians in the rest of the world

The most interesting issue regarding the identity of BiH citizens is how the citizens perceive themselves. In addition, there are at least four different nations in BiH, according to the opinion of the citizens. These are: Bosniaks, Croats, Serbs and Bosnians and Herzegovinians. The header of this paragraph indicates a very interesting fact: the Constitution divides its people into Bosniaks, Croats, Serbs and Others. Most of the citizens like to point out their own ethnic identities and neglect the state one. At the same time, the rest of the world perceives them as Bosnians and Herzegovinians who were once in a war against each other and they find it hard to understand the differences between the nations that live in BiH. Ethnic identity should not be neglected. The fact is that there are citizens of Croat, Bosniak or Serb ethnicity living in BiH. Neglecting the Bosnian and Herzegovinian nation is simply against common sense. In addition, we can see on television or in every day life that many Bosnian Croats and Serbs feel more attachment towards Croatia and Serbia than towards BiH. They quite commonly have the support of Bosnian Serb and Croat politicians. Serbs and Croats in BiH have a tendency to rely on Serbia and Croatia and feel more attached to those countries as their homelands than to BiH. However, citizens of Serbia and of Croatia do not look at Croats and Serbs from BiH as their compatriots. A lot of discussion on this theme took place in 1995 when the Embassy of Republic of Croatia requested permission from the Federal Ministry of Foreign Affairs to organize elections for the House of Representatives of the Croatian Parliament. The permission was granted only for those Croatian citizens who had the status of a

[100] Ibid.

foreigner in BiH. However, the Embassy of Croatia considered that the citizens of BiH with dual citizenship were entitled to vote for the Croatian parliament as well. This situation split Bosnian Croat parties; on one side there were those who considered dual citizenship desirable and saw the possibility to vote as "a contribution to personal benefit in another state"[101]. On the other side, those who appealed to BiH citizens with dual citizenship and permanent residence in BiH were not allowed to take part in elections. Zvonimir Skokovic, general secretary of HSPBiH considered the Election Law of the Republic of Croatia inappropriate and contradictory to the state law of both countries: „Those representatives will pass laws and decisions which will not refer to either them nor their voters, because they have permanent residence on the other state's territory and are obedient to the laws of that state."[102] Even the President of Croatia, Stipe Mesic, stated that "Croats from BiH are not Croatian Diaspora"[103]. This is a crucial argument that ethnic groups in BiH must understand and accept: Bosnia and Herzegovina is their only country, and no matter what they call themselves, they are Bosnians and Herzegovinians. They are foreigners wherever else they go.

In a research on identities of the citizens of BiH, Djordje Cekrlija found that there are three types of identities of BiH citizens related to their own ethnic group, the state and Europe as a geographical region.[104] Furthermore, Cekrlija found that the relationship between the three aforementioned factors indicates that a simultaneous existence of ethnic, state and European identities is possible, and, more importantly: "it is possible to determine which profile of the citizens of BiH should be insisted on while building BiH as a state and society with modern development directions and European values it strives for"[105]. Cekrlija's and Turjacanin's research provides more data on the relation of ethnic, state and European identity among BiH citizens. They proved that since the nineties, the young people in BiH have found all three identities very important, no one has been exclusive, and that ethnic identity has been a primary one for the greatest number of BiH citizens as well.[106] However, a United Nations Development Program has published a more

[101] Ivan Vidović, President of the Sarajevo City Board of HDZ for Oslobodjenje newspapers, available at http://www.idoconline.info/digitalarchive/public/serve/restricted/index.cfm?fuseaction=form&ElementId=431970 access date July 24, 2009

[102] Kurtovic, Senka.*Iseljenici u svojoj zemlji*. Oslobodjenje newspaper, 24/10/1995. Available at http://www.idoconline.info/digitalarchive/public/serve/restricted/index.cfm?fuseaction=form&ElementId=431970 access date July 10, 2009

[103] Zadravac, Darjan. *Hrvati iz BiH nisu hrvatska dijaspora.*Daily newspaper Oslobodjenje, January 18, 2005. Available at http://www.idoconline.info/digitalarchive/public/serve/restricted/index.cfm?fuseaction=form&ElementId=18341 access date July 10, 2009

[104] Turjacanin, Vladimir. Cekrlija, Djordje.*Licnost i drustvo II – Etnički, državni i evropski identitet.* Banja Luka 2005. p. 23

[105] Ibid.

[106] Ibid., p.53

recent survey on the identities of BiH citizens. In 2007, a survey conducted by Oxford Research International showed that citizens of BiH easily ascribe to multiple identities as to those of many other European countries.[107] According to the report, more than eight in ten respondents ascribe to BiH citizenship, while 14% have exclusive identities.[108] There are, however, some strong divisions apparent in the research results. Citizens who participated in the research where asked whether they feel more like a Bosniak, Serb or Croat or rather like a citizen of BiH. 57% of examinees gave priority to their ethnic over civic identity. In addition, fewer than 10% of Croats asked accepted ethno-religious identity exclusively, more than two thirds expressed dual identity, while approximately a quarter of Croats who participated in the research identify themselves with the state of Bosnia-Herzegovina primarily.[109] At the same time, only 15% of Serbs gave priority to their civic identity, half of the Serb examinees expressed dual identity, while somewhat fewer than 40% of Serbs identified themselves exclusively through ethno-religious identity.[110] Only Bosniak examinees expressed their civic identity in the majority of 60%, while the rest expressed dual identity. An interesting theory has been provided by Professor Ivan Sijakovic who claims that the people in BiH reject another identity (civic or European one) due to the feeling of satiety with former identities including Yugoslavian, socialists, communists and or ethnics, etc.[111] Interestingly while all the other identities perished, only the ethnic identity proved to be sustainable and solid. Therefore the citizens identify themselves predominantly with their ethnicity and that is why it is difficult to introduced an additional, state or European identity. According to Psychologist Srdjan Puhalo, another reason why citizens of BiH find it hard to identify themselves with the country they live in is the fact that political representatives from all three sides in BiH manipulate the feelings of ethnic belonging of BiH citizens.[112] This chiefly refers to the citizens of Republika Srpska. Serbs from RS identify themselves predominantly with their entity, and they have no patriotic feelings towards BiH, which are necessary for accepting the civic national identity. As Puhalo explains, politicians in RS have recognized tendencies of the citizens of RS to preserve their entity, if not separate from BiH.[113] In order to keep the power in their hands, political leaders in RS keep supporting

[107] Touquet, Heleen. Peter, Vermeersch.*Bosnia and Herzegovina:Thinking Beyond Institution-Building.***Nationalism and Ethnic Politics**. Taylor and Francis Group. 2008. Available at http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=11&hid=3&sid=63aa05fd-0fc1-47ca-8aed-455-a78d1af48%40sessionmgr2 access date August 12, 1009

[108] Ibid.

[109] http://www.novireporter.com/look/reporter/nr_article.tpl?IdLanguage=11&IdPublication=2&NrIssue=241&NrSection=5&NrArticle=2936 access date August 11, 2009

[110] Ibid.

[111] Ibid.

[112] Ibid.

[113] Ibid.

those tendencies. Puhalo further elaborates that the political representatives of the Bosniak people insist on the abolition of entities and thereby make the concept of Bosnian-Herzegovinian identity even more unpopular in RS.[114]

In reality, opinions vary from person to person, depending on personal war experiences, cultural and educational background, as well as the living environment. Some people firmly believe that the future is only possible as long as Bosniaks, Serbs and Croats keep their constituency, while others believe that there is no future with such order. Aleksandar Hemon wrote about the frustrations of a Bosnian man when it comes to the state politics and its relation towards the citizen:

> The monstrous phrase 'political reality' implies that what has happened in Bosnia is a kind of natural disaster. We somehow got to this 'reality' and now we have to live with it; and political structures play the role of the Red Cross/ Crescent: they are there not to change what cannot be changed, but to help the survivors and clear the rubble. But in individual, human reality, what is going on is that those who have created our catastrophic 'political reality' are now insisting either that nothing can be changed, or that if it can they will change it slowly, in their own good time, but not too much. Needless to say the policy of 'political reality' excludes individuals - only 'constituent peoples' need apply - so they cannot even dream of having any influence on change, unless they compromise by becoming one of 'the people'. Hence the general passivity of the Bosnia-Herzegovina citizenry: politics simply functions at another level of reality, which to the ordinary man and woman appears distant and demented, and which is why even relatively honest politicians seem to belong to the same nightmare. Politics in Bosnia is a bad movie which no one understands, though all the actors and their roles are quite familiar.[115]

Hemon's writing indeed reflects the attitude and feelings of most of the citizens of BiH. Their passivism is probably one of the root reasons why nothing changes for the better; politicians do not care about individuals, and individuals do not ask for what they want. Almost nobody is satisfied with the current situation in the country, yet no one is willing to try to change anything there. A useful indicator of the citizens' perceptions, or reason perhaps for their passivism, is the petition initiated by some non-governmental organizations within BiH which took place this year. NGOs organized a petition for the introduction of a Bosnian-Herzegovinian nation but not many citizens decided to take part in it. The question is whether the petition was unsuccessful because there are too few citizens in BiH who feel like Bosnian and Herzegovininas or because those citizens who do feel like citizens have simply lost hope in the possibility of implementing such an idea. In the end, as Professor Miodrag Zivanovic stated, "if

[114] Ibid.

[115] Hemon, Aleksandar.*In Praise of Jasmila.* available at http://www.bosnia.org.uk/news/news_body.cfm?newsid=2192 access date August 15, 2009

we do not make a thorough revolution and if we continue caring the most about being good Serbs, Croats or Bosniacs, the present state will last forever and turn into a bad infinity"[116]. Professor Zivanovic also holds with the idea that ethnic distances in BiH are even more expressed today than they were during the war period. In addition, according to Professor Zdravko Grebo, "we have a situation of total ethnisation of public life in BiH today. Irrelevant of whether it's the entities, cantons or municipalities – we are definitely a divided society."[117]

When it comes to public perception of European identity in BiH, struggling with unemployment, poor economic conditions, low quality of life and similar issues, citizens of BiH find the issue of whether and to what extent they are Europeans the least of their problems. In addition, mass media are focused on conditions for accession to EU and state politics, and as a result citizens are not familiar with the idea of European identity. Vladimir Turjacanin and Djordje Cekrlija elaborated on the European identity of BiH citizens, and reached the following conclusions:

> Ethnic identity is in positive correlation with European identity. There is a weak, but statistically important connection between these two categories. These results tell us that young people in Bosnia and Herzegovina do not see ethnic identity as a barrier for development and existence of European identity. In addition, European identity should not ever aim at subjugation of ethnic identity. Correlation between state and European identity is very low, but statistically significant. Growth of state identity level among the young in BiH is proportional to the growth of European identity level. According to the results, the assumption that young people in BiH will lose their state identity with the development of European identity is not justified.[118]

This abstract indicates that ethnic identity is the primary focus for most of the citizens of BiH. As already mentioned, citizens of BiH are capable of ascribing to multiple identities, but in most cases the ethnic one predominates. When it comes to European identity among the BiH citizens, the chances that it will develop are more likely in younger generations which are not extremely burdened by ethnic divisions or war events, but rather will have turned to personal progress, future opportunities in the areas of education and employment, etc. The upcoming generations are the future of BiH, as well as the future of the development of European and civic identities in BiH.

---

[116] http://www.danas.org/content/most_bih_losa_beskonacnost/1615655.html access date August 15, 2009

[117] Ibid.

[118] Turjacanin, Vladimir. Cekrlija, Djordje.*Licnost i drustvo II – Etnicki, drzavni i evropski identitet.* Banja Luka 2005. p.51

Julijana Kovačević-Kotorić

Zaštita ljudskih prava: Pravna regulativa u oblasti jezika u Brčko Distriktu BiH

Sažetak

Sukladno suvremenim tendencijama i političkim "voljama" pitanje jezika (i jezîka) postaje jedno od krucijalnih pitanja na čijim se temeljima grade politički stupovi, a sve za "prosperitet" naroda. Jezik je tako postao oruđe onih koji su izabrani da budu voditelji određenih nacionalnih struktura. Brčko Distrikt BiH, kao specifična tvorevina i okruženje koje bilježi pozitivne rezultate, ima pravnu regulativu koja se u velikoj mjeri poštuje kada je riječ o poštivanju ljudskih prava, osobito onih iz oblasti jezika. Premda je mala sredina, Distrikt je pronašao mehanizme na temelju kojih su kreirana nova radna mjesta, a time omogućeno pravo na jezik i pismo, kako konstitutivnim narodima tako i nacionalnim manjinama u onoj mjeri koliko to dopuštaju okolnosti. Pravna regulativa Distrikta (i njezina primjena), utemeljena na pravnoj regulativi Bosne i Hercegovine, bilježi pozitivne učinke samom primjenom istih.

Ključne riječi: Zaštita ljudskih prava, pravna regulativa, Distrikt, konstitutivni narodi, nacionalne manjine

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA I PREGLED PRAVNE REGULATIVE U OBLASTI JEZIKA U BRČKO DISTRIKTU BiH

Temeljno pitanje učinkovite zaštite ljudskih prava od kojih je jedno i pravo na jezik, u Distriktu se ogleda u pravnoj prirodi Ustava BiH, odnosno Statuta Brčko Distrikta BiH, ali i u odnosu Ustava BiH i ratificiranih međunarodnih dokumenata za zaštitu ljudskih prava, prije svega Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ustav BiH je stvoren je kao dio mirovnog paketa

dogovorenog u Daytonu u studenome 1995. godine, prihvaćenog od dva entiteta (Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske) i središnje vlade koja je bila međunarodno priznata kao Vlada Republike Bosne i Hercegovine. Ustav BiH je drugi ustav dogovoren uz međunarodnu pomoć i ohrabrenje u okolnostima neprijateljstava na terenu (prvi je Ustav Federacije Bosne i Hercegovine iz ožujka 1994. godine).[1] Gotovo sve ovlasti države prenesene su na dva entiteta – Federaciju Bosne i Hercegovine i Republiku Srpsku.[2] Središnje vlasti imaju samo nekoliko utvrđenih nadležnosti koje se moraju vršiti jedino uz dogovor svih strana, uključujući i entitete i konstitutivne narode.[3]

Ljudska prava su urođena, neotuđiva i univerzalna. Ljudska su prava urođena jer pripadaju ljudima kao takvima te ih svako ljudsko biće stječe samim svojim rođenjem. Ljudska su prava neotuđiva i ne smiju se nikome oduzeti. Ljudska su prava univerzalna jer pripadaju svim ljudskim bićima diljem svijeta neovisno o njihovoj boji kože, spolu, vjeri, etničkoj pripadnosti, političkom ili drugom uvjerenju, socijalnom podrijetlu, imovini, naobrazbi ili bilo kojoj drugoj urođenoj ili stečenoj osobini. Temeljem definiranoga, ljudska prava načelno pripadaju svim ljudskim bićima neovisno o trenutačnom društveno-političkom poretku, tradiciji i kulturi, iako postoje situacije kada se u ime zaštite nekih drugih prava ili interesa određena prava mogu zakonski ograničiti, s tim da ograničenja moraju biti nužna, proporcionalna i supsidijarna, uzimajući u obzir društveni i kulturni kontekst države u kojoj se donose.

U našoj državi, koja je još uvijek tranzicijska, zaštita ljudskih prava trenutačno je na razini prepoznavanja, iako postoje institucije koje se bave isključivom zaštitom tih prava. Naravno, postoje i svijetli primjeri, kao što je to slučaj s Distriktom u kojemu pravna regulativa nije samo slovo na papiru i sredina u kojoj

---

[1] Bosna i Hercegovina, u svom današnjem obliku, stvorena je kao rezultat mirovnog sporazuma koji je potpisan 14. prosincu 1995. godine u Parizu, kao rezultat pregovora održanih u razdoblju od 1. do 21. studenog 1995. godine u bazi Wright-Patterson kod Daytona. Ovim sporazumom je službeno prekinut rat u Bosni i Hercegovini, a potpisala su ga trojica predsjednika: Alija Izetbegović, Franjo Tuđman i Slobodan Milošević. Mirovni sporazum "The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina - Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini" definirao je političku klimu u Bosni i Hercegovini koja je uslijedila nakon njega. Dejtonskim mirovnim sporazumom uspostavljena je zajednica novonastalih teritorijalnih cjelina Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine. Federacija Bosna i Hercegovina je teritorijalna cjelina koja je nastala kao rezultat sporazuma potpisanog 1994. godine u Washingtonu između predstavnika Republike Hrvatske, Herceg-Bosne i Republike Bosne i Hercegovine. Tako je proteklih 13 godina politički pejzaž Bosne i Hercegovine oblikovan dogovaranim ustavima, pod pritiskom stranih sila, tijekom dva zasebna mirovna pregovora.

[2] Ljudska prava u BiH 2008., Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2009. godine, str. 19 - 26

[3] Konstitutivni narod je jedan ili više naroda koji dijele zajedničku teritorijalnu cjelinu jedne države.

se radi i više nego što je to propisano zakonom. Ono što je najvažnije, većina građana je upoznata sa svojim pravima i može kroz razne institucije djelovati kako bi došli do rješenja problema. Bosna i Hercegovina, a samim tim i Brčko Distrikt BiH, slijedi opće tendencije postupnog razvoja svijesti o ljudskim pravima i unapređenja njihove zaštite. Osobito je to vidljivo u Distriktu koji je niz godina bio pod budnim nadzorom međunarodne zajednice, odnosno supervizora za Brčko Distrikt BiH i svaki pokušaj kršenja ljudskih prava se kažnjavao već u pokušaju. Tako Distrikt bilježi brojne pozitivne primjere iz ove oblasti, kako iz oblasti zaštite ljudskih prava iz jezika, tako i iz drugih oblasti.

Propisi na razini Bosne i Hercegovine i razini Distrikta

Prava svakog pojedinca u Bosni i Hercegovini, kao i u Brčko Distriktu BiH, propisana su Ustavom Bosne i Hercegovine, međunarodnim ugovorima ili konvencijama koje je BiH potpisala, kao i zakonima, odnosno kada je konkretno riječ o Distriktu – Statutom. U Preambuli Ustava BiH se navodi odlučnost da se diljem cijele Bosne i Hercegovine osigurava puno poštivanje međunarodnoga humanitarnog prava te opredijeljenost da se polazi od Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, međunarodnih ugovora o građanskim i političkim te ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, kao i Deklaracije o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim i jezičnim manjinama te drugih instrumenata o ljudskim pravima.

Člankom II. Ustava BiH se proklamira da BiH i oba entiteta osiguravaju najvišu razinu međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda. Također se navodi da se prava i slobode određeni u Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda te njenim Protokolima, izravno primjenjuju u BiH i imaju prvenstvo pred svakim drugim zakonodavstvom. U istom članku se definira da je svim osobama na području BiH osigurano da uživaju ljudska prava i temeljne slobode bez diskriminacije prema spolu, rasi, boji kože, jeziku, vjeroispovijedi, političkom i drugom opredjeljenju, nacionalnom ili društvenom podrijetlu, pripadnosti nacionalnoj manjini, vlasništvu, rođenju ili drugom statusu.

Aneks 6. Ustava BiH odnosi se na Sporazum o ljudskim pravima, kojim se svim osobama na području BiH osigurava najviša razina međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda, uključujući i prava i slobode osigurane Europskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda te njezinim Protokolima. Ta prava i slobode uključuju: pravo na život; pravo na nepodvrgavanje mučenju, nehumanom ili ponižavajućem postupku ili kazni; pravo osobe da ne bude držana u ropstvu ili podčinjenosti ili da obavlja prisilni ili obavezni rad; pravo na slobodu i sigurnost ličnosti; pravo na pošteno suđenje u građanskim i kaznenim predmetima te druga prava u vezi sa krivičnim postupcima; pravo na privatni i obiteljski život, nepovredivost doma i korespondencije; slobodu mišljenja,

savjesti i vjere; slobodu izražavanja; slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja sa drugima; pravo na zaključenje braka te osnivanje obitelji; pravo na imovinu; pravo na obrazovanje; pravo na slobodu kretanja i stanovanja.[4]

Statut Brčko Distrikta BiH, kao utemeljiteljski akt kojim se definira status Distrikta kao jedinstvene administrativne jedinice lokalne samouprave koja je pod suverenitetom Bosne i Hercegovine, već u svojoj preambuli govori o ljudskim pravima i slobodama:

"U namjeri da doprinese stalnom i pravednom miru u Bosni i Hercegovini, poštujući nacionalni, religijski i kulturni identitet svih naroda i pravo građana da sudjeluju u vršenju javnih poslova, na temelju Općega okvirnoga sporazuma za mir, Konačne odluke Arbitražnog tribunala za spor oko međuentitetske linije razgraničenja u oblasti Brčkog i Ustava Bosne i Hercegovine, donosi se sljedeći Statut Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine…"[5].

Međutim, u Bosni i Hercegovini, odnosno Brčko Distriktu BiH, postoji rascjep između prava definiranih obvezujućim međunarodnim i regionalnim instrumentima, onih definiranih unutar domaćeg ustavnog i zakonskog okvira te načina na koji se ona primjenjuju i poštuju u praksi. Ustavom Bosne i Hercegovine propisani primat kolektivnih, odnosno prava konstitutivnih naroda (Bošnjaka, Hrvata i Srba), nad individualnim pravima, i pored "nadustavnog" položaja Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, u najznačajnijoj mjeri doprinosi negativnoj ocjeni stanja zaštite ljudskih prava građana i građanki Bosne i Hercegovine. U državi koja kandidira na članstvo u Europskoj Uniji, njezinim građanima i građankama koji se ne izjašnjavaju kao pripadnici i pripadnice jednog od tri konstitutivna naroda i dalje su uskraćena određena politička prava, što je državu Bosnu i Hercegovinu dovelo i pred Europski sud za ljudska prava, kojem su diskriminirani građani podnijeli svoje apelacije.[6] Najpoznatiji primjer za to je predmet Sejdić-Finci koji se odvija pred Velikim vijećem Europskog suda za ljudska prava u Strazburu. Ova dva bh. građanina tužila su državu BiH

---

[4] Analiza zakonskih rješenja u Bosni i Hercegovini po osnovu postojanja antidiskriminatorskih i/ili diskriminatorskih odredbi, Sarajevo 2007. godine, str. 3 -5

[5] Izvor: http://www.bdcentral.net/images/stories/Vazni_akti/Statut/Ba/statut_brcko_distrikta_bih-precisceni_tekst-2-10-ba.pdf, sa datumom pretrage 22.4.2012.

[6] Dana, 3. 5. 2012. godine Europski sud za ljudska prava donio je presudu u predmetu Bobić protiv Bosne i Hercegovine, ap.br. 26529/10: Aplikantica Amira Bobić žalila se da je usljed neizvršenja konačne odluke Ustavnog suda BiH od 27. juna 2007., došlo do povrede njenih prava iz člana 6. Konvencije i člana 1. Protokola br. 1 uz Konvenciju. Aplikantica se također žalila na diskriminaciju po članu 14. Konvencije i članu 1. Protokola br. 12. uz Konvenciju. Europski sud je utvrdio da konačna i izvršna odluka Ustavnog suda BiH od 27. juna 2007. godine sadrži tri posebne, kumulativno određene naredbe u korist aplikantice Bobić. Izvor: http://www.mhrr.gov.ba/ured_zastupnika/novosti/?id=2906, pretraga na dan: 5. 5. 2012. godine

jer im je osporeno pravo da se kao Jevrej i Rom kandidiraju za Predsjedništvo BiH i Dom naroda Parlamenta BiH. Prema Ustavu i Izbornom zakonu BiH, pravo da se kandidiraju na te visoke državne pozicije imaju samo pripadnici tri konstitutivna naroda, što znači da su sve nacionalne manjine diskriminirane. Ipak, slijēdeći primjer Brčko Distrikta BiH, pohvalno je da se veliki broj oblasti zaštite ljudskih prava odlikuje visokom razinom usklađenosti sa europskim i međunarodnim standardima ljudskih prava. Za nacionalne manjine, koje spadaju u ustavnu kategoriju "ostalih", što se odražava na njihovu poziciju u izbornoj legislativi, može se reći da su u Distriktu uglavnom ispoštovane i da nacionalne manjine uživaju ista prava poput građana i građanki koji se izjašnjavaju kao pripadnici i pripadnice jednog od tri konstitutivna naroda. Treba spomenuti u ovome kontekstu i to da je Skupština Brčko Distrikta BiH prije nekoliko godina promijenila broj zastupnika, odnosno povećala broj za dva zastupnika i to za pripadnike nacionalnih manjina te je prošli mandat izvršne vlasti otvorio pripadnik nacionalne manjine (Rom). Značajan pomak može se ogledati u tome što se na izborima koji su održani u listopadu 2012. godine za zastupnike nacionalnih manjina glasovalo više nego ikada ranije i u Skupštinu su izabrani predstavnici ponovno, što svjedoči da je Distrikt nediskriminatorsko okruženje u kojemu svi, bez obzira na bilo kakvu pripadnost, imaju ista prava, a koja se u ovom slučaju i primjenjuju.

Zaštita ljudskih prava iz oblasti jezika

Kroz cijeli Statut Brčko Distrikta pravno su regulirana pitanja iz svih segmenata pa tako i iz jezika. Tako se u članku 6. (Jezik i pismo) definira status jezika i kaže se:

"(1) Bosanski, hrvatski i srpski jezik, te latinično i ćirilično pismo su u ravnopravnoj uporabi za sve službene svrhe.

(2) Pojedinačne odluke institucija Distrikta o pravima i obvezama građana izdaju se na jednom od jezika i pisama navedenih u stavku (1) ovog članka, prema zahtjevu zainteresirane stranke."[7]

Također, u članku 13. (Temeljena prava i obveze) spominje se jezik i to u smislu diskriminacije, odnosno zaštite prava pojedinca na njegov jezik i pismo:

"(1) Svatko ima pravo da uživa sva prava i slobode zajamčene Ustavom i zakonima Bosne i Hercegovine, ovim statutom i zakonima Distrikta, bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, uključujući diskriminaciju po osnovi spola, rase, seksualnog opredjeljenja, boje kože, jezika, vjeroispovijedi, nacionalnog ili so-

[7] Izvor: http://www.bdcentral.net/images/stories/Vazni_akti/Statut/Ba/statut_brcko_distrikta_bih-precisceni_tekst-2-10-ba.pdf, sa datumom pretrage 22.4.2012.

cijalnog podrijetla, političkog ili drugog mišljenja, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovinskog stanja, rođenja ili drugog statusa. Posebno, svatko ima pravo pristupa svim javnim institucijama i objektima u Distriktu; pravo da se slobodno kreće i određuje svoje mjesto prebivališta, poslovanja ili rada na cijelom području Distrikta; pravo da kupuje i prodaje pokretnu i nepokretnu imovinu sukladno zakonu."[8]

Ukoliko se odredbe o ljudskim pravima promatraju u kontekstu specifičnosti Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine u pogledu činjenice postojanja konstitutivnih naroda i konsekventno zaštite kolektivnih prava, može se reći da je neophodni balans u poštivanju pojedinačnih i zaštite kolektivnih prava uspostavljen na odgovarajući način. Normativno, u Bosni i Hercegovini srpski, hrvatski i bošnjački narod su konstitutivni, to jest imaju jednaka prava.

Tako je i u Distriktu.

S obzirom na organiziranost zakonodavne i izvršne vlasti u Brčkom, unutar samih institucija organizirane su i službe koje se bave jezičnim problemima, odnosno prijevodima i lektoriranjem. Tako u Vladi Brčko Distrikta postoje prevoditelji za engleski jezik (jer se od osnutka Distrikta svi dokumenti moraju slati u OHR, na svim sjednicama nazoče i predstavnici međunarodne zajednice, većina projekata su na engleskome jeziku i sl.). Također, kada je riječ o konstitutivnim narodima, postoje lektori za bosanski, srpski i hrvatski jezik i u Vladi i Skupštini, odnosno ukupno šest lektora. Premda je broj lektora veći nego u drugim sredinama, za Brčko je mali jer svi pravni dokumenti, od odluka, izvješća, proračuna, publikacija, web stranice pa do raznih obrazaca u Distriktu moraju biti lektorirani (i prevedeni) na tri jezika i dva pisma. U školama Distrikta podjednako se izučavaju bosanski, srpski i hrvatski jezik. To je sa sobom povuklo određene proračunske implikacije jer je zaposlen veći broj izvršitelja, ali gledajući s druge strane, otvorila su se nova radna mjesta za mlade ljude. Naravno, zlouporabe jezika postoje i političke "sile" koriste pitanje jezika i pisma kao važno političko pitanje, zanemarujući pri tome činjenicu da je jezik živa tvar koja se ne može sputati u okove.

Govoreći u smislu kaznenog procesa, jedan od principa na kojima počivaju zakoni o krivičnom postupku jeste i princip jezika i pisma.[9] Ovaj princip propisuje da se stranke, svjedoci i ostali sudionici u postupku imaju pravo služiti svojim jezikom. Ako osoba ne razumije jedan službeni jezik, osigurat će se prevođenje onoga što ona, odnosno drugi, iznose, kao i isprava te drugog pisanog dokaznog

[8] Izvor: http://www.bdcentral.net/images/stories/Vazni_akti/Statut/Ba/statut_brcko_distrikta_bih-precisceni_tekst-2-10-ba.pdf, sa datumom pretrage 22.4.2012.

[9] Sl. glasnik BiH, br. 29/04 web stranica Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine: www.parlament.ba

materijala. Dužnost tužitelja i suda je da pouči osumnjičenog/optuženog i svjedoke o pravu na prevođenje, ali se osumnjičeni, kao i svjedoci, mogu odreći tog prava ako znaju jezik na kome se vodi postupak. U slučaju potrebe za prevođenjem, prevođenje obavlja sudski tumač. Također, i ako je svjedok gluh ili nijem, njegovo saslušanje vrši se preko tumača. Ako je svjedok gluh, postavit će mu se pitanja pismeno, a ako je nijem, pozvat će se da pismeno odgovara. Ako se saslušanje ne može obaviti na ovaj način, pozvat će se kao tumač osoba koja se može sporazumijevati sa svjedokom. Ako tumač to nije ranije učinio, položit će zakletvu da će vjerno prenijeti pitanja koja se svjedoku upućuju i izjave koje on bude davao. Ako je optuženom, branitelju ili oštećenom, protivno njegovom zahtjevu, uskraćeno da na glavnom pretresu upotrebljava svoj jezik i da na svom jeziku prati tijek glavnog pretresa, postoji bitna povreda kaznenoga postupka.[10]

U Brčko Distriktu BiH sve ove odredbe se poštuju, sukladno Statutu i propisima na razini Bosne i Hercegovine.[11]

Jezik nacionalnih manjina

U poslijeratnom razdoblju, BiH je ratificirala niz međunarodnih ugovora koji, pored osnovnih, jamče i specifična prava nacionalnih manjina: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije; Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i njen Protokol 12 (Opća zabrana diskriminacije). Ovom paktu BiH je pristupila sukcesijom, 1. 9. 1993., Službeni list RBiH, 25/93., te Okvirna konvencija za zaštitu prava nacionalnih manjina.[12] U preambuli svog Ustava, BiH je naznačila da je inspirirana, između ostalog, i Deklaracijom o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim i jezičnim manjinama. Također, pored niza specifičnih ljudskih prava, Ustav BiH jamči i princip nediskriminacije. Iako nabrojana u Dodatku Aneksa 6 Dejtonskog mirovnog sporazuma, Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima do danas nije ratificirana. U Ustavu BiH nema definicije nacionalne manjine. Naime, u preambuli Ustav BiH definira Bošnjake, Hrvate i Srbe kao konstitutivne narode**,** i "ostale"**,** te generalno "građane BiH". Pored problema nejednakosti građana BiH proistekle iz ove odredbe, javlja se i problem definicije "ostalih", s obzirom da

[10] Članak 297., stavak (1), točka c) ZKP BiH i BD, članak 303., stavak (1), točka v) ZKP RS i članak 312., stavak (1), točka c) ZKP FBiH

[11] Ljudska prava u BiH 2008., Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2009. godine, str. 309 - 319

[12] Ovoj Konvenciji je BiH pristupila sukcesijom, 16.7.1993., Službeni list RBiH,25/93. Ova Konvencija je potpisana 24. 4. 2002. godine, ratificirana 12. 7. 2002. godine – stupila na snagu 12. 7. 2002. godine. Ovaj Protokol je potpisan uz Konvenciju, 24. 4. 2002. godine, a ratifikovan 29. 7. 2003. godine.

nije jasno definirano jesu li se pripadnici "ostalih" tako izjasnili zato što pripadaju jednoj od manjina, ili zato što ne žele biti povezani sa jednim od tri konstitutivna naroda. S obzirom da u BiH, prije posljednjeg rata (1992. - 1995. godine), položaj manjina nije bio reguliran posebnim zakonodavstvom, pristupilo se izradi potpuno novoga zakona. Kao rezultat niza inicijativa poduzetih od strane domaćih institucija i uz jaku potporu međunarodne zajednice, a na temelju članka IV. 4a Ustava BiH, Parlamentarna skupština BiH, na sjednici Predstavničkoga doma održanoj 20. lipnja 2002. godine i na sjednici Doma naroda održanoj 1. travnja 2003. godine, usvojila je Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina. Ovaj zakon je stupio na snagu 14. svibnja 2003. godine[13] i odigrao je važnu ulogu u osiguranju pravnog okvira za zaštitu pripadnika nacionalnih manjina, kao i u podizanju svijesti o pravima pripadnika nacionalnih manjina.[14]

Definicija nacionalne manjine

Iako međunarodna zajednica nema opću definiciju "manjina", s obzirom na niz situacija u kojima manjine postoje, najprihvatljivija definicija je ona po kojoj je manjina nedominirajuća skupina pojedinaca koja ima određene nacionalne, etničke, vjerske ili jezičke karakteristike, različite od karakteristika većinskog stanovništva. S druge strane, državni Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina definira nacionalnu manjinu kao dio stanovništva - državljana BiH koji ne pripadaju nijednom od tri konstitutivna naroda, a sačinjavaju je osobe istog ili sličnog etničkog podrijetla, iste ili slične tradicije, običaja, vjerovanja, jezika, kulture i duhovnosti i bliske ili srodne povijesti i drugih obilježja. Važno je spomenuti da su u BiH prava pripadnika nacionalnih manjina ograničena isključivo na njezine državljane, a što se tiče međunarodnih standarda, Odbor za ljudska prava Ujedinjenih nacija je u svom Općem komentaru broj 23, kojim se tumači članak 27. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, naglasio da države članice ne mogu ograničavati prava zajamčena člankom 27. samo na svoje državljane.[15]

Kako stoji u Zakonu, BiH štiti položaj i ravnopravnost Albanaca, Crnogoraca, Čeha, Italijana, Jevreja, Mađara, Makedonaca, Nijemaca, Poljaka, Roma, Rumuna, Rusa, Rusina, Slovaka, Slovenaca, Turaka, Ukrajinaca, te drugih koji ispunjavaju uvjete iz stavka (1), članka (3) ovog Zakona. Ovaj popis nacionalnih manjina uzet je iz popisa stanovništva iz 1991. godine, iako s obzirom na migracije u prethodne dvije decenije, popis stanovništva ne reflektira *de facto*

[13] Ova Konvencija je potpisana i ratificirana 24.02.2000. godine, a stupila na snagu 1. 6. 2001. godine.

[14] Službeni glasnik BiH, br. 12/03.

[15] Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina u BiH, član 3., Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina u BiH, član 3.

sadašnju situaciju u BiH. Također, u Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina nigdje ne stoji da pripadnici nacionalnih manjina moraju biti i državljani te zemlje da bi ostvarili svoja prava. Članak 5. Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina obvezuje države članice Vijeća Evrope, i druge potpisnice ove Konvencije, da unapređuju uvjete potrebne za održavanje i razvijanje kulture pripadnika nacionalnih manjina i očuvanje neophodnih elemenata njihovog identiteta: vjere, jezika, tradicije i kulturnog naslijeđa.

Članak 9. Okvirne konvencije jamči pravo pripadnika nacionalnih manjina na informiranje na manjinskom jeziku. U skladu s tim, državni Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina u svom članku 15. osigurava pravo pripadnicima nacionalnih manjina da osnivaju svoje radio i televizijske stanice te da izdaju novine i druge tiskane informacije na jezicima nacionalne manjine kojoj pripadaju. Isti zakon nameće obvezu radio i televizijskim stanicama čiji su osnivači BiH, entiteti, županije, gradovi i općine, a koji ostvaruju ulogu javne službe, da u svojim programskim shemama predvide posebne emisije za pripadnike nacionalnih manjina, kao i da osiguraju druge sadržaje na jezicima manjina. Ovim institucijama se nalaže i da najmanje jednom nedjeljno osiguraju posebnu informativnu emisiju za pripadnike nacionalnih manjina na njihovom jeziku.

Entitetski zakoni o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina osiguravaju ista ova prava. U ovom kontekstu, zanimljivo je istaći da je primjena ove odredbe uvjetovana procentom zastupljenosti nacionalnih manjina: *entiteti i županije će svojim propisima utvrditi prava iz stavka 1. ovog članka, na temelju procenta zastupljenosti nacionalnih manjina u entitetu, županijama, gradu i općini*, s tim da i u ovom segmentu popis stanovništva iz 1991. godine predstavlja problem jer ne odražava stvarnu demografsku sliku stanovništva u BiH, pa je samim tim njezina provedba dovedena u pitanje. Ova odredba postoji i u istoimenim entitetskim zakonima, kao i sloboda uporabe jezika i pisma, korištenja imena i toponima na maternjem jeziku i pravo na uporabu simbola nacionalnih manjina na javnim mjestima. Prema Zakonu o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina BiH, a sukladno Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina (članci 10. i 11.), pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo upotrebljavati svoj jezik slobodno i bez ometanja, privatno i javno, usmeno i pismeno, uključujući pravo uporabe vlastitog imena i prezimena na maternjem jeziku.

Prema Kaznenome zakonu BiH, kažnjivo je uskraćivanje ili ograničavanje uporabe jezika i pisama *konstitutivnih naroda i ostalih koji žive na teritoriji BiH* pri obraćanju tijelima vlasti i institucijama BiH, gospodarskim društvima i drugim pravnim osobama.

Članak 12. državnog Zakona o zaštiti prava nacionalnih manjina omogućava uporabu topografskih oznaka namijenjenih javnosti, kao i uporabu jezika manjine u komunikaciji između njezinih pripadnika i tijela vlasti. Prema prvobitnom zakonu iz 2003. godine, da bi ostvarili ovo pravo, pripadnici nacionalne manjine

trebali su činiti apsolutnu ili relativnu većinu stanovništva u gradovima, općinama i mjesnim zajednicama u kojim žive, ali je ova odredba Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina u BiH iz 2005. godine izbrisana. U mjestima gdje pripadnici nacionalnih manjina ne čine većinu, gradovi i općine im mogu svojim statutima omogućiti ovo pravo.

U duhu Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina (članci od 12. do 14.) i državni i entitetski zakoni o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina uređuju pitanje prava obrazovanja pripadnika nacionalnih manjina na njihovom maternjem jeziku. Naime, državni Zakon pruža mogućnost da se u okviru obrazovnoga programa pripadnicima nacionalnih manjina omogući obrazovanje na maternjem jeziku, u gradovima, općinama i naseljenim mjestima gdje čine apsolutnu ili relativnu većinu. U članku 13. ovog zakona stoji da su oba entiteta i županije u Federaciji BiH obvezni osigurati ovo pravo. Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina Republike Srpske sadrži iste odredbe vezane za obrazovanje na maternjem jeziku.

Također, u članku 14. Zakona o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina BiH, prvobitno je stajalo da *neovisno o broju pripadnika nacionalne manjine, entiteti i kantoni obavezni su osigurati da pripadnici nacionalne manjine, ako to zahtijevaju, mogu učiti svoj jezik, književnost, povijest i kulturu na jeziku manjine kojoj pripadaju, kao dodatnu nastavu.* Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina u BiH, ovaj članak postao je konkretniji: pripadnici nacionalne manjine mogu učiti jezik, književnost, povijest i kulturu i na jeziku manjine kojoj pripadaju.

Obrazovne vlasti u BiH, u okviru svoga obrazovnog programa (predškolskog, osnovnog i srednjeg), obvezne su u školama, u kojima učenici - pripadnici jedne nacionalne manjine čine najmanje jednu trećinu, osigurati obrazovanje na jeziku te manjine, a ako čine jednu petinu - osigurati dodatnu nastavu o jeziku, književnosti, povijesti i kulturi manjine kojoj pripadaju, ako to zahtijeva većina njihovih roditelja. Radi ostvarivanja prava iz prethodnog stavka, nadležne obrazovne vlasti obvezne su osigurati financijska sredstva za osposobljavanje nastavnika koji će izvoditi nastavu na jeziku nacionalne manjine, osigurati prostor i druge uvjete za izvođenje dopunske nastave, kao i tiskanje udžbenika na jezicima nacionalnih manjina.[16]

U Statutu Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine nema poglavlja i članaka u kojima su posebno regulirana prava nacionalnih manjina, a samim time i pravo na jezik, iako u Glavi I. (Opće odredbe), članak 1., točka 1. piše da je Ustav BiH, kao i važeći zakoni i odluke institucija Bosne i Hercegovine izravno primjenjiv na cijelome području Distrikta. Škole Brčko Distrikta ispunjavaju svoje obveze

[16] Ljudska prava u BiH 2008., Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2009. godine, str. 317 -324

u onoj mjeri koliko to okolnosti dopuštaju (nedostatak kadra, nezainteresiranost i sl.), premda se ne može govoriti o nekom značajnijem poštivanju pravne legislative. S obzirom da su u Distriktu Romi najveća skupina nacionalnih manjina, nastoji se naći način da zakonska regulativa postane i praksa. Ipak, romski jezik nije standardiziran tako da se ne podučava u školi kao jedan od jezika, nego učenici imaju izvannastavnu izobrazbu. Organiziraju se različite manifestacije sa naglaskom na romski jezik i kulturu, izdaju se knjige na romskome jeziku, nagrađuju se učenici koji su postigli posebne rezultate, daju se stipendije i sl. Za razliku od Roma, koji ostvaruju svoja prava barem djelomično, u nepovoljnijem su položaju pripadnici drugih nacionalnih manjina koji nemaju u školama svoj jezik, nemaju organizirane javne manifestacije i sl.[17]

ZAKLJUČAK

Ono što je važno je to da primjena teorije i prakse poštivanja ljudskih prava u Bosni i Hercegovini, odnosno Brčko Distriktu BiH u svezi sa pravnom regulativom u oblasti jezika svoju potvrdu nalazi u konkretnim rezultatima. Brčko Distrikt BiH, kao posebna administrativno-pravna jedinica lokalne samouprave sa propisima koji su usklađeni sa pravnom regulativom Bosne i Hercegovine i pravnom stečevinom Europske Unije, bilježi pozitivne primjere poštivanja i solidnu pravnu regulativu te mehanizme koji su omogućili pravo na jezik i pismo u svim oblastima. Napori koji se trebaju usmjeriti u obrazovanje i podizanje svijesti o ljudskim pravima mogli bi biti iskorišteni i u svom punom kapacitetu, ali je neophodno je da oni budu u najvećoj mogućoj mjeri usklađeni te tako budu dio jedne šire strategije jačanja sustava zaštite ljudskih prava u Bosni i Hercegovini, a osobito pravo na jezik i pismo, kao pravo svakoga pojedinca. Donošenjem zakona (i još važnije, primjenom istih), djelovanjem kroz različite institucije i nevladine organizacije moguće je napraviti da svi imaju i pravo na jezik i praktičnu primjenu istih.

Literatura i izvori

1. Ljudska prava u BiH 2008., Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2009. godine, str. 38-41
2. Analiza zakonskih rješenja u Bosni i Hercegovini po osnovu postojanja antidiskriminatorskih i/ili diskriminatorskih odredbi, Sarajevo 2007. godine, str. 3 -5
3. http://www.bdcentral.net/images/stories/Vazni_akti/Statut/Ba/statut_brcko_distrikta_bih-precisceni_tekst-2-10-ba.pdf, sa datumom pretrage 22.4.2012.
4. Konvencije i člana 1. Protokola br. 1 uz Konvenciju. Izvor: http://www.mhrr.gov.ba/ured_zastupnika/novosti/?id=2906, pretraga na dan: 5. 5. 2012. godine

[17] Izvor: Odjel za obrazovanje Vlade Brčko Distrikta BiH

5. http://www.bdcentral.net/images/stories/Vazni_akti/Statut/Ba/statut_brcko_distrikta_bih-precisceni_tekst-2-10-ba.pdf, sa datumom pretrage 22.4.2012.
6. http://www.bdcentral.net/images/stories/Vazni_akti/Statut/Ba/statut_brcko_distrikta_bih-precisceni_tekst-2-10-ba.pdf, sa datumom pretrage 22.4.2012.
7. Sl. glasnik BiH, br. 29/04 web stranica Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine: www.parlament.ba
8. Službeni glasnik BiH, br. 12/03.
9. Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina u BiH, član 3., Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina u BiH, član 3.
10. Izvješće o napretku Bosne i Hercegovine u poštivanju i razvoju ekonomskih i socijalnih prava u 2007. godini u okviru procesa evropskih integracija sa preporukama, Agencija za lokalne razvojne inicijative (ALDI), 2008., strana 109
11. http://www.bdcentral.net/images/stories/Vazni_akti/Statut/Ba/statut_brcko_distrikta_bih-precisceni_tekst-2-10-ba.pdf, sa datumom pretrage 22.4.2012.
12. Odjel za obrazovanje Brčko Distrikta BiH.

GRADOVRH

TEHNOLOGIJA

Bojan Crnogaća

CAD/CAM u proizvodnji pločastog nameštaja

Izvod

U ovom radu dat je prikaz razvoja proizvodnje pločastog nameštaja sa aspekta korišćenja novih kompjuterskih tehnologija. Da bi današnja proizvodnja mogla nesmetano da funkcioniše potrebno je sve aktivnosti proizvodnog sistema koje su automatizovane međusobno povezati pomoću računara. Tako je u stručnoj javnosti nastao termin računarski integrisana proizvodnja (eng. *Computer Integrated Manufacturing – CIM*) ili kraće *CIM sistem* ili *CIM koncept*. U radu je opisana mogućnost raspoloživih programa, koji se koriste za kreiranje, prezentaciju i podršku u izdradi nameštaja. Autor je spomenuo *Corpus* kao jedan od najčešće korišćenih programa. Za izradu nameštaja u ovako savremenim proizvodnim sistemima koristi se *CNC* tehnologija. U poslednje vreme u proizvodnji pločastog nameštaja sve više se koriste *CNC nesting centri* i *CNC* mašine za ivičnu obradu (kant-mašine) putem lasera.

Ključne reči: računarski integrisana proizvodnja, CNC nesting centri, CNC kant-mašine

CAD/CAM in plate furniture manufacture

Abstract

This paper shows plate furniture development form aspect of using new computer technologies. In order to make today's manufacture freely operate all activities of production system need to be interconnected by computers. The term computer integrated manufacturing becomes well known in the professional community and has been also known as *CIM-system* or *CIM* concept. The paper also describe the ability of available programs that are used to create, display and support manufacture of furniture. The author has described *Corpus* as

one of the most commonly used programs. In such modern production systems *CNC* technology has been used for making furniture. Lately, the production of furniture increasingly used *CNC* nesting and machines for processing edge thickness (edging machines) via lasers.

Key words: Computer Integrated Manufacturing, *CNC* nesting centers, *CNC* edging machines

Jedno moderno preduzeće bazira svoj razvoj i tehnologiju na postizanju što boljeg kvaliteta proizvoda i usluga. Uslov za postizanje ovakvog cilja je pažljivo odvijanje svih aktivnosti u poslovanju preduzeća koje čine ciklus kvaliteta proizvoda, odnosno usluge. Dakle, to nisu samo aktivnosti koje se odvijaju neposredno na izvršenju metroloških zadataka i kontrolisanja postignutog kvaliteta, već tu spadaju i marketing sa istraživanjem tržišta, razvoj proizvoda sa izradom projekta i potrebnih specifikacija, nabavka materijala, planiranje i razvoj procesa, sam tok proizvodnje, kontrolisanje, ispitivanje i proveravanje proizvoda i svih jedinica preduzeća koje učestvuju u procesu proizvodnje, prodaja sa distribucijom, ugradnja i puštanje u pogon, održavanje i praćenje proizvoda u eksploataciji, pa sve do njegovog uklanjanja nakon korišćenja. Za svaku od ovih aktivnosti primena računara predstavlja polaznu osnovu za poboljšanje kvaliteta konačnog proizvoda.

Tendencija je bila, a i danas je, da se sve aktivnosti proizvodnog sistema koje su automatizovane međusobno povežu pomoću računara. Tako je u stručnoj javnosti nastao termin računarski integrisana proizvodnja (eng. *Computer Integrated Manufacturing – CIM*) ili kraće *CIM* sistem ili *CIM* koncept. *CIM* je nova filozofija vođenja proizvodog sistema koji počiva na podršci računarom, a treba da objedini tehnologiju, opremu, organizacione jedinice i informacione resurse proizvodnog sistema, ekspertnih sistema i veštačke inteligencije i povezani su u računarsku mrežu. Pojam *CIM* se oficijalno pojavio, po prvi put, na sajmu tehnike u Hanoveru 1985. godine od strane velikih firmi iz oblasti informatike. Do sada, veliki broj preduzeća u svetu je uveo CIM strategiju vođenja preduzeća ili to stavlja u prvi plan. Tako danas postoji veliki broj različitih interpretacija *CIM* koncepta. Ono što je zajedničko u svim interpretacijama to je da je da *CIM* koncept obuhvata sledeće najznačajnije module: *CAD* modul, *CAP* modul, *CAM* modul, *CAQ* modul i*PPS* modul.

Podela proizvodnje nameštaja u današnjim uslovima, koja je prihvaćena od većeg broja autora, polazi od uticaja i značenja osnovnih proizvodnih parametara: asortimana proizvoda, količine proizvoda i tržišta. U zavisnosti od parametara prema kojima se vrši podela razlikuje se :

- Klasična podela proizvodnje
- Savremena podela proizvodnje.

Klasična podela proizvodnje polazi od uticaja i značenja osnovnih proizvodnih parametara: asortimana proizvoda i količine proizvoda. Savremena proizvodnja polazi od tržišta kao parametra.

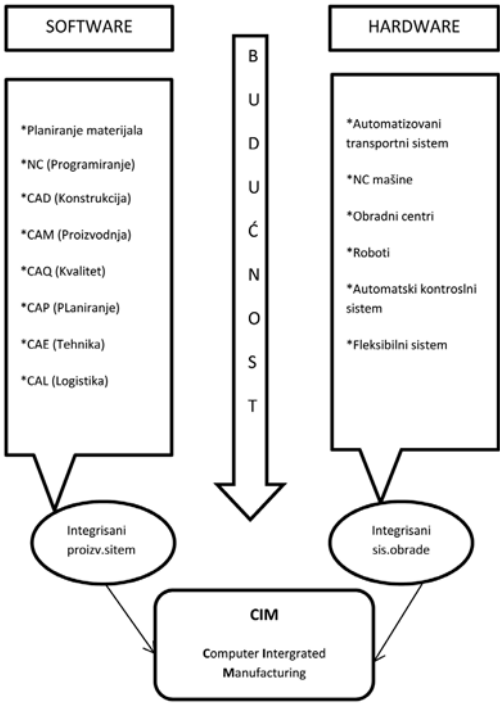
Savremena podela proizvodnje je podela proizvodnje prema stepenu prilagođavanja proizvodnje zahtevima tržišta. Do nove podele proizvodnje došlo se intenzivnim razvojem metoda organizacije i tehnologije proizvodnje. Na osnovu ove podele koja se zasniva na savremenim koncepcijama razvoja proizvodnje, javlja se novi tip proizvodnje koji se bazira na koncepciji potpunog prilagođavanja uslovima, zahtevima i potrebama tržišta. Po koncepciji novi tip proizvodnje je potpuno fleksibilan u odnosu na uslove i potrebe tržista. Taj novi tip i koncept proizvodnje zove se *fleksibilna proizvodnja*. Ova proizvodnja nastaje kao rezultat novog stanja na tržištu i novih zahteva savremene tražnje. Novi uslovi i zahtevi na tržištu pre svega govore o tome da se traži sve više proizvoda i to u više različitih varijanti, zbog sve ekskluzivnijih zahteva potrošača. Masovna proizvodnja u industriji nameštaja je prošla, uspešno će se prodavati samo oni proizvodi koji se mogu prilagođavati zahtevima i promenama na tržištu. Novi tip proizvodnje pod već datim imenom fleksibilna proizvodnja potpuno odgovara novom izazovu. Brza pojava novog proizvoda, proizvodnja više varijanti novog proizvoda, proizvodnja malih serija uz zadržavanje kvaliteta i pouzdanosti i niskih tršokova, osnovne su karakteristike novog tipa proizvodje.

Fleksibilna proizvodnja, kao koncept, razvila se prvo u mašinskoj industriji (prema nekim izvorima 60-tih godina) na ideji da se kombinuju najbolje osobine tad razvijenih *NC*-mašina i transfer-linija, tj. da se sjedine osobine fleksibilnosti *NC*-mašina i visoka pouzdanost i produktivnost tehnoloških transfer-linija radi izrade različitih grupa delova, pre svega u malim serijama. Danas se u oblasti fleksibilne proizvodnje govori o visokoautomatizovanom fleksibilnom proizvodnom sistemu. To je sistem koji ima na raspolaganju fleksibilne *NC*- mašine za obradu, senzore i sisteme za praćenje procesa, robote, automatsko vođenja vozila i automatizovana skladišta. Osnovni cilj i motiv uvođenja već pomenute proizvodnje u industriji nameštaja je da se uprosti proizvodnja tako da se u njoj obrađuje mali broj različitih sastavnih delova, a da se ne tržištu, prema njegovim zahtevima, raznim kombinacijama i varijacijama ograničenog broja sastavnih delova, ponudi neograničen broj proizvoda, odnosno varijanti proizvoda. Osnovu fleksibilne proizvodnje u industriji nameštaja čini grupna obrada. Tehnologija i organizacija fleksibilne proizvodnje nameštaja zasniva se na grupnom tipu obrade, odnosno na grupnoj tehnologiji kao vidu tehnološke ogranizacije prozvodnje. Krajnji cilj grupne tehnologije u proizvodnji je taj da se ne proizvodi pojedinačno ili u malim serijama, već da se u proizvodnji pojave velike serije tehnološki sličnih delova. Težnja je da se postigne efekat što je moguće bliže onom koji se postiže pri obradi velikih serija istih sastavnih delova. Glavna karakteristika već pomenute tehnologije je u objedinjavanju istih ili sličnih problema u jedno rešenje.

Razvoj modula proizvodnih sistema u industriji nameštaja ka potpunoj koncepciji *CIM*-a, kao konačnom cilju, dat je na Slici 1. Razvoj proizvodne opreme-hardvera, počeo je oko 1953.godine. Početak je bio na NC mašinama, zatim dolaze automatizovani transportni i skladišni sistemi, obradni centri, roboti, fleksibilni proizvodni sistemi i automatski kontrolni sistemi.

Razvoj programa-softvera, pratio je, a ponekad i ubrzavao, razvoj proizvodne opreme. Počeo je, takođe, negde oko 1953.godine sa programiranjem rada *NC*-mašina i sa programskom opremom za planiranje i naručivanje materijala. Posle ovog razvio se sistem računarom podržanog projektovanja i konstruisanja proizvoda – *CAD*-sistem. Potom sledi razvoj računarom podržane tehnološke pripreme – *CAM*-sistem, razvoj sistema računarom podržanog upravljanja kvalitetom – *CAQ*-sistem, sistem za planiranje proizvodnje pomoću računara – *CAP,CAE*-sistem, kao i sistem za logističku podršku – *CAL*-sistem. Cela ova programska podrška inegriše se sa proizvodnom opremom u sistem računarom integrisane proizvodnje, CIM-sistem.

Značaj primene računarske tehnike u prcesu projektovanja je ogroman. Model dobijen projektovanjem pomoću računara (CAD) sadrži više od 90% potrebnih podataka za funkcionisanje proizvoda. CAD podrazumeva projektovanje modela i procesa gde se računar koristi prilikom razrade, analize i modifikacije projektnog rešenja. U okviru CAD sistema postoji i mogućnost izvednih analiza i simulacija ponašanja projektovanog modela ili procesa u zadatim uslovima. Najveći deo rutinskih aktivnosti crtanja i projektovanja određuje računar, a na projektantu ostaje samo kreativni deo posla. Proces konstruisanja pomoću računara svodi se na kombinovanje određenih geometrijskih elemenata i definisanje njihovih veza i odnosa u virtuelnom okruženju. Mogućnost greške je time svedena na minimum, a tako dobijena rešenja su najbliža idealnim. Izlaz iz CAD sistema je potpuna dokumentacija o izvedenom proizvodu, uključujući i tehnički crtež i specifikacije vezane za projektovano rešenje.

Slika 1. ***Razvoj modula za CIM-koncepciju u industriji nameštaja***

CAD (eng. *Computed Aided Design or Drafting*)

CAD je razvijen u ranim 60-tim godinama. Ljudi koriste *CAD* svaki dan za konstruisanje gotovo svih vrsta proizvoda. Uopšte, konstruktori koriste *CAD* za crtanje proizvoda, iz tih crteža se zatim izrađuje proizvod. Crtež je slika dela ili sklopa koja uključuje dimenzije i oblike delova potrebnih za izradu nekog proizvoda. *CAD* omogućava grafičko definisanje oblika nezavisno o njegovom trenutnom prikazu, tj. pogledu. *CAD* paketi se mogu podeliti u dve grupe:

- 2D paket
- 3D paket.

Većina programskih paketa se okreće 3D paketu. Koristeći ovaj dizajn inženjer može napraviti model proizvoda, tako da se taj model može pregledati ne bi li se otkrili bilo kakvi nedostaci, pre nego što proizvod krene u proizvodnju.

CAD aplikacije temelj su za mnoge današnje vrlo složene aplikacije koje se osim za konstruisanje mogu koristiti i za dizajniranje. Takvim aplikacijama je omogućeno konstruisanje pojedinih proizvoda direktno iz dizajnerskog rešenja, ali već utvrđena konstrukcija može biti podloga za novo dizjanersko rešenje.

CAM (eng. *Computer Aided Machining, Computer Aided Manufacturing, Computer Aided Maneuvers*)

CAM se može shvatiti kao kontrola pokreta mašine pomoću računara, tj. skup programskih naredbi koje se naziva *G – kod.* Uopšteno, *CAD* je vrsta samostalne aplikacije kojom se izrađuje program neophodan za rad *CNC* mašine. Kod korišćenja *CAM* potrebno je znati:

- Tip *CNC* mašine na kojoj se vrši obrada,
- Vrstu radnog alata,
- Dimenziju obradka,
- Mogućnosti obrade materijala (npr. brzina obrade).

Da bi stvorili program za kontrolisanje rada *CNC* mašine potrebno je uneti navedene karakteristike. Proizvodnja sa *CAM* sistemom kod *CNC* mašina se koristi da bi se pojednostavio sam proces proizvodnje i da bi se povećala efiksnost.

CAM sistem bi trebao biti koncepiran tako da *CNC* programer može samo na *CAD* crtežu odrediti mašinske operacije, a *CAM* aplikacija nakon toga izradi program za *CNC* mašinu. Tako izrađeni program ipak ne sadrži sve parametre obrade već samo osnovne smerove putanje alata, dok su važni parametri obrade definisani u *PLC* upravljačkim programima. Time

je proizvodnja ili upravljanje mašinom olakšano, ali je pritom stvorena specijalizacija *CNC* mašina zbog razlika između parametra obrade različitih materijala.

Opis i mogućnost raspoloživih programa

Programi koji se koriste za kreiranje, prezentaciju i podršku u izradi nameštaja su: *Cabinet Vision, Kitchen Draw, Optimic, Corpus*.

Corpus je program za prezentaciju i podršku u izradi nameštaja. Omogućava aktivno učešće u kompletnom ciklusu izrade, od osnovnog dizajna, preko izrade radioničkih crteža i kalkulacije troškova sve do realizacije završnog proizvoda. U samoj proizvodnji omogućava prenos informacija prema optimizatorima krojenja i CNC obradnim centrima, pojednostavljujući i ubrzavajući osetljive procese bušenja rupa i krivolinijskog izrezivanja.

Direktno naslеđujuću fazu dizajniranja, u pripremi proizvodnje se projekti doteruju i prilagođavaju proizvodnim mogućnostima. Ukoliko je korisnik početna podešavanja Corpusa izveo u skladu sa vlastitim proizvodnim mogućnostima, priprema se svodi na ispis dokumenata, kao što su krojne liste, narudžbine materijala, sheme bušenja itd.

Corpus osim standardnih vizuelnih i tekstualnih dokumenata nudi prezentaciju u 3D prostoru i izradu animacija koje naročito cene obilni naručioci naviknuti na dobro dokumentovane proizvode.

Corpus ima tri osnovne verzije: *Corpus Light, Corpus Standard i Corpus Pro*, koje su različite po mogućnostima koje imaju.

Corpus Light je namenjen salonima za prodaju nameštaja, proizvođačima početnicima i hobistima. Najčešće se koristi kao dodatni program u preduzećima koje već imaju punu verziju Corpusa. Iako se u njemu može dizajnirati nameštaj, najčešće se koristi za prezentaciju i prodaju nameštaja konstruisanog u punoj verziji Corpusa. Osnovna razlika između Corpusa Light i ostalih punih verzija Corpusa je u nedostatku krojnih listi, krivolinijskog izrezivanja, izradi kalkulacije troškova i nemogućnosti nadogradnje dodatnim modulima. Iako se u Corpusu Lightu ne mogu izrađivati kalkulacije troškova, moguće je prikazati cenu svakog pojedinačnog elementa koji je napravljen u standardnoj verziji Corpusa.U tom slučaju način izračunavanja se definiše i vidi u standardnim verzijama Corpusa, a konačna cena se vidi u Corpusu Lightu.

Corpus Standard je osnovna verzija programa koja uz konstruisanje nameštaja omogućava izradu krojnih lista, praćenje troškova utrošenog materijala, napredno krivolinijsko izrezivanje, kotiranje, elektronsku narudžbu materijala i druge napredne funkcije. Ova verzija se može nadograđivati dodatnim modulima

koji omogućavaju bušenje otvora, eksport za spoljašnje optimizatore krojenja, detaljne kalkulacije troškova, definisanje vlastitih pločastih materijala (dekora) i izradu radioničkih crteža i prezentacijskog materijala.

Corpus Pro je najjača verzija programa i sastoji se od Corpus Standard i svih postojećih modula. Moduli omogućavaju bušenje rupa, eksport za spoljašnje optimizatore krojenja, detaljne kalkulacije troškova, definisanje vlastitih pločastih materijala (dekora) i izradu radioničkih crteža i prezentacijskog materijala.

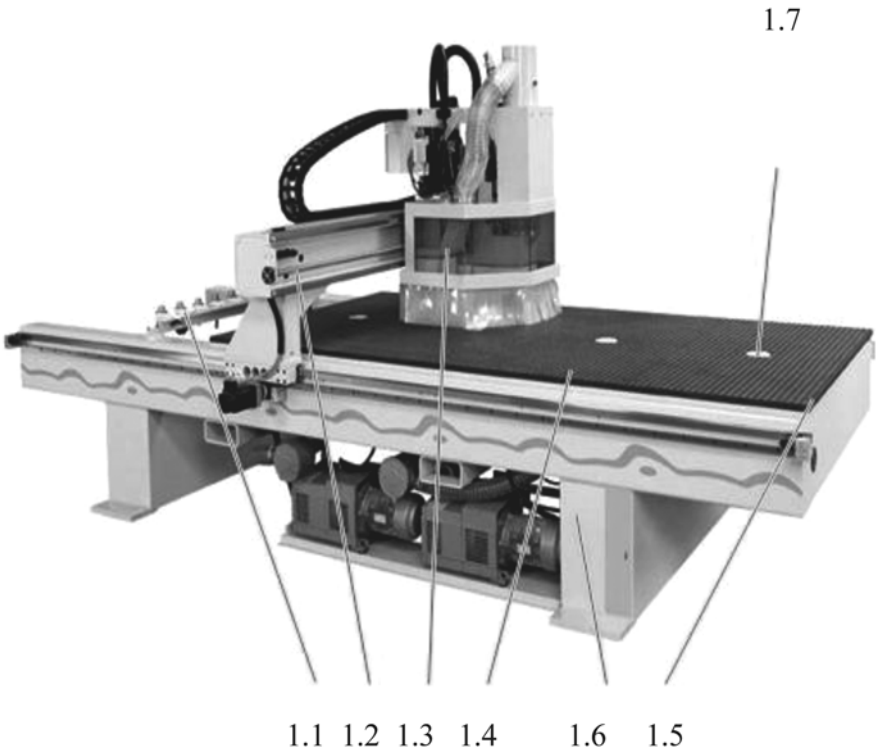
U program *Corpusu* moguće je prikazati: 2D i 3D prikaz, trenutni 3D rendering, izradu vlastitih elemenata, krojne liste, proračun troškova, ispisivanje narudžbenice materijala, nacrt shematskog prikaza elemenata, elektronsku narudžbenicu materijala, pisanje etiketa za izrezni materijal, kotiranje elemenata, zaobljenje i rezove, bušenje rupa (Modul BR), export radijusa u AutoCad i Woodwoop, export rupa u Woodwoop (modul BR), export za spoljašnje optimizatore krojenja (modul EX), animaciju kamere i izradu videa, kalkulacije i detaljni proračun troškova (modul OD) i izradu vlastitih dekora (modul EM).

CNC mašine za izradu pločastog nameštaja

Početkom osamdesetih godina *CNC* tehnologija pronalazi svoje mesto u finalnoj obradi drveta kao što su bušilice, *NC* krojač ploča i *CNC* obradni centri. Danas pri izradi pločastog nameštaja koriste se: *CNC* glodalice, *CNC* horizonatlni krojač ploča, *CNC* mašine za ivičnu obradu i *CNC* nesting centri. Savremene CNC mašine rade na principu očitavanja na hiljade bitova informacija koje su smeštene u programu memorije raučnara. Da bi se te informacije memorisale, programer stvara niz uputa koje računar razume. Najčešći način programiranja alata *CNC* mašina su kodirane naredbe. Moderni *CNC* sistemi koriste interni mikro procesor, koji sadrži memorijske registre za pohranjivanje različitih načina upravljanja logičkih funkcija. To zapravo znači da programer može promeniti deo programa na kontrolnoj jedinici koji daju trenutne rezultate. Ova fleksibilnost je najveća prednost *CNC* mašina.

CNC nesting centri

Ovaj tip obrade pretežno se koristi u Americi, ali polako postaje zastupljen i u našim prostorima. Karakteriše ga obrada većih dimenzija te celovita obrada u smislu da se element obrađuje odjednom u prolazu. To znači da se kod obrade ploče, krojenje i bušenje vertikalnih rupa radi u jednoj operaciji, dok se bočne rupe buše zasebno. Ovi tipovi *CNC* obradnih centara se temelje na dugotrajnim iskustvima u području nesting obrade i usvajanja visoko tehnoloških rešenja. Najvažniji aspekt nesting obrade je fiksiranje i samo držanje elemenata koji obrađujemo.

Slika 2. ***Nesting centar***
(1.1 - slog alata; 1.2 - portal; 1.3 - pokretni suport; 1.4 - radni sto; 1.5 - zadnji deo radnog stola; 1.6 - mašinski ram; 1.7 - vakuumski sistem za fiksiranje predmeta rada)

Držanje elemenata je moguće ostvariti na sledeće načine:

- Vauukumskim kanalom unutar strukture radnog stola,
- Visoko kapacitetnim vakuumom koncentrisanim u području radnog stola tj. u području mašinske obrade,
- Pritisnim klještima,
- Pritisnim valjcima.

Integrisanjem ovih *CNC* obradnih centara u automatizovane obradne linije dobija se:

- Veća produktivnost,
- Smanjuje se broj radne snage,
- Bolja organizacija proizvodnog toka.

CNC mašine za ivičnu obradu (kant-mašine)

Nakon operacije raskrajanja ploča vrši se njihova ivična obrada. Poznato je da ivična obrada ploča (kantovanje) predstavlja najslabiju tačku u kvalitetu proizvoda od pločastih materijala (univera, MDF-a i slično). Tokom eksploatacije i korišćenja nameštaja od univera i drugih pločastih materijala oštećenja najčešće nastaju na spoju sa kant trakom. U zavisnosti koji se materijal koristi za rubove, ivična obrada ploča može se izvršiti pomoću: polivinilhlorid materijala (*PVC*), akrilnitril–butaden–sterol materijala (*ABS*), melaminskog materijala, papirnih akrilnih folija, poliestarskih materijala, rubnih furnira, rubnih letvica, aluminijumske trake. Gledano sa tehnološkog aspekta, kantovanje se može izvršiti: ručno i mašinskim putem. Prvi način je dosta zastareo i koristi se u nekim manjim zanatskim radionicama. Drugi način predstavlja ivičnu obradu ploča uz pomoć mašina (kanterica) sa unapred podešenim parametrima.

Standardni – konvecionalni proces lepljenja kant trake, gde se traka nanosi uz pomoć istopljenog termoreaktivnog lepila, nanetog valjkom na predmet obrade, spoj trake i ploče je gotovo neizbežno uvek vidljiv. On se može samo delimično umanjiti optimizacijom količine, temperature i boje lepila, ali je teško postići da taj spoj bude nevidljiv i trajnog kvaliteta. Ovo je posebno izraženo kod materijala svetlih boja (belo, sivo, krem i sl.) gde se linija spoja jasno vidi i narušava estetski apekt proizvoda. Ako se postigne smanjena vidljivost spoja, on vremenom postaje jasno vidljiv, iz različitih razloga – uticaj klimatskih promena u prostoru (vlaga, temperatura), abrazija, prljavi uslovi i slično. Pomenuti problem je naročito izražen upotrebom u kuhinji, kupatilu ili drugim prostorijama gde je prisutna vodena para. Lepilo neizbežno apsorbuje vlagu, koja prodire u pločasti materijal, što uzrokuje odvajanje trake i bubrenje materijala (kapilarno upijanje vlage) čime je element trajno i bespovratno oštećen. Pod uticajem nečistoća i bakterija pojavljuje se i estetski problem, s obzirom da se boja spoja menja. Pomenuta oštećenja znatno narušavaju higijenski aspekt proizvoda, što je izuzetno važno kod primene pločastih materijala u kuhinjama, kupatilima i drugim prostorijama u kojima se zahteva apsolutna bakteriološka otpornost i higijena. Svi pomenuti nedostaci koji se javljaju na materijalima čiji su kantovi obrađeni na konvencionalni način, podstakli su neke proizvođače da u ovom delu donesu neke inovacije. Vodeći nemački proizvođač *HOMAG*, kompanija koja se smatra pionirom i najvećim proizvođačem mašina u oblasti kantovanja, donela je neke inovacije, kako bi gore pomenute nedostatke otklonila. Te inovacije se odnose na zamenu standardnih termoreaktivnih lepila polimernim slojem, tzv. aktivacionim slojem čije se zagrevanje vrši uz pomoć lasera.

Lasersko zračenje predstavlja pojačavanje svetlosti kroz stimuliranje zračenja. Ono je monohromatsko zračenje (jedna talasna dužina i jedna boja). Dok obična sijalica svetlosno zračenje emituje u svim pravcima, laser emituje u tačno jednom smeru. Firma *HOMAG* koristi diodni laser talasne dužine 980 nm.

Slika 3. ***Izgled CNC mašine za ivičnu obradu***

Na Slici 3. prikazana je osnovna mašina namenjena za nalepljivanje rubova na jednoj strani tokom protočne obrade.

Kantovanje laserskom tehnologijom spoj trake i univera čini nevidljivim i stvara utisak da je traka monolitni deo pločastog materijala. Ovo se postiže, kao što je već pomenuto, primenom specijalnih polimera, koju su prethodno ravnomerno naneti koekstruzionim procesom na unutrašnju stranu trake. Umesto standardnih termoreaktivnih lepila polimerni sloj, tzv. aktivacioni sloj, identične boje kao i primenjena traka, nanosi se u debljini od nekoliko desetih delova milimetra, a njegove vrhunske osobine osiguravaju dugotrajan, pouzdan spoj, nepromenljivih karakteristika tokom neograničenog vremena korišćenja. Pod dejstvom visoko energetskog laserskog snopa dolazi do reakcije – stabilnog i trenutnog zagrevanja i topljenja polimernog aktivacionog sloja. Ova tehnologija zamenjuje fazu klasičnog načina nanošenja lepila–nanošenje topljivog lepka valjcima na kant pločastog materijala. Polimerni aktivacioni sloj apsorbuje energiju i topi se. Nakon toga valjci vrše pritisak na traku, što omogućava da rastopljeni polimer duboko penetrira u strukturu pločastog materijala i neraskidivo povezuje traku sa pločom. Uobičajne greške u lepljenju zbog pregorevanja lepka, ostatka lepka na površini sloja i sl. nisu moguće u slučaju kantovanja laserskom tehnologijom.

Tabela 1. ***Uporedne vrednosti parametara konvencionalnog i laserskog kantovanja***

	Konvencionalno kantovanje ABS traka + EVA lepak	Lasersko kantovanje ABS traka + aktivacioni sloj
Sila lepljenja	do 12 N/cm^2	preko 40 N/cm^2
Temperaturna otpornost	do 70 °C	do 140 °C
Otpornost na nagle temperaturne promene	loša	odlična
Vlagootpornost	loša	odlična
Parootpornost	loša	odlična
Vidljivost spoja trake	jasno vidljiva – u različitom stepenu u zavisnosti od boje	minimalna (Zero point)
Bakteriološka otpornost spoja trake i ploče	loša	odlična

U Tabeli 1. su prikazane uporedne vrednosti parametara konvencionalnog i laserskog kantovanja.

Rezultat ovakvog procesa lepljenja je spoj koji se odlikuje izuzetnom čvrstoćom i gustinom adhezije koja omogućava nepropustljivost i otpornost na sve spoljne uticaje pod kojima se može naći obrađeni pločasti materijal. Jedna od najvažnijih osobina ploča kantovanih laserkom tehnologijom je estetski izgled, zbog homogenog, zavarenog spoja koji se posebno ističe kod univera sa folijom visokog sjaja. Posmatrač dobija utisak da pred sobom ima farbanu medijapan (MDF) ploču. S obzirom na višestruku uštedu eliminacijom farbanja i brzom obradom materijala, potpuno je jasno da se na ovaj način dobija proizvod izuzetnih osobina u kvalitativnom i estetskom smislu u veoma kratkom roku i po znatno povoljnijoj ceni.

Osnovne karakteristike i prednosti kantovanja sa primenom lasera su:

- Primena na različitim debljinama pločastih materijala (univera, MDF-a i sl.),
- Lepljenje bez primene i zagrevanja lepka - čist spoj,
- Homogeni spoj kant trake i ploče sa gotovo nevidljivom linijom sastava – estetska prednost,
- Spoj kant trake i ploče – vrhunske čvrstoće i otpornosti,
- Izuzetna stabilnost spoja pod uticajem vode i valge,
- Otpornost spoja na uticaje bakterija i prljavih uslova,

- Povećana toplotna otpornost sloja,
- Univer ploča nakon laserskog načina kantovanja predstavlja kvalitetnu zamenu za bojeni MDF.

Pomenute karakteristike pružaju mogućnost upotrebe pločastih materijala kao što je univer u prostorima u kojima je do sada izbegavana njhova primena zbog agresivnih uticaja i uslova sredine (voda, vlaga, vodena para, bakterije i slično): saune, kupatila, laboratorije, farmaceutska industrija, bolnice, restorani i slično.

Priprema koda za CNC mašine

Programiranje predstavlja primenu i sastavljanje programa upravljanja, koji se u obliku niza komandi nanosi na nosioce informacija. Kao nosioci informacija koriste se bušene trake, magnetne trake ili, u poslednje vreme, najčešće magnetni diskovi. Potrebne komande nanose se na nosioce informacija u određenom kodu. Programiranje obuhvata obradu dve osnovne grupe podataka:

- Podaci o koordinatama onih pravih ili krivih linija koje preslikavaju trajektorije relativnog kretanja alata i obratka u procesu obrade. To su tzv. *geometrijske informacije.*
- Podaci o brojevima obrtaja alata ili obratka, koraku i dubini rezanja, oznaci alata kojima se izvode elementarne operacije. To su tzv. *tehnološke informacije.*

Programski jezici (G i M kod)

Osnovna struktura programa za jednu proizvodnu NU mašinu sastoji se iz:

- oznake za početak programa,
- niza rečenica kojima se opisuje tok izvođenja programa i
- oznake za kraj programa.

Posle ispisivanja oznake za početak programa, u program se upisuju pojedine njegove rečenice. Programska rečenica sadrži sve potrebne informacije na osnovu kojih upravljačka jedinica upravlja radnim hodom mašine ili jednim određenim pokretom. Programska rečenica sadrži pojedine informacije koje se nazivaju reči. Svaka reč sadrži programom izvodljivu, geometrijsku ili tehnološku informaciju. Programske rečenice ispunjavaju se odgovarajućim programskim rečima, koje se ispisuju, u rečenici, sledećim redosledom:

- reči za oznaku broja rečenice *(N – reč)*,
- reči za oznaku uslova puta i uslova njegovog izvođenja *(G – reč)*,
- reč za oznaku koordinata pomoćnih kretanja – koordinate *X, Y, Z, U, V, W, P, Q, R, A, B, C, D, E…,*

- reči za oznaku interpolacionih parametara *I, J, K*,
- reč za pomoćno kretanje *(F – reč, E – reč)*. Ova reč se upisuje posle reči za oznaku jedne ili više koordinata kojima su naznačeni pravci pomoćnog kretanja;
- reč za broj obrtaja radnog vretena *(S – reč)*,
- reč za izbor alata i njegovu krakteristiku *(T – reč)* ili pak reči za izbor alata *(T – reč)* i korekturu alata *(D – reč)*. U drugom slučaju moguće je reč za korekturu napisati na nekom drugom mestu u rečenici;
- reč za funkciju mašine ili dopunske funkcije *(M – reč)*. Na kraju programske rečenice stoji oznaka za njen kraj.

Reči za označavanje uslova puta (G – kod)

Reči za označavenje uslova puta zajedno sa rečima kojima se određuju koordinate pomoćnih kretanja i rečima za parametre interpolacije, čine osnovni geometrijski deo programa rada NU mašine. Prema ISO uslovi puta se dele u osam grupa, koje su obeležene slovima *a, c, d, f, e, j, l, m.*

Bilo koji od uslova puta, memorisan u upravljačkoj jedinici *NU* mašine, deluje sve dotle dok se ne poništi ili zameni drugim uslovom iz ove grupe.

Pomoćne funkcije mašine (M – kod)

Pomoćne ili dopunske funkcije mašine se programiraju *M* – rečima. One sadrže uglavnom one podatke tehnološke prirode koji ne obuhvataju programi *F, S* i *T* adresnih reči. Uz oznaku *M*, za pomoćne funkcije mašine, sledi i dvocifren broj, npr. *M – 30* znači kraj programa sa instrukcijom za njegovo vraćanje na početak.

Osnovne funkcije M – koda

M3-okretanje vretena udesno,

M4- okretanje vretena ulevo,

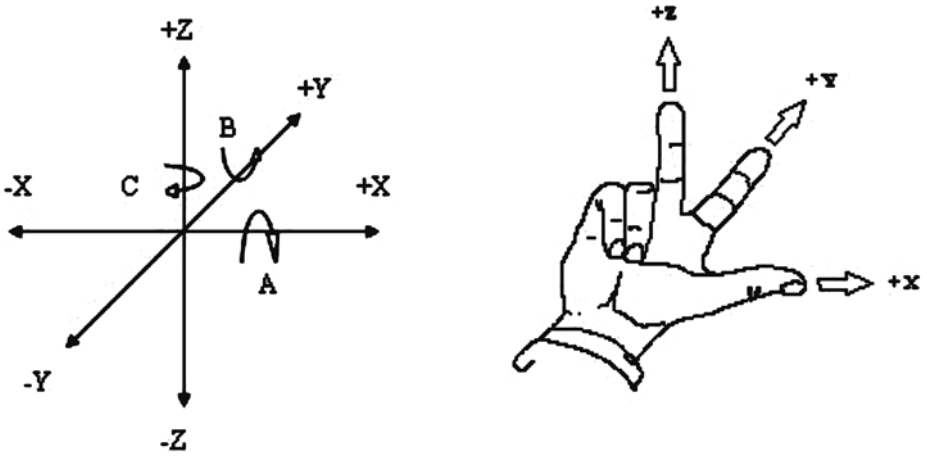
M6- ručna automatska izmena alata sa vraćanjem u fiksnu poziciju izmene,

M66- ručna izmena alata u trenutnoj poziciji,

M30- kraj programa i vraćanje na početak programa.

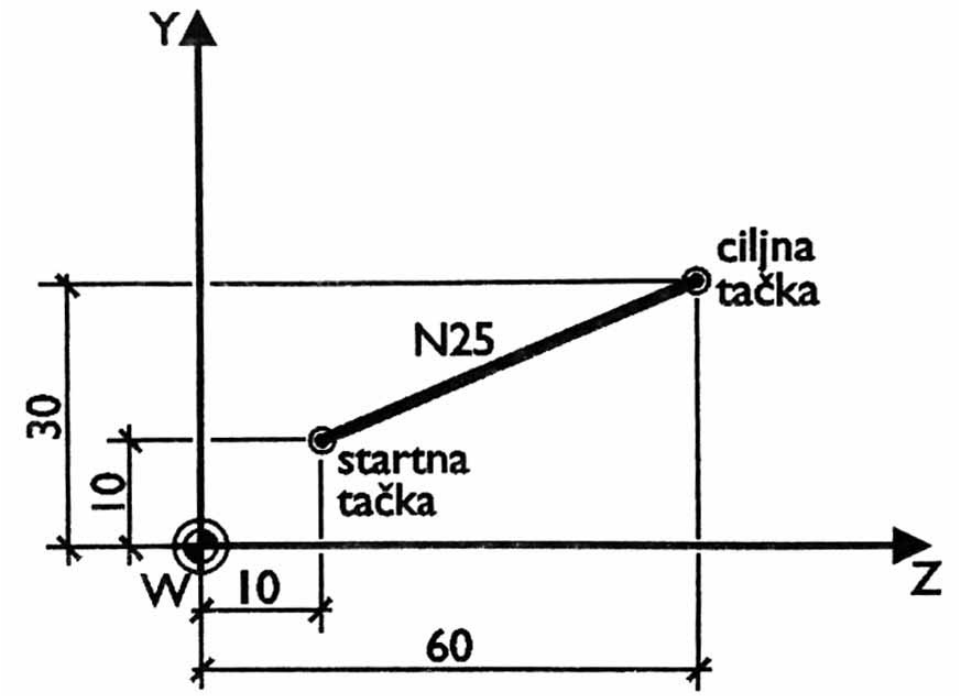
Koordinatni sistemi

Osnovni koordinatni sistem određen je pravouglim koordinatama osama *X, Y, Z,* a prema pravilu desne ruke, Slika 4.

Slika 4. ***Osnovni koordinatni sistem***

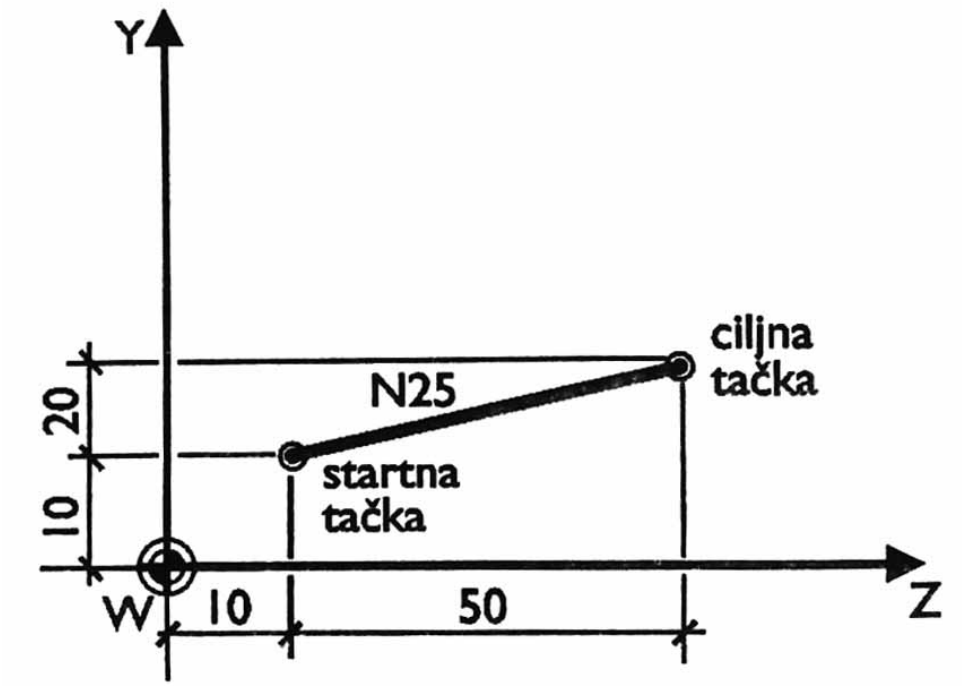
Ose odgovaraju pozitivnim smerovima kretanja alata u odnosu na obradak. Kod mašine kod koje je alat nepokretan, a kreće se obradak, pozitivna pomeranja označena su sa *X, Y, Z*.

Slika 5. ***Apsolutni koordinatni sistem***

Kao pozitivna kretanja uzimaju se kretanja koja dovode do povećanja rastojanja između alata i obratka. Inače osa *X* je uvek horizontalna, a *Z* se poklapa sa osom obrtanja alata ili obratka pri struganju. Kružna kretanja alata su pozitivna ako su suprotna smeru kretanja kazaljke na satu u odnosu na osnovni koordinatni sistem. Pri tome se kretanja oko X ose označavaju sa *A*, oko *Y* ose sa *B* i oko *Z* ose sa C, sl. Ako se kružno kreće obradak, onda su pozitivna okretanja suprotna alatu, a ugaone koordinate se označavaju sa *A', B' i C'*.

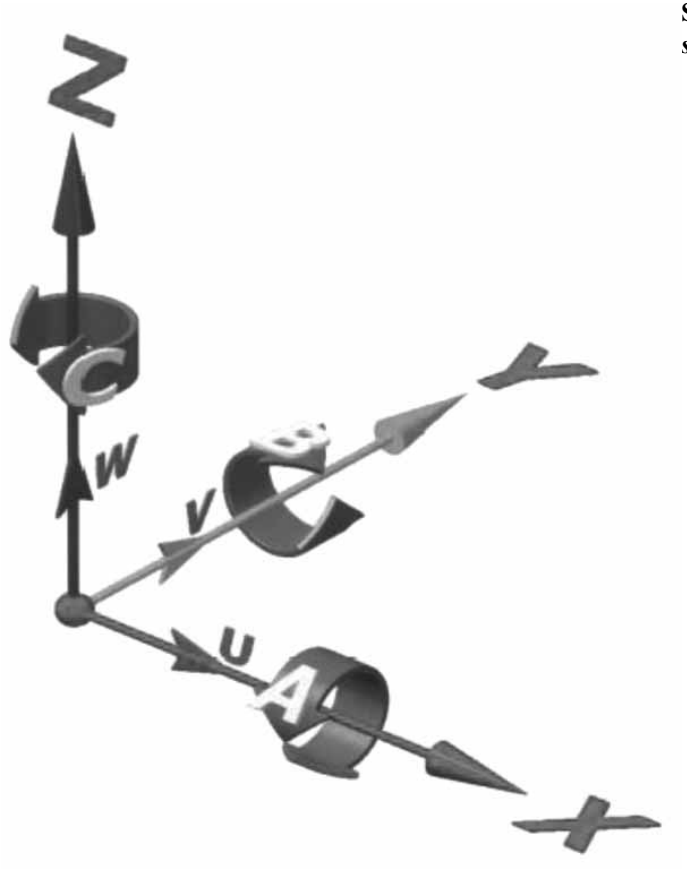
Pri programiranju treba obratiti pažnju na izbor ravni koordinatnog sistema, kao i merenje u datom kooridnatnom sistemu.

Slika 6. ***Relativni koordinatni sistem***

Sečenje i obrada na CNC obradnim centrima

CNC obradni centri koriste najmanje tri ose kod pokreta alata: *X, Y i Z* osu. Pri tome je *X* osa paralelna sa najdužom stranom radnog stola, a *Y* osa sa najkraćom, dok *Z* osa predstavlja vertikalno kretanje.

Slika 7. ***Oznake stepena slobode pokreta***

Zaključak

Ubrzani razvoj računarske tehnologije je potpuno preokrenuo način proizvodnje i podstakao ubrzani razvoj ljudskog društva. Osim što je doneo olakšanje u smislu smanjenja fizičkog ljudskog rada, omogućio je proizvodnju velikog broja proizvoda sa minimalnim odstupanjima dimenzija. Eliminacijom ljudskog faktora iz konkretnog vođenja obradnih procesa, greške su svedene na minimum, a ekonomičnost proizvodnje je porasla. Korak dalje ka automatizovanoj proizvodnji većih serija proizvoda donelo je numeričko upravljanje. Sa dolaskom CNC i DNC sistema, mogućnosti mašina da izrađuju proizvode složenije geometrije naglo rastu. Postepenim razvojem CNC sistema nove metode interpolacije dodatno obogaćuju mogućnosti mašina. Dolazi se do kontura koje je ručnim upravljanjem mašinom vrlo teško, ako ne i nemoguće izraditi. Softverska rešenja potiskuju hardverske komponente, a zamena programa se svodi na učitavanje sledećeg programa u kompjuter, iz modernih spoljnih memorija. DNC sistemi su se raširili svetom kao epidemija, sve više preduzeća ih je uvodilo u svoju proizvodnju.

Izuzetno dobra komunikacija između raznih proizvodnih sektora u preduzeću, ostvarena putem računarskih mreža i DNC je privlačila ogroman broj korisnika. CAD/CAM podrška i baze alata/materijala su dovele DNC na još veći nivo, pa fabrike postaju pravi proizvodni giganti. Svaka ozbiljna proizvodnja, u današnje vreme, počiva na upotrebi numerički upravljanih mašina ili čak robota.

Literatura

1. Skakić D, Krdžović A. editors. Finalna prerada drveta. Beograd: Šumarski fakultet; 2002.
2. Šuletić R. editor. Fleksibilni proizvodni sistemi. Beograd: Šumarski fakultet; 2001.
3. Kovačević R, Stanić J. editors. Računari, NC, CNC, DNC. Beograd: Naučna knjiga; 1987.
4. Todorović J. editor. Fleksibilni proizvodni sistemi – Organizacija FMS. Beograd: Naučna knjiga; 1990.
5. Skakić D, Krdžović A. editors. Organizacija programiranja mašina sa numeričkim upravljanjem u finalnoj preradi drveta. Beograd: Drvarski glasnik 2-3; 1992.
6. Kršljak B. editor. Mašine i alati za obradu drveta I. Beograd: Šumarski fakultet; 1996.
7. Smid P. editor. CNC Programing Handbook – A Comprehensive Guide to Practical CNC Programming. Madison Avenue New York: Industrial Press INC.200; 2003.
8. CORPUS. Tri D Corpus. Dostupno na URL: http://www.corpus.hr
9. MTC SOFTWARE. ProNest® 2010. Dostupno na URL: http://www.mtc-software.com/products/pronest.php
10. ZOMONT. Lasersko kantovanje. Dostupno na URL: http://www.zomont.rs /materijali/lasersko-kantovanje/

GRADOVRH

TEOLOGIJA

Željko Kaluđerović, Orhan Jašić

Poimanje smrti među studentskom populacijom Univerziteta u Tuzli[1]

Sažetak

U radu su obrađeni podaci o poimanju smrti među studentskom populacijom Univerziteta u Tuzli. Podaci su dobiveni empirijskim istraživanjem, koje je načinjeno anketiranjem dane populacije tokom mjeseca svibnja 2010. godine. Istraživanje je obavljeno na 526 studenata, koji su odgovarali na pitanja vezana za ishod smrti, a ponuđena su im tri odgovora koja su obrađeni statistički. Na osnovu dobivenih podataka uočeno je da bi većina učesnika ispitivanja odmah željeli znati istinu, dok je nekolicina ispitanika odgovorila i na druga dva ponuđena odgovora, gdje strah i lažna nada nesumnjivo igraju znakovitu ulogu u toj vrsti odgovora, sa željom da se izbjegne aporija. Rezultati rada će moći ukazati na osvještenost studentske populacije o bitnosti ispravnoga informiranja to jest kazivanja u slučaju smrti, od strane liječnika. Većina studenata koji su odgovarali na pitanja iz ankete pripadaju islamskoj vjerskoj tradiciji, manje je ispitanika drugih religijskih tradicija poput rimokatolika i pravoslavaca, kao i ateista i agnostika, pri čemu je razmatran i religijski pogled na ovu problematiku i odnos religije prema danom problemu.

Ključne riječi: studenti, život, smrt, strah, aporija, istina, nada, religija

[1] Rad je prvotno objavljen na engleskom jeziku: Željko Kaluđerović, Orhan Jašić, *The Understanding of Death among the Student Population at the University of Tuzla*, u: Walter Schweidler (ur.) *Bioethik – Medizin – Politik Bioethics – Medicine – Poltitics*, Academia Verlag Bahnstraße Sankt Augustin, 2012., str. 155-161.

Uvod

Velika umjetnička, općenito civilizacijska djela nerijetko su nastajala kao produkt ljudske potrebe zaradi iskupljenja i spasenja na drugome svijetu, zaradi izbjegavanja iščeznuća, zaradi nastavka života, što je jedan od osnovnih religijskih naputaka u životu religioznog čovjeka.

Smrt kao fenomen nerijetko je bila središte bavljenja mnogih umjetnika, književnika, filmskih stvaralaca, ili su pak o njoj promišljali filozofi, teolozi, religiolozi. Potragu za lijekom života susrećemo još u drevnom mezopotamijskom *Epu o Gilgamešu*. U tom djelu, kao i u mnogim drugim književnim djelima, sveprisutna je borba protiv smrti, gdje smrt nerijetko biva izjednačena sa nečim što je loše, što je mračno, a život na ovome svijetu sa nečim što je dobro, što je svijetlo.

Teza da filozofija jeste "izučavanje smrti" ili "staranje o smrti" izložena je po prvi put u Platonovom *Fedonu* (64a, 67c, 81a). I u kasnijim tematizacijama ovoga problema ova teza ocrtava etički okvir praktičkog vođenja života, ali njen smisao nije na svim historijskim nivoima isti, što je sasvim razumljivo s obzirom na evolutivni tok vremena i karakter tekstova u kojima se javlja ova Platonova formula.U *Fedonu* se najpre objašnjava da se čovek čiji je životni habitus postala filozofija brine posebno o činjenici da smireno pristupi umiranju. Ovaj podatak je očigledno formuliran pod snažnim utjecajem pitagorejstva, te nije čudno što se filozofija opisuje kao neka vrsta "razrješenja" i "odvajanja" od tijela. Štaviše, na kraju ovog elaboriranja Platon uspostavlja blisku vezu, ako ne i jednakost između filozofiranja, vježbanja i umiranja. Međutim, kada one koji se ne žele odvojiti od tijela odbija nazvati filozofima, Platon ne smatra da oni koje je zahvatio filozofski zanos naprosto prakticiraju smrt, već on jednostavno kaže da oni ne izučavaju ništa drugo do "umiranje" i "umrlost". Naravno, takvi ne žele smrt u vulgarnom smislu pukoga umiranja, kojim se naprosto završava život, već u onom u kome se pod smrću razumijeva mentalno okretanje od tjelesnoga i posvećivanje duši.

Ako je razdvajanje duše od tijela za Platona sinonimno sa filozofiranjem, onda je duša koja stremi tom razdvajanju na putu filozofije, i dakako, na putu "lakog umiranja" (*Phaid*. 67d). Izbjegavši od tijela, duša je, naime, u mogućnosti da se u sebi sabere i da onda ispravno filozofira. U tom smislu je "vježbanje lakog umiranja" kao okretanje sopstva ka duši kod Platona postavljeno kao uvjet za sticanje istinskog znanja. Prema tome, Platon svojom formulom ne iskazuje zahtjev za doslovnim umiranjem, a pogotovo ne zagovara namjerno umiranje i samoponištavanje, već ima na umu saznajno približavanje božanskom, koje je moguće samo ako se da puna prevaga duševnom aspektu ljudske egzistencije. S obzirom na sve ovo, relativno je lako pogoditi zašto su ove, pomalo opore, Platonove postavke o smrti tako često i široko preuzimane u kasnijoj kršćanskoj misli i kako su unutar nje zatim doprinijele uobličavanju kršćanskog eskapizma.

Treba, međutim, zapaziti da se to preuzimanje Platona istovremeno odvijalo i kao izvjesno preinačavanje, odnosno kao poziv na neku vrstu askeze u izvornom smislu (*askesis*, *exercitium*), koje još u ovom životu treba biti priprema za drugi, pravi život.

Čovjek je, na Aristotelovom tragu, određivan kao društveno biće i oduvijek je postojala potreba pripadnosti određenoj socijalnoj skupini kao i njegova identifikacija sa populacijskom skupinom. Te populacijske skupine mogu biti prepoznate na osnovu uzrasta, starosne dobi, spola, zanimanja, slobodnih aktivnosti, hobija i drugih. Posebno vulnerabilna skupina je studentska populacija, koja je na razmeđu između shvaćanja u obitelji i shvaćanja strijemljenja društva, između financijske samostalnosti i ekonomske ovisnosti, a vrlo često u razmeđu između sustava vrijednosti dobivenog u obitelji i sustava vrijednosti koji se nudi u društvu. Studenti su budućnost društva, nositelji budućeg smjera i razvoja društva. Danas susrećemo u društvu studente koji su vjernici i čiji je sustav vrijednosti utemeljen na njihovoj religiji pri čemu se religije dijelom mogu vezati za danas poznate znanstveno utemeljene činjenice. S druge strane, postoje u studentskoj populaciji osobe koje su agnostici, ali i ateisti, i ove osobe također mogu svoja shvaćanja bazirati na znanstveno utemeljenim spoznajama.

U ovome radu su obrađeni podaci dobiveni empirijskim istraživanjima među studentskom populacijom Univerziteta u Tuzli. Anketiranje je izvršeno u svibnju 2010. godine među studentskom skupinom uz pomoć upitnika, a pitanje na koje su odgovarali glasilo je: *Ukoliko biste se razboljeli od teške bolesti koja je najčešće sa brzim smrtnim ishodom, da li biste željeli znati istinu?*

Studenti su posebna populacija, zapravo oni su nosioci budućnosti cjelokupnoga društva i zajednice, te je pri tome izuzetno važno njihovo poimanje smrti.

1. Smrt i religiozni način življenja

Bit religijskog načina življenja ogleda se u potrazi za spasenjem, pri čemu teolozi smatraju da postoje dva osnovna koncepta spasenja, a to su spasenje na individualnom planu, i spasenje na nivou zajednice. Kroz religiozni put kojim putuje *homo viator*, teologija i filozofija mu postavljaju pitanja o njegovom iskonu, smislu života i, na kraju, o eshatonu. Pri tome je vrlo bitno slušati, šta temeljni porivi čovjekove vjere iziskuju, a to je označeno pojmom *auditio fidei*.

U znamenitom Platonovom djelu *Fedon*, zastupljeno je shvaćanje da je smrt zapravo odjedinjavanje tijela i duše. Potonje učenje je svoj zenit doživjelo sa učenjakom Plotinom koji je zauzeo stav da je smrt najviše dobro.

Smrt je stoljećima interpretirana na raznolike načine kroz filozofiju, teologiju, religiju, religiologiju, te različite oblike umjetničkog izraza i sadržaja. Religiozni ljudi mnogih religijskih tradicija su uvjerenja da sa smrću ne nastupa kraj i da

duša nastavlja svoj put na drugom svijetu. Za vjernike monoteističkih religija, smrt ne predstavlja ništavilo, već susret sa paklom, rajem ili čistilištem, ovisno o kojoj je religijskoj tradiciji abrahamovskih čokota riječ. Smrt je jako zanimljiv fenomen u svjetskim religijskim tradicijama, od kojih se osobito ističu one abrahamovskog porijekla, to jest tri monoteističke religije: judaizam, kršćanstvo i islam. Prema islamskom učenju čovjek je putnik na ovome svijetu, njegova duša je samo ulivena u ilovaču, to jest tijelo ljudsko, a život je dar božji, koji treba čuvati i poštivati. Sa tradiconalno islamskog učenja, čovjek je na ovom planetu putnik, koji putuje od svog rođenja pa do svoje smrti, kada se vraća u svoj prvobitni domus. Na ovom svijetu čovjek se priprema za drugi svijet čineći dobra ili pak loša djela.

Na osnovu tekstova Kur'ana i hadisa (osnovnih izvora islama) može se sa sigurnošću zaključiti da duša nije dio fizičkog tijela čovjeka, da nije produkt unutrašnjih tjelesnih procesa i razvoja, da se ne može poistovjetiti sa centralnim nervnim sistemom već dolazi u tijelo izvana.[2]

U kršćanstvu je život dar božji i jedno veliko dobro. No kršćanski nauk podcrtava da je život prolazan, da nije vječan. Kršćanstvo međutim, slijedeći Isusa i židovsko farizejsku tradiciju, uči da smrt nema posljednju riječ. Ona je prije poziv na puniji život sa Bogom.[3]

1.1. Medicinsko i islamsko poimanje smrti

Prema njajnovijem shvaćanju smrt je nepovratno oštećenje mozga, s gubitkom funkcije hemisfera mozga, malog mozga i moždanog debla.

Prema tradicionalnom islamskom nauku smrt se prema riječima fetva emina prof.dr. Enesa Ljevakovića poima na slijedeći način: "Načelno, prema islamskom učenju, smrt nastupa odvajanjem duše od tijela. No, kada dolazi do toga odvajanja, koji je to moment, koja je presudna pojava i znak izlaska duše iz tijela nije decidno određeno i pojašnjeno kategoričkim zakonskim tekstom."[4]

Smrt prema riječima istog učenja nastupa u slijedećoj situaciji: ''Osoba se smatra umrlom i shodno tome stupaju na snagu svi propisi koje islamski pravni nauk veže za smrt ako se zadovolje postulati gore navedene medicinske definicije smrti."[5]

---

[2] Enes Ljevaković, "Šerijatsko pravne posljedice medicinske dijagnoze o smrti mozga", *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka*, Sarajevo, (8/2002.), str., 91.

[3] Theresa Sandrers*, "Smrt",* u: *Suvremena katolička enciklopedija*, Slobodna Dalmacija, Marijan tisak, Split, 2005, str., 119.

[4] E. Ljevaković, *Šerijatsko pravne posljedice medicinske dijagnoze o smrti mozga*, str 90.

[5] Isto.

1.2. Istraživanje o odnosu prema smrti studenata tuzlanskog Univerziteta

Metode i ispitanici

Istraživanje je rađeno od travnja do srpnja 2010. godine putem ankete u vidu prospektivne studije poprečnog presjeka. Anketa se sastojala od upitnika o religioznosti, alkoholnog statusa ispitanika i glavnog istraživačkoga pitanja koje je glasilo: *Da li biste htjeli znati da bolujete od neizlječive bolesti koja vodi brzom smrtnom ishodu?*

Ciljna populacija je bila 514 studenata treće i četvrte godine Filozofskog, Ekonomskog, Pravnog, Tehnološkog, Tehničkog, Farmaceutskog, Medicinskog fakulteta i Više zdravstvene škole Univerziteta u Tuzli.

Pri statističkoj obradi podataka korišten je chi2 test. Pri testiranju statističke značajnosti povezanosti učestalosti, uzima se da je ona statistički značajna ako je $P<0.05$ (nivo signifikantnosti od 5%). Svi proračuni izvršeni su korištenjem programa za statističku obradu podataka Arcus QuickStat.

Rezultati

Tabela 1. Distribucija odgovora na pitanje: *Da li biste htjeli znati da li bolujete od neizlječive bolesti koja vodi brzom smrtnom ishodu?*

	Distribucija	Procent
DA	381	74,2%
Djelomično DA	77	15%
NE	56	10,8%
Ukupno	514	100%

U daljnjem radu ispitanici su, prema odgovoru na pitanje iz Tabele 1., podijeljeni u dvije grupe. U jednu grupu su svrstani studenti koje su odgovorili sa DA i Djelomično DA, a u drugu grupu oni koji su odgovorili sa NE. Potom je urađena analiza ovih odgovora u odnosu na oblasti studija koju studenti pohađaju, prema njihovoj ovisnosti o konzumaciji alkohola, religioznom statusu i pripadnosti određenoj konfesiji.

Tabela 2. Distribucija odgovora u ovisnosti o oblasti studija koji pohađate

	Fil/Pra/Ek (društveni)	Med/Far/Vzš (biomedicinski)	Teh (tehnički)
DA i djelomično DA	246	144	68
NE	29	16	11
Ukupno	275	160	79

Fakulteti su grupirani prema oblasti: FilPraEk= Filozofski, Pravni i Ekonomski, MedFarVzš = Medicina, Farmacija i Viša zdr. škola i Teh= Tehnološki i Tehnički fakultet.

Chi2 testom, analizom 2x3 tabele učestalosti utvrđeno je da odgovor na pitanje: *Da li biste htjeli znati da li bolujete od neizlječive bolesti koja vodi brzom smrtnom ishodu*? statistički značajno ne ovisi o fakultetu, odnosno o oblasti studija(chi2=0.91, P=0.633).

Pri analizi konzumacije alkohola skupine smo objedinili i promatrali samo dvije: 1. konzumacija alkohola nikada i rijetko i 2. učestala upotreba alkohola (tjedno, često, dnevno).

Tabela 3. Distribucija odgovora u ovisnosti o konzumaciji alkohola

	Nikada i rijetko	Ostalo-učestalo
DA i djelomično DA	334	124
NE	40	16
Ukupno	374	140

Chi2 testom, analizom 2x2 tabele učestalosti utvrđeno je da odgovor na pitanje: *Da li biste htjeli znati da li bolujete od neizlječive bolesti*? statistički značajno ne ovisi o konzumaciji alkohola (chi2=0.01, P=0.94).

Tabela 4. Distribucija odgovora u ovisnosti o stupnju religioznosti studenata

	Religiozan	Nije religiozan
DA i djelomično DA	429	27
NE	53	3
Ukupno	482	30

Chi2 testom, analizom 2x2 tabele učestalosti utvrđeno je da ne postoji statistički značajna ovisnost odgovora na pitanje: *Da li biste htjeli znati bolujete li od neizlječive bolesti*? u odnosu na stupanj religioznosti (chi2= 0, P=1). Na ovo pitanje nisu odgovorila 2 studenta.

Tabela 5. Distribucija odgovora u ovisnosti o konfesiji studenata

	Muslimani	Rimokatolici	Pravoslavni	Ateisti
DA i djelomično DA	392	26	12	27
NE	50	1	1	3
Ukupno	442	27	13	30

Chi2 testom, analizom 2x4 tabele učestalosti utvrđeno je da ne postoji statistički značajna ovisnost odgovora na pitanje: *Da li biste htjeli znati bolujete li od neizlječive bolesti*? u ovisnosti o konfesiji ispitanika.

Analiza rezultata

Analizom podataka pronašli smo da samo 10,8 % studenata ne želi znati istinu ukoliko bi im smrt bila vrlo blizu. Ovako mali procent se može protumačiti mladošću ispitivane populacije, kad je bolest rijetka i dominiraju druge životne dileme.

Alkoholni status studenata i pohađanje različitih fakulteta nije značajno utjecalo na odgovor da li ispitanici žele znati da je smrt vrlo blizu.

Iako se očekivalo da će religiozni studenti u većem odnosu htjeti da znaju istinu o bliskoj smrti, nije nađena signifikantna razlika u odnosu na odgovore studenata ateista, kao ni među različitim vjerskim konfesijama.

Iz ovog ispitivanja se može zaključiti da je prihvaćanje teške bolesti i bliske smrti poseban dio osobnosti, psihe i stava mladih osoba na koje ne utječe religiozna pripadnost ni izbor fakulteta.

Umjesto zaključka

"Jer, bojati se smrti, ljudi, nije drugo nego misliti da si mudar, a nisi. To znači misliti da znaš ono što ne znaš. Ta niko ne zna da li nije smrt upravo najveće od svih dobara za čovjeka, a opet je se boje, kao da sigurno znaju da je najveće zlo. I zar to nije neznanje, i to ono najviše prekora vrijedno, kad neko misli da zna ono što ne zna? A ja, ljudi, baš se u tome i time razlikujem od većine ljudi, pa ako bih zaista rekao da sam u čemu mudriji nego drugi, rekao bih da sam u tome što, kako ne znam ništa o prilikama u Hadu, i ne mislim da šta znam ... Dakle, namesto onog zla za koje znam da je zlo, nikad se neću bojati i kloniti onoga o čemu ne znam nije li baš dobro... Vreme je, sudije, da ja pođem u smrt, a vi u život. A kod nas ide boljoj sudbini, to niko ne zna osim bog."[6] A u Qur'anu stoji slijedeće: A ti, o dušo smirena, vrati se Gospodaru svome zadovoljna, a i On tobom zadovoljan, pa uđi među robove Moje, i uđi u Džennet (Raj) Moj! (Sura 89, 27-29)

[6] Platon, *Dijalozi*, *Odbrana Sokratova*, Kultura, Beograd 1970., str. 79-80.

The Understanding of Death among the Student Population at the University of Tuzla

Summary

The paper deals with data on the perception of death among the student population of the University in Tuzla. The data were obtained by empirical research, based on a survey of a given population conducted during May 2010. The research was undertaken on 514 students who answered the question related to the outcome of death, and offered them three responses that were subsequently analyzed statistically. Based on the data obtained it was observed that most participants immediately wanted to know the truth, however a few respondents chose one of the other two possible answers, where fear and false hope are undoubtedly playing a significant role in this type of response, with a desire to avoid aporias. The importance of the work lies in the fact that it will show the awareness of the student population about the importance of correct information being provided by a physician in the event of a death. The majority of students who undertook the survey belong to the Islamic religious tradition, however other religious traditions such as Roman Catholic and Orthodox, as well as atheists and agnostics were also involved in discussions about the religious views on this issue, and about the relationship between religions regarding a given problem.

Key words: students, life, death, fear, aporia, truth, hope, religion.

Literatura

Kur'an, Orijentalni institut Sarajevo, Sarajevo, 1977. preveo: Besim ef.Korkut.

Enes Ljevaković, *Šerijatsko pravne posljedice medicinske dijagnoze o smrti mozga*, Zbornik radova br. 8, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, 2002.

Suvremena katolička enciklopedija, Slobodna Dalmacija, Marijan tisak, Split, 2005.

Jakov Jukić, *Religija u modernom industrijskom društvu*, Split 1973.

Ljevaković Enes, *Savremene fikhske teme*, Hrestomatija radova, FIN, 2006.

Husein Dozo, *Izabrana djela*, tom 1, El-Kalem, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2006.

Hansjörg Schmid – Andreas Renz – Abdullah Takim, Bülent Ucar (Hg), *Verantwortung für das Leben, Ethok in Christentum und Islam*, Friedrich Pustet, Regensburg, 2008.

Hasn Küng, *Ewiges Leben?*, Piper, Müchen, 2007.

Ebu Fadl Muhsin Ibrahim, *Biomedicina – islamski pogledi*, Libris, Sarajevo, 2001.

Rešid Hafizović, *Imanski šarti u svjetlu klasičnog islamskog mišljenja*, el-Kalem i Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2006.

Platon, *Dijalozi*, *Odbrana Sokratova*, Kultura, Beograd 1970.

GRADOVKH

PRIKAZI

Marijana Nikolić

Na putu k strukturama jezika Radovana Šoljića

U broju I-IV iz 1970. godine u reviji *Dobri pastir* objavljen je tekst Radovana Šoljića[1] *Na putu k strukturama jezika* u kojem autor stručno i argumentirano, popraćeno osobnim primjedbama i konstatacijama daje kronološki prikaz *"najznačajnijih novatora strukturalne metode u lingvistici."* [2] Šoljića kao filozofa zanimao je prije svega odnos između jezika i filozofije što je i potvrdio vrijednim studijama *Na putu k strukturama jezika* (Dobri pastir 1970), *Opaske o kontekstu strukturalizma* (Jukić, 1972), *Performativni izričaji* (Jukić, 1973).

Metodologijski transparentno i dosljedno, što pretpostavlja temeljna znanja iz lingvistike, jezgrovitim i tečnim stilom prilagođenim za čitatelje kojima lingvistika nije uža struka, Radovan Šoljić upustio se u razmatranje teme koja je izazov brojnim lingvistima i teoretičarima jezika. To je još jedna potvrda o širini dijapazona tema kojima su se franjevački svećenici bavili i koje su objavljivali na stranicama *Dobrog pastira*. O odnosu jezika i filozofije u uvodnom dijelu teksta promišlja autor problematizirajući pitanje svrstavanja lingvističkih problema u filozofiju, te istovremeno dajući i odgovor – lingvistički problemi predstavljaju granična pitanja između filozofije i lingvističke znanosti:

> *"S jedne strane zanimaju li ti problemi epistemologiju, ukoliko svaki od predstavljenih lingvista uzima drukčije ishodište, drukčiji izbor i postupak. S druge strane tiču se njihovi rezultati i središnjih filozofskih disciplina: danas se, naime, govori čak i o smrti filozofije, a duboka podvojenost među tzv. analitičkom*

[1] Radovan Šoljić rođen je u 1941. u Trebiševu kod Ličtice. Završio je Gimnaziju u Visokom, novicijat u Kraljevoj Sutjesci, filozofsko-teološki studij u Sarajevu, studij filozofije na papinskom Anteneju Antonianum u Rimu gdje je magistrirao. Doktorirao je 1971. godine. Svećenički poziv napustio je 1975. godine. Pored radova koji problematiziraju odnos jezika i filozofije, pisao je eseje i studije s područja teološke misli, refleksije, prikaze knjiga, prijevode s engleskog, francuskog i njemačkog jezika.

[2] Radovan Šoljić, Dobri pastir, 1970.

> *anglosaksonskom filozofijom te onom refleksivnom koja je opet jako šarolika traje vec četiri desetljeća. Kriza je filozofije u dobroj mjeri upravo kriza jezika. Analitička je filozofija filozofske probleme potpuno svela na problem jezika."*[3]

Krenuvši od utemeljitelja moderne strukturalne lingvistike *Ferdinanda de Saussurea* Radovan Šoljić objašnjava osnovne postavke njegova učenja iznoseći pred čitatelje pojmove neophodne za razumijevanje problematike kojom se bavio. Tako autor objašnjava pojmove *Saussurevih* dihotomija: *langue-parole*, *signifiant-signifie*, *arbitrarnost-linearnost*, *sintagama-paradigma*, *pojam jezika kao sistema*. Objašnjavajući čitateljima značenje koju je sinkronijsko proučavanje jezika imalo za *De Saussurea* u odnosu na dotadašnje dijakronijsko, Šoljić ističe kako *De Saussure* u svojoj isključivoj vezanosti za mogućnosti sinkronijske lingvistike nije uočio strogu međuovisnost prijelaza iz jedne sinkronije u drugu, te da i pod promjenama leži sistem. Na kraju Šoljić iznosi značaj *De Saussurea* za modernu lingvistiku postavljajući pitanje koliki je i da li postoji utjecaj *Durkheima* na stavove o jeziku *Ferdinanda de Saussurea*.

U daljem tekstu Šoljić se detaljno upustio u analizu i predstavljanje lingvističkog učenja tzv. *Praške škole* i njezinih najznačajnijih predstavnika *Nikolaja S. Trubeckoja* i *Romana Jakobsona*.

Stavove o jeziku *Nikolaja S. Trubeckoja* Šoljić iznosi na temelju njegove čuvene knjige *Grundzuge der Phonologie*. Temeljna zasluga *N. Trubeckoja* je u tome što je on, iako je svoje učenje zasnivao na učenju svojih prethodnika (*De Saussurea, De Courtenaya, Scerbe, Wintelera*), za razliku od njih uvidio značaj odvajanja supstance od forme u jeziku na glasovnoj razini. Navodeći da je temeljna *Trubeckojeva* zasluga uspješna definicija fonema pomoću samih opozicija, Šoljić čitateljima *Dobroga pastira* objašnjava pojam i vrste fonoloških opozicija koristeći se vlastitim primjerima. Nadalje autor objašnjava pojam varijante (alofona) i značaj metode fonološke statistike čiji je jedan od pionira upravo *Trubeckoj*. Promišljajući o utjecajima određenih autora na učenje *Trubeckoja* Šoljić smatra da je veći utjecaj na njega mogla imati znanstveno-kulturna klima praškog kruga negoli utjecaj pojedinih mislilaca:

> *"Trubeckoj je ipak jedinstven. Njega nisu zavele revolucionarne ali nesistematske ideje o jeziku. Njegovo je djelo uzor znanstvenosti. U fonologiji je Trubeckoj otkrio najopćenitije (strukturna obilježja i pravila za operacije odn. transformacije jezičnih jedinica) u najkonkretnijem (zvučnoj struji govora) i ostao vjeran toj svojoj jedinoj ideji: resila ga je dosljednost matematičara i skrupulozna blizina iskustvu, a to su uz nadarenost i energiju koju je itekako posjedovao, najpoželjnija iskustva svakog učenjaka."*[4]

Kao drugog značajnog predstavnika *Praške škole* Šoljić navodi *Romana Jakobsona* i čitateljima objašnjava temelje njegova učenja. U okviru fonologije

---

[3] Isto, 119.

[4] Usp. Dobri pastir (1970), str. 129.

Jakobson je poznat osobito po svojim stavovima o postojanju binarnih opozicija među fonemima. Među prvima se zanimao i za probleme afazije navodeći dva njena glavna tipa na temelju kojih utvrđuje dva pola jezika: metaforički i metonimijski. Šoljić u tekstu navodi i ostale značajke *Jakobsonova* učenja kao sto su: odnos zvuka i značenja pri čemu poseban prostor ostavlja *Jakobsonovom* iznošenju argumenata protiv gole arbitrarnosti jezičnog znaka.

Na putu k dubinskim strukturama u jeziku Šoljić se zaustavlja i kod *Kopenhaške škole* i njezinih predstavnika pri čemu osobit značaj daje učenju *Louisa Trolla Hjemsleva* i predstavljanju njegove knjige *Prolegomena*. U prikazu *Prolegomene* Šoljić znalački pristupa osnovnim postavkama *Hjelmslevog* učenja predstavljenim u knjizi koje, kako ističe autor, zbunjuje i navodi na pogrešan zaključak i profesionalne lingviste. Šoljić ističe da *Prolegomena* ne raspravlja izravno o jeziku, nego o teoriji jezika. Pri tome, za razliku od drugih lingvista koji u svome učenju koriste jednu teoriju jezika, *Hjemslev* u *Prolegomeni* raspravlja o pretpostavkama svake jezične teorije navodeći da je upotreba jedne teorije u učenju znanstvena, a ovo drugo epistemiološka djelatnost dovodeći ponovo u neposrednu vezu lingvistiku i filozofiju. Uzimajući epistemiologiju kao temelj svoga djela *Hjemslev* je, ističe Šoljić, usvojio deduktivni postupak, a kao uzorak uzeo logistiku jer je shvatio koliko je jezik kao živa materija, kao proizvod ljudskog duha, neuhvatljiv. Autor nadalje detaljno objašnjava osnovne postupke deduktivne metode i objašnjava pojam ovisnosti jezičnih objekata objašnjavajući pri tome čitateljima *Dobroga pastira* odnose determenicije i konstelacije u jeziku. Objašnjavajući *Hjemsleovu* izmjenu lingvističkih termina u na *De Saussurea* (*socijalno-indvidualno / apstraktno-konkretno*) Šoljić navodi značaj apstrakcije u lingvistici ističući da prvo dolazi na vidjelo preko drugoga:

> *"Ne bi se smjelo gajiti nepovjerenje prema apstrakciji. To je jedini izlaz iz uskoga i pojedinačnoga prema općemu. Tako i lingvistička teorija utire stazu kojom ćemo od analize pojedinačnog teksta doći do najopćenitijeg pojma značenja. Značenje pak na neki način prožima cio čovjekov svijet: granice su značenja i granice našega svijeta. Lingvistička teorija neće nipošto svesti na jezik svu realnost: po svojoj transparentnosti jezik iza sebe i sobom otkriva čovjeka i društvo."*[5]

Šoljić na kraju kritizira *Hjemsleva* zamjerajući mu da je svoje lucidne ideje s početka knjige na posljetku sveo na humanistički zanos:

> *"Hjemslev muči i sebe i svog čitaoca u pokušaju da se dođe do malo jasnoće. Sve napore zastrašujuće apstraktne misli na kraju podvrgava i posvećuje dvjema idejama: humanitas et universitas."*[6]

Nakon predstavljanja najznačajnijih predstavnika europskog strukturalizma, Radovan Šoljić u svome tekstu daje pozornost predstavnicima strukturalizma i

[5] Radovan Šoljić, Dobri pastir (1970), 137.

[6] Isto, 137.

na američkom tlu, pridajući posebnu pažnju lingvističkom učenju *Leonarda Bloomfielda, Edvarda Sapira* i *B.L.Whorfa*.

Leonard Bloomfield predstavnik je tzv. *bihevioristič kog i antimentalističkog* učenja u lingvistici. Na tragu europskih strukturalista *Bloomfield* zastupa isključivo sinkronijsko stajalište i promatra jezik kao mehanizam kojim istražujemo poredak a ne nastanak. Značajan je i po metodi stroge objektivnosti pri opisivanju jezičkih pojava i izbjegavanju intuicije u jeziku. Utemeljio je osnovne pojmove za opisivanje jezika, gramatiku rečenične strukture, a na njemu se zasniva i distribucionalizam.

Čitateljima *Dobrog pastira* Šoljić objašnjava osnovne crte distributivne lingvistike. Kao i kod ostalih lingvista, Šoljić na kraju daje vlastitu ocjenu *Bloomfieldovog* učenja smatrajući ga izvanrednim naučnikom iako je, po njegovom mišljenju, svoje učenje zasnivao na pogrešnoj filozofiji.

U predstavljanju *Sapira* i *Whorfa* Šoljić ističe da su značajni kao kritičari bihevioristič kog učenja zbog isključivo vanjskog pristupa problemima u jeziku. *Sapir* zastupa tzv. mentalistički pristup u proučavanju jezičkih pojava jer je za njega jezik, kako ističe Šoljić, hotimično-namjerno saopćavanje ideja, a ne neki niz stimula i odgovora. Suština je jezika, prema *Sapiru*, u načinu kako klasificira pojmove i u načinu kako te pojmove povezuje. Od ostalih karakteristika *Sapirovog* učenja Šoljić kao najvažnije navodi slijedeće: naglašavanje univerzalnosti jezika, klasifikacija jezičkih pojmova i pojava po strukturi, tipologija jezika na temelju pojmova izraženih u određenom jeziku. Predstavljajući *Whorfa* i njegovo učenje o nesvjesnom karakteru većeg dijela jezične djelatnosti a koje se temelji dijelom na *Jungovom* učenju, Šoljić kritično promatra njegovo pretjerano naglašavanje prisilnog značaja jezičnih struktura. Šoljić smatra da *Whorf* u vrednovanju nesvjesnosti jezika i njegove moći nad nama suviše pažnje poklanja parapsihološkom tumačenju.

Na samom kraju Šoljić je posvetio pažnju *Noamu Chomskom*, kako ga on naziva, *"Koperniku lingvistike"*. Smatrajući se nedovoljno kompetentnim, a i vođen činjenicom da je riječ o lingvisti koji je u punom stvaralačkom zamahu (tekst je napisan ujesen 1969. prim. M.N.), on iznosi samo osnovne crte njegovog monumentalnog djela *Syntactic Structures* iz 1957. Nazivajući kopernikanskim obratom u lingvistici pojavu njegovog djela on ne samo da lingvistički stručno objašnjava osnovne postavke njegovog učenja o generativnoj gramatici nego i poređenjem dvaju suprotstavljenih učenja (bloomfieldovskog i njegovog) uspoređuje i logičke temelje na kojima su ona postavljena. Bloomfieldovska teorija temelji se na filozofiji *Fransisa Bacona* opisanoj u djelu *Novum Organum*. Prema toj filozofiji nauka počinje opisom i nalik je piramidi čiji su temelji pojedinačne činjenice, potom aksiomi manje općeniti koji se oslanjaju na te činjenice, pa potom aksiomi utemeljeni isključivo na prethodnim. U ovoj se filozofiji zanemaruje postojanje univerzalnosti u bilo čemu, pa i u jeziku, a ovako dobivenu

hipotezu teško je provjeriti jer je ona proizvod a ne sredstvo. S druge strane, istice Šoljić, imamo tzv. kepplerovski postupak koji *"ne započinje gomilanjem opažanja, ovdje je cilj objašnjenje makar i jednog jedinog opažanja, tj. činjenice pomoću hipoteze koja je tvorevina učenjaka, a ne sugestija broja ili učestalosti nekih činjenica. Umjesto brojem ovdje se hipoteza opravdava plodnošću (tj. moću da se objasne činjenice) jednostavnošću i elegancijom."*[7]

Zadivljujuće je i vrijedno svake pažnje i pohvale Šoljićevo razumijevanje lingvistike i nastojanje da pronikne i čitateljima objasni postavke svakog lingvističkog učenja o kojem u tekstu raspravlja. Pogotovo ako se ima u vidu da Šoljić nije profesionalni lingvista i da je lingvistika tek dio njegovih interesovanja. Poput *Hjemsleva* on nastoji izbjeći protuslovlja u svome izlaganju, tj. nastoji biti dosljedan, iscrpan, koliko mu to prostor u tekstu dozvoljava i na kraju, koliko god to bilo teško postići, jednostavan.

[7] Radovan Šoljić, Dobri pastir (1970), 145.

Orhan Jašić

Značaj morala u vremenu medija

Milenko A.Perović

ETIKA MEDIJA

Kulturno-informativni centar "Bijeli Pavle", 2007.

Živimo u vremenu kada je svijet postao *globalno selo*, a mediji, kako pisani, tako i elektronički umnogome utječu na formiranje *slike svijeta*. Takovrstan svjetopogled ne iziskuje samo mnogobrojna znanstvena otkrića u domeni informacijskih tehnologija, već potrebuje i moralnu refeleksiju na medije. Stoga je danas medijskim djelatnicima nesumnjivo neophodna formalna izobrazba u oblasti medijske etike. Na jednom od naših južnoslovenskih jezika - na crnogorskom jeziku - odskora je prisutna i knjiga profesora Milenka A. Perovića *Etika medija*, a riječ je o spisateljskom ostvarenju redovitoga profesora filozofije na novosadskom Univerzitetu. Profesor Perović uopće nije nepoznat našem čitateljstvu, jer se iza ovog Kangrginog učenika nalaze mngobrojna djela iz filozfije, ali i crnogorske lingvistike. Inače, spomenuti učenjak najzaslužniji je znanstvenik za utemeljenje odsjeka za Filozofiju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu i za njegovanje tradicionalne kontinetalne filozofije u spomenutom dijelu Balkana. Također, pored svoje nesumnjivo bogate pedagoške djelatnosti prvenstveno na spomenutom Univerzitetu, filozof Milenko A. Perović je sudjelovao i u formiranju mlađih nastavnih kadrova, od čega su nekolicina danas također profesori Filozofskog fakulteta u Novom Sadu i Tuzli. Temeljno područje znanstvenog interesa i spisateljskog stvaralaštva profesora Milenka A.Perovića je filozofija morala, klasični njemački idealizam i crnogorski pravopis.

Djelo koje predstavljamo naslovljeno je sa *Etika medija*, čime se iz samog naslova raspoznaje opseg i sadržaj navedenoga zanstvenog uratka. Knjiga je nastala kao plod višegodišnjeg interaktivnog rada sa studentima odsjeka za žurnalistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Udžbenik je podijeljen na deset poglavlja:

Teorija djelanja; Pojam morala; Pojam etike; Etička pitanja; Sloboda kao izvor morala; Moralni karakter; Djelatni oblici morala; Svrhe moralnog djelanja; Etika i ljudska prava i Etika medija kao primijenjena etika. Na samom početku prvog poglavlja profesor Perović naznačava važnost Aristotelove podjele temeljnih djelatnosti ljudskog bića na: spoznavanje (theoria), djelanje (praxis) i stvaranje (tvorenja, poiesis); to jest na teorijsku, praktičnu i poetičku djelatnost. Nadalje, Perović poredi Aristotelovu diobu djelanja sa Hegelovom, pri čemu osobito biva potenciran pojam ljudskog duha. Zanimljivo je da Perović naznačava da je jedna od temeljnih osobina čovjeka kao duhovnog bića sadržana u moći vrijednosnog razlikovanja dobra i zla. Drugo poglavlje knjige naslovljeno je *Pojam morala*, a u njemu je iznesena geneza prethodnog pojma od antike, preko judeo-kršćanskoga shvaćanja, sve do modernoga i suvremenog razumijevanja ćudoređa. Na stranicama ovog poglavlja autor kroz povijest filozofije ističe značenje Sokrata i Aristotela u helenskoj filozofiji te biblijskog moralnoga učenja koje je uglavnom utemeljeno na običajima i Deset zapovijedi, zatim izlaže Akvinčev moralni nauk. U povijesnom prikazu razvitka pojma morala, Perović znalački razjašnjava šest glavnih tendenicja u suvremenom prisutupu moralu; od teoloških do metaetičkih teorija. U trećem poglavlju deskribira se značenje riječi etika i njen odnos spram drugih dijelova praktičke filozofije, gdje se također uspostavlja odnos između morala i etike. U četvrtom poglavlju je prvenstveno riječ o izvorima morala. Također, u ovom poglavlju u moralnoj razradbi kod autora posebno mjesto zauzima pojam vrline, koji Perović analizira sa povijesnoga aspekta, to jest ukazuje na njeno razumijevanje i genezu tijekom povijesti. Preko Sokratovog, Platonovog, Aristotelovog shvaćanja vrline, zatim kršćanskog doživljaja vrline koji je neodvojiv od vjere, ljubavi i nade, pa sve do zamjene poimanja vrline pojmom dužnosti. Peto poglavlje oslikava pojam moralne slobode i slobodne volje kroz povijest filozofije te također ukazuje na njihov suodnos. Specifična pozornost u šestom poglavlju biva skrenuta na pojam moralnog karaktera, koji se prvenstveno stječe učenjem, i ne može biti odovojeno od moralne ličnosti. Veoma važnu ulogu u moralnom djelanju predstavlja jedinstvo uma i žudnje. Dok se pak, u sedmom i osmom poglavlju razrađuju *djelatni oblici morala* i *svrhe moralnog djelanja*, čime se podcrtava važnost praktičke filozofije, posljednja dva poglavlja ove knjige odnose se na *ljudska prava* i *mjesto etike u medijima* u kojima se sustavno i dubinski razrađuje primjena etike u medijima. Na kraju knjige nalazi se veoma koristan riječnik pojmova, a popis korištene literatura može itekako poslužiti za daljnje bavljenje ovom tematikom.

Knjigu je objavio nakladnik Kulturno-informativni centar "Bijeli Pavle" iz Danilovgrada, 2007., godine. Udžbenik *Etika medija* nesumnjivo može poslužiti studentima humanističkih znanosti, naročito studentima žurnalistike, filozofije, teologije, religiologije i političkih znanosti. Stoga ovu knjigu preporučujemo našem čitateljstvu.